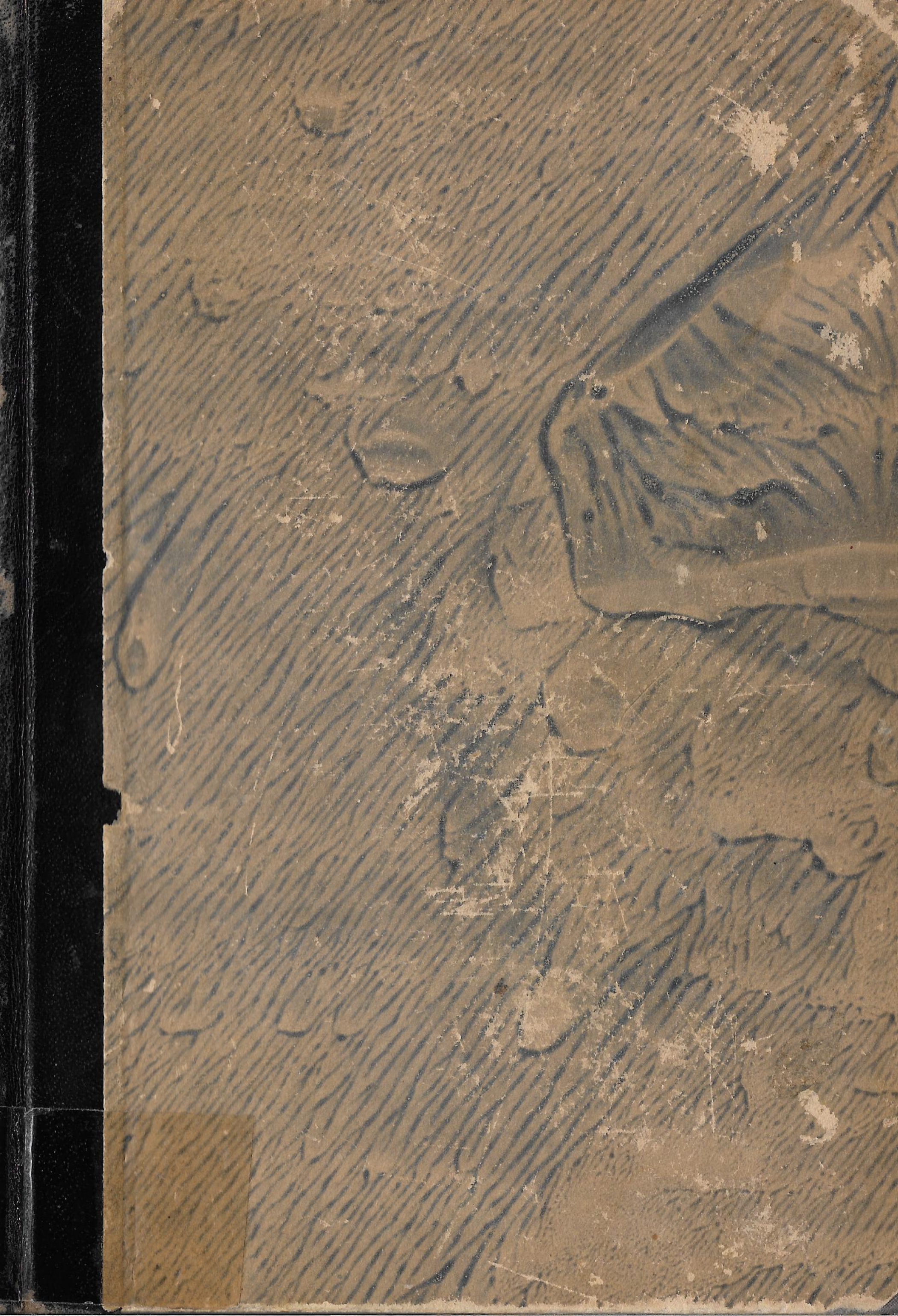
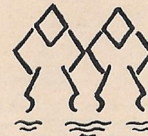

Samuli Paulaharju

Kainuun Mailta

Kansantietoutta Kajaanin Kulmilta

Tuolta se korpi kumottawi,
Salo siintäwi sininen,
Sinne mieleni tekewi,
Aiwoni ajattelewi.

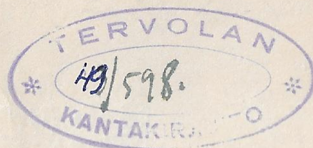
148

Tietosanakirja-Osakeyhtiö Helsingissä

S. P.

Tekijänpalkkio ja osa kuvituskustannuksia suoritettu »SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN EDISTÄMIS-RAHASTON» varoilla

Tietosanakirja-Osakeyhtiön
Kirjapaino, Helsinki 1922

SISÄLLYS:

KUVIA:

Maisemia:

Rakennuksia ja rakennusryhmiä:

Kulkuneuvoja:

Työtä ja toimintaa:

Henkilöitä:

Työkaluja, pyydyksiä y. m.

Huonekaluja, astioita, huoneen sisustusta, ikkunoita, ovia y. m.

Vanhan kansan uskontoon liittyviä y. m.

SELITYKSIÄ:

Taikojen, loitsujen, tapojen y. m. asiain muistiinpanopaikat on merkitty pienellä numerolla. Siten on vältetty alituista samojen nimien uusiutumista reunamuistutuksena. Numerot merkitsevät:

1 =	Kianta eli Suomussalmi	6 =	Sotkamo
2 =	Kuhmoniemi	7 =	Paltamo
3 =	Hyrynsalmi	8 =	Kajaanin maaseurak.
4 =	Ristijärvi	9 =	Säräisniemi
5 =	Puolanka	10 =	Vuolijoki

Esityksessä on käytetty tavallisesti nimeä Kianta Suomussalmen sijasta, samoin on puhuttu Kuhmosta Kuhmoniemen asemesta. Paitsi että mainitut nimet ovat lyhyemmät ja kauniimmat, ovat ne yleisesti paikkakunnalla käytännössä.

KERTOJIA.

Kianta:

Jeremias Seppänen, »Kovan Jeru» 75-vuotias Kovanvaaran karhu-ukko Ruhtinansalmella.

Antti, Olli, Matti, 41—45-vuotiaita Jeremiaan veljenpoikia, karhumiehiä.

Penna Heikkinen, 75 v. ent. metsänvartija, Ruhtinansalmi.

Anna Tiikkaja, 75 v. mökin mummo, kirkonkylä.

Kylänmäen ukko, 82 v. sokea talon vaari, Pesiö.

Wilkko Kyllönen, 70 v. Vuokin napatalon isäntä.

Wappu Kyllönen, 55 v. »vanhatyttö», edell. sisar.

Jussi Tauriainen, 70 v. ent. lautamies. »Vasaran ukko», Pispajärvi.

Polvelan ukko, Pesiö.

Kajavan ukko n. 80 v. Ylivuokki.

Aatu Moilanen, 40 v. tervanpolttaja, Pispajärvi.

Eskolan ukko, veneseppä, Vuokki.

Aution Hermannin emäntä, 40 v. Saarivaara.

Anna Reeta Mäkeläinen, Aution emäntä 82 v. Saarivaara.

Riitu Heikkinen, 81 v. Aution vanha emäntä. Saarivaara.

Mari Kyllönen, 40 v. Wuokki.

Kuhmoniemi:

Tuomas Haverinen, 74 v. »Levävaaran ukko», ent. metsänvartija, karhunkaataja, Lammasperä.

Salomon Huotari, 70 v. »Kivikiekin ukko», tietäjä, erämies.

Esko Huotari, 35 v. edell. poika, talonisäntä.

Esko Huotarin emäntä, 32 v.

Lehtovaaran ukko, 75 v. Niemisjärvi.

Matti Kyllönen, 78 v. »Lehmivaaran ukko», tietäjä, Saunajärvi.

Eerikka Kähkönen, 83 v. »Ukonvaaran ukko», Saunajärvi.

Risto Kilpeläinen, 82 v. »Polvelan ukko», Lammasperä.

Jussi Heikkinen, 60 v. karhumies. Viiksimo.

Antti Heikkinen, edell. veli.

Matti Klemetti, Kotajärven isäntä.

Mikko Piirainen, 70 v. »Matovaaran Mikko», tietäjä, hieroja, karhumies, Jonkeri.

Matovaaran muori. Mikon emäntä.

Hakolan ukko, 70 v. Jonkeri.

Eljas Ahtonen »Rimmin Ullaska», lähes 90 v. Lentiira.

Matti Heikkinen, 47 v. veneseppä, Lentiira.

Jussi Kyllönen, »Petäjävaaran ukko» 80 v. tuohiköyden punoja, Lentiira.

Hyrynsalmi:

Eeva Oikarinen, 84 v. talon muori, Oravivaara.

Johanna Keränen, 79 v. mökin muori, Oravivaara.

Matti Kemppainen, 76 v. »Kypärän ukko», Luvajärvi.

Risto Kemppainen, 89 v. »Rämsän ukko», tietäjä, erämies, Moisionvaara.

Mari Kananen, 80 v. kansankätilö, mökin eukko, Moisionvaara.

Hiski Heikkinen, 52 v. mökin isäntä, Pöytävaara.

Niemen isäntä, 50 v. Luvajärvi.

Naurisahon ukko, 70 v. tietäjä, talonisäntä, Kytömäki.
Keräsen ukko, 74 v. veneseppä, kirkonkylä.
Reeta Keränen, 85 v. tietäjä, mökin muori, Kytömäki.

Sotkamo:

Jaakko Härkönen, 72 v. »Härkölän ukko».
Juuso Partanen, 75 v. »Suovaaran ukko», Juurikkakylä.
Juuso Partasen emäntä.
Immosen muori, 78 v. mökin mummo.
Immosen mökin emäntä, 40 v.

Ristijärvi:

Esko Kemppainen, 85 v. »Eskolan ukko», Pyhäntä.
Paavo Kemppainen, 84 v. siiman punoja, Hiisijärvi.
Klemettilän emäntä, 60 v. Pyhäntä.
Liisa Mikkonen, 70 v. kansankätilö. Pyhäntä.
Vaaralan muori, 75 v. Pyhäntä.
Vaaralan emäntä, 50 v.
Eeli Härkönen n. 30—40 v. veneseppä, Kirkonkylä.
Herman Oikarinen, 78 v. »Oilingin Hermanni», vene- ja rukkiseppä.

Puolanka:

Jussi Kyllönen, 70 v. asioitsija, Kirkonkylä.
Liisa Kyllönen, 64 v. edell. sisar.
Antti Heikkinen, 70 v. Ylitalon isäntä, Kuorevaara.
Paavo Tolonen, 78 v. »Latolan ukko» Väyrylä.
Kaisa Heikkinen, 75 v. »Leppälän muori», Suomussalmen »Jumalisten» jälkeläinen, Väyrylä.
Kaisa Hyttinen, 72 v. kulkurieukko, Väyrylä.
Laamalan emäntä, 60 v. hieroja, kansankätilö, Puokiovaara.
Kuivikon ukko, 81 v. Puokiovaara.
Sikalan ukko, 70 v. mökin isäntä, Kuorevaara.
Sikalan eukko, edell. emäntä.
Wanhantalon ukko, 73 v. Leipivaara.
Uudentalon emäntä, 60 v. Leipivaara.

Kajaanin maaseurak.:

Kaisa-Reeta Tormulainen, 78 v. »Aaron Kaisa-Reeta», »Hautamäen muori», tietäjä, talon emäntä, Murtomäki.
Tolopan Matti, 82 v. talon ukko, tervanpolttaja, Murtomäki.
Tolopan emäntä n. 30 v.

Säräisniemi:

Antti Wäisänen, 78 v. »Paatin ukko», Oterma.
Soppelon ukko, 70 v. kaihlasjärvi.
Koivuniemen muori, 70 v. Kansankätilö, Jaalanka.

Wuolijoki:

Anna Pussinen, 45 v. talon emäntä, Saaresmäki.

Heinäjoen laakso Hepokönkään alapuolella. Puolanka.

ALKUSANAKSI.

Kajaanin ja Oulujärven takaiset Kainuun korpiseudut, jotka maanselän vedenjakaja erottaa Valkeaanmereen kallistuvasta Vienan=Karjalasta, ovat meidän suurimpia sydänmaitamme. Täällä vielä äärettömät metsät ja selkoset ulottuvat silmän siintämättömiin ja yhtyvät kaukaiseen taivaanrantaan, ja vain pienoisina pälvinä ovat ihmiseläjäin raatamisen tulokset tässä metsien meressä.

Jylhä ja suurenmoinen on Kainuun erämaan luonto. Sadat toinen toistaan korkeammat komeat metsäiset vaarat täällä kohoavat, semmoiset kuin Hiisivaara ja Saukkovaara, Leipi= ja Lampovaarat, Kivesvaara, Myhkyri ja Teiriharju, puhumattakaan valtavasta Naapurivaarasta ja mahtavasta Paljakasta, joka laajana »maanselkänä» ulottuu monin peninkulmin Ristijärven Uvalta Holstinjärven ohitse Hyrynsalmen Kytömäen kylille ja siitäkin sivuitse, sekä kuulusta Vuokatista, josta »alkaa tunturien juonto ja kulkee Lapinmaahan asti». Muutamille vaaroille sanotaan sydänyön auringonkin näkyvän, niinkuin Kovallevaaralle Kiannan perukoilla. Kiannan rajaseutu onkin niin taivahista maata, että siellä eletään »peninkulmaa korkeammalla» Oulun merimaita.

Vaarojen välissä levittäytyvät suuret, aukeat suot ja rääsyiset rämeet, taikka aukeavat siellä siintävät selät ja pilkottavat monilukuiset metsäjärvet ja sadat lampareet. Näistä kaukaisista ylimaan soista, järvistä ja hetteistä vetää mahtava Oulujoki vetensä. Pienoinen Sarvijärvikin, joka on synkässä sydänmaassa, kymmenkunta peninkulmaa Kiannan kirkolta pohjoiseen, Sarvikiven vierellä, Kiannan, Kuusamon ja Vienan rajakulmauksessa, vierittää vesipisaransa Merikosken kautta Pohjanlahden helmoihin. Kainuun soista saa myöskin Kiiminginjoki alkunsa sekä osaksi iso Iijoki kokoo voimansa. Epälukuisten järvien kautta vierivät sydänmaiden vedet ja monissa sadoissa koskissa ne valkoisina vaahtopäinä pauhaavat.

Korpi on aina vanhoillinen, se vaalii huolellisesti vanhaa perintöä ja vartioi, etteivät uudet virtaukset pääsisi sen rauhaa turmelemaan. Se iloitsee kuullessaan Tapion haltioineen liikkuvan selkosissa sekä Vetehisen veurehtivan järvissä, se ihan sykähtää nähdessään vanhan erämiehen antavan uhrinsa tapionpöydälle, ja hyvillä mielin se kuuntelee, kun harmaapäinen kalaukko sanelee isiltä oppimiaan lukuja taikka kun koukkuselkäinen muori karjaa laskiessaan lukee ikivanhat kauniit rukouksensa. Ymmärtävästi hymyillen se ohjailee naavaista äijää, joka virsut jalassa, tuohitarakka selässä köppyröi koivumetsässä tuohiköyden aineksia keräilemässä. Sillä korpi rakastaa kaikkea vanhaa ja katoavaa ja kunnioittaa menneitten polvien tapoja, se tietää, että ne, jotka isien opeissa elävät, osaavat myöskin antaa niille oikean arvon ja kunnian.

Niin Kainuun korpimaissakin. Täällä ylimaissa asuu jäyhää vakavaa raatajakansaa, joka monissa asioissa vielä elää entisissä opeissa ja tavoissa. Täällä tapaa vielä vanhoja tietäjiä, jotka lasketteleva jyhkeitä loitsuja ja manauksia, vanhoja karhumiehiä, jotka laulaen ovat hiihtäneet kontionpesälle, kalaukkoja, jotka osaavat vaikka kamalan kalavalan vannoa. Täällä vielä tervahauta korvessa haikuaa, täällä kesäilloin lehmisavu suitsuaa pellolla, ja savupirttikin sauhuaa sydänmailla. Täällä vielä vanhaan tapaan hevonen talvisin pirtin ovinurkassa jarskuttaa apettaan, ja rahvas nukkuu öitään pirtinlattialla, ja russakat pitävät öisiä kisojaan pirtinpöydällä. Kyöpelit ja keijulaiset täällä kummittelevat, pellonaidan takana kasvaa kalmakoivu, jolle kalmanvihat viedään, ja mäellä kohoaa kontiokuusi, missä riippuu kaadetun karhun kallo.

Ken täällä avoimin silmin ja kuulevin korvin liikkuu ja vaivautuu haastelemaan vanhojen kanssa, hän saa ihmeekseen kuulla paljon — uutta, uutta kuulijalle, mutta todellisuudessa ikivanhaa tietoa, jota nuo kunnioitettavat erämaan asukkaat ovat muistitietoinaan säilyttäneet polvi polvelta.

Vanhojen haastatteluista on seuraavien kuvaustenkin aiheet kirjoitettu muistiin muutamilla korpivaelluksilla Kainuun erämaissa. Jo kesällä 1907, retkeillessäni Pohjois- ja Itä-Karjalassa, pistäysin Kajaanin kulmilla Sotkamossa, ja kesällä 1910 sattui kulkuni Suomen ja Venäjän rajamaille Kuhmoon ja Kiannalle. Syksyllä 1913 sain lyhyen käynnin Oulujärven rannalle Säräisniemelle, ja syyskesällä 1914 tein pari-, kolmiviikkoisen retken Oulujärven pohjoisrannalle, Otermalle, Jaalangalle ja Mieslahdelle. Mutta enimmät ainekset on kerätty kahtena kesäkautena, 1915 ja 1916, jolloin kävin Kajaanin ylimaan pitäjät Karjalan ja Vienan rajoja myöten ristiin ja rastiin.

Näillä matkoilla monet vanhat ikäloput vaarit ja monet katoovaikäiset muorit haastoivat parhaansa, useasti mieli hel-

Hepoköngäs Puolangalla.

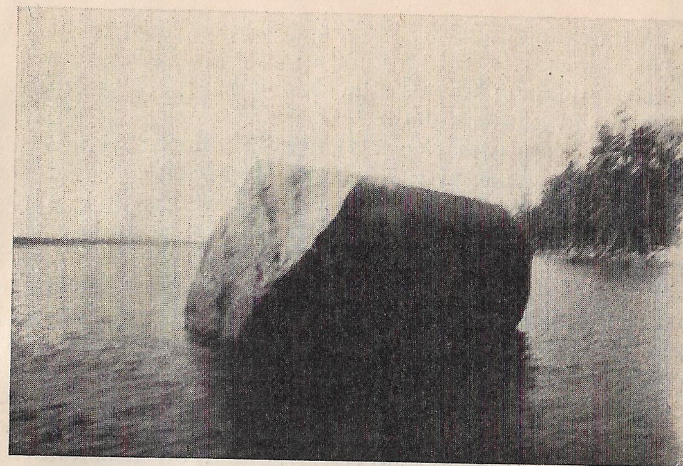
tyneenä, vanha silmä kirkkaana loistaen vaipuivat muinais=aikojen muisteluihin, ja veivät kuulijansakin mukanaan muis=tojen maille. Parhaimpia ja auliimpia kertojia olivat Kovan Jeru, Kylänmäen ukko ja Tiikkajan Anna Kian=nalla, Levävaaran ukko ja Lehmivaaran ukko Kuh=mossa, Kypärävaaran Matti Kemppainen, Rämsän ja Naurisahon ukot Hyrynsalmella, Jussi ja Liisa Kyl=lönen sekä Latolan ukko Puolangalla, Kemppais=Paavo ja Oilingin Hermanni Ristijärvellä, Suovaaran ukko Sotkamossa, Hautamäen muori Kajaanin Murto=mäellä ja Soppelon ukko Otermalla. Muutamilla vanhoilla riitti jopa päiväkausiksi väsymätöntä tarinoimista, niinpä Ky=pärävaaran vaarin kanssa pidettiin neli=, viisipäiväinen istunto.

Kirjoituksiin liittyvät valokuvat ja piirrokset, paitsi sivuilla 15, 41, 120, 159, 164 (alakuva) 165 ja 193, ovat matkan varrella otettuja.

Kainuun korpimaita on kyllä jo jonkun verran kirjalli=suudessa käsitelty, on pari pitäjänhistoriaakin sekä jokunen kansantapojen ja kansanelämän kuvaus. Mutta vanhankansan elämää, sellaisena kuin se esiintyy vanhojen muistannan aikana vanhoine omituisine tapoineen, epälukuisine taikatemppuineen, loitsuineen ja uskomuksineen sekä kotitoimissa että ulkotöissä, sekä arkisissa oloissa että juhlienvietossa, on vain vähäisen kosketeltu. Ehkä siis seuraavatkin korvenukkojen ja metsän=muorien hartaat muistelmat saanevat sijansa muiden Kainuuta käsittelevien kirjojen lisänä.

Oulussa kesäkuulla 1922.

Samuli Paulaharju.

Jonkerinkivi Kuhmossa Jonkerinjärvessä.

ASUTUSTARINOITA.

»Hiisi korpi käymättömän,
korpi käynehen urohon.»

Jo ammoisista ajoista on Kainuun mailla ihmiseläjä liikuskellut: metsänkävijä kierrellyt korpia, kalamies soudellut järviä ja kaskenpolttaja sauhutellut satoja vaaroja.

Mutta jo ennen etelästä tulleita eränkävijöitä ja korpien raivaajia eleli näillä mailla *lappalainen*, »kun koko Kainuu oli Lapinmaana», jo niin aikaisin, »jottei siitä ole kirjoituksiakaan». Mutta suusanallisia tarinoita on kyllä vielä sekä paikannimiä että muita muistomerkkejä seudun ensimmäisistä eläjistä. »Maakuopissa» tiedetään lapinlasten asustaneen ja niitä tulella lämmittäneen.[1, 9] Useissa paikoissa vielä tavataan järvien rannoilla »lappalaisten hautoja» sekä pyöreitä palaneita kiviä, jotka ovat »lappalaisten kiuaskiviä».[1] Peuroja ovat lappalaiset pyytäneet *haudoilla*, joita ovat kaivaneet »semmoisten särkkien selille ja vähän kahen puolen vihiä tehneet, jotta peurat on sinne menneet ja hautaan puonneet».[1] Kaloja he taas ovat pyydystelleet *katiskoilla* ja *kivipadoilla*, joita vielä siellä täällä vesissä tava-

taan. Metsämarjoja sekä hilloja soilta lappalaiset myös keräsivät syötävikseen, ja siitä vieläkin sanotaan hillamarjaa »lapin touvoksi». Suolaa ei lappalaisilla ollut, vaan kalojaan he maustivat koivun- ja haavantuhalla.[1, 4]

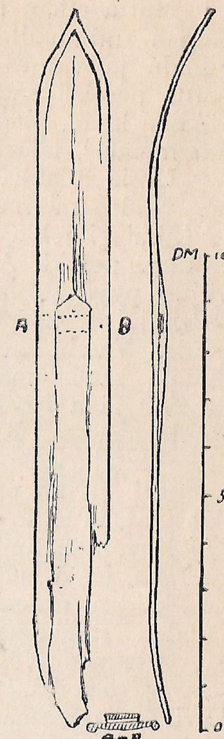
Lappalaisten asuinsijoja tiedetään olleen esim. Hossanjärven rannalla Kiannalla. Siellä on *Lapinlahti* ja *Lapinsaari*, saarella lappalaisten hautoja, jopa lappalaisen jättämä aarrekin, mutta sitä ei saa muuten kuin ajamalla yksiöistä jäätä myöten suvikkovarsalla. Kuhmossa on lapinmuistoja monessa paikassa, on *Lapinvaara, Lapinsalmi* ja *Lapinniemi, Kotajärvi* ja *Kotaharju*, ja lappalaisten hautoja tiedetään useoita, jopa oikein on *Lappalaisten kirkko* Vieksillä. Saarikiekinjärven saarella kerrotaan ennen eläneen lapinukon, Peura-Paavon, ja pyydelleen peuroja aituuksilla Kuhmon kankailta. Puolangalla sanotaan lappalaisia asuneen *Lapinsalmella*, Puutiojärvien välissä, ja Puolankajärven rannalla oli asustellut *Puolakka*-niminen lappi, nykyisen Puolangan talon mailla. Siitä sitten on järvi, talo ja koko pitäjä saanut nimensä. Talon pelloilla näkyy vielä lappalaisten hautoja. Säräisniemen Otermalla sanotaan lappalaisten majailleen *Lapinniemellä, Lapinsalmen* rannalla sekä Kaihlasjärven mailla, Hakokankaalla ja Taninkankaalla ja taas Rokuanvaaran seuduilla. Oulujärvellä on lappeja oleskellut esim. Tervolan saarella, Jaalangassa, ja on saarella vielä tiedossa neljä lappalaishautaa: *Iso-Kämmen, Pieni-Kämmen, Harjunhauta* ja *Tikanpelto*. Lappa-

»Lapinvene», löydetty järven rantaliejusta Rokuanvaaran seuduilta.

laisten kalapatoja mainitaan useasta paikasta. Niinpä Oterman Lapinsalmessa on kiviriuttoja, joita sanotaan lappalaisten padoiksi, samoin Tahkokoskessa, Kuhmoniemellä, lähellä Venäjän rajaa sekä Katiskalahdessa Lentualla. »Katiskanpato» tavataan myös Aittojoen niskassa, Kaihlasjärven luusuassa, Otermalla. Siinä on poikki joen lyöty pystypuista vaajoitus, jossa vielä näkyvät pyyntiaukotkin ja »semmoinen neliskulmainen kiehkerö, johon on aukko ylpään puolesta.» Lappalaisten sanotaan siinä kalastelleen, ja järven seuduilta on löydetty »kivikapineita». Lapinpatoja mainitaan myös Puutiojärvien Lapinsalmessa olevan neljä sekä Puutiokoskessa viides ja muuan pato Rahasalmessa sekä muuan Koppelopuron suussa samoilla vesillä.

Yksipuisilla ruuhilla kerrotaan kotakansan vesillä meloskelleen. Rokuanvaaran seutujen pikkujärvien pohjalietteistä on semmoisia aluksia löydetty useita, ja kansa nimittää niitä »lapinveneiksi». Talvisin lappi liukui liukkailla lylyillään. Kerrotaanpa vieläkin, miten lappalaiset ja karjalaiset kerran sattuivat peuranhiihdossa samoille yötulille. Vihamielisiä tietenkin olivat toisilleen, ja niin karjalainen poltti lapinukon nukkuessa hänen lylynsä ja sitten naureskeli toverilleen:

»Lapinsuksi», löydetty liejusta Oulujärven rannalta, Nimisjoen suulta.

»En usko minä, että enää
viuhkanooko vauhkanooko
lylyliukas lappalainen.»

Mutta »lylyliukas» kuulikin sen, jopahan nyt tosissaan nukkua uskalsi, ja vuorostaan lylynpolttajan nukkuessa korvensi hänen kenkänsä. Sitten aamulla hän nousi, veisti petäjästä uuden lylyn, lähti liukomaan ja huudahti:

»Hyvinköhän kilkkanoo, kalkkanoo
tarovieron [1]) talloskenkä!»

Ja karjalaisen täytyi kengättömänä jäädä tulille istumaan.[2]

[1]) Karjalan vanhauskolainen, staroviera.

Mutta eihän lappi aina päässyt vain lylyn polttamisella. Saapui rintamailta kintereillä vanha vainooja Kainuun korpiinkin ja valtasi lappalaisen riistamaat ja kalavedet, jopa poltti poroksi satojen vaarojen ikivanhat metsät. Ja vähäväkisen lapin, pienen metsien kiertolaisen, täytyi väistyä pohjoisemmaksi, lähemmäksi »Tuli-Lappia» ja sen tuntureita.

Uusia tulokkaita retkeili kahdeltakin suunnalta, sekä lännen puolen merimaista vesireittejä myöten, Siikajokea, Oulu- ja Kiiminginjokia, että etelästä hiekkasärkkäisen vedenjakajaerämaan poikki. Aluksi he kävivät vain metsänriistan ja vedenviljan pyydystäjinä ja huhdanraatajina, mutta lopulta vähitellen jäivät korpiin asumaankin yhä syvemmälle ja syvemmälle. Varsin kaukaisiltakin seuduilta kohottiin tänne sydänmaihin saalistamaan. Niinpä kerrotaan, että liminkalaiset kävivät aina Ristijärvellä, korkealla *Saukkovaaralla* halmetta »ruukaamassa». Kun he tulivat kerran huhtaansa rovitsemaan, niin Oulujärvelle se jo tummana köyrynä taivaanrannalla komotti. »Niin paistaa mustana, niinkuin saukonselkä!» huudahtivat, ja siitä sai vaara nimensä. Hyrynsalmen *Paljakallakin* kerrotaan liminkalaisten halmetta viljelleen sekä *Holstinvaaralla*, jossa heillä oli ollut riihikin. Myöskin Manamansalon asukkaiden, »salonsaarelaisten», sanotaan käyneen Ristijärvellä huhdan raadannassa sekä Säräisniemen venetheittolaisten Hyrynsalmen *Kalliojärven* seuduilla ja *Terva-aholla*, Kypärävaaran tienoilla. Ristijärveläiset ja puolankalaiset niinikään kävivät kaskeamassa Hyrynsalmen vaaroja. Muutamat nimet Kainuun mailla viittaavat hyvinkin etäisille alkutaipaleille, semmoiset kuin *Hämeenjärvi, Hämeensuo, Vepsänjärvi, Pajarinvaara, Härmänmäki, Kyrö.*

Varsin monen talon eläjät ovat tulleet Savosta, jopa etäältäkin. Niinpä kerrotaan, että *Puolangan* taloon, Puolangan kirkonkylässä, seudun vanhimpaan, on Savosta tullut *Väyrysiä*, kolme pitkää miestä. Samoin Askankylän *Pyssyvaaraan* on Savosta saapunut kaksi veljestä, kovia työmiehiä ja huhdan raatajia. Selvää viljaa olivat syöneet, paksua leipää leikanneet ja tuumanneet: »Kun sen tuon elämän laittaa hyvälle kannalle, ei tarvitte muuta kun tuommoista pullaa vain viilöö, viilöö.» Samoin Puolangan *Puokiovaaralle* on Savosta saapunut eläjä, *Laamanen* Iisalmesta, ja taloa ruvettu sanomaan Laamalaksi. Siinä on Laamasia elänyt miespolvia, ja »siitä on sitten heitä kaikkeen maailmaan hajonnut». Ristijärven *Isoon-Tololaan*, joka ennen oli pappilan paikalla, tuli kotivävyksi *Tuomas Tolonen*, »Vihtakaulaksi» sanottu, Leppävirralta, »ja se oli ennen isoa vihaa, heti Lutheeruksen aikana». Tuomas oli lähtenyt pillojaan pakoon, oli äkkipäissään pyöräyttänyt vastaan hangottelevan renkinsä päätä niin kovakouraisesti, että se oli nyrjähtänyt sijoiltaan. Tuomas olikin vahva mies. Huhtaa karhitsemaan kun kerrankin meni Roukavaaraan, niin tynnyrin ruissäkki oli nuoraviilekkeillä selässä, ja matkalla ukko vain marjoja poimiskeli. Suureksi sukeutui talo Tolosilla, nelikymmenhenkiseksi kasvoi perhekin, ja kun sitten heimo hajosi, niin perhettä meni *Aholaan, Pohjolaan, Putkolaan* ja *Pihlajavaaran Tololaan* sekä Hyrynsalmelle, Luvanjärven *Tolosenniemelle.* Viimemainitusta paikasta haarautui taas toinen Tolosien ryhmä. Oli seitsemän veljestä talossa, yksi niistä, Mikko Tolonen, jäi kotiin, muut lähtivät maailmalle: muuan Moisionvaaran *Romppalaan,* toinen ja kolmas saman vaarakylän *Heikkilään* ja *Kokkolaan,* neljäs ja viides Luvanjärven *Kyröön* ja *Laitalaan,* kuudes Kerälänkylän *Lieppaan.* Mikon pojista taas Lassi muutti *Kotilaan* ja sen poika, Paavo, Puolangan Väyrylänkylän *Latolaan,* missä vielä elää. Kiannan *Kinnuset* ja *Heikkiset* »ovat kai tulleet etelästäpäin», ja *Kyllöset* ovat Kiannan Vuokille saapuneet Kuhmoniemeltä.

Lännestä käsin, meren puolesta, taas sai eläjä esim. Otermaan *Paatinjärvelle.* Sinne tuli *Meles* Utajärveltä. Samoin Kiannan Näljängälle, *Polvelaan* ja *Parkkilaan,* tuli Pudasjärven Puhokselta *Timosen* suku. Oli ensin tultu kalalle, kalasauna rakennettu ja siinä eletty, sitten huhtiakin hakattu ja jääty viimein vakituisiksi asukkaiksi. Nyt on Polvela kahtena talona samoilla Timosilla, toisessa elää Perttu perheineen, toisessa Matti joukkoineen.

Paikkakunnan vanhimmat talot kyllä muistetaan, vaikka ei kaikista enää tiedetä, mistä niihin ovat eläjät saapuneet, mutta toisista saadaan kuulla aika hupaisia tarinoita. Kuhmon seutujen vanhimpina mainitaan mahtava *Kiekinniemi,* Katerman *Piirola,* Lentuan *Timoniemi* sekä *Saaren* talo, ja Lentiirassa on *Kuivala* »niitä kaikkein vanhimpia taloja». Kiannan Kuhtinansalmen perukkain vanhoiksi sanotaan *Tormuaa* ja *Hossaa,* sekä *Röntylää* Kiannan vesillä. Puolangan vanhimpia ovat *Neulikko* ja *Askanmäki,* Lylyjärven *Hiltula* sekä Leipivaaran *Vanhatalo, Hovi* ja *Soppi.* Vanhoja ovat myös Hyrynsalmella *Kypärävaara* ja *Oravivaara,* Oulujärven Jaalangalla *Lassila* ja *Tervola,* Otermalla *Lapinsalmi.*

Vanhoista taloista taas raivautui asutus ympäristön sydänmaihin saaden aikaan pälven siellä, toisen täällä

Niin oli Kiekinniemeltä aikoinaan muuttanut *Matti Kilpeläinen* — 83 vuotta vanhan, vielä elävän Risto-ukon ukkovaari — *Polvelaan* taloa pystyttämään. Paikalla oli silloin ollut vain aukea halmeaho ja aholla vanha huhtasauna, Paavo Kettusen kyhäämä. Kontissaan oli Matti-ukko tuonut koko taloutensa, eukko astellut jäljessä ja eukon perässä kaksi lehmää. Saunassa oli alussa asuttu, kun ukko oli salvanut pirttiä. Kova työnraataja, sitkeä mies oli Matti ollut, aamulla aikaisin, muiden vielä maatessa oli tavannut käydä kalalla Raatetlammella, viiden virstan päässä ja työssä oli silti aina muiden mukana häärinyt. Ukon jäyhää luonnetta kuvaa Risto-vaarin kasku: Oli kerran Matin emäntä »hajonnut lapsisaunaan», piika lennättänyt pirttiin: »Paras lehmä on parren perässä!» Ukko oli hätäyksissään pöydän takaa tasajalkaa ponnahtanut yli pöydän lattialle ja aikonut juosta navettaan. Mutta kun piika oli ehättänyt: »ei se navetassa olekaan, vaan saunassa», oli isäntä arvannut, jotta »millainen lehmä» ja astellut takaisin pirttiin. Mutta tyytymätön oli ukko ollut, kun oli kuullut, että saunassa olikin saatu vain tyttö. Kun sitten saunasta aikojen vieriessä tuotiin perättäin vielä kolme tyttöä, oli ukko emännälle jo vihainen. »Siitä emäntä pani parhaansa ja teki neljä poikaa.» Samaa ukkoa oli sodan aikana venäläinen sotaherra nahkalätkällä pieksättänyt, mutta äijä ei ollut ääntäkään päästänyt. Jäljestäkäsin oli kyllä miehilleen sanonut: »Voi piru, kun se sattu kipeästi!»

Kuhmon *Kivikiekissä* oli ensin asunut *Kettus-ukko*, kolme vuotta elänyt siinä lehmättä ja yhden pusun [1]) sillä ajalla noutanut maitoa naapurista. Oli sitten eksynyt isännätön vasikka taloon, ja siitä oli ukko hoitanut itselleen lehmän. Sittemmin muutti Kivikiekkiin *Huotari-ukko Hamarivaarasta*, johon taas oli koitunut Lentuan *Ohtolasta*. Huotarin suku muuten oli saanut alkunsa venäjän-karjalaisesta sotamiehestä, joka oli elänyt yhdessä vihkimättä suomalaisen naisen kanssa. Sotamiestä oli sanottu »Tammipääksi», hän kun oli saanut sodassa haavan päähänsä, ja »se oli tammella paikattu». »Tammipää» oli naisensa kanssa saanut pojan, josta tuli Huotarien kantaisä.

Kiannan Ruhtinansalmen perukoilla, *Kovassavaarassa*, Venäjän rajalla on *Seppäsen* karhumies- ja tietäjäsuku asunut toistasataa vuotta. Kalasauna oli siinäkin vain ensin ollut ja siihen Pispajärven *Kirsuniemestä* muuttanut elelemään *Sakari*

[1]) Tuohinen maitoastia.

Naumanen, vanha ruotsinaikainen sotamies ja tietäjäukko tyttärineen ja eukkoineen. Ukolle sitten tuli Kiannalta Seppänen kotivävyksi.

Puokiovaaran *Väisälässä* oli ennen asunut *Hyyrysiä*, mutta sitten oli siihen muuttanut *Somerojärveltä Väisänen*, 80-vuotiaan Antti Väisäsen ukkovaari, ja taloa oli ruvettu sanomaan Väisäläksi. Saman vaaran *Riihelässä* oli alkuaan, jo ruotsinaikana, elänyt sotamies vanhassa halmeriihessä, ja siitä talo saanut nimensä. *Heikkilä*, joka myös on samalla vaaralla, oli ensin rakennettu *Utavaaralle*, yksinäiseen sydänmaahan Utokselle, mutta kun siellä oli jo karhulla olinsijansa, eikä se antanut karjalle rauhaa, täytyi heittää korpiraivio karhun haltuun ja muuttaa muiden seuraan Puokiovaaralle.

Jaalangan *Lassilaan* oli tullut talontekijä *Kivesniemeltä* uimalla, yli neljänneksen levyisen selän poikki oli melonut, välillä vain parilla saarella levähtänyt. Lassilasta taas lähti *Tervolan* tekijä. Se oli oikein ilkikurinen akka, jota ei saatettu talossa sietää, vaan ajettiin pois koko halmeilta, ja »syömmissään» lähti akka, kiersi vain ympäri lahden ja ilkeyksissään alkoi tehdä taloa toiselle rannalle vastapäätä Lassilaa, ja »isopahan talo siihen lopulta on pohjastunut».

Hyrynsalmen *Kypärävaaralle* ovat *Kemppaiset* tulleet Ristijärveltä, Nuottijärvenmäeltä, ja eläneet siinä miespolvia, jotta »ei ole vieras käynyt». Ensimmäinen Kemppainen oli ollut *Perttu*, kova halmeenviljelijä, sitten oli elänyt *Paavo*, sitten *Matti* ja taas *Paavo* ja taas *Matti*, joka vieläkin vaaraa hallitsee. Talossa on vielä latona vaaran ensimmäinen pirtti, 4.5-metrinen, lautaikkunainen rakennus, sekä ladossa talon ensimäisen pöydän kansi, jota on »tallehittu mies mieheltä». Lopulle parisataa vuotta takaperin erosi talosta eläjä *Eskolaan*, samalle vaaralle vainion reunaan, ja toiselle pojalle tehtiin talo *Pihlajalehtoon*, selkoseen, pari virstaa vaaralta etelään. Mutta Pihlajalehto oli hallan paikka, ja siitä syystä omistaja sen heitti autioksi — rakennukset tuotiin Kypärään, josta osa oli vietykin — ja muutti Ristijärven *Pohjolaan*, jossa vielä samoja Kemppaisia elää.

Puolangan Leipivaaran vanhin talo, *Vanhatalo*, oli alkuaan ollut *Ryyhtylänniemellä*, josta sitten muutettiin korkealle vaaralle lämpöisempään ilmanalaan. Samoihin aikoihin saatiin vaaralle *Sopen* talo, myöhemmin tuli *Hovikin*. Sopessa asusti *Rikas-Kinnunen* ja omisti laajat niittymaat. Mutta Vanhatalo oli vaaran vaurain, jopa oikein upporikas, ainakin siihenaikaan kun siinä isännöi *Pekka Moilanen*, joka kutsui itseään »van-

hurskaaksi». Tapasi ukko kerskua aina kirkosta tultuaan: »Ei ollut kirkossa muita vanhurskaita kuin minä ja pappi ja kenties lukkari.» Rahojaan säilytteli ukko enimmäkseen metsien kätköissä, ja sinne ne jäivätkin, kun »vanhurskas» äkkiä otettiin lepoonsa. Talossa on äijän v. 1784 rakentama eloaitta ja siinä nähdään jyvälaarin laidassa ukon merkinnöitä, puukolla leikattuja, esim.: »VO 1819 OLI WILIA WOSI PM».

Niin levisi kiintonainen uutisasutus Kainuun korpiinkin työntäen tieltään metsiä harhailevat lappalaiset.

Aluksi kuuluttiin Limingan suureen seurakuntaan, sitten Oulunjärven pitäjään 1559, jonka kirkko oli Manamansalolla, sitten saatiin kirkko Paltaniemelle 1599, ja sen jälkeen vähitellen kaukaisillekin perukoille: Sotkamoon 1647, Kuhmoniemelle 1753, Hyrynsalmelle 1786, Suomussalmelle samoihin aikoihin, Puolangalle 1792, Ristijärvelle 1807, jopa Lentiiraankin 1812. Pieniä korpikyliä olivat alussa kirkonkylätkin, eipä varsin isoja nykyistenkään vanhojen muistannan aikana. Niinpä Hyrynsalmen kirkolla oli ennen vain *Salmen*, *Tapion* ja *Iston* talot sekä pappila. Samoin Kuhmossa, jossa nykyään on kokonainen kaupunki, oli ennen vain pappila ja *Tuupola* sekä etempänä *Jaakkola*, *Sillankorva*, *Kettula* ja *Pääkkölä*.

»Eivät ne olleet arkamaisia ukkoja, jotka ensiksi tänne syönmaan napaan ovat työntyneet», kuulee monesti vanhojen sanovan. Eivät kylläkään. Hallaa, kontioita ja kaikkia korven kauhuja vastaan saivat he yksinään rynnistää. Ja olikin siellä kauhuja.

Pahimpia oli *rapparisotien* rajantakainen vainolainen. Se usein monet talot saattoi turmioon, tappoi kansan, ryösti kaikki taikka poltti poroksi, »tämä kun on neljä kertaa ollut Itävallalla ja yhen kerran Kiinalla, tämä Suomi.»[8] Melkein lukemattomat ovat ne talot, jotka ovat rajavainojen aikana hävitetyt, toiset niin tyystin, ettei ole muuta kuin tarina jäljellä. Ja yhtä lukemattomat ovat kertomukset karkumatkoista, karkusaunoista sekä kaikenlaisista yhteenotoista, joissa rajaseudun rahvas sai kokea aina vainolaisen ensimmäiset ja viimeiset vihanpurkaukset. Tuskin lienee sitä seutua, jolla ei olisi omaa karkusauna-muistoansa, taikka sitä vanhaa taloa, jolta puuttuisi rapparitarinaansa. Siellä täällä vanhoissa taloissa on vielä aittoja, »mehtäaittoja», jotka ovat ennen olleet selkosissa talojen leipäviljojen sekä muiden tavarain piilotuspaikkoina. Vanhimmat tämmöiset aitat ovat aina 1600-luvun lopulta, niinkuin esim. Saaren aitta Kuhmon Lentualta, komea harmaa rakennus, johon on leikattu vuosiluku 1683.

Saaren aitta Lentualta, rakennettu 1683.

Niinpä oli ennen, »kolmesataa vuotta sitten», suuri *Niemen* talo Luvanjärven kylässä Hyrynsalmella, niin mahtava, että elätettiin 40 lypsävääkin, ja talossa eli seitsemän veljestä ja yksi tytär. Mutta polttosotain aikana hävisi talo, ja miehet joutuivat, minne joutuivatkaan. Tytärkin oli joutua vainolaisten käsiin, mutta pääsi pakoon uimalla yli järven *Leskenniemeen*. Talon raunioita näkyy vielä, ja kesällä 1915 löytyi raunioiden luota, mäenlaiteesta, peltoa kuokittaessa, talon vanha vesikaivo, jossa vesi oli kirkasta kuin hopea, ja nelihirsinen salvos sen suojana. Kaivon peittona oli vahvan kuusen jo lahonnut kanto. Rapparisodissa hävisi myöskin Leipivaaran Sopesta »Rikas-Kinnunen». Vainolainen tuli, tappoi koko väen ja ryösti tavarat. Mutta Hovin ja Vanhantalon asukkaat ennättivät pakosalle Ahvenanvaaran karkusaunalle. Vanhatalo ehti kylvää toukonsa hangelle, mutta Hovin viljaaitan rapparit ryöstivät ja polttivat. Vihajärvellä, Puolangalla, hävittivät vainolaiset suuren *Valtalan* talon. Hyrynsalmen *Mikanmäessä* oli myös vahva talo. Oli talossa viisi vankkaa veljestä, yksi aina nelikyynäräinen koljatti. Veljet menivät piiloon, kun huomasivat kerran vihamiesten tulevan, ja nämä ihmettelemään, jotta missä miehet nyt. Tuli pirttiin silloin yksi veli. »Jopahan yks' Mikkainen tultih!» ilostuivat rapparit. Tuli pian toinen ja sitten kohta kolmas, neljäskin, ja pirtissä olijat ihastelivat: »A toinen Mikkainen tultih . . a kolmas . neljäs . .» Mutta kun viimeisenä sukeltautui ovesta

suuri Mikkainen, niin jo vainolainen pelästyi. Pirtti joutui toratantereksi, ja rapparit tapettiin. Mutta yksi pääsi karkuun, riensi kotiin, toi kostajat, ja muuanna yönä koko talo veljesjoukkoineen poltettiin ja hävitettiin.

Hullusti kävi vainolaisjoukon myös *Kulolan* pakopirtissä, Hyrynsalmella. Siellä asusteli kolmattasataa rapparia. *Raudaskosken Pekka* ja *Koskelan Kyösti* tulivat yöllä kuusikymmenmiehisen suomalaisjoukon kanssa, pöngittivät pirtin oven ja tukehuttivat savuun koko joukon, laskivat uuninpiipusta savuavia aineita sisään. Pirtissä olijoilla oli kyllä katolla vartija, joka nähdessään »metsän» lähenevän — hyökkääjät hiipivät närettä edessään kuljettaen — lauloi:

»Yö pimenee,
sumu enenee,
metsä lähenee!»

Mutta eihän siitä ymmärretty sen enempää, eikä luultu, että sieltä surma on saapumassa. Kuhmon *Venähenvaarassa* kerrotaan vihollisia pirtin täysi poltetun pirttineen, kaikkineen.

Vihajärven seudut Puolangalla ovat myös rapparitarinain paikkoja. Järvessä on *Venäläissaari*, johon joukko vainolaisia on kerran yöpynyt, mutta yöllä ovat seudun asukkaat tulleet ja varastaneet veneet ja jättäneet rajantakaiset saarelle kuolemaan. Samoin on tapahtunut *Lylyjärven*[1]) Venäläissaarella. Tuttu on näillä mailla myös *Laurukais-tarina*, tarina »valkiapää-pojasta», joka vainolaiset heitti saareen kuolemaan. Yksinään *Törsä-Paavokin* Hyrynsalmella suoriutui vihollisjoukosta, joka ajoi häntä takaa, mutta väsyneenä yöpyi nuotiolle. Siinä pahaa ennustaen vainolaisen jousi piuskahti ääneensä, mutta omistaja vain arveli:

»Jouskaha, mitä jouskahat,
huomenna, jousi, jouskahat
Törsä-Paavon hartioille!»

Mutta Paavo tulikin yöllä ja kolkki kuoliaaksi koko nuotiolla nukkuvan joukon.

Vainolaisen uhatessa monesti kätkettiin talon rahavarat metsään, ja useasti rapparitkin paluumatkaansa varten raskaita »loutuja» kasoittain piilottelivat. Mutta sitten mellakoissa saivat kätkijät surmansa, ja rahat jäivät metsiin. Siten syntyivät aarteet. »Jo tämä olisikin mahottoman rikas, tämä

[1]) Lylyjärven saarelta on löytynyt kerran iso suksi, lyly, jossa oli useampia varpaallisreikiä. Siitä järven nimi.

Suomi, jos ei olisi isoa vihaa ollut . . . rahoja niin paljon jäi piiloon.»[5] Onhan niitä joskus vähäisen löydettykin, mutta isompia aarteita ei ole saatu käsiin, sillä ne on kätketty piiloihinsa kovilla uhreilla ja jätetty haltian hoitoon, joka niitä tarkasti vartioi ja aina juhannusyönä puhdistelee. Uhriksi pitäisi olla milloin kastamattoman lapsen pää, milloin kätkijän »oma käsi ottamassa, kanankynsi kaivamassa», milloin yksiöisen jään yli-ajo yksiöisellä varsalla, milloin kolmiöisen miehen meno kolmiöistä jäätä myöten. Sitten vasta aarre antautuisi. Semmoisia aarteita kerrotaan olevan esim. Kiannalla Hossan lähellä, Poikkeusjärven *Vasikkatörmässä*, Haapovaaran lähellä *Porttisalmessa*, Puolangalla *Kivarijärven* saaressa ja Vihajärven *Rahasalmessa* sekä Hyrynsalmella *Seitenoikean* alla saaressa.

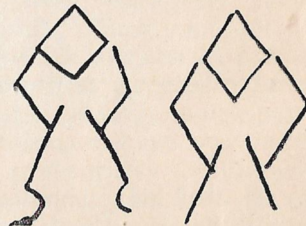
Rapparien kuuluimpana johtajana oli voimakas *Vorna*, joka on niin monista tarinoista tunnettu, uros, joka vain istuen veneen perässä riihenparrella sauvoi ylös Pyhäkoskenkin, puhellen:

»Ei pojat puoletkaan,
tuskin kolmannetkaan osat,
jos ei voine Vorna
päästä päälle Pällinkorvan.»

Kerran kotiin tullessaan sanotaan Vornan huutaneen: »Lämmitä sie, akka, kyly, jotta mie soan ruotsin-veret itsestäni pessä!» Mutta akka varoitteli: »Älä sie pura joustasi, mie näin pahan unen . . . mussat kotkat lennettih siun päälles, tapettih.»

»Uo sie, akka, vait!» Vorna vain naureskeli. »Ei uo Hailuotuo myöten kukkuo kurahtavaa, kananlasta laulavaa. Kaik' olen mie tappan!

Mutta kun ukko meni saunaan, tulivatkin Suomen miehet kylyn ovelle. Silloin Vorna kahmaisi paitansa poroa täyteen, heilautti, niin että miesten silmät sokenivat, ja ukko roikaisi alastonna metsään. Mutta saunannurkan takaa paimenpoika jousellaan ampua piukautti pakenijan kantasuonen poikki, ja siihen selviytyivät jo toisetkin, ja kuulu Vorna sai surmansa.[2]

Leikkauksia vanhan aitan seinästä Kiannalta. Aitta on nykyään pappilan verkkohuoneena.

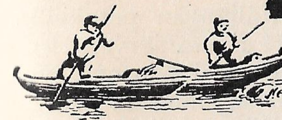
Alituisesti saivat rajaseutulaiset olla varuillaan, ja peloissaan peltojaan muokkailla ja huhtiaan raataa, niin tällä kuin tuollakin puolen rajamerkkien. Varsinkin silloin olivat ajat rauhattomat, kun julkinen sota oli valtakuntien välillä, vaikka vanhaan aikaan kyllä rauhankin vallitessa saattoivat rajalaiset lähteä vainonpolulle. Sodan aikana lienevät etuvartioina »seisoneet» nekin henkilöt, jotka vanhan aitan seinään Kiannalla leikkasivat puukolla edellisellä sivulla olevan tunnusmerkkinsä.

Metsäpolulla jauhojen noudannassa.

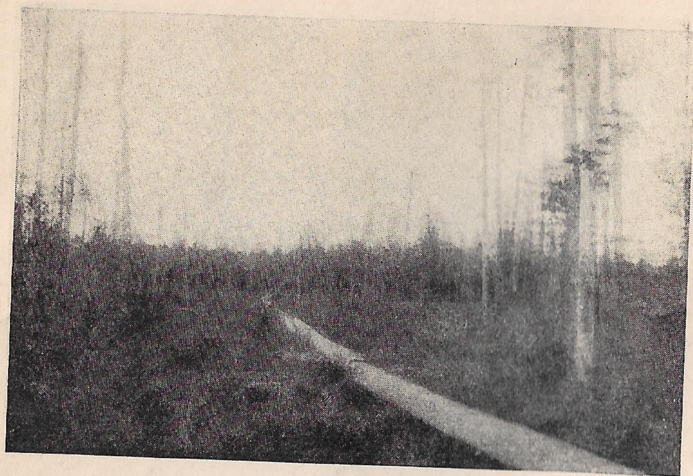
KULKUNEUVOISTA.

»Tie käydä, hako levätä,
hakovieri haukotella.»[3]

Tiettömissä erämaissa Kainuun kansa eleli ja käymättömiin korpiin kulki yhä kauemmaksi. Kesäisiä kulkuteitä olivat vedet: jokia myöten noustiin ylös, laskettiin alas, ja järviä soudeltiin sinne ja tänne, ja niin päästiin syvimpiinkin sydänmaiden sopukkoihin.

Mutta selkosien kulkukeinoja olivat *metsäpolut*, joita myöten taivallettiin veden ääreltä toiselle. Suot joko kierrettiin kankaita kapsutellen taikka oiustettiin suoraan yli pitkospuita myöten, suurimmat vaarat kierrettiin pysytellen laitamilla, korvet halkaistiin, purojen poikki päästiin porraspuita pitkin. Toiset polut olivat jo ylimuistoisina aikoina syntyneet, jo silloin kuin ensimmäiset eläjät puskeutuivat perukoille. Semmoinen ikivanha salopolku oli *Hallantie*, joka kuki Havukasta, Kiannalta, Hallan kautta Hyrynsalmelle. Se oli kiantalaisten »kirkko- ja käräjätie», jota myöten vaellettiin Paltamon kirkkoniemelle. Useilla vanhoilla poluilla oli nimenä *Papintie*, niitä kun Paltamon papit »messumatkoillaan» kulkivat. Ne

Suoporrastusta »Hallan tiellä» Kiannalla.

olivat oikein porrastettuja, »jotta papit mustilla kengillään pääsivät kulkemaan». Tälläinen porrastettu Papintie kulki Jaalangan Polvijärveltä Otermalle. Puolivälissä taivalta oli *Istumakivenkangas*, jossa oli kivistä tehty »rouvastin istuin», ja sen vieressä suuri kuiva honka, mihin »kaikki herrat olivat leikanneet puumerkkinsä ja vuosiluvun». Porrastettu Papintie oli myös ollut aikoinaan Kiannan Näljängän perukoilla, samoin Ruhtinansalmen sydänmailla. Hossanjärvessä on *Papinlahti*, josta on kuljettu Pispajärvelle. Silläkin on ennen ollut iso honka puumerkkeineen ja vuosilukuineen. Rajan taaksekin johti joitakuita käymäteitä. Niinpä vei Kuhmosta Sumsan kautta ikivanha vesi- ja jalkatie kuulun *Miinuan* rajakiven vieritse Vienan puolelle Miinuaan, toinen tie kulki eteläisempiä suuntia Roukkulaan. Suomussalmelta taas päästiin Kiantajärven seutuja pitkin Latvajärvelle, Vuokkiniemeen ja Vuonniseen, sekä Vuokin vesiltä Viiangin kautta Kivijärven tienoille. Näitä reittejä myöten rapparitkin retkeilivät. Jopa oli rajalla Kiannan ja Lapukan välisillä sydänmailla muinoin ollut *Sotatiekin*, poikkiteloin porrastettu korpitie. Siitä näkyy vielä porrastuksia ainakin Lapukan läheisillä saloilla.

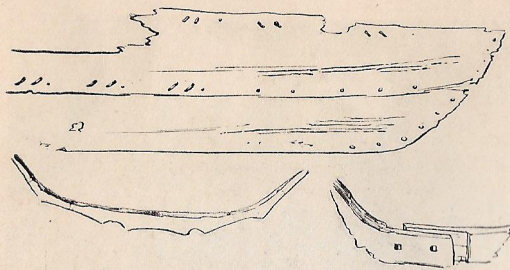
Metsäteitä kun taivallettiin ja saavuttiin järven rannalle, huhuttiin takarannan talosta venettä taikka tulella ja savulla kutsuttiin noutajaa. Useasti ohjasi polku kävelijän niemen nokkaan, josta oli lyhyempi huhunta- ja saattomatka. Täm-

Miinuankivi Kuhmon ja Vienan-Karjalan rajalla.

möisiä »Huutoniemiä» ja »Tuliniemiä» on usean järven rannalla. Kiannalla on esim. Polvijärvellä, Naamangalla, Suolijärvellä ja Kovallajärvellä, kullakin Huutoniemensä, Otermalla ja Ristijärvellä taas Tuliniemensä.

Vesiä pitkin vaellettiin *veneillä*. Vanhaan aikaan olivat vaarit meloneet järviä *purtiloveneillä*. Semmoisella oli *Esko Piirainen* vielä vanhojen muistin aikana liikkunut Kuhmossa Kokkamonjärvellä, olipa sillä jokia, Lammasjärveä ja muita vesiä pitkin lasketellut aina kirkolle asti. Purtilonraakki on vieläkin nähtävänä Kotajärven lähellä, Jyrkänkosken alla. Se on vahvasta hongasta koverrettu, lähes kuusi metriä pitkä, puolta leveä, suippoperäinen, teräväkeulainen kaukalo. Peräpuolessa on laitojen reunassa kolot, »ennen kun oli käytetty semmoisia siipiä, ettei vene päässyt keikahtamaan kumoon». Samanlainen, vielä suuremmasta hongasta ontettu, puolikolmatta syltä pitkä souturuuhi, oli ollut 50—60 vuotta takaperin Siivikonjärvellä, Kuhmon Vieksillä. Siinä oli ollut siivet kahtapuolta, noin korttelia leveät laudat vitsastettu reunoihin pitkin pituutta. Souttuhankoina oli ollut »tolpat» reunoissa ja tolpissa oksakokkarat airoja varten.

Elimysjärveltä löydetyn veneen jäännöksiä. Kappale keulalaitaa, istuinkaari ja tavallinen kaari.

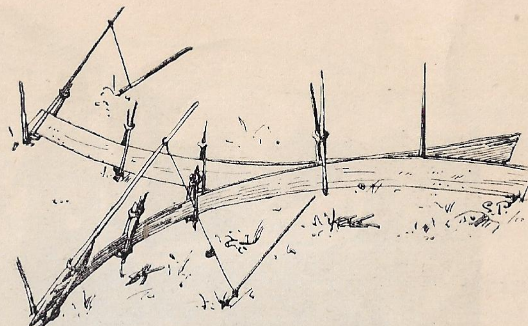
Olivat vanhat ennen tehneet veneensä myös halotuista petäjälaudoista, katajalla ompelemalla. Kuhmon Elimysjärvellä, Venäjän rajamailla, vielä tavattiin rantalietteestä semmoisen veneen jäännökset: näreinen emäpuu, muutamia kaarilynkiä ja laitalautoja. Laudat oli väännetyillä katajasiteillä vähin välimatkoin kiristetty kiinni toisiinsa, ja kaariin oli ne isketty puuvaarnoilla. Katajaside oli aina paikastaan neljä, viisi kertaa pistetty laitojen lävitse, ja pää kiilattu kiinni. Veneen pituus oli ollut noin kuusi metriä. Arvelivat ukot venettä *Polvis-Heikin* peruiksi. Heikki-ukko, kuollut vanhana vaarina jo 70—80 vuotta takaperin, oli aikoinaan kesäkaudet aivan päntiönä kalastellut Elimyksellä, asunut tuohikattoisessa majassa järven rannalla ja koonnut vedenviljaa kala-astioihinsa kuusen juurelle.

Nykyiset veneet ovat jo rautanauloin kootut ja muutenkin mukavampia. Ennen olivat nykymallisetkin veneet kaitaisia ja suppeita tönäköitä, semmoisia »heilakoita», jotta ei tahtonut hirvitä niillä vesille mennä, mutta nyt ne ovat joukeaniskaisia, laajarintaisia, leveäpohjaisia, ja uivat kuin joutsenet.[2, 4]

Veneitä on kainuulaisella sekä tavallisia *soutuveneitä* että pitkiä *tervaveneitä*.

Tervavene on, ainakin nimeltään, kautta Suomen yhtä tunnettu kuin sen soutajakin, Kainuun »tervakoura». Se on omituinen vene, pitkä, kapea suikelo, joka ylpeänä nostaa pitkää nokkaansa ja kopeana peräpuoltaan kohottaa. Joki ja terva, kuohuvat kosket ja ukkojen äly ovat sen yhdessä keksineet ja kehittäneet.

Tavallisen tervaveneen pituus on kyynärää vaille kahdeksan syltä, eli noin 13.5 metriä, leveys pari kyynärää eli 12 dm., syvyys noin puoli metriä. Sitä pitempi alus ei Kajaanin »lussista» mahtuisi uimaan. Ennen ensimmäiset tervapurret olivat olleet vain viissylisiä purtiloita.[4] Veneen runkona on kankaan petäjästä juurineen hakattu *emäpuu*, jonka juuri-

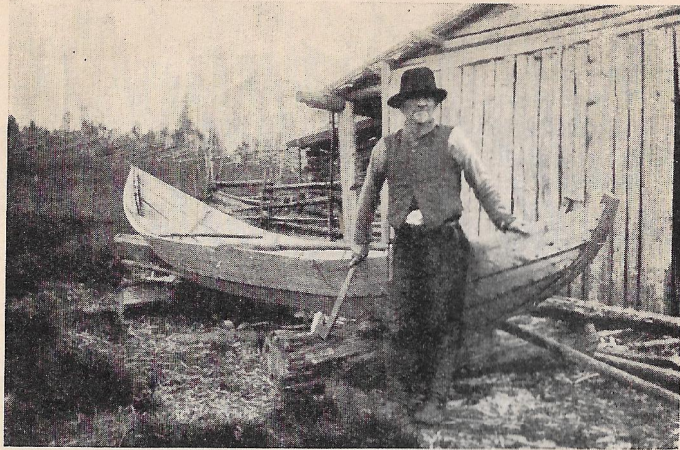

Veneen laitalautojen taivuttaminen. Ristijärvi.

kokka käpertyy *keulakippuraksi*, ja vielä koko kokkapuoli sylen pituudelta kohoutuu ylöskäsin *niskasta* alkaen. »Hyvän veneen keula nousee hyvin keilavasti ja sitten puolen metrin päässä nokasta vielä hurjasti kohahtaa ylös.»[3] Peräpuoleen on liitetty petäjäinen *perijatko*, juurikkakoukero taikka lengon puun kappale. Nelisylisestä, vahvasta petäjätukista sahataan — ennen kirvein ja kiiloin halottiin — veneen laitalaudat ja liitetään niitä kaksi aina pääksytysten, pitkät limit keskikohdalle venettä. Kolme lautaa asetetaan reunatusten veneen syvyydeksi. Lautojen käyristämiseen on venemestarilla omat keinonsa: asetetaan lautapari syrjittäin kentälle seiväsparien väliin, haudotaan varilla vedellä ja tulella lämmitellään ja taivutetaan toinen laita toisaalle, toinen toisaalle, väännetään pihteihin ja kiristetään tarpeeksi kieroiksi. Sitten tulella kuivataan laudat taivutuksiinsa. Siitä ne sovitetaan, limitetään, salvattimilla puristetaan ja naulataan paikoilleen. *Kaaret* tehdään kuusien käyristä, jotka hautomalla, sujuttamalla sovitetaan sijoilleen. Kaksikolmatta kaarta tarvitaan veneeseen ja vielä *piestinkaaret* erittäin perään ja keulaan.

Istuinsijoina on veneessä *perälauta* huopaajalla sekä *teljot* ja *lempilauta* soutajilla, ja pohjassa on *jalkuteljo*.

Täydessä panoksessa, 25—27:llä tynnyrillä lastattuna, tarvitsee tervavene laitainsa korokkeiksi leveät *varppeet*, jotka kiinnitetään vitsoilla tiukasti parraspuihin. Kovissa koskissa pitää vielä laitoja korottaa *hattulaudoilla* ja *räpeillä*, jotka vitsastetaan vuorostaan varppeisiin. Vielä kuuluu veneen tarpeisiin nelikyynäräiset *airot*, kolmikyynäräiset *huoparimet* sekä seitsen- ja puolikyynäräinen *perämela*. Sitten on 5—6 *sauvointa* ja nelisylinen *rompsi* sekä *köysiä*, joilla venettä koskissa kiskotaan vastavirtaan. Myötätuulessa nostetaan *pintan* viereen 7—8-kyynäräinen *masto*, johon levitetään iso neliskulmainen *purje*, ylhäältä *raakuun* sidottuna, alhaalta *jalkuun* kiinnitettynä. Vettä viskataan veneestä *auskarilla*.

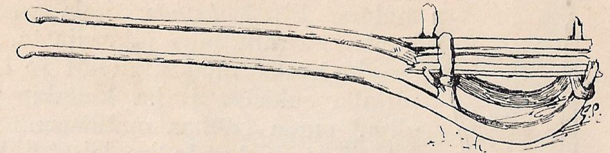
Oilingin Hermanni, veneseppä Ristijärvellä.

Suuritöinen laitos on tervavene, parilta kolmelta mieheltä kuluu viikkokausi sitä rakentaessa.

Samaan tapaan kuin tervavene, tehdään muutkin veneet, ovat vain pienempiä, kolme-, neljäsylisiä soutu- ja nuottaveneitä, sekä vähän *liehkeämpilaitaisia*, sivut eivät nouse niin jyrkästi kuin tervaveneen, joka on »purnumpi», mutta keulapuoli nousee samoin niskoiltaan ja perä samoin kipertyy.

Useissa taloissa tehdään veneet itse, mutta on joka kulmakunnalla taitavia venemestareita, jotka kesäkaudet rakentelevat pursia kotitanhuallaan. Semmoisia vanhankansan veneseppiä oli ennen Kiannan Vuokilla *Kinnulais-ukko* ja *Kyllösen Jussi,* joista edellinen oli valmistanut satakunta tervavenettä; semmoisia oli äskettäin kuollut *Oilingin Hermanni*, Seitenoikean alla Ristijärvellä, satojen tervaveneiden ja pikkupursien rakentaja; semmoisia oli *Taneli Seppänen*, *Kalliolahden Heikki* ja *Jouna Heikkinen* Lentiirassa. Seppäs-Taneli oli koko ikänsä tehnyt veneitä, jopa »tuhatsotalla», kulkenut rajan takanakin niitä rakentamassa. Nykyisiä veneseppiä on esim. *Lassi Tolonen* Hyrynsalmella, *Matti Heikkinen* Lentiirassa ja *Härkösukko* Ristijärvellä.

Selkosien kesäpolkuja myöten kuljetettiin tavaroita *rentuilla,* ellei niitä selässään kannettu. Näreisten, puolikolmattasylisten aisojen käyrät, janhuksiset perät laahasivat jalaksina maata myöten. Jalaksiin oli isketty kaplaspari, jotka oli yhdistetty poikkipajulla, samoinkuin käyrä häntäpääkin. Pajujen varassa olivat liisteet, ja liisteille laskettiin kuorma. Jauhoja vedätettiin tämmöisellä kesäreellä, ja tervahaudalle ajeltiin sillä murakuormia, ja »se oli kaikkein paras reki mäteikköisellä tiellä».[2]

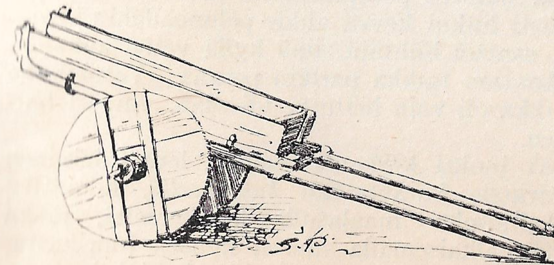

Rentut Kuhmosta.

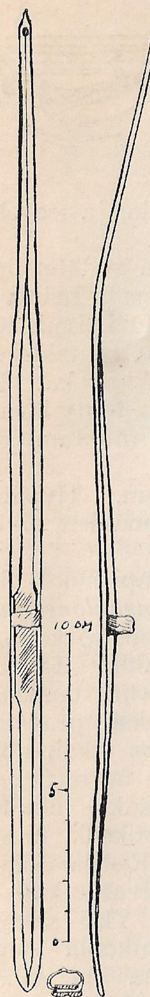
Kotipihasilla koluuteltiin *puukärryillä*, lantaa vedätettiin pelloille taikka toimitettiin muuta kotiajoa. Paksusta mäntylankusta oli parin pienan avulla koottu isot pyörät koivuisine rumpuineen. Paksu akselikin oli koivusta veistetty, rautakisko vain latvan alapuolessa. Kuusisten aisojen juurikkakokat oli kiinnitetty akseliin, ja aisojen varassa oli erikseen tehty lava. Tällaisia sydänmaan ajopelejä käytetään vieläkin muutamissa rajaseutujen taloissa.

Talvisin päästiin paljoa paremmin liikkumaan. Hypättiin *suksille* vain ja hiihdettiin halki lumisten erämaiden, eikä silloin miehen matkaa estänyt mikään.

Entisaikaan tehtiin sukset eri pitkät. Pitempi suksi oli *lyly,* se tehtiin lylystä, *männynjanhuksesta* tai *honganlongosta*, joka petäjän kyljestä oli irtautunut. Se oli pihkaista, kovaa ja liukasta puuta.[4] Tehtiin lyly joskus koivustakin. Lylyn pituus oli viisi, kuusikin kyynärää, leveys noin neljä tuumaa, ja sen pohjassa oli ura, *olas.* Mutta lyhyempi suksi, *sivakka,* oli vain kolmea, neljää kyynärää pitkä, koivuinen olkahaton potkaisuväline. Sen pohjaan oli *pälkään* kohdalle uurrettu ja naulattu kappale *poronkoipea,* jotta sivakka, taakse luikumatta, paremmin kesti ponnistaa. Semmoisilla suksilla hiihtelivät ennen Murtomäen ukko ja Väyrys-Antti Ristijärvellä. Oikealla jalalla vain potkaltelivat ja vasemmalla ottivat luikauksia. Yksi *sauva* oli ukoilla vain apuna ja sillä he potkaistessaan *molemmin käsin* oikealta työntelivät. Sauvan *varsi* oli koivun jänteestä, *sompa* vitsasta, ja yläpäässä oli kuusituu-

Puukärryt Kuhmon Maanselänjärven Kannaksen talosta.

Sukset vanhaa kuhmolaista mallia.

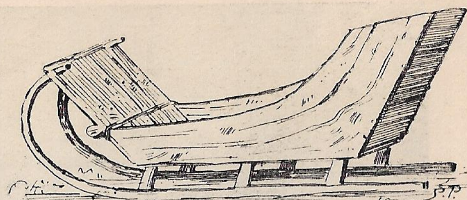
mainen litteä *keihäs*, jolla saattoi jäätyneen lumen karrata pois jalansijasta.

Nykyiset metsänkävijät jo hiihtelivät tasapitkillä suksilla, jotka kullakin paikkakunnalla olivat omaa vanhaa malliansa. Varsin omituiset olivat vanhat kuhmolaiset hiihtoneuvot, »pitkäkaula-sukset», joiden tavattoman pitkä ja kapea kärki suorana kohosi ylös ja sukelsi helposti pehmeässäkin kinoksessa pinnalle. Semmoisten suksien pituus saattoi olla neljättä metriä, josta kärkipuolen osalle tuli aina pari metriä. Leveys oli 9—10 cm., mutta saattoivat vahvat karhumiehet pehmeillä hangilla hiihdellä 12:kin cm. leveillä lautasilla. Sellaisilla, tavattoman jykevillä koivuliukoimilla Viiksimon Heikkis-Jussi aikoinaan ajeli peuroja sekä karhuja.

Suksien alkeismuotoja olivat *potakat*,[4] *potaskat*[4, 3] eli *potasmat*,[2] lyhyet suksientapaiset kalhut, joilla huhdan hakkaajat hiihtivät keväthangilla sekä heinämiehet laahustelivat veteliä soita niittäessään. Ne metsässä vain kirveellä veiställettiin koivun, kuusen taikka hongan tyvestä, semmoiset kyynärän, toista pituiset, korttelin, puolentoistakin levyiset, urattomat lotikat, joissa vitsaraksi oli varpaallisena.

Jäljessään vetivät suksimiehet useasti *ahkiota*. Sillä karhun- ja peuranlihat tuotiin metsästä, sillä kuljetettiin eväitä ja aseita metsälle sekä huhdanraantiin mentäessä. Ahkion emäpuuna oli korttelia leveä, toistakin syltä pitkä petäjänlyly, johon oli kiinnitetty kolme, neljä kaariparia, ja kaariin sitten juurella taikka katajalla nidottu petäjänliisteet laidoiksi. Varsin keveästi liukui kevea ahkio pehmeälläkin kinoksella, saattoi hiihtäjä siinä kyllä vetää kokonaisen kontion taikka parikin peuraa. Vetohihnan silmukka oli vain heitetty yli olan, ympäri hartioiden.

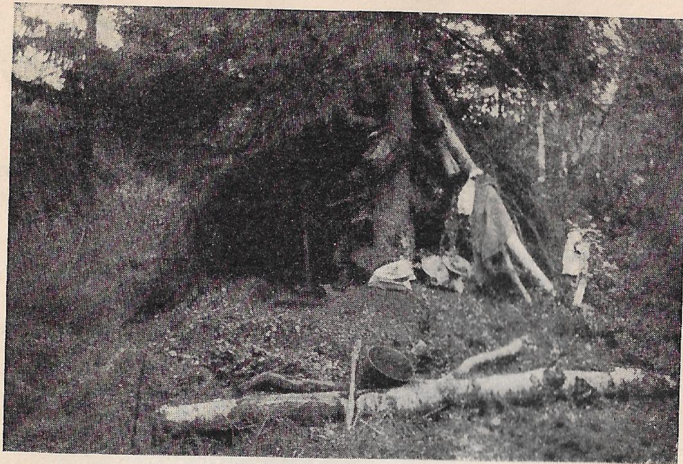
Hevosen jäljessä juoksi korkeanokkainen, leveäjalaksinen työreki. Mutta kirkolle karautettiin *kokkareellä*, komealla, siniseksi taikka keltaiseksi maalatulla kirkkoreellä, jonka laitalaudat oli tehty halkaisemalla suuren kuusen juurikasta, niin että juurikokka ylpeästi kohosi perän kuvelaudaksi. Sem-

Kokkareki Kiannan Saarivaaralta.

moisen reen näkee vielä joskus vanhan talon rekivajassa.

Nyt kyllä jo Kainuun kulmille voidaan kulkea kesäpeleillä, päästään Kiannan kirkolle sekä sieltä rajapuolia mutkin Vuokin ja Lentiiran kautta Kuhmoon, josta takaisin Sotkamoon ja edelleen muuhun maailmaan. Sitten päästään haarateitä myöten Puolangalta Näljängälle sekä Perangan perukoille, Vuokin tieltä Viiankiin, Venäjän rajalle, ja Kuhmosta syrjäteitä Lammasperälle, Kotajärvelle sekä Saunajärvelle ja Jonkeriin. Samoin muissa pitäjissä on kesäisiä kulkusuuntia saatu isoimpiin asutuspaikkoihin. Mutta, varsinkin rajaseuduilla, on vielä kovin monet talot ja kyläkunnat aivan tiettömien taipaleiden takana. Porrastettu erämaan polku vain sinne saattelee, peninkulma-määriin kuljettelee suolta toiselle, vaaralta vaaralle, talolta talolle. Eikä kaikiste ole porraspolkuakaan, pahainen, sotkuinen käytävä vain, joka monesti katoaa kanervikkoon ja eksyy korpeen. Ja se on metsäneläjän ainoa yhdysside asutun maailman kanssa. Talvella tuisku lyö sen tukkoon, kesällä kanerva ja suoheinä sotkevat.

Niinpä korven asukas yksinäisyydessään usein elääkin aivan kokonaan muun maailman unohtamana ja muusta maailmasta tietämätönnä.

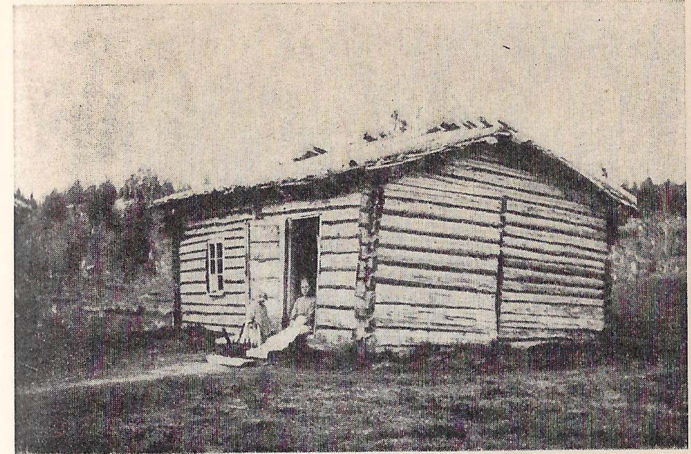
Hukka-Eeran eukon kesäasunto metsässä kuusen juurella. Sotkamon Juurikkalahti.

RAKENNUKSISTA.

»Siitäpä isännän kiitän,
kun on suolta suojan saanut,
hirret hirmulta metältä,
ruotehet ruojehikolta.» [3]

Kuusen juurelle pystyttivät korpien raivaajat ensimmäisen elinsijansa, asettelivat seipäitä tuuhean puun runkoa vasten pystyyn, kattoivat ne tuohilla ja havuilla, ja niin oli tilapäinen suoja, hatara *kota*, valmis. Taikka tehtiin matala kolmiseinäinen tuohikattoinen *maja*. Niin voitiin asua koko kesä, raataa kontua vaaran rinteelle, rakentaa *saunaa* vaaran laiteelle, kunnes syksyn saapuessa päästiin oman katon alle, savukiukaiseen saunaan ottamaan vastaan pimeää pakkasen aikaa.

Vielä näkee sydänmailla näitä asumusten yksinkertaisimpia. Metsämajoissa vielä niittymiehet ja eränkävijät asustavat rakovalkean lämpöisissä, ja Sotkamon Juurikkalahdella tapaamme vanhan eukon, joka kesäkautensa viettää vapaana metsänerakkona kuusenjuurisessa kodassa, laitellen luutia, pesimiä ja tuohisia.

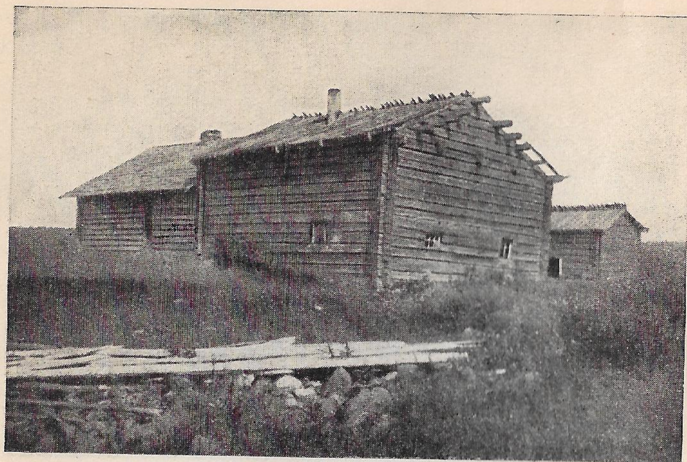
Metsämökki Ristijärveltä.

Metsäteiden varsilla näkee silloin tällöin vielä varsin vaatimattomia uutisasumuksia: ahtaassa korvenaukeamassa on matala pieni-ikkunainen sauna ihmisen tyyssijana, saunan vierellä puusuoja, taampana pieni navetta, aholla keskeneräinen pirtinsalvos, ja kantoisessa kivikossa muutamia perunapenkkejä, päivänpolttama ohratilkku sekä harvaan taiminut, poutinut naurismaan sirpale. Siinä korvenraivaajan raadannan tulos ja elämäntyö, ympäröitynä karkealla risuaidalla.

Saunasta päästiin *savupirttiin*, isoisempaan asuntoon, joka entisaikaan oli kaikkien kotina.

Vielä nytkin salomaita kierrellessä tapaa pitkillä perukoilla joissakuissa taloissa tällaisen nokisen isienpirtin. Harmaa honkainen savutorvi, joka harjan yli kuvastuu taivasta vasten, viittaa heti muinaisiin aikoihin, pienet omituiset ikkunat katselevat, kuin päivänkiloa sirristellen, nykyistä maailmaa, ja oven avattua tulvahtaa pirtistä savutuntuinen kotoinen lämmin.

Hauskimman, muinaisaikaisimman haikupirtin tapaamme Lentiiran *Änätinpäässä*. Vaikka ei pirtti olekaan sen vanhempi kuin vuodelta 1847, on sillä kuitenkin oma vanha leimansa. Pienet erimuotoiset ikkunat — kolmiruutua, neli- ja kuusiruutua, neliötä sekä seisovaa ja makaavaa suorakaidetta — antavat näköä laajoille harmaille seinäpinnoille. Matalan puolitoistametrisen oven kautta käydään kyyristyen pirttiin. Siellä suuri harmaakivinen kiuas, korkea kurkiaisten

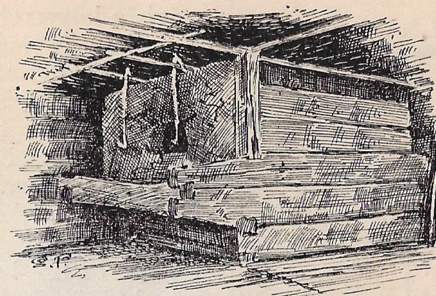

Anätinpään savupirtti Lentiirasta.

ja pilaripalikkain kannattama kaartolaki, monilukuiset orret ja leveät penkit sekä pitkä pöytä. Pirtissä on mustien seinien ja karstaisen laen laatima rauhallinen hämäryys, johon pikku ikkunoista tulvehtiva aurinko luo kodikkaat kisapellot kepeäjalkaisille tomutanssijoille sekä lattialle lämpöiset valotarhat kissavanhuksen loikoiltavaksi. Savupirtin hirsialustainen patsaaton kiuas ei ole kovin vanhaa tekoa, mutta esim. Kiannan Vuokilla, *Kikolla*, näemme hauskan muinaisaikaisen savukiukaan. Siinä on honkaisista *pankonalasista* ulkoneva *liesi* ja kyljessä *luvaslaudat*, kolkassa paksu puinen *patsas* ja patsaasta seiniin ulottuvat orret, vielä kattilakoukut ja haahlaorret, kaikki vanhan savukiukaan osat.

Rajapitäjissä on vielä joitakuita muitakin savupirttejä. Niin Vuokin Saarivaaralla, Kyllölässä ja Kaariahossa, samoin Pesiöllä jossakussa pikkutalossa sekä Kuhmon Maanselässä. Ja muutamissa sydänmaiden pienissä mökeissä näkee savukiukaan vielä Puolangallakin ja Hyrynsalmella, Paltamon Kivesjärvellä sekä Kajaanin Murtomäellä ja Sotkamon salomailla.

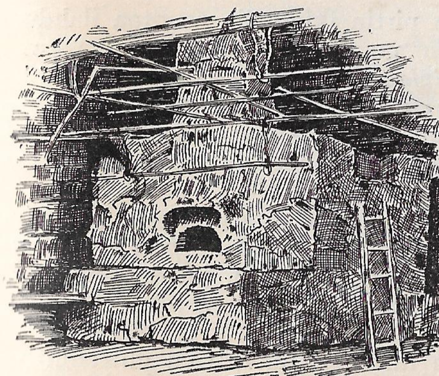
Suuria sukutupia ovat monet nykyisetkin ulos savuavat pirtit. Semmoisia kuin Ristijärven Pyhännällä *Klemetin* asuinpirtti, joka on seiniltään *yli yhdeksän metriä*. Se onkin oikein juhlallisen laaja suurtupa, jossa on tilaa emännän ja isännän liikkua, talonväenkin työskennellä. On pirtissä korkeuttakin: laki on keskeltä lähes puoliviidettä metriä lattiasta. Pirtin

Kikon savupirtin uuni Kiannan Vuokilta.

mukainen on uunikin, joka on kuin pieni huone, neljä metriä sivuiltaan, ja sen tulipesä on kolmatta metriä pitkä, puolitoista leveä, yli puolta korkea. Semmoisia ovat suurpirttien uunit, 40 isoa leipää sopii tähänkin kerralla paistumaan. Uuni on pirtin ikäinen — pirtti on rakennettu 1833 —, paasista muurattu ja Ristijärven ensimmäisiä savupiippu-uuneja. Nuoremmissa pirtinuuneissa on useasti holvaus lieden yläpuolella, ja kiukaan ulkokolkassa on Länsi-Suomen takkaa muistuttava syvennys, peräpohjolainen *piisi*, jossa talvi-iltasin poltetaan valaisevaa lämmittävä pystyvalkeata.

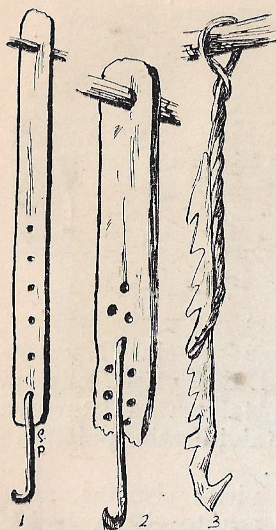
Kovin vaatimaton on kainuulaisen pirtin sisustus, semmoinen vain arkipäiväinen sydänmaan asunto, jossa kaikki kotoiset toimet tehdään: syödään ja juodaan, tupakoidaan ja syljeksitään lattialle, istutaan ja maataan, sairastetaan ja kuollaan sekä kosteat vaatteet, sukat, kintaat ja kengät, kuivaillaan, keitot kiehautetaan ja leivät, piirakat, kalakukot leivotaan ja paistetaan, kudotaan, kehrätään ja tehdään miehisetkin pirttityöt, lapset liekutellaan, eläimet teurastetaan, ja talvisin hevoset ovipuolessa käytetään appeella ja tarpeen tullen kengitetäänkin.

Klemetin pirtin uuni Ristijärvi. Pyhäntä.

Leveät penkit ovat pitkin seinävieriä[1]) ja peränurkassa pitkä pöytä, toisinaan vanhaa sydänmaan mallia: jalkapari kuusenjuurakosta veistetty, kansi tukevasta hongantyvestä. Istuimina on pitkä pöytärahi, nelijalkajakkaroita, pyöreitä honganpölkkyjä ja puunjuu-

[1]) Paltamon Mieslahden Heiskalassa on yli 6 m pitkä, 73 cm leveä honkainen sivuseinän penkki.

Patakoukkuja. 1 Puolanka; 2 Kianta; 3 Kuhmo.

rista koverrettuja palleja, harvoin selkänojallisia tuoleja. Joskus on karsinassa taikka ovinurkassa tai uunin kupeella leveä, laudoista naulattu sänky jonkun vanhuksen taikka sairaan leposijana. Talvipakkasilla useasti loikoillaan uunilla, ja entisaikaan naiset toisinaan kiipesivät kiukaalle kehräämään ja karttaamaan.

Pirtin lukuisilla orsilla on kaikilla tehtävänsä. Paksut orret oven yläpuolella ovat *halko-orsia* ja tarvispuiden kuivaustelineitä, *päreorret* karsinassa päreitä varten, *koukkuorsi* lieden päällä patakoukun ripustimena, *kinnasorret* keskipirtillä kintaiden kannattajina, sitten on vielä *leipäortta, tupakkiortta* sekä monia *vaateorsia* huiveille, esiliinoille, hameille ja muillekin pukineille. Lisäksi pidetään vaatteita nauloissa seinillä: miesten takkia, puksua, lakkia, liiviä sivuseinällä, naisten hametta, röijyä, esiliinaa karsinapuolessa. Peräseinällä pidetään leipomavehkeitä, peränurkassa ikkunankorvallisissa miesten työkaluja. Kangaspuiden, *väävistoolien*, tilapäinen paikka on kesällä sivuseinän puolessa, talvella karsinassa.

Kukkiakin on toisinaan pirtin ikkunalla asuntoa ilahduttamassa. Useimmin nähdään punakukkainen *palsami*, useasti myös *pippuri*, taikka *elämänlanka*, joskus *keisarinmyntti, kurjenmiekka, pihlajaruusu, kaana, turnes* ja *nilja*.

Entisaikaan pestiin pirtti vain kekriksi, jouluksi ja Maariaksi sekä kesäksi, keväällä kun miehet olivat menneet tervahaudalle.

Tavallinen kainuulainen asuinrakennus käsittää *asuinpirtin* ja eteispirtin eli *eteisen*, joiden välissä on *porstua*. Porstuan perässä on kamari, *peräinen*, kaksikin, jolloin toinen on *köökinä*. Eteisen kyljessä on toisinaan *kamari*, johon käydään porstuasta tai eteisestä.

Hyvin höllä on vanhan talon eri huoneitten yhteenliittyminen, eri ajoilla rakennettuina ne saattavat olla tykkänään eri korkuisia. Pirtti on eteistä korkeampi taikka taas päinvastoin, ja peräinen kaikkein pienimpänä suojana kyhjöttää yksinään poikittain, aivan irtaallaan porstuan takana. Sydän-

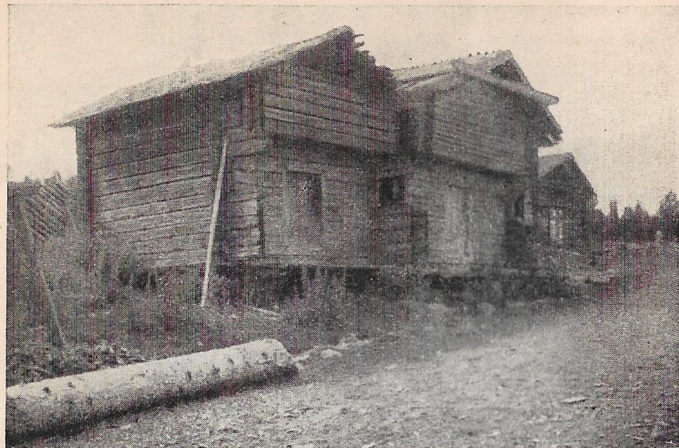
Kuhmon Varajoen luhtirakennus, v:lta 1831.

maiden taloja kierrellessä tulee huomaamaan asuinrakennusten eri kehitysasteet: näkee pirtin, jonka edessä on vain pisteporstua, talon, jossa eteisen sijalla on pikku aitta, taikka porstuan peräinen on aittana, tapaapa joskus asunnon, jossa pirtti ja sauna ovat vastakkain.

Sauna on pienellekin pirtin eläjälle yhtä tarpeellinen kuin asuinhuone. Vanhoissa taloissa se on useasti pihan piirissä, mutta myöhemmin on se saanut siirtyä etemmäksi järven rannalle, puron partaalle taikka kaivon viereen. Se on vain tavallinen kotoinen kyly, nokiotsainen matala huone nokisine seinineen ja mustine kiukaineen, lautasineen, penkkeineen, orsineen. Kiukaansuu on länsisuomalaiseen tapaan perään käsin ja lautaset tavallisesti peräseinän vieressä. Saunan edessä on useasti keittokota.

Samoinkuin sauna on *riihikin* vanhoissa taloissa aivan kartanon takana, yksinäinen rakennus vain, talon kolmas tärkeä suoja, jossa jumalanviljat puidaan ja puhdistetaan. Syksyisin se lämpimissään hikoilee ja savuaa, taikka pitää se ahkeraa varstan kolketta. Kesäisin ja talvisin on riihi toimetonna, romusuojana taikka olkihuoneena.

Mutta pihamaan toisella puolella ovat *navetat* ja *kujat, tallit kylkeisineen, lammasnavetat* sekä *karjakodat* ja *kontuladot*. Navetat ovat puusiltaisia, parrellisia eläintensuojia, kujat patsasniekkaisia katoksia navettain ja latojen vaiheilla, tallit monesti vanhaa kammioniekkamallia pikku kylkeisi-

Klemetin aittoja Ristijärven Pyhännältä. Etumainen rakennettu 1798.

neen. Pihan jommallakummalla sivulla on toisinaan komea vanha *luhtirakennus* puoteineen, ulkonevine kammioineen, ja sitä vastapäätä *kamarirustinki* ruokakamarina, maitohuoneena sekä jonkun perheenjäsenen makuusuojana.

Etäämmäksi kartanosta ovat asettautuneet *aitat*. Usein muodostavat ne oman hauskan ryhmänsä, joskus viisilukuisenkin harmaan joukon, ja ne ovat melkein järjestään kaikki talon vanhinta kantaa ja sukujuurta, jotkut ikävanhukset polveutuen aina 16. sataluvulta. Mutta niinkuin vanhan kansan tervaskannot, ovat ne vieläkin vahvaa tervettä honkaa. Aitat ovat joko *vilja-* ja *jauhoaittoja*, taikka *kala-* ja *liha-aittoja*, *romu-*, *verkko-* sekä *kalma-aittoja*. Taikka ovat aitat *vaatepuoteja*, pieniä somia huoneita, jotka ovat samalla tyttärien ja piikojen, poikien ja renkien kesäisiä makuusuojia. Silloin on aitassa seinään kiinnitetty sänky, ja tyttärillä on orret ja seinät täytenään vaatetta, vaikka minkälaista ja minkäväristä: paitaa, lakanaa, huivia, vyöliinaa, hametta, röijyä, sukkaa, vantutta, kaikkea mitä toimekas talon tytär tarvitsee.

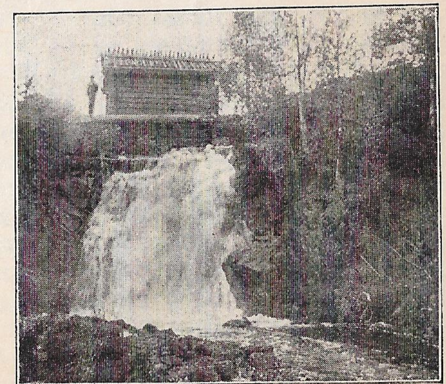
Paja, raution matala reppänäkattoinen kalkutteluhuone, on joissakuissa taloissa kartanon takana. Silloin tavallisesti joku talon miehistä osaa, ainakin omiksi tarpeiksi, käytellä pajakapineita. — Järven rannassa on talolla *nuottikotansa*.

Siellä täällä metsäjokien rannalla näkee joskus yksinäisen pikku myllyn, semmoisen hyvin yksinkertaisen *hierinmyllyn*, jonka pystyssä seisova siipitukki käydä kieputtaa, ja samalla

ilman rataslaitosta, vain navallaan pyörittää kiveäkin ja jauhaa salolaisen leipäviljat sekä puurokset. Parin kolmen talon yhteisiä pikku myllyt tavallisesti ovat, ja vuoron perään niissä jauhatellaan, jauhatetaan joskus naapureillekin, taikka annetaan heidän itsensä jauhattaa. Myllyn luona on pieni sauna, jossa jauhattaja saa ajankulukseen lepäillä, kun mylly haltian hoidossa käydä kalkuttelee. Tavallisesti ollaan myllyä käyttämässä yöllä, ja silloin saatetaan helposti saunan lämpimissä nukahtaakin. Mutta jos kivet käyvät tyhjään, voi haltia kyllä tulla herättämään nukkujan, jotta »mylly käy tyhjään!» *Tuulimylly* on harvinainen laitos, vain jokunen on koko kulmakunnalla. Kuhmolainen on keksinyt hyvin yksinkertaisen tuulellakävijän: on ladon- tai aitankatolle laittanut siivekkään kojeen, josta vähäiset hammasrattaat välittävät viepotuksen alas sijoitettuihin pieniin kiviin. Semmoisen kummannäköisen tuulessa-hosujan näemme esim. Sumsan kulmilla Polvelassa, toisen Kuhmon Jonkerintien varrella.

Vielä yksinkertaisempia hierinmyllyjä ovat *käsikivet*, joita vielä siellä täällä tavataan, aittaan, saunaan, latoon taikka porstuaan sijoitettuina. Puurojauhoja ja talkkunaksia niillä vieläkin tarpeen tullen pyöräytellään. Kivelän Taneli Puolangalla oli ennen aina käsikivillä viljansa jauhanut ja kehuskellut, jotta hän on parempi kehnoa myllyä.

Harmaita, laudoittamattomia, maalaamattomia ovat tavallisesti Kainuun maiden talot, pitkille nurkille salvettuja, maloilla päällystetyllä tuohikatoilla suojattuja. Pirtin uunit on muurattu harmaista paasikivistä, laki vankoille kurkiaisille ladottu halotuista puolipyöreistä puista, paksu pilarihirsi on laen alla poikki pirtin, ikkunat neli-, kuusi-, kahdeksanruutuisia. Aitat on useasti salvettu pyöreistä hirsistä, jopa vanhimmat pyöreälle salvaimelle, toiset taas kuusikulmaiselle ulkanurkalle. Aivan erikoisen muodon antaa aitoille ulkoneva otsakomero, *kammio*, sekä sen alaiset nurkkaveistokset, ja omi-

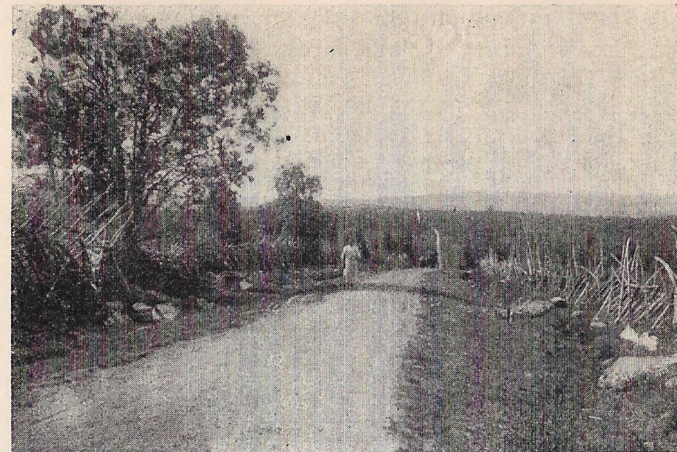

Hierinmylly Kytömäen kylän sydänmailta Hyrynsalmelta.

tuisen kohottavan keveyden hauskat pienet jalkapatsaat, jotka seisoen tukevalla hirsiperustuksella kannattavat koko aittaa. Ominaisia ovat myöskin pihanperäiset patsaalliset kujakatokset sekä vanhat kammioniekkaiset tallit pienine kylkeissuojineen.

Harmaa, vaatimaton on Kainuun metsätalo, erämaan tunnelma asuu sen seurassa vaaran laella. Se on juuri sellainen kuin yksinäisen hiljaisen korven kodin odottaisi olevankin. Niinkuin harmaa talo sopeutuu erämaahan, niin sopeutuu erämaan harmaa sarkapukuinen kansakin taloonsa ja karuun kotiseutuunsa.

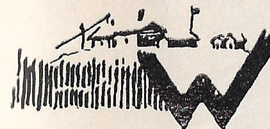
Korpi on kasvattanut kansan kaltaisekseen, ja kansa on luonut kaltaisensa korpitalon.

Puolangan vaaroja. Näköala Rasivaaran maantieltä.

YHTEISKUNNALLISISTA OLOISTA JA OIKEUSTAVOISTA.

»Maalla eletään maan tavalla,
eikä maalta pois paeta.»

Vaaroille rakennettuja ovat useat Kainuun korpien vanhat talot. »Ne on kaikki nämä vaarojen selät ennen olleet halmeina, ja ne on sitten tehty pelloksi, ja sitten talot tehty.»[5] Korkealla vaaralla säilyi pellon vilja maahalloilta ja ylhäiseltä asemaltaan saattoi vaaran valtias pitää silmällä suunnatonta salomaata: vainosotien aikoina voi sieltä, milloin mistäkin salaisesta korvesta kohota vaarallisen rapparin nuotionsauhu. Kovin korkealle ovatkin muutamat uutisraivaajat uskaltaneet kohottaa kotinsa. Niinpä Hotakkavaaran pihamaalta, Kuhmon Nurmeksen tien varrella, kantaa silmä joka suunnalle peninkulmien päähän, näkee vaaroja ja vaaroja kymmenittäin: Kukkovaarat kaukaa Ontojärven takaa, Kujanginvaarat etäältä Nurmeksen kulmilta, vieläpä kuulun Vuokatinkin lännessä taivaanrannan komeana kumuna. Ja läheisempien vaarojen laiteilla, harjuilla erottaa silmä ihmisasunnoita. Miltei yhtä suunnaton salo on katseltavana Ylitalon Kuorevaaralta, Puo-

langalla, sekä saman pitäjän Puokiovaaralta ja Leipivaaralta, samoin Hyrynsalmen Oravivaaralta ja Sotkamon Naapurivaaralta. Kiannan Leinosenvaaralta voi kesäiltasin nähdä savun kohoavan yli 30:sta karjansuitsusta, toiset aina Puolangan, Pudasjärven ja Taivalkosken puolelta.

On vanhoja taloja myös suurien selkien ranta-ahoilla.

Yksinäisiä korpien valtiaita olivat alussa erämaiden talot. Naapurieläjän saattoi nähdä vain etäisellä vaaran laella, taikka kohosi sen savu kaukaisen järven laaksosta. Ja niin vielä nytkin monet talot elävät aivan ypö yksinään salollaan. Toisilla vaaroilla saattaa taas olla pari taloa, toisilla kolme ja neljäkin, joskus viisi, kuusikin asukasta saman vaaran seutuvilla. Niinpä suurustaa Puolangan Leipivaaralla neljä taloa ja kolme, neljä mökkiä, Kiannan Saarivaaralla viisi taloa, Pyhällävaaralla Pispajärven kulmilla kuusi, Puolangan Puokiovaaralla on kymmenkunta eläjää, Hyrynsalmen Oravivaaralla samoin, samoin Kiannan perukoilla, Juntusrannalla. Mutta vaarojen eläjät asuvat enimmäkseen etäämpänä toisistaan, Länsi- ja Etelä-Suomen tiheitä suurkyliä ei Kainuun köyhä korpimaa ole jaksanut kohottaa.

Vaaraksi kansa asuttua vaaraa useasti sanoo, niinpä saa kuulla: »meiän vaaralla», »teiän vaaralla», »Leinosenvaaralla», »Naapurivaaralla» j. n. e. Kuulee myös puhuttavan *kylästä:* »Pyhäkylästä», »Leinokylästä», »Tapanikylästä». . Sillä »jossa on talot niinkuin yhessä kohti, niin se on kylä aina».[3] Mutta

Kotajärven talo Kuhmon Lammasperältä.

»kylällä» tarkoitetaan nykyään myös suurempaakin yhteiskuntaa, kinkeripiiriä, johon saattaa »vaaroja» ja »kyliä» kuulua useampia, jopa kymmeniä »numerotaloja». Kaukaista kylää taikka kylän kaukaista kulmaa sanotaan useasti *perukaksi* ja *nurkaksi*. Niin voidaan tulla »Jonkerin perukalta» tai »Vihajärven perukalta» ja mennä »Vieksin», »Auhon» tai »Askannurkalle». Asukkaita nimitellään elinpaikkansa mukaan, ja ollaan joko »leipivaaralaisia», »vuokkilaisia», »vihajärveläisiä» tai »kongasmäkeläisiä». Puolangan Väyrylän kylässä on toinen *pää* »somerolaisia», toinen »salmislaisia», Somero- ja Salmisenjärvien mukaan. Ja talon isäntä saattaa yksinäänkin olla »-lainen», esim. »Askalainen», »Kiekkiläinen».

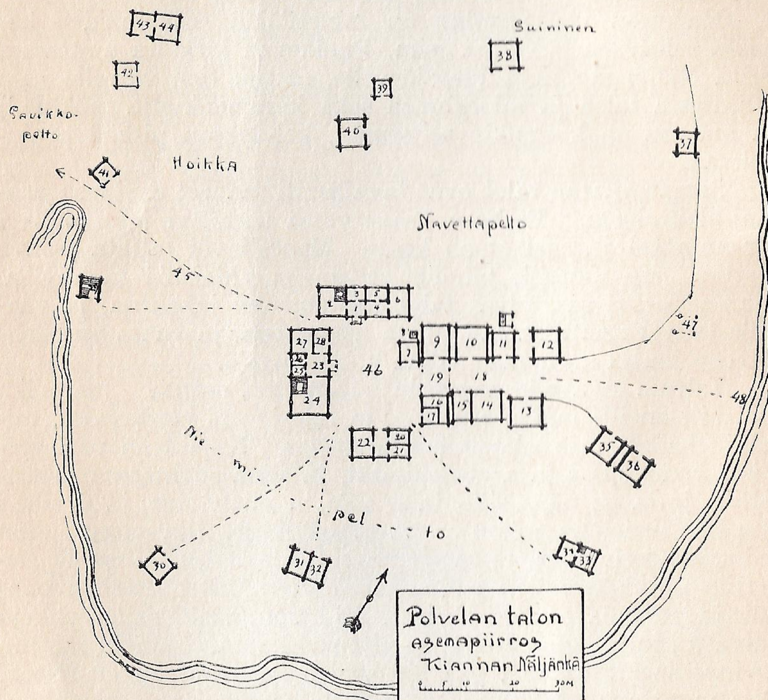
Harvassa vielä nytkin on ihmiseläjää nälkämaiden karuissa selkosissa. Niinpä esim. Puolangan kirkolta ajettaessa uutta Näljängän tietä Pispajärvelle, sattuu tien varrelle vain neljätoista taloa ja taloryhmää sekä kymmenkunta mökkiä.[1]) Ja matkaa on kuitenkin seitsemän, kahdeksan pitkää peninkulmaa.

Saman vaaran talot ovat tavallisesti saaneet asujansa vaaran alkutalosta. Perheen lisääntyessä siirrältyi joku pojista syrjemmäksi ja asui oman kodin. Monesti voi talosta eroava asettua vain samoille pihoille elelemään yhteisillä tanhuvilla. Ajan vieriessä saattoivat talot toistamiseen jakautua, ja vaaralle syntyi useita saman suvun asumuksia, ja vaara ympäristöineen joutui antamaan viljaa koko suvulle.

Talosta eroavalle annettiin hänen oma osansa. Jos poika asettui samoille maille elämään, ja talo joutui jaettavaksi, ositeltiin kaikki vain »ilman lantmeetaria». Kutsuttiin pari syrjäistä todistajiksi ja arvostelijoiksi, ja siinä sovinnossa määriteltiin, jotta »se pelto sille, ja se sille, se niitty sille, ja se sille.» Itse kun tiedettiin, missä voimassa pellot olivat ja miten paljon kuhunkin kylvettiin, ei tarvinnut niitä mittailla. Samoin tiedettiin niityistä, miten paljon suunnilleen kullekin suovanpohjalle ja ladonalalle saatiin heiniä. Ei karttoja eikä rajapyykkejä kaivattu, miten oli ositeltu, se piti paikkansa. Samoin jaettiin sovinnossa kartanokin, yksi sai yhden huoneen, toinen toisen. Pois muuttavalle rakennettiin yhteisin voimin uusi asuinhuoneusto. Jos se tuli etemmäksi emätalosta, muutettiin eroavan saamat ulkohuoneet sen luo, mutta jos asunto pysytettiin sa-

[1]) Taloja: Ylitalo, Honkavaara, Lassila, Napikka, Korkeainen, Taltta (2 taloa), Kiehtäjä, Polvela (2 t.), Lehtovaara (3 t.), Korkeainen, Nivavaara (4 t.), Leinokylä (5—6 taloa etäällä toisistaan), Huokausvaara ja Pekkala. Mökkejä: Viiselä, Saari, Sänkelä, Siirtola, Timonen, Sakariaho.

moilla pihoilla, saivat ulkohuoneet jäädä asemilleen. Niin saatettiin asustella pihasilla, jossa eri pirttien talli-, navetta-, lato- ja aittapolut kävivät ristiin ja rastiin. Saunat ja riihet olivat useasti yhteisiä: riihittiin vuoroin, ja saunoiteltiin yksissä. Mutta myöhemmin päästiin omiin riihiin ja saunoihin. Tämmöisen yksillä pihoilla asustavan pari-pirttisen veljestalon asemakuvan näemme vieressä olevassa piirroksessa, Timosien talon, Polvelan, Kiannan Näljängältä. Siinä kummallakin asujalla on omat pirttirakennuksensa saman pihamaan, *kartanon,* vierellä, mutta ulkohuoneet ovat sekaisin kahden puolen kujaa. Pertulla on tallinsa Matin puolella pihaa ja Matilla

Pertun huoneita:

1. porstua. — 2. pirtti. — 3. peräinen. — 4. kööki. — 5-6 huoneita. — 7. karjakota. — 9. navetta. — 12. lammasnavetta. — 16. lato. — 17. talli. — 22. vanhatupa. — 29. sauna. — 35. aitta. — 37. lato. — 38. riihi. — 39. pikkuaitta. — 40. riihilato.

Matin huoneita:

10. navetta. — 11. karjakota. — 13. lammasnavetta. — 14. lato. — 15. talli. — 20-21. vanhatupa. — 23. porstua. — 24. pirtti. — 25. kööki. — 26-28. huoneita. — 30-32. aittoja. — 33. sauna. — 34. saunakota. — 36. aitta. — 42. riihi. — 43-44. riihilatoja.

Yhteisiä: 8. kaivo. — 18, 19. kuja. — 41. paja. — 46. kartano. — 47. sahapukit. — 48. veneranta. — 45. tie maantielle.

navettansa, karjakotansa Pertun puolella kujaa. Saunat ovat omilla puolillaan, mutta riihet samoilla mailla. Paja, kuja ja kaivo sekä veneranta ovat yhteisiä. Taloa ympäröivät pellot on ositeltu siten, että Perttu on saanut »Navettapellon» ja »Savikon», riihentakaisen »Suinisen» ja »Niemipellon» länsipuolen, Matti taas »Hoikan» sekä itäpuolen »Niemipeltoa».

Mutta jos perheestä eroava asettui etemmäksi salolle uutiseläjäksi, tehtiin hänelle koko asumus yksin voimin. Niin esim. Hyrynsalmen Kypärävaaran miehet pystyttivät pois menevälle pojalle elinsijan Pihlajalehdon sydänmaahan, neljänneksen päähän talosta. Ainakin *aitan* — useasti oman salvamansa makuuaittansa — otti eroava poika talosta matkaansa.

Irtain omaisuus, *maanpäällinen:* työkalut, ajokalut, astiat, jyvät, eläimet ja kaikki, soviteltiin samanarvoisiin osiin jakajain luvun mukaan, ja sitten pantiin *arvalla,* kuka minkin osan sai. Mutta *metsiä,* jotka ennen olivat yhteisiä. ei tarvinnut ositella. Ei myöskään vaatteita jaoteltu, jokainen piti omansa, mitä oli yhdessä elettäessä saanut.

Jos poika taas tykkänään erosi talosta ja tahtoi osuutensa rahassa, maksettiin se hänelle sopimuksen mukaan.

Mutta tytär ei ison kodista erotessaan päässyt suurille saamisille, eikä sitä juuri ansainnutkaan. Talot olivat kaikki *tekemöisissä* ja *miesten* raatamia, tyttäret eivät suuria saaneet aikaan. Sillä kun he täysi-ikäisiksi tultuaan olisivat jotakin kyenneet tekemään, jättivätkin he kodin ja menivät naimisiin. Maksa sitten heille vielä, kun muutenkin saat heidän eteensä raataa ja puskea, pojat manailivat.[3, 5] Miehelään mennessään saivat tyttäret heti *myötäjäisensä,* jotka olivat »niinkuin *alkuantoa*».[5] Myötäjäisten suuruus riippui talon rikkaudesta, mutta *makaukset* ja *pitovaatteet vaatearkkuineen* sekä *rukin* sai miltei jokainen tytär heti mukaansa ja sitten syksyllä Mikkelin jäljestä *perintölehmän* ja *-lampaan.* Niinkuin sanottiinkin:

»Turkit, veltit laitettiin,
lehmät, lampaat annettiin.» [2]

Isoisen talon tyttärellä oli myötäjäisiä aitan täysi: 5—6 höyhentyynyä, 3—4 alusraanua, 2 täkkiä, päällysveltit, kymmeniä lakanoita, hurstisia, piikkoisia ja liinaisia, pitkä turkki mustista lammasnahoista ommeltu, päällys »ruottinverkaa», 20 hametta, 20 röijyä, 20 paitaa, 50:iä huiveja, 4—5 silkkihuivia. Oli niissäkin jo koko omaisuus, mutta ne olivatkin enimmäkseen tyttären omaa työtä, tyttöajan ahkerointia. Niinpä ei tarvin-

nut miniän mieheltään kymmeniin vuosiin ruikutella vaateapua, tuli kyllä ominsa toimeen.[5]

Jos nuoret elivät talon yksissä pöydissä, joutui perintölehmä appelan karjaan, sen maidot ja voit anopin aittaan, vain perintölampaansa sai miniä kerítä omiksi hyvikseen, mutta lampaan saamat karitsat omistettiin talon katraaseen. Yhteisestä pesästä erotessa miniä sai lehmänsä ja lampaansa, mutta ei lehmän eikä lampaan laittamia karjanlisiä, ne talon suojissa ja ruoissa saatuina kuuluivat talolle. Mutta jos taas miniän piteille oli talon karjassa sattunut joku onnettomuus, vaikkapa »metsä» tuhonnut, oli se talon vahinko, ja talosta täytyi antaa samanarvoiset siivatat sijaan. Perinnönjaossa saivat talon miniät jokainen ennen jakoa »ottaa päältä pois piteensä». Jos miniä kuoli miehelässä lapsetonna, tulivat tyttären vanhemmat ja veivät pois kaikki, mitä hän oli tuonut myötäjäisinään. Sillä vaimo ei ennen mennyt *miehen suvulle* miehen mukaan, vaan oli edelleenkin *omalla suvullaan ja käytti omaa sukunimeään.*[5] Lapset vain saivat isän sukunimen.

Vasta isän kuoltua saivat tyttäret pienoisen perintöosansa, tavallisesti puolet siitä, mitä pojalle maksettiin, mutta voitiin tytärtä joskus niinkin katsoa ylön, että annettiin hänelle vain *satanen,* kun pojalle työnnettiin *tuhat.*[3] Niinpä oli eräässä varakkaassa, omin viljoin toimeen tulevassa puolankalaisperheessä pojalle annettu talo, mutta tyttäret hyvitetty vain — sadalla markalla. Ja jaon jälkeen oli poika heti myynyt talonsa metsää 20,000 markasta!

Äidin kuoleman jälkeen saivat tyttäret mennä perimään emonsa vaatteet. Ne kaikki kuuluivat heille, vaikka olisivat olleet vuosikausiakin poissa kotoa ja äiti ollut vuosikausia pojan hoidettavana. »Tyttäret ne on olleet aina äidin vaatteiden perilliset.»[5] Samoin taas pojat ovat perineet isäukon vaatekerrat.

Perintölehmänsä ja -lampaansa saivat tyttäret siinäkin tapauksessa, vaikka eivät menneet miheläänkään, kunhan vain muuttivat pois kotoa.

Talo annettiin tavallisesti *vanhimmalle pojalle* taikka luovutettiin sille, »kuka enimmin rakasti»[1], taikka pantiin tasan. Sillä, joka talon otti, oli »suuri vaiva vanhusten hoitamisessa», kun sai heidät *ruokkolaisikseen,* siksi hän saikin talon kovin vähällä sisarusten suorittamisilla.

Ruokolle voitiin ruveta kahdella tavalla: joko *pöytäruokolle* taikka *irtonaiselle.* Pöytäruokolla eläjä sai syödä talon pöydästä, mitä siinä oli tarjottavana, hyvää tai huonoa Mutta jos ruokkija hävisi talostaan, vaikkapa joutui metsäsaunaan kituroimaan, täytyi ruokkolaisen seurata mukana ja tyytyä saunapöydän syötäviin. Toisin oli irtonaisessa ruokossa, se täytyi maksaa, mikä oli sovittu, vaikka maksaja olisi joutunut kuusen juurelle kupsehtimaan. *Ruokkokirja* oli ankara kirja, siinä tarkoin lueteltiin kaikki maksettavat ja tehtävät. Niin piti ruokkolaisille[1]) vuosittain antaa kolme tynnyriä jyviä kummallekin, puoleksi rukiita ja ohria, leiviskä lihaa kummallekin, samoin leiviskä suolakalaa, puoli leiviskää kapakalaa, tynnyri perunoita taikka valmiiksi muokattu tynnyrin perunamaa, useita kappoja suoloja, pari lehmää lypsettäväksi, jopa pari lammasta kerittäväksi talon ruokossa, vielä joka toinen syksy lehmä teurastettavaksi, jopa tupakkiakin leiviskä ja viinaa 6—7 kannua, lisäksi tarverahaa 5—6 ruplaa joka vuosi. Sitten vaatteen puolta piti antaa alusvaatteet joka vuosi, päällysvaatteita »sen mukaan kuin hajosivat», kintaat käteen ja kahdet kengät kummallekin vuosittain. Asuntona piti olla lämmin huone, kynttilöitä tarpeen mukaan, huone ruokia varten, vieläpä oma aittakin. Asuinhuone piti pitää puhtaana, ja kun ruokkolainen joutui vanhaksi, oli palkattava piika hoitamaan. Myllyssä piti käyttää vanhojen viljat, ja heitä itsiä piti käyttää hevosella kirkossa sekä kinkereillä — olipa joillakuilla äijillä ohjelmassa käyttö Kajaanin markkinoilla.[3] Ja sitten lopuksi piti vanhat saattaa *kunnialla hautaan.*

Talon väkeä olivat myös *palvelijat,* jotka vuosipalkasta tekivät talon töitä. Suuren suuri ei palvelijan palkka ollut, *rengille* maksettiin 3—30:een paperiruplaan vuodelta sekä *piialle* kymmenkunta ruplaa, lisäksi vielä annettiin *vuosivärkit.* Renki sai vuosivärkkeinä kahdet *hurstihousut* ja kaksi *hurstipaitaa, sukat, syylingät* ja *vanttuut, vasikannahkarukkaset, kengät* ja *kengäkset* sekä *lakin.* Kotikasvuinen tupakka oli vapaasti renginkin sauhuteltavana, taikka määrättiin hänelle piipun täytettä leiviskä vuodessa. Monet rengit ryypiskelivät suuren osan palkastaan talon viinassa. Olivatpa jotkut isännät niin ovelia, etteivät huolineet semmoisesta rengistä, jolle ei viina maistanut.[5] Piian vuosivärkkejä olivat kengät ja kengäkset, sukat ja vanttuut ja *huivi* sekä kymmenen kyynärää toimikaista *hurstia* paidanylisiksi ja viisi kyynärää kaksivartista *piikkoa* paidanalasiksi, vielä neljä naulaa villoja, joita sai talvella, karjatöiden lomassa kehräillä ja kutoa vaatteikseen.

[1]) Tiedot eräästä varakkaasta Hyrynsalmen talosta n. 50—60 v. takaperin.

Samassa pöydässä istuivat niin talonväki kuin palvelijatkin, samassa pirtissä maattiin talvisin ja samoja töitä toimiteltiin. Kaikissa kesätöissä, huhdan raannissa, kyntöpellolla, niittämässä, nuotanvedossa häärivät naiset niinkuin miehetkin. Juhannukseen asti piti päivä isäntäin puolta, mutta siitä lähtien rupesi se olemaan palvelijain puolella.[2]

Silloin kun terva- ja halmetyöt olivat käynnissä, oli talossa työtä, niin ettei aina ehditty niitä omin voimin, palvelijainkaan avulla, toimittaa. Piti vielä palkata *kasakoita*, jotka elivät talon leivissä ja talon tupakalla täyttivät piippunsa. Rahapalkkaa maksettiin kasakalle noin rupla viikolta. Useasti täytyi kasakka paran kesällä suoritella talvisia syönnöksiään, kun oli »kesätyön päähän» jo talvella vähennellyt talon viljavarastoja. Kasakkoina työskentelivät *huonemiehet* sekä vähävaraiset *mäkitupalaiset*, jotka pikku mökeissään talojen aidan takana ahertelivat omia aikojaan.

Huonemiehiä oli tavallisimmin pieniperheisissä taloissa. Pirtinnurkassa he asustivat, lattialla loukossaan makasivat, keittivät vähät syötävänsä talon liedellä tai kodassa, talon saunassa kävivät muiden mukana vihtomassa, saivatpa kylvää jonkun kapan perunoitakin talon pellon nurkkaukseen, jopa tilkkasen hamppuakin. Mitään varsinaista vuokraa ei huonemies asunnostaan maksanut, mutta huonemiehen akan piti kantaa halot pirttiin, lakaista pirtin lattia joka päivä sekä lauantaisin »luututa» pirtin penkit, akkunat ja pöydät, joskus lämmittää saunakin vuoroonsa. Peruna- ja hampputilkastaan teki huonemies taloon jonkun päivätyön.

Rehelliset ja kunnolliset huonemiehet kyllä saivat talonpirtistä nurkkansa, mutta epärehellisillä ja kelvottomilla ei tahtonut olla sijaa missään. Talojen *saunoihin* he useasti häätyivät tuhrustelemaan taikka pahimmassa tapauksessa pakenivat metsään ja tekivät sinne mökkinsä.

Pirtin asujina oli vielä silloin tällöin *ruotilaisia* eli *hollilaisia*[5] ja *istukkaita*. Ruotilaiset olivat jonkun aikaa talossa ruokittavina, sitten ne hevosella saatettiin toisen talon vastuksiksi, sieltä kolmanteen, neljänteen ja niin kierräteltiin ympäri kylää. Saatiin myös istukkaita vuosikausiksi talon hoitoon: vanhoja ukkoja, ikäloppuja akkoja, vaivaisia ja hulluja. Työtä heillä teetettiin, minkä he kykenivät. Vanhat mummot kehräsivät hamppua, loukuttivatkin, punoivat kengänpaikkuunuoria, vaarit kutoivat verkkoa, kiskoivat pärettä, hakkasivat havuja. Vaatteissa piti vanhat pitää, ruoassa ja tupakassa. *Tähderuokia* heille tavallisesti annettiin, jopa toisissa taloissa vain

sormipyyhkeitä, joita ruokakuppien pohjasta oli sormenkyljellä sivalletttu. Penkki taikka pöydän alapää oli näiden kovaosaisten ruokailusijana.[5]

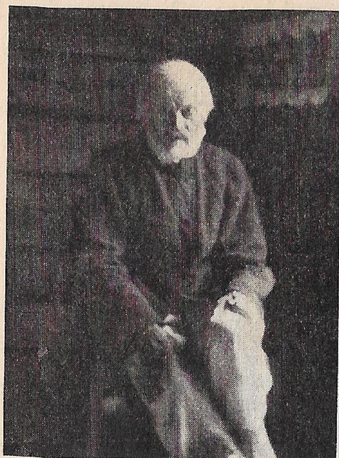
Toisinaan saatiin kutsumattomina vieraina *kerjäläisiä*, jotka myöskin vaativat osansa jumalanhyvistä. Mutta kun olivat kutsumatta tulleet, niin sen mukaan heitä kohdeltiinkin: karsinapenkille annettiin heille määräpalat syötäviksi, ruoantähteitä mitä sattui olemaan. »Ei kerjäläisille toki koskaan pöyälle ruokaa asetettu.»[5]

Pitäjän parhaita oli *pappi*, joka sunnuntaisin piti kirkonmenoa ja kesin, talvin kierteli kinkerimatkoillaan. Kuunneltiinhan häntä mielellään ja pidettiin parhaana vieraana, mutta saatiin siitä maksaakin, jopa niin, jotta tultiin huomaamaan, että »pohjaton papin säkki». Luonnossa annettiin papille saatavansa. Joulun aikana vietiin pappilaan hyvinvoivasta talosta[3] 24 kappaa jyviä, 30 leiviskää heiniä, kuorma halkoja, 12 naulaa lihaa, 3—4 paksua ruisleipää sekä kynttilärahat kirkkoa varten. Perttulina piti saatella: naula voita joka lehmästä, naula villoja, 2 naulaa hamppuja ja vasikannahka sekä leiviskä kaloja nuottatalosta. Vielä vietiin papille nelikko nauriita, pari juustoa,[1]) oravannahka sekä *pääsiäisrahaa* 8 kopekkaa parikunnalta. Joka kolmas, neljäs vuosi täytyi viedä *lammas* ja talonvanhuksen kuoleman jälkeen *testamenttilehmä*.[6] Täytyipä vielä kesällä käydä pappilan leikkuupellolla *päivätöissä*, ja paikoin piti papille raivata niitty ja pitää se aidassa.

Mutta toinen kirkonmies, *lukkari*, kävi joulun edellä itse saatavansa perimässä.[5] Hänen pussiinsa mitattiin talosta viisi kappaa jyviä, piställettiin kouraan lampaanlapa ja kainaloon työnnettiin paksu ruisleipä. Lampaalla kuitattiin lukkari silloin, kun papille annettiin lehmä, ja vainajan veisuusta vei hän vanttuut.

Tärkeä kirkollinen henkilö oli *kirkonmieskin*, jota aina piti arvonimeltään mainita. Papille piti hänen kinkeritalossa esittää *kinkerilista*, johon oli merkitty seuraavan vuoden messutalojen nimet, sitten oli hänen »kanneltava» papille, mitä pahaa elämää oli kinkerikunnassa vietetty. Vielä oli kirkonmiehen tehtävänä potkia ärisevät koirat pois messupirtistä, ja tätä tärkeää toimitusta varten piti hänen opetella potkaisemaan koiraa yht'aikaa molemmilla jaloillaan. Muuten ei

[1]) Askanmäestä oli kerran viety papille oikein suuri juusto. Siitä pappi kiitellyt: »Niin sitä isosta talosta pitääkin!» Mutta kun pappi sitten oli maistanut juustoa, joka olikin tehty kuoritusta maidosta, oli hän manannut: »Niin on sitkeää niinkuin jänönkääpä!»

»Tuliniemen ukko», Lauri Keränen, ent. valtiopäivämies Ristijärveltä.

kelvannut kirkonmieheksi.[3] Sanottiin myös, että hänen oli kolmesti suoritettava sama temppu, mikä pikku pojille useasti sattuu, kun he pitävät ensi päiviä ensimäisiä housujaan. Näin vaikeista kokeista huolimatta oli kirkonmiehen toimi palkaton, vaikkakin Kylänmäen ukko-kekkuli pyrki siihen virkaan, »jotta kapat sais».[3]

Maallisia pitäjän kappaherroja oli *siltavouti,* jolle maksettiin jyviä kappa talosta. Hänen toimenaan oli »katella maantien siltoja ja panna ylös, kun tielle someroa ve'ettiin».[3] Toinen oli *jahtivouti,* jolle myös meni kappa, vaikka »hänellä kyllä ei ollut tehtävää paljo mitään». Juoksutti, niinkuin viimeksi Alankolainen, miehiä rintanaan pitkin selkosia huudattaen ja ammuttaen, jotta muka kaikki karhut ja sudet kaikkoaisivat pois paikkakunnalta.[3]

Oli myöskin kolmenkapanherra, *pitäjäsriivali,*[3] joka pani paperille kaikki, mitä kunnanasioissa tarvittiin, pyöräytteli ukoille velkakirjatkin ja otti »lantin» joka paperista. Silloin ei ollutkaan »pännämiehiä» joka kylässä. *Paavo Juntunen,* Hyrynsalmen Oravivaaralla oli pitäjänsä ensimmäinen kynänkäyttäjä. Hän oli oppinut siten, että pappi kinkereillä oli piirtänyt liidulla pirtinseinään kirjoituskirjaimet, ja niitä oli Paavo alkanut jäljitellä. Kiannan ensimäinen kynämies ja velkakirjojen kokoonpanija oli siltavouti *Eljas Moilanen,* »Läkki-Topora». Ristijärvellä taas oli pitäjänkuulu »Tuliniemen ukko», valtiopäivämies *Lauri Keränen,* kaikissa kirjoitus- ja muissa asioissa kovin kaivattu ja kysytty.

Mutta *lautamiehet* ja *herrastuomarit* olivat ankaran lain ja oikeuden miehiä, joille itse tuomari maksoi kapoistaan 1 $^1/_2$ tynnyriä viljaa. Heidän toimenaan oli manailla kansaa käräjiin ja istua lautakuntana käräjäsalissa.

Vanhaan aikaan kerrotaan pidetyn *kylänkäräjiä,* joissa oli päämiehenä ollut *kylätuomari.* Semmoisena kylätuomarina oli ollut Ristijärven Ison-Tololan Tuomas Tolonen, ennen mainittu »Vihtakaula», ja oli hänen kylänkäräjissään ratkaistu pieniä rikoksia ja kylän yhteisiä asioita, oli sakotettu ja

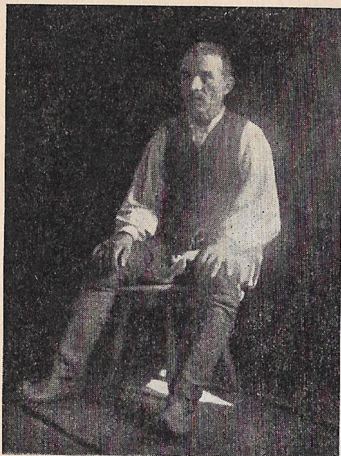

Kuhmoniemen käräjäsalissa.

muutenkin rangaistu. Limingassa oli ollut pääkäräjät, ja aina siellä oli hyväksytty ukon tekemät päätökset.

Kihlakunnan käräjät kestivät entisaikaan paljoa kauemmin kuin nykyään, kolme, neljäkin viikkoa, nyt vain viikon, pari. Oli kyllä *juttuja* ennen käräjillä: maita kun ei ollut jaettu, riideltiin niityistä ja huhdista, oli ruununmetsäin hakkuujuttuja, tervaa kun ukot niissä polttivat ja huhtia raatoivat, oli viinankeitto- ja myöntijuttuja, velkajuttuja, porojuttuja, perintöriitoja ja kunnianloukkausjuttuja, oli joitakuita tappeluksiakin sekä kaikenlaisia kinasteluja, mutta lapsen ruokkojuttuja ei juuri ollut. Joitakuita varkausjuttujakin sattui aina joukkoon, porojen, perunain, jyvien kähvellyksiä, sitten kalanpyydyksien repimisiä, veneiden rikkomisia ja sen semmoisia, mutta törkeitä murhia ja miestappoja vain harvoin tuli esille. Vanhat ne useimmin olivat varkaudesta syytettyjä, nuoremmat taas tappelivat. »Vaikka kansa oli ennen sivistymättömämpää, niin enemmän siinä oli totuutta kuin nyt. Nyt jos markan antaa toiselle, niin pitää olla todistajat, mutta ennen ei semmoisia tarvittu.»[1]

Pelolla ja vapistuksella astui korven mies käräjäpirttiin ja kunnioittaen kumarsi korkeaa oikeutta. *Rättäri* oli sisään kutsumassa sekä neuvomassa niin *altavastaajaa* kuin *päällekantajaakin,* »miten piti olla». Tarvitsivatkin taitamattomat sydänmaan riitelijät ohjausta, ottivat useasti *vulmahdinkin*

Jussi Tauriainen, ent. lautamies Kiannan Pispajärveltä.

avukseen, yksikseen kun pelkäsivät puhuvansa asialleen tappion. Lautamiehet tavallisesti hoitivat käräjöiväin asioita, niinkuin Kiannan Pispajärven lautamies, *Jussi Tauriainen*, tuima käräjäpukari, joka jo 18:n ikäisenä »vannoi lautamiehen valan» ja joskus hoiteli yksillä käräjillä yli sataa juttua. Oli muitakin itseoppineita asianajajia, semmoisia kuin *Jussi Kyllönen* Puolangalla, taitava jutun juoksuttaja, satojen käräjäseikkojen selvittäjä, joka joskus höyhenteli itse ovelan Tauriaisenkin. Mutta hänellä olikin ohjeenaan: »Pitää pysyä totuuvessa niin paljon kuin suinkin, ja sitä heikointa kohtaa vain hilpasemalla mennä.» Viidestä viiteentoista markkaan ottivat avustajat palkkaa suukovustaan.

Mutta jos käräjöivällä oli käärmeen-käräjäkivi suussa, mällinä sitä poskessaan hoiteli, kun oikeuden edessä ajoi asiaansa, ei tarvinnut pelätä puhuvansa tyhmyyksiä, eikä kaivata puolesta puhujia.

Rumimpia rikoksia oli *varkaus*. Metsänvarkautta ei kyllä pidetty minään pahana, metsäthän olivat niinkuin yhteistä tavaraa, sillä »Jumala on kasvattanut metän yhelle niinkuin toisellekin, eikä herrat ole sen suhteen enempää tehneet kuin talonpojatkaan».[1, 5] Petos oli myös ruma juttu, mutta hevos- ja kellokaupoissa toisen jutkauttaminen oli kyllä sallittua. Se mies, ken parhaiten pystyi jymäyttämään, »se oli kunnian asia saada toista peijata».[3] Sananansa syöjää pidettiin epärehellisenä ja halveksittiin, valehtelijan puheisiin ei luotettu, sanottiin vain: »Puhuipa tuossa,

Jussi Kyllönen, puolankalainen asianajaja.

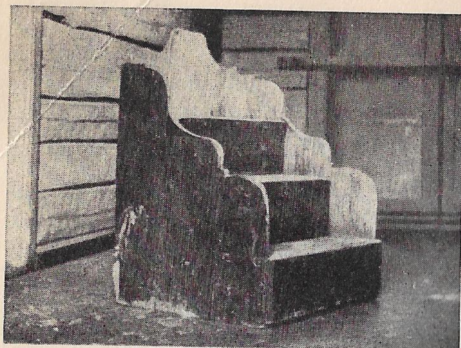
kumpi pää tahansa».[2] Avioliiton rikkojia naurettiin, tappelua ei pidetty niinkään pahana. Mutta ilmiantajaksi ei ruvettu muuten kuin kostonhalusta,» ottakoot herrat itse asiasta selvän!» arveltiin vain.[1] Pelättiin sitäpaitsi jotta asiaan sekaumalla voitiin joutua vieraana miehenä käräjäpaikoilla, pitkien matkojen päässä, juoksentelemaan.

Oli sitä entisajalla omat rangaistustapansa. Miesten keskken joskus käytettiin *korpilakiakin:* annettiin miestuumasta yhteisesti selkään jotakuta ilkimystä, linnun- tai kalanpyydyksien varasta taikka muuta kiusallista pahantekijää.[1]

Selkäänhän annatti korkea laki ja oikeuskin, *raippavitsoilla* roiskutteli kaakinpuussa varkaita ja muita suuria pahantekijöitä, 40 paria lasketti pahimmille, niin että selkä kävi verille. Kiannalla oli piiskuupaikkana Mannilan riihennurkka sekä Kanervakangas ja *piiskurina* muuan silmäpuoli ukko. Kuhmossa *Korhosen Apsalon* kylvetteli Jaakkolan huoneen nurkassa, Sotkamossa oli viimeisenä vitsojana *Heikki Tapperi.* Hyrynsalmella oli *Piiros-Mikko saahkarina* ja toimitti virkaansa käräjäkartanolla, livautti peukalonsa aina vitsalta syrjään kun löi, ettei vitsa olisi iskenyt niin kirpeästi. Ristijärvellä oli toimitus tapahtunut Mikkolan kujan pylväässä. Siinä on ropisteltu viimeksi puolankalaista tietäjää, Kilpa-Paavoa, joka oli vain arvellut: »Piiskathan mulle on selkään tuomittu, vaan suolarakeillako sinä mua nakkelet?» Ukko oli niin tehostanut selkänahkansa, ettei siihen vitsa pystynyt. Alle 18 vuoden ikäiselle pahantekijälle annettiin *lastenpiiskoja*, eikä silloin vitsa lyötäessä paljon ääntänyt.

Saahkarin toimena oli vitsojen valmiiksi laittaminen, ja kelloon katsovan nimismiehen käskyn mukaan hän hutki. Kolme ruplaa sai saahkari virastaan vuosipalkkaa ja toimituksista eri korvauksen. Mutta »siihen virkaan kyllä ei ruvennut ei pojat puoletkana».[3]

Vitsatut eivät vielä päässeet sillä, että selkä suomittiin, heidät lisäksi istutettiin kirkossa *mustallapenkillä.* Joka pitäjässä on vielä muistonsa mustanpenkin istujista. Keskellä kirkon käytävää piti rangaistavan istua synkällä tuolillaan ja kuunnellä, kun pappi pani parastaan hänen manaamisekseen. Jopa Kettu-Paavokin Hyrynsalmella, kun oli mennä pöhlännyt juovuksissa kirkkoon, joutui tuhmuudestaan mustallepenkille papin manattavaksi: »Mitä vasten sinä olet rikkonut ja millä tavalla?» Ja vielä vannotettavaksi: »Ei vasta piä tehä!» Sitten: »Luovutkos pois perkeleestä ja hänen menoistansa?»

Mustapenkki Säräisniemen kirkonporstuasta.

Mutta kirkon porstuassa irvisteli hirveä *jalkapuu* ja ammotteli viittä-kuutta julmaa silmäänsä huonoille lukijoille, rippikouluun saapumattomille, kinkereillä käymättömille, rippikoulussa tappelijoille ja ilkikurisille kirkonmenojen häiritsijöille. Kirkon luona, kirkkotien vieressä, parhaalla paikalla, parhaana kirkkoaikana istutettiin rangaistavia, jalkapahanen nilkasta kamalan puun silmään iskettynä, kaikkien kirkossa kävijäin naurettavana. Olipa Puolangalla kerran saalistettu jalkapuun istujiksi kolme suurta kanaljaa: Antti Junkkari, Nurmen Matti ja Joopi Hiltunen eli »Parta-Joopi». Vierekkäin olivat juuttaat yht'aikaa puulla istua kyköttäneet kuin kukkopojat orrella. Huonoa lukutaitoaan olivat toiset siinä kohennelleet, mutta »Parta-Joopi», kuulu voimamies, oli istunut sitä, kun ilkikureissaan oli kätellyt pappia niin kovakouraisesti, jotta papilta oli päässyt parku. Mutta eivät olleet puulla istujat ottaneet rangaistustaan oikein katumuksen ja parannuksen kannalta, olivat vain naureskelleet ja ilvehtineet ja kivillä viskelleet ohi kulkijoita. Olipa Nurmen Matti kiskaissut pienen jalkansa irti ja käväissyt »syönnistään tiliä tekemässä», tuonut koipensa reikään takaisin, jotta »raskin minä vielä tulla istumaan».

Kauppoja tehtiin ja »voitoilla elettiin». Enimmin tehtiin hevoskauppoja ja sitten kun taskukellot tulivat tavallisiksi, *kellokauppoja*. Kun kauppaa oli kylliksi hierottu ja kinasteltu puoleen ja toiseen, päätettiin se *kättä lyömällä*. »Kun minun sanalleni tullet, niin tuoss' on lämmin käsi!» saattoi toinen tarjota, ja yhteen puristetut kourat erotti kaksi kuulijaa, toinen sivalsi toisen, toinen toisen erilleen, ja kauppa oli *lukossa*. Erottajat olivat sitten vieraina miehinä, jos kaupasta sattui tulemaan oikeusjuttu. Mutta jos vain kaksi keskenään sopi kaupan, niin »kolmannelle korvapuusti».[5] Kättä lyötäessä hevoskauppaa tekevät *hevoshuijarit* samalla *hirnuivat* kuin hevonen, ja pyssyn vaihettajat *paukauttivat* suullaan pyssyn pamausta matkien.[1] Kaupan päättäjäisiksi pidettiin *harjakaiset*. Jo kättä lyötäessä toinen tinkasi, että *rahan puolelta* on harjakaiset pidettävä, toinen taas: *kalun puolelta*, taikka vain, jotta *kahda*. Miten sitten sovittiin, useasti oli tapana »rahan puolelta» kustantaa harjakaiset, ja yhdessä erottajain sekä muidenkin paikalle sattuneiden kanssa juotiin viinat ja kahvit. Innostuttiin joskus pitämään kokopäiväiset juomingit, jopa Kiannalla kerran pari miestä vaihtoivat äimiä ja ilostuivat kaupastaan, niin että joivat harjakaisia kaksi viikkoa.

Kauppaa hiereltäessä tavattiin, kun sitä ei voitu vielä saattaa aivan lukkoon, antaa *käsirahaa* ja sopia, että silloin ja silloin tullaan tekemään lopullinen kauppa. Siihen eivät sitten enää sivulliset saattaneet sotkeutua, kauppa pysyi lujana. Mutta jos käsirahan antaja ei määräaikana tullut kauppaa päättämään, eikä mitään syytä ilmoittanut, meni kauppa rikki, ja antaja menetti käsirahansa.

Purkaa saattoi kaupan se, ken luuli joutuneensa *häviölle*, kunhan kolmen vuorokauden kuluessa tuli asiaansa ajamaan, myöhemmin ei purkaminen enää tullut kysymykseen. Mutta joskus tehtiin kauppa sillä puheella, että »vaikka paikalla . . . niin ei pureta!» Kellokauppa oli purkamaton heti, kun kello oli ennätetty pistää taskuun.

Vaihtokaupassa huonomman tavaran omistaja työnsi *päällisiä*. Mutta useasti tavaroita, hevosia, pyssyjä ja varsinkin kelloja *pantiin vastakkata* eli *suutakkata*,[1] vain *huikittiin* kourasta kouraan, jotta »jos tahot, niin tuoss' on!» *Pisteltiin* kelloa väliin viisi, kuusikin kertaa samana päivänä.

Veikkaakin joskus riesauduttiin *panemaan*. »Minä tähän panen, vaikka veikankin», voitiin väittää, ja *veikkarahat* annettiin syrjäisen hoitoon, lyötiin kättä ja erottiin. Se, joka veikan voitti, sai pitää rahat.

Sattuipa väliin semmoinen onnentapaus, että *löydettiin* jotakin, mitä joku onneton oli kadottanut tai pudottanut. »Oma löytty, vieras varastettu», muistettiin sanotun vanhoille. Mutta vain harvat, epärehelliset tätä ikivanhaa omistusohjetta löytöönsä soveltivat. Useammin seurattiin uudempaa sääntöä: »Kahtia ve'estä, kolmasosa maasta» löydetystä kuuluu löytäjälle, taikka tyydyttiin vain *löytäjäisiin*, taikka annettiin tavara omistajalle löytökorvauksetta. Mutta jos omistajaa ei ilmaantunut, sai löytäjä pitää tavaran omina hyvinään.

Kaupoissa, myönneissä ja ostoissa, sekä muutenkin tulivat monesti *mitat* kysymykseen.[1]) Niitä olikin kaikenlaisia

[1]) Seuraavat mitat Kuhmosta saatuja.

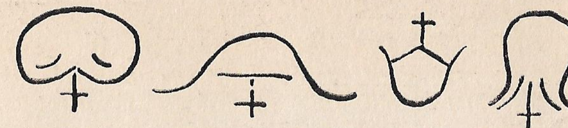
vanhoja kansanomaisia mittoja sekä määrittelyjä. Jyviä mitattiin *tynnyrillä*, joka niinkuin ainakin veti 30 *kappaa*, mutta »*kukkurikapan* aikana oli tynnyri 32 kappaa». Ennen nimittäin ei *ryykikappaa* käytetty. *Tervatynnyri* veti 50 *kannua*. *Karpioon* mahtui 8 kappaa, *nelikkoon* neljä, kappa oli 2 kannua, kannu 4 *hallia* ja hallissa oli 2 *korttelia*. Epämääräisiä mittoja olivat *vakat*, joita tuohesta tehtiin sekä suuria että pieniä, samoin *korvot*, joilla vettä kannettiin.. *Kourallinenkaan* ei ollut tarkoin määrätty, siinä saattoi olla suoloja, jauhoja, jyviä hiukan enemmän tai vähemmän.

Olkien mittana oli *mitta:* se määrä, mikä mahtui olkia nuoraan, jonka pituus oli kolme syltä, kolme pivon pituutta ja kolme kertaa peukalon ympäri. Semmoiseen nuoraan sopi tavallisesti 20 *olkikupoa*. Heinäin määränä käytettiin *häkkiä*, joka poljettiin ja pusketttiin niin tiukkaan kuin miesvoimin saatiin. Mutta kun ei ollut häkkiä, köysitettiin heinät kuormaan *raipalla, nuoraraipalla*, joka oli hampusta punottu 15-sylinen köysi. Se meni tarkoin heinäkuorman nuorittamiseen, kun kiinnitettiin kaplaista kolme kertaa poikki kuorman ja sitten yhden kerran vetäistiin yli edestä taakse.

Halkoja mitattiin kolmikyynäräisellä *sylellä*, jonka tavallinen mies osasi levitetyin käsin jokseenkin tarkoin määrätä. Alamittaista syltä sanottiin *nyrkkisyleksi*. Sylen kolmasosa oli *kyynärä*, mutta *käsikyynärä* oli mitta miehen kyynäspäästä keskisormen nenään. *Vaaksa* oli levitetyn kämmenen peukalon ja keskisormen taikka pikkusormen pään väli, *tuuma* peukalon leveys, *pio* oli kämmenen leveys, mutta *pystykämmenessä* luettiin kämmenen leveyden lisäksi kohotetun peukalon määräämä korkeus.[1]) *Askel* laskettiin puoleksi syleksi, *jalka* oli puoli kyynärää. Suurempia pituusmittoja oli *viittaväli*, jonka laillinen pituus järven selällä oli 30 syltä. Suurilla järven selillä piti joka kymmenennen viitan vieressä olla joitakuita valmiita saverikkovitsoja siltä varalta, että matkamieheltä sattuisi selällä saverikko katkeamaan. Aivan yleinen matkan mitta Kainuussa on *neljännes*, penikulman neljäsosa. Sanotaan matkan tiedustelijalle: »Sinne on puoli neljännestä, pari neljännestä, viisi, seitsemän, kymmenen, neljätoista neljännestä . . .

Lyhempiä matkanmittoja kuullaan keskusteluissa, esim.: Sinne oli *pyssykuti*, taikka olisiko ollut *kivellä heittää*. »Kivi-

[1]) »Siinä talossa on pystykämmentä paksu leipä», kiiteltiin talon hyvyyttä.

Seinäpiirroksia Kiannalta ja Kuhmosta.

kiekistä ei ole kuin *kirvesheitto* helvettiin.» Ei se ole sen kauempana kuin, että *hyvästi koiranhaukku kuuluu* . . taikka *tavallinen tarina kuuluu* . . . välillä on kyllä joki, mutta sen yli *hyvästi hyppäämällä pääsee* . . sanovat kyllä, jotta sinne on *silmäsiinto*. — Matkan mitta on *kielen pituuskin*. Pahanmakuista ruokaa pisteltäessä arvellaan: »Eihän tuolla ole matkaakaan kuin kielen pituus.»

Mutta kun aurinko rupeaa lähentelemään taivaanrantaa, niin että on vain *korennon korkuisella*, on ilta jo ovella ja päivän työt loppumassa.

Kypärävaaran suurperhe Hyrynsalmella.

SUURPERHEITÄ.

»Sitä kuusta kuuleminen,
jonka juurella asunto.»

Entisajan suuria sukutupia ja niiden *suurperheitä*, muinaisten suurien sukuyhteisyyksien viimeisiä rippeitä tapaamme vielä Kainuun takamailla, suurperheitä, jotka ovat miltei kuin muinaisjäännöksiä näinä epäsovun, hajanaisuuden ja isien tapojen halveksimisen aikoina.

Semmoinen suurperhe oli ennen, parhaina halmeviljelyksen aikoina, elänyt Kuhmossa, *Kiekinniemellä*, mahtavan rikas *Piiraisten* suku. Iso oli ollut talossa perhe: seitsemän veljestä yht'aikaa yksissä elänyt, ja seitsemän kätkyttä yht'-aikaa keikkunut pirtin lattialla. Kahdessa pirtissä oli asuttu, toinen oli ollut 6-sylinen pääpirtti, toinen hiukan pienempi eteispirtti. Niin kauan oli sama suku samoissa leivissä elänyt, että oli samoissa pirteissä jo keskenään menty naimisiinkin.

Toinen suuri sukupirtti oli ollut Kuhmon *Rastilla*, Saunajärven puolessa. Siinä olivat eläneet *Immosten* mahtavat, seudun suurimmat huhtien raatajat. Yhdessä pöydässä oli siinäkin monikymmenlukuinen perhe istunut Sitten kun

suku oli jakautunut, oli neljä veljestä mennyt Varajoelle, neljä Akonkoskelle, ja osa perhettä jäänyt Rastille.

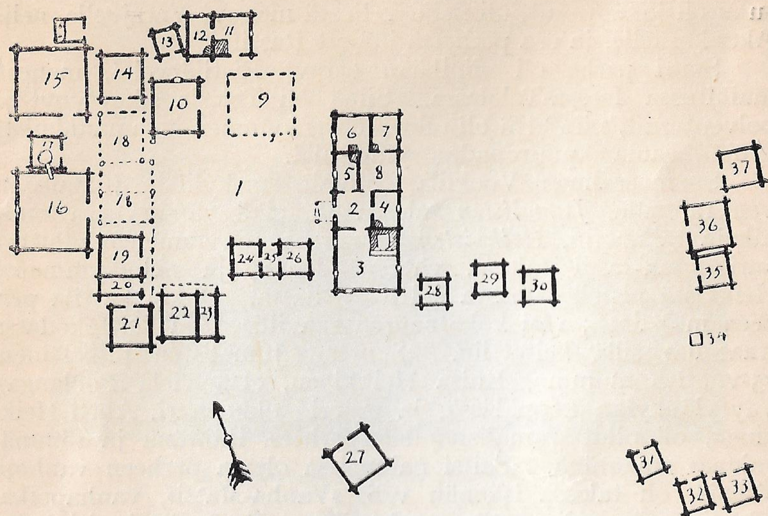
Suuri perhe oli niinikään elänyt Ristijärvellä, monesti mainitussa Isossa-Tololassa. Siinä oli Tolosia sikeytynyt ja polveutunut, niin että oli ollut nelisenkymmentä samannimistä syöjää saman puuropadan ympärillä.

Suomussalmen Vuokilla, Jumalisten kylillä, Jumalisjärven rannalla, *Jumalisten* talossa eli, eikä varsin tavattomia aikoja takaperin, *Heikkisten* suurperhe. Kymmenen vihittyä parikuntaa asui talossa yhteen aikaan, ja neljäkymmentä Heikkistä pisteli samasta keittokattilasta. Olikin kattila perheen mukainen, veti koko suuren saavillisen, ja keittokodassa »raasulla» sillä keitettiin. Suurten Jumalisten jälkeläinen, 75-vuotias mummo, Kaisa Heikkinen, elää vielä Puolangan Väyrylänkylän Leppälässä, ja muorin ukkovaari, Antti Heikkinen, oli ollut Jumalisten suurperheen isäntänä ja »ämmävainaa» emäntänä. Paitsi naimisissa olevia perheen vanhoja jäseniä, oli talossa isännän veli, »Vanha-Matti», vanhapoika, sekä isännän veljentytär, vanhapiika. Emännäksi piti kaikkien sanoa muoria, miniöitäkin huomautteli Vanha-Matti useasti: »Ei piä muoritella, se on emäntä!» Tervanpoltolla, halmeenviljelyksellä oli talossa eletty, ja viljaa oli saatu, niin että pääsiäiseen asti oli riittänyt puimista. Iso riihi, 500—600 lyhdettä vetävä, oli talossa ollut, sen miehet olivat aamurupeamassa tyhjentäneet, menneet sitten muihin töihin ja jättäneet viljat naisväen selviteltäviksi. Parin vuoden leipä oli vakituisesti ollut aitoissa varattuna, mutta silti oli aina jokapäiväiseen leipään sekoitettu petäjäistä taikka survottu olkea. Parikymmentä lypsävää oli seisonut navetassa, ja suolakalaa oli varattu talven särpimiksi 19 tynnyriä.

Hyvin kirjantaitavaa väkeä oli Jumalisten rahvas ollut, ja jumalisesti oli talossa eletty. Pitkien pyhäpäivien pitkiä iltapuolia olivat naiset viettäneet virsiä veisaten, pimeänpäähänkin, päretuletta olivat isossa sunnuntailakeassa pirtissä istuneet ja veisanneet »niin komiasti, niinkuin kinkeriväki olisi talossa ollut.»

Nyt ei enää Heikkisten suku elä Jumalisissa, ovat sieltä hajonneet mikä minnekin, Salmiselle, Laajaanmäkeen, Puolangalle.

Mutta Hyrynsalmen jo useasti mainitulla *Kypärävaaralla*, Luvanjärven kylällä, tapaamme suurperheen vielä tänäpäivänäkin. Siellä elää yli 20-henkinen joukko *Kemppaisia* yhdessä pirtissä ja syö samasta kattilasta. Kypärävaara onkin

Kypärävaaran talon asemapiirros. Hyrynsalmi. Luvanjärvi.

1. kartano. — 2. porstua. — 3. pirtti. — 4. Ukon kamari. — 5. Eetun kamari. — 6. Joelin kamari. — 7. Aatun kamari. — 8. yhteinen kamari. — 9. pirtin vanha sija. — 10. pirtin vanha eteinen. — 11. kööki. — 12. Kallen kamari. — 13. romuaitta. — 14. uusi talli. — 15. lammasnavetta. — 16. navetta. — 17. karjakota. — 18. kuja. — 19. vanha talli. — 20. kylkeinen. — 21. takalato. — 22. kontuhuone. — 23. kylkeinen. — 24-26. kamarirakennus. — 27. keittokota. — 28. Kallen vaateaitta. — 29. Eetun vaateaitta. — 30. Joelin vaateaitta. — 31. verkkoaitta. — 32. autioaitta, (kalma-aitta tuotu Pihlajalehdosta). — 33. jyväaitta. — 34. pottukuoppa. — 35. masiinahuone. — 36, 37. olkilato. — Sauna talon pohjoispuolella, samoin toinen riihi. Toinen riihi itäpuolella, samoin paja.

seudun vanhimpia taloja, ja sama suku on siinä asunut miespolvia huhtia raataen, tervaa polttaen, kalastellen ja karhuja kaataen. Ja aina on pysytty esi-isien opeissa ja tavoissa. Kodikas vanhankansan henki tuntuu viihtyvän talon pirtissä, ja vieraskin talossa oikein mielellään viivähtää. Talo on korkean vaaran etelärinteellä, ja vaaran laelta leviävät joka suunnalle suunnattomat salot. Naapurina on samalla vaaralla Eskola, johon aikoinaan on Kypärästä Esko-niminen eläjä muuttanut, ja nytkin on siinä Kypärän tytär emäntänä.

Isäntänä Kypärävaaran Kemppais-talossa on 76-vuotias hupaisa vanhus, Matti Kemppainen, talon »äijä»; ja kotiväkenä ukon viisi poikaa, joista neljä on perheellistä. Vanhin pojista on yli 50-vuotias Joeli, sitten seuraa Kalle, sitten Eetu, Eeli ja Aatu, viime mainittu nuorin, 30 vuotta vanha. Eeli on 40-vuotias ja naimaton. Ukon neljä tytärtä, Vappu, Anni, Iita ja Aliina ovat naimisissa muualla, nuorin Amerikassa. Joelin ja Kallenkin tyttäristä on jo muuan viety miehelään, ja Kallen kaksi poikaa on vaeltanut valtameren taakse.

Talon isossa vanhassa pirtissä, rakennettu 1777, syö perhe ateriansa ja toimittaa jokapäiväiset työskentelynsä. Onkin pirtissä kokoa isonkin väen liikuskella, seinäin pituus on 8.6 metriä, ja pirtin korkeutta on neljättä metriä. Suuri harmaakivinen uuni pitää pirtin lämpöisenä. Päivät vain pirtissä oleskellaan, mutta makuusuojana on joka perheellä oma kamarinsa, johon yöksi vetäydytään. Niin on Joelilla, Aatulla ja Eetulla erikoishuoneensa asuinrakennuksen pohjoispäässä, Kallella keittiön sivussa, ja äijällä on hallussaan porstuan peräinen. Eelillä ei ole varsinaista huonetta, nukkuu vain pirtissä samoinkuin isohkot lapsetkin. Sitten on perheellisillä pojilla omat pienet vaateaittansa, joissa tyttäret kesäisin nukkuvat. Pojat taas viettävät kesäyönsä kylkeisessä, kontuhuoneessa ja pihalla olevassa uunittomassa kamarirakennuksessa.

Niinkuin yksissä istutaan ruokapöydässä ja yhdestä kattilasta ammennellaan, niin yksissä yhteisvoimin, vieraan avutta, kaikki talon työtkin toimitetaan, pellon muokkaukset, viljanleikkuut, heinänteot, lehdentaitot, kaikissa sekä miehet että naiset yksituumaisina häärivät. Samoin syksyisin riihelläkin ovat nuoremmat naiset, mutta emäntäväki puuhailee pirtissä. Kaksi riihtä on talossa, ne joka toinen päivä tyhjennetään ja täytetään, molemmat samana päivänä. Talvitöissä taas toimivat vain miehet, toiset hevosenajajina, toiset kirvesmiehinä. Hevosmiehinä ovat tavallisesti Joeli, Aatu ja Kallen poika, Alpiini, ja he hoitavat ajokkaansa lepoaikoina sekä tarpeen tullen kengittävät. Mutta ukko ei enää ota ulkotöihin osaa, häärii kotona vain lasten hoitajana, soudattelee parkuvia pikku Kemppaisia taikka keikuttelee niitä polvellaan.

Kotihommissa on jokaisella määrätyt tehtävänsä. Vanha ukko kyllä johtaa kaiken ja on isäntänä, mutta Aatu, nuorin poika, on kumminkin »eeskävijänä». Hän hoitaa talon rahavarat, toimittaa ostokset — käy kirkolta noutamassa suolat, raudat, emäntäväen tarpeet ja muut — ja suorittaa talosta menevät verot ja ajelee talon asioilla. Ainaisena kotona häärivänä emäntänä ja ruokahoidon hommaajana on Kallen vaimo. Hän keittää syötävät, laittaa pöytään ja huolehtii astiainpesusta, saaden aina kumminkin toisiltakin apua. Mutta ensimmäisenä aamulla, jo neljältä, nousee ylös Joelin emäntä ja keittää koko väelle riittävän kahvin. Hänen huolehdittaviaan ovat myös leipomiset, juustonteot ja voin valmistukset. Vuorovuotensa ovat Eetun ja Joelin eukot *karjakkoina*, huo-

lehtivat apulaisineen lehmien ruokinnasta, lypsystä, navetanluonnista ja maidonhoidosta. *Lammaspiikoina* ovat tyttäret vuoron perään, kaksittain yht'aikaa. Pirtin »laasu» on pikku tyttöjen toimena, vuoroaamunsa aina kullakin.

Kaikki talon tarvekalut tehdään itse: ajopelit, veneet, työaseet ja astiat, huonekalutkin. Joka mies osaa tehdä jotakin, mutta parhaita puuseppiä ovat Joeli ja Aatu, jotka panevat kokoon sänkyjä, pöytiä ja kaappejakin. Joeli osaa lisäksi rautasepänkin töitä kotitarpeiksi. Ja vanha vaari on koko kanalja kelaamaan sianvillaköyttä, jota käytetään kalanpyydyksiin.

Jokapäiväiset jalkineetkin valmistetaan kotipirtissä, Joeli ja Eetu ovat talon kenkäseppiä. Anturakengät vain teetetään suutarilla. Samoin miesten vaatteita varten juoksaistaan räätälin puheille, mutta naisten puvut ja alusvaatteet kyllä osataan itsekin ommella. Jokainen emäntä huolehtii oman perhekuntansa vaatetuksesta, ompelee, parsii ja paikkaa, lisäksi on Kallen tytär niin näppärä, että väliin kuraisee alusvaatteet koko väelle. Jokaisella on omat pukunsa, mutta voidaan monesti, asian niin sattuessa, vetäistä päälle jonkun toisen vaatekappale, niinkuin ainakin omassa kotipirtissä.

Oman talon töissä aina hääritään, hyvin harvoin talvellakaan joudetaan tukinvetoon tai muuhun rahdinajoon. Pysytään sen sijaan talvellakin vain maatöissä, vedätellään muraa pellolle ja kohennetaan lantakasaa kartanolla, ja kesällä kylvetään ruista ja toukoviljaa siksi, että »taikinapytty pysyy sulana».

Matti Kemppainen, Kypärävaaran »äijä». Hyrynsalmi.

Pyhäpäivä pyhitetään vanhoilta opitulla tavalla. Kello kymmenen aikana keräytyy isoon pirttiin koko talonväki *saarnanlukua* kuulemaan. Veisataan ensin virsi, sitten lukee Eeli vanhasta Wegeliuksen postillasta päivän saarnan, jonka jälkeen taas veisataan. Pari tuntia kestää tällainen kotihartaus, ja joka pyhä se toimitetaan.

Tuskin tarvinnee mainita, että talo on velaton. Sillä onhan luonnollista, että tällainen työteliäs, muurahaisten tavalla kaikin väin

Kyllölän kotiväki kotiniityllä, muiden ollessa metsäniityllä »viikkomoissa». Kianta.

yhteen kekoon vetävä joukko tulee toimeen omin varoin. »Jokainen jos niin paljon kimpuroisi kuin minä olen kimpuroinnut, niin ei köyhiä olisi», tuumii talon äijäkin.

Edellistä isompi suurperhe elää Kiannan Yli-Vuokissa, Saarivaaran *Autiolla*. Siinä on saman pirtin eläjiä 24 henkeä, kaikki *Mäkeläisiä*, vanhasta muorista alkaen. Muorilla, 82 vuotta vanhalla Anna-Reetalla, on hallittavinaan viisi perheellistä poikaa — yksi on Amerikassa ja kaksi tytärtä miehelässä. Emäntänä ja isäntänäkin on vanha muori, hänen nimissään on talo, hänen hallussaan talon raha-asiatkin, ja kaikissa »nuoret» vielä häntä, vanhaa kokenutta, kuulevat. Sillä »vosana se on vanha veneessä», ja tietää enemmän »kuin tämä rotikkaväki». Onkin muori vielä aika terhakka, lapsia kyllä yksinäänkin hoitelee ja huolehtii taloudesta, kun koko väki on ulkotöissä. Aapeli, 54-vuotias vanhin poika, on kyllä »asioissa isäntänä» ja hoitelee tehtävät, mutta joukolla, »rahvaan tuumissa yhessä päätetään», mitä milloinkin on tehtävä.

Samoinkuin Kypärävaarassa on Autiollakin kotitoimet naisten kesken jaettu. *Pääkarjanhoitajana* ovat naiset vuorotellen, talven, pari kerrallaan, samoin *lammasemäntänä*. Vanha muori itse hoitelee maidot ja kirnuaa voit.

Hauskimmin ja monipuolisimmin ryhmittynyt suurperhe on Kiannan *Kyllölässä*, Vuokin mahtavassa napatalossa. Siinä elää *Kyllösten* 23-henkinen voima, jonka päämiehenä on seit-

semissäkymmenissä oleva Vilkko, toimekas työmies, sukkelasanainen huikeaääninen äijä, ja vanhimpana emäntänä on Vilkon vaimo, Retriika Juntunen, Parvalasta. Joku aika takaperin, oli perhettä 28 henkeä, kun vielä elivät emäntineen Vilkon vanhemmat veljet, Jussi ja Anteri, ensiksi mainittu isäntänä, taitava kirjoitusmies ja herrastuomari, joka »päivät monet istu kamarissa ja kirjoitti myötäänsä, mitä lie kirjoittanut». Vanhempaa kantaa on talossa vielä Vilkon veli, harvapuheinen Kalle, 67-vuotias ukko, jolla on emäntänä Mari, Hyrynsalmelta, »hyvänluontoinen ihminen, kova työntekijä», joka tuli aikoinaan taloon piiaksi, naittui ja pääsi napatalon miniäksi, sitten vielä Vilkon »siukku, semmoinen hulakulkku kuin Vilkkokin», 55-vuotias Valpuri, vanhapiika, jota lapset sanovat »ämmäksi, kun ei enää muutakaan ämmää talossa», ja joka »leskikantturoita kyllä olisi saanut, jos olisi huolinut». Nuorempaa polvea, lapsia ja lastenlapsia on pirtin täydeltä. Vilkko-isännällä on vain kaksi, kaksissakymmenissä olevaa tytärtä, Aliina ja Anni, Vilkko kun ennätti naimisiin vasta 43:n ikäisenä, ei useampaan perilliseen ehtinyt. Kallella on perhettä Petti, Jaakko, Eeno ja Iita. Petti on 38-vuotias »rehellinen poikamies, joka ei perusta tytöistä mitään», mutta nuoremmalla, Jaakolla, on emäntä sekä kaksi lasta. Herrastuomarivainajan poikia on Aapeli, 36-vuotias, jolla on eukko ja pieni tytär. Anteri-vainajan jälkeläisiä ovat taas Anteri, 43-vuotias, sekä Hemma, Janne ja Hilta-Retriika. Anterilla on emäntä ja pikku tyttö, mutta Hemma on 38:n vuoden ikäinen »naimaton poika, joka ei ole vielä ketään riijastellukkaa, jotta ei hänessä ole elättäjää». Samoin 33-vuotias Janne »ei ole vielä yritellykkää, jotta hänellä emäntä pitäis olla — se oli se iso mies, joka tässä kävellä jyrkilöi.» Naimaton on Hilta-Retriikakin, 25-vuotias »komea tyttö, joka tässä pihalla käveli. Ei tämä ole halleja ollukkaa poikamiehiin — liekö tullut tätiinsä».

Samoinkuin edellisissä on Kyllölässäkin talontoimet rahvasta myöten järjestetty. Vilkko on rahapussin pitäjänä ja Vilkon vaimo pääemäntänä, maidon ja ruokatalouden hoitajana. Karjaemäntinä ovat Jaakon vaimo ja Hilta-Retriika sekä tytär Aliina ja karjanhauteiden keittäjinä Iita ja Anterin emäntä. Lampaiden kaitsijoina häärivät Valpuri ja Aapelin eukko. Hevosmiehinä toimivat Janne, Hemma ja Eeno.

Talon pirtti on tavaton, isoimpia koko Kainuun kulmilla, seinäin pituus on aina 9.23 metriä. On talossa toinenkin pirtti, vanha savupirtti, aika suuri sukutupa sekin ja vielä asuttavassa kunnossa, tavallisesti työtupana käytetty.

Mutta vaikka talossa on tällainen kansan paljous, tarvitaan töissä vielä vierastakin väkeä. Onpa yletaikojaan palvelustyttökin.

»Kylän pantu palkkalainen,
piikatyttö pikkarainen.» [1]

Ja heinätyössä joskus pidetään puolikymmentäkin kasakkaa, kyntötöissä keväällä muuan kasakka, samoin leikkuuhommissa sekä syksyllä »röhnän», mudan, nostossa ja talvella puiden ajossa, kun käydään itse »savotassa».

Kuhmon *Kankivaaralla* elää niinikään suurperhe, 27 henkeä. Neljä veljestä siellä kaikkineen yhdessä asuu ja askaroi. Talo kyllä ei ole suinkaan mitään ikitaloja, vain kolmisenkymmentä vuotta takaperin tapahtui, että veljesparvi meni metsään ja alkoi tehdä taloa ja raivata peltoa kylmään korpeen. Ja nyt on talo koko paikkakunnan parhaita, ja asujat ovat parasta vanhankansan väkeä.

Puolangan kuulussa napatalossa, jo rapparisotien ajoilta tunnetussa *Askanmäessä,* eli vielä aivan takavuosina yli 30-henkinen perhe yksillä tulilla, yksillä suuruksilla. Eläjiä oli kyllä vain kolme, neljä perhekuntaa, mutta ne olivat *kolmea eri sukua,* Moilasia, Holapoita ja Karvosia, naimisien kautta keskenään heimolaistuneita. Isäntänä oli »Askan vanha Junna», sukujaan *Holappa,* kotoisin Pudasjärven Korpisen Holapasta, josta oli aikoinaan tullut kotivävyksi Askanmäkeen. Mutta kun Junna jäi lapsettomaksi, hankki hän ottopojakseen veljensäpojan, Aatu Holapan, joka nai ja sai perheen talon pöytään. Sitten oli vanhaa Askan *Moilas*-kantaa Janne Moilanen, vanhan Junnan emännän veljenpoika, perheineen, ja kolmatta sukua oli Jussi *Karvonen,* joka Puolangan Neulikosta oli lähtenyt niinikään kotivävyksi ja nainut Jannen sisaren. Mutta vaikka nämä kolme Jussia — eroitukseksi toisia »Junna»-teltiin ja »Janne»-teltiin — olivatkin eri

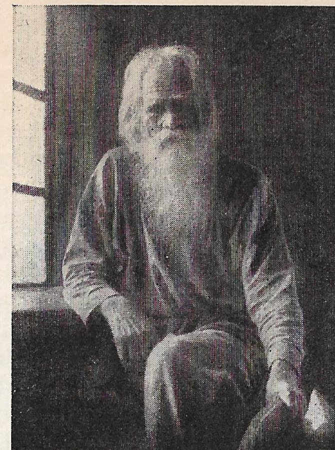

Aution kotimiehiä, muun väen ollessa niityllä. Kianta.

[1]) Kyllölän Valpurilta samoinkuin edellä olevat lauselmatkin.

sukuja, sopivat he perheineen samoista kupeista lusikoimaan, kunnes vasta pari, kolme vuotta takaperin erosivat kolmeksi pesueeksi. Holapat jäivät yhteen, Moilaset muuttivat toiseen, ja Karvoset saivat kolmannen pesän, niin että suuri Askanmäki on nyt kolmena talona, kaksi jo ennen rakennettua on samassa pihassa, kolmas, vasta valmistettu, hiukan erillään.

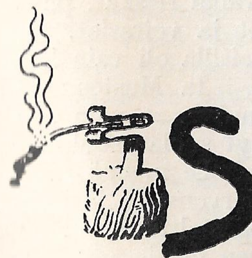
Niinkuin Puolangan Askanmäessä erottiin ja hajaannuttiin elämään kukin omissa oloissaan ja syömään kukin omasta pöydästään, niin ovat jo monet Kainuun suurperheet hajaantuneet, ja niin ehkä hajaantuvat vasta nekin, jotka vielä elävät yksissä. Erotaan ensin eri leipäkuntiin, jaetaan maat miehiä myöten ja tehdään työtä vain oman perheensä eduksi. Sitten jaetaan kartanot, rakennetaan uusia asuinpirttejä sekä muita huoneita ja ruvetaan ponnistelemaan kukin vointinsa mukaan.

»Rimmin Ullaska», Eljas Ahtonen Lentiirasta.

KUN VANHAT MUISTELEVAT MUINAISIA.

»Ei ole ajat niikuin oli ennen.»

Se on alku, ja se on loppukin kaikkien vanhojen vaarien ja mummojen entisajan muisteloissa. Ennen oli kaikki toisin, paremmin, nyt on toisin ja huonommin.

Metsät olivat vapaat, hakkasi puun, mistä halusi, taikka raatoi huhtaa, mihin tahtoi, ei ollut kieltoa, pyysi lintua, milloin tahansa, ei siitä sakotettu. Kalaakin sai pyytää, milloin vain halusi, eikä kukaan tullut kieltämään.

Ja työtä silloin tehtiin. Ei joudettu narukengissä kävelemään, ei vapriikin vaatteissa komeilemaan, eikä iltaseuroissa istumaan. Tuohikengissä kesäisin vain asteltiin, *virsut, topsut* taikka *pollot* jalassa liikuttiin halmeilla, niityillä ja leikkuupelloilla. Käytiinpä virsut jalassa kirkkomatkallakin. Saappaita taikka muita nahkakenkiä vain kannettiin kainalossa, kunnes ne kirkonkylillä vetäistiin jalkaan. Aitan orrella oli kyllä kenkiä monet parit riippumassa, *saappaita, pieksuja* ja

ruojuskenkiä, mutta silti töpsöteltiin tuohisissa. Korkokenkiä, *mustiakenkiä* ei ollut kuin joillakuilla rikkailla, jotka olivat niitä »kaupunnista» tuoneet komeillakseen.

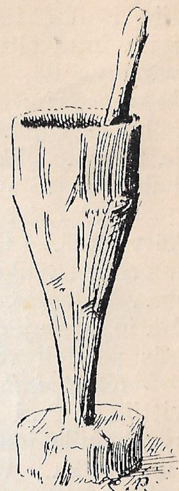
Jalkineiden mukainen oli muukin asu. *Piikkoa* ja *hurstia* olivat vaatteet, taikka kotilampaiden villoista valmistettuja. Naisilla oli kesällä pumpuliset — naiset itse karttasivat, kehräsivät ja kutoivat pumpulivilloista vaatetta —, talvella villakuteiset *hameet* ja *»röijy* oli ommeltu hameeseen kiinni». Selässä oli villainen *saali*, musta- tai ruunipohjainen, rantureunainen. *Kirkkopaidat* tehtiin pellavasta, jota tuotiin Kajaanin markkinoilta taikka ostettiin karjalaisilta laukkumiehiltä. *Kirkkoröijyt* [1]), lyhyet korkeakauluksiset miestenröijyt, joita pidettiin kymmeniä vuosia, tehtiin harmaasta sarasta, taikka mustasta tai sinisestä »ruottinverasta». Talvella pidettiin kotikutoisia sarkavaatteita sekä sarkapäällystäisiä lammasnahkaisia *turkkeja*. Päässä oli kesällä *lippulakki*, talvella ketun- tai lampaannahkainen *hilleri*. »Nyt ei enää kelpaa hurstipuku. Nyt pitää naisilla olla merinat ja silkkivaatteet ja miehillä vapriikin vaatteet, ja nyt pitää vielä olla nästyykit, ja niihin nenästä kerätään ja kotiin tuodaan. Raskittiin se ennen kentälle viskata.» [3]

Kontti selässä kesäisin kirkkomatkat astuttiin perävilkkaa metsäpolkuja pitkin, ja kontissa oli eväänä rieskat, piirakat, kalakukot ja linnuntäkät, kapahauvet ja voirasiat. Ei kyllä kaikilla ollut niin rikas eväskontti, toisilla oli vain karkeaa petäjäistä sekä halpaista roppavoita. Ja Mustos-ukko Puolangalla oli varannut kirkkomatkalle mukaansa vain suoloja sekä piimää. Kourallisen oli pistältänyt suolaa suuhunsa ja ryypännyt piimää painoksi. Voitiin kirkolle mennä myös veneellä, soudettiin monipeninkulmaiset järvenselät ja joenuomat ja kosket sauvottiin. Talvisin taas päästeltiin hevosella, ja *eväsarkku* oli re'essä mukana. Eikä ennen tarvinnut rahaa ottaa mukaan kirkkomatkalle, mutta nyt ei penningeittä lähdetä. Siellä lanteilla juodaan kahvit ja syödään vehnäset, ja sittenkin palataan voivotellen: »Nälkäinen on kirkonkylä, ei lähe nälkä.» [1]

Kahvista ei tiedettykään, vasta noin 50—60 vuotta takaperin sitä ihmeeksi ilmestyi joidenkuiden keittiöihin. Pappi-

[1]) »Ei ollut ennen takkia koko Ristijärvellä. Mie kun teetin, niin herraksi sanoivat. Räätälikin, Jaakko Pyykkönen, sanoi, jotta en osaa tehä. Mutta minä sanoin, jotta kun teet semmoisen, pitemmän kuin röijy, olethan nähnyt herroilla. Se teki sitten, ja se oli ensimmäinen takki Ristijärvellä, Penna Heikkisellä oli toinen.» (Oilingin Hermanni).

lassa oli kyllä jo joku saanut sitä maistaa, ja »olipahan se semmoista karstavettä». Yli 70-ikäinen Tiikkajan muori Kiannalla oli parikymmenen-vuotisena saanut kahvia ensikerran Suomulan talossa, ja hiukan vanhempi Keräsen muori oli samanikäisenä tutustunut siihen, kun Väisälän emäntä pannustaan sitä tarjosi. Puolangalla oli pappilan jälkeen ruvennut kahvihommiin kiertokouluttaja, Matti Kyllönen. Sotkamossa Suonvaaran ukko oli kohta 30:n vuoden, kun tutustui kahviin, ja Hyrynsalmella Kypärän ukko nuorra miessä ollessaan oli mennyt naapuriin kekrinä ja saanut kuumat kahviryypyt. Oli sitten Kypärän ukko tuonut kaupungista »pööniä» ja sokeria vähäisen, ja kauppias oli neuvonut valmistuskonstit ja ennustanut: »Kun jouvut 80:n ikään, niin kyllä kahvia juuvaan siinä, missä vellipannukin on tulella».

Kahvipörsy Hyrynsalmelta.

Tarpeellisia olivatkin kahvin käyttöneuvot, ettei olisi tehty niinkuin muuan Kiannan emäntä. Oli kinkerimatkalla oleva pappi antanut illalla emännälle pavut, että »keitähän minulle noista!» Ja jäänyt odottamaan. Vasta aamiaiseksi oli emäntä tuonut kahvipavut lautasella, hyvästi voilla sekoitettuina, päivitellen: »Olen monet ve'et keittänyt kuiviin, eikä ne ole pehminnyt». — »No, annahan olla» kyllä ne välttää!» oli pappi kiitellyt.

Vähitellen uuteen juomaan totuttiin, mutta vähän sitä alussa käytettiin, puolitoista naulaa kun tervamiehet Oulusta toivat, riitti sitä jo koko vuodeksi. Pienessä puuhuhmaressa, *kahvipörsyssä*, pavut survottiin. Ja sen kahvipörsy teki — niinkuin vanha Kemppais-Matti Hyrynsalmella oli ennustanutkin —, että ajoi petäjäpörsyn pirtistä pois. Ne kun eivät sovi samassa seurassa olemaan, riitelevät, jotta toinen tai toinen pois.

Ei myöskään *tupakkaan* mennyt rahoja. Kylvettiin ja kasvatettiin sitä itse, *kessuja, nurkantakaisia, mehiläisen laulupuita*. Joka talossa oli huoneiden takana pienoinen kessupelto, ja syksyisin oli pirtinlaki täynnään kessukerppuja kuivamassa. Sitten kessut korjattiin aittaan taikka pirtinluhtiin tynnyriin ja tarpeen tullen noudettiin vihkonen ja hakattiin hienoiksi petkeleellä tai kirveellä pikku huhmaressa tai *hakkurissa*. *Hakut* säilytettiin tuohipöntöissä ja mukana niitä kuljetettiin eläinten rakosta muokatussa kukkarossa. Ahkerasti sauhutel-

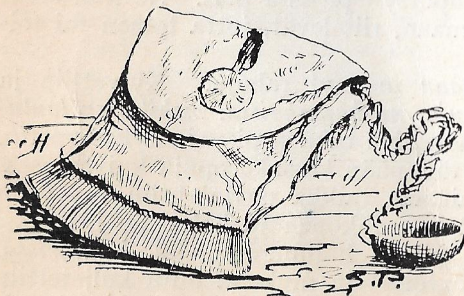
tiin isoilla, itse koverretuilla *visakopilla* taikka *pahkakänillä*, joita imeskeltiin tuomenoksasta tai päreliistakosta tekaistulla varsikynällä. Isoiset pollauttelivat ylpeästi *syöskummi-* ja *hopeapeslaipiipuilla*, joita olivat ostaneet Oulusta parilla, kolmella ruplalla. Jopa jotkut, niinkuin esim. Hyvölän Renne ja Purolan ukko Sotkamossa, olivat niin mahtavia isäntiä, että haiuttelivat »vaapenta».

Nyt enää vain joku vanhankansan ukko kehtaa kessuja käryytellä. Ostotupakat pitää jo joka miehellä olla, jopa nuorilla savukelaatikot taskussa. »Piippuni pilaupi, en pane maankasvuja», oli muuankin renki ylpeästi torjunut Kemppais-Matin kessujen tarjouksen. Mutta »teki mieleni sanoa, jotta isäs poltteli vanhana potunvarsia ja nauriinnaatteja».[3]

Kauppiaita ei maakylissä ollut, tuotiin Oulusta, mitä tarvittiin. Pari kertaa talven kuluessa käytiin merenrannalla, syyslumilla joulun edellä ja kevätkeleillä Maarian jäljestä tehtiin matka. Vietiin lintua, voita, lihaa ja metsänriistan nahkoja, tuotiin suolaa ja rautaa. Pari viikkoa kesti matka. Kajaanissa käytiin markkinoilla joulu- ja helmikuussa, ja vietiin metsäeläinten nahkoja, mutta ostoksia ei Kajaanista juuri tehty, sillä siellä oli tavara paljon kalliimpaa kuin Oulussa. Taas »mitä lie räämäkalua tarvittu, sitä ostettiin laukkukauppiailta». Mutta sitten rupesi tulemaan kauppiaita maallekin, »ja ne on, jokka maakunnasta rahan hävittää».

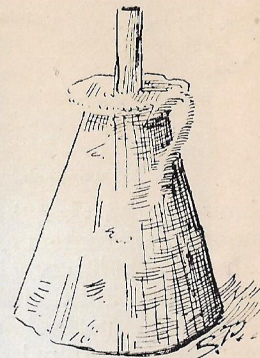
Tulukisilla vain lipsautettiin tuli. Mutta vanhan vaarin nuoruuden aikana jo nähtiin semmoinen kumma, että Hiltulan pojat Oulusta tullessaan toivat niin mokomia tikkuja, ettei muuta kuin housuihinsa pyyhkäisi, niin tuli tuiskahti tikun nokkaan.[5] Ensimmäiset öljylamput olivat pieniä pahaisia läkkisiä *tuijuja*, joiden nokassa pikkuruinen tulennokare tuhrusi.

Eikä ennen *kouluilla* ihmisiä rasitettu. Kiertokouluakaan ei ollut kuin sanansijaksi, ja rippikoulussa käytiin vain pari kolme viikkoa. Sittenkin oli silti enemmän lukijoita kuin nyt, vaikka nyt niin paljon käydään koulua. Nälkä se opetti työtä tekemään ja maata viljelemään, ei tarvinnut kouluista hakea mahtia niinkuin nyt. Ja sitten-

Tulukset Kuhmosta.

kin nyt heitetään maat viljelemättä ja myydään yhtiöille. Kaikki parhaat talot ovat yhtiöiden hallussa, niin ettei jaksa kaikkia luetellakaan. »Metänjako» myös on yhtenä syynä nykyisiin oloihin. Ennen kun metsät olivat yhteisiä, ei kukaan saattanut hävittää metsiä niinkuin nyt. Nyt on ihminen joka puolelta niin kierroksessa, jotta et luulisi siinä kenenkään elävän. Et saa mennä metsäänkään etkä kalaan muuta kun määrätyllä ajalla.[3]

Lampputuiju Puolangalta.

Paljon on vanhoilla myös haastamista entisistä nälkävuosista. Kovia aikoja on täällä koettu, monet »moruvuodet», »kilovuodet», ja kaikkein kovinta *isona hallavuonna*, josta on jo vierähtänyt yli puolisataa vuotta.

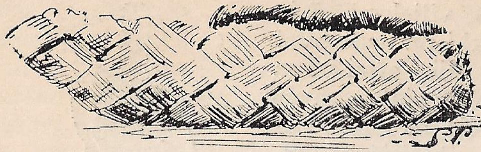
Se oli kamala vuosi jo heti alun pitäen. Kevät oli kylmä ja pitkä, pari viikkoa jälkeen Eerikinpäivän oli vielä lumikinoksia maassa, ja kun juhannuksena soudettiin kirkolle, oli järvienselillä jäätä ja rantakaarteissa lumihankia. Ruis kasvoi vain kurjaa punaista uikeloa, ja senkin pani Perttulin halla, niin ettei tullut muuta kuin kahuja niinkuin kuusenhavuja. Ja ohrat menivät niin vähiin, jotta seulalla tuotiin pirttiin koko riihen elos, akanoineen kaikkineen. Niistä kun keitettiin puuro, niin vesi valahti lusikan koloon, kun pistettiin puuroa padasta. Perunat olivat niin voimattomia, jotta veden päällä lillivät.

Silloin syötiin *petäjäistä*, aivan puhdasta silkkoakin pitkät ajat monessa talossa. *Suolaheiniä* keräiltiin halmeahoilta, sidottiin parilyhteittäin kuin ohrat, kuivattiin pirtin uunissa ja survottiin petkeleellä huhmaressa, seulottiin, ja karkeammat rouheet jauhettiin käsikivillä. *Olkia* myös samoin survottiin. Niitä sitten yhdessä petäjän kanssa käytettiin leipään, suolaheinää kuin höystöksi. *Koivunparkkiakin* kokeiltiin leiväksi, mutta se oli kovin pahaa, samoin *jäkälää* ja *valkeata suokuohua*[1]), mutta petäjä oli parasta ja vanhastaan jo koettua.

Oulusta, Joensuusta ja Kuopiosta asti vedätettiin kallista viljaa, mikä saatiin, ja rahoja riitti, mutta harvalla oli kylliksi rahaa.

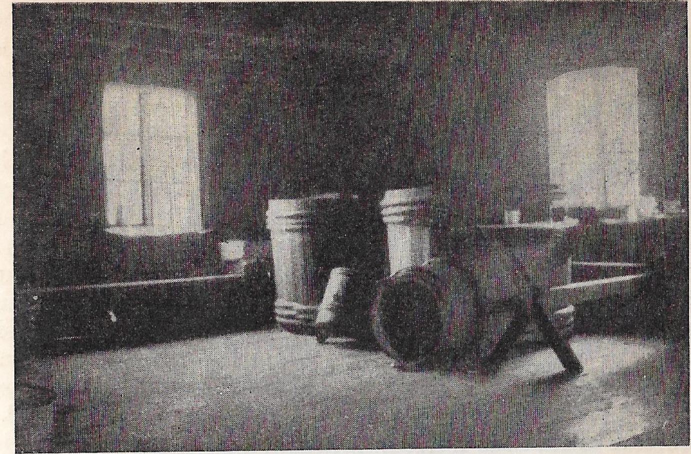
Silloin kuoli paljon ihmisiä nälkään ja nälän tuomiin tau-

[1]) Suosammalta.

Puolankalainen pollo.

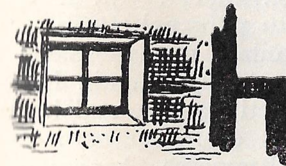
teihin. Kaikki oikein laihtuivat ja kuihtuivat, ja »ihminen kun lamaan oikein menee, niin se sitten on kostutettava». Niin runteli ja kuihdutti nälkä ihmiset, että »kun kirkastuksena meni kirkkoon, niin ei enää montakaan tuntenut, mitä oli ennen tuntenut». Eikä niityllä tahtonut nälkiytyneiden raukkojen viikate pystyä heinään, »jos kuin näpeä viikate oli».

Monet perheet rajaseuduilta silloin muuttivat Venäjän puolelle. Jo taipaleelle nääntyi moni, ja moni kuoli perille, toiset jäivät iäkseen rajan taakse, Vienan-Karjalaan ja Aunukseen, naittuivat sinne ja perehtyivät.

Kajovan talon eteispirtin peränurkka. Nurkassa hapanammeita. Kianta.

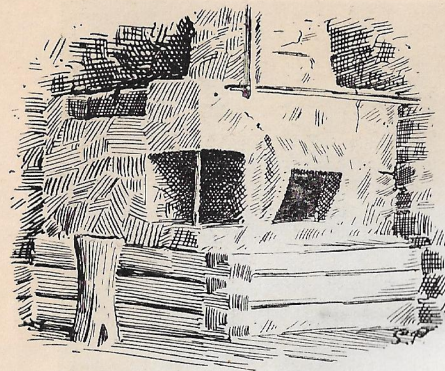
PÄIVÄKAUSI PIRTISSÄ.

»Ilta istuin tulee,
päivä maaten valkeaa.»[3]

Hiljaista oli elämä erämaiden yksinäisyydessä, hiljaisesti vieri lyhyt talvinen päivä lumikenttien ympäröimässä sydänmaan talossa, yhtä hiljaisesti kuluivat pitkän kesäisen päivän työrupeamat. Elämä oli ainaista aherrusta, miltei yhtämittaista arkea, jossa toinen päivä oli toisen kaltainen. Sillä karu maa ei ilmaiseksi, raatamatta lahjoitellut antimiaan.

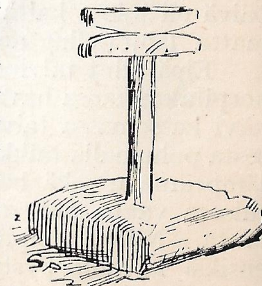
Eipä ollut talvinen päivänkoitto vielä lähelläkään, kun jo korpitalon kansa havahtui yöunestaan. Emäntä ensinnä nousi, kävi katsomassa taivaan merkkejä, otti tulen päreeseen hiiloksesta puhumalla taikka iski sen tuluksilla ja pisti pirtin kiukaan lämpeämään sekä herätti muutkin nukkujat. Taikka jos oli talossa vanha ahkera muori, piti hän tarkan huolen nousennasta. Niinpä Leipivaarankin Vanhantalon Saara-muori aina ensiksi kavahti pystyyn, kävi ulkona taivastelemassa: »Voi, hyvänen aika, kun päivään nukuttiin! Kolmitähti on jo kujan päällä.» Ja yö oli vasta juuri vierähtänyt sydänhetkensä ohitse

Lehtovaaran pirtin uuni. Kianta.

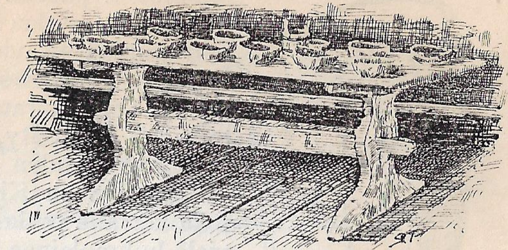
Kelloa ei ollut monessa talossa sen parempaa kuin mitä taivaantähdet antoivat merkkiä.

Pian oli pirtti jalkeilla ja ahkerassa työn touhussa. Kahvitta ja muitta ryypyittä — riihelle lähdettäessä jotkut isännät antoivat työväelle aamuryypyt — ryhtyi jokainen toimeensa, naiset karsinapuoleen, miehet toisen sivuseinän puoleen omiin *pirttitöihinsä*. Kohta kuului karsinasta rukkien hyrinä, karttain raaputus ja kangaspuiden kalske, miespuolella niinikään ahkeroitiin. Kuka veisteli kirvesvartta taikka lapiota, puutaikkoa, kuka laitteli korvoa kokoon, ken taas rakensi rekeä, muokkaili nahkoja, ompeli tai paikkasi kenkiä. Vanhat ukot kiskoivat pärettä taikka kutoivat verkkoa. Päreitä kiskottiinkin ennen tavattomasti, suuret pinot oli niitä kasassa huoneitten perässä. Seuraavana vuonna niitä vasta poltettiin, eivät silloin niinkään enää savunneet. Ja se oli talon häpeä, jos oli tuore, vasta kiskottu päre poltettavana.[6] Ne miehet, jotka eivät kyenneet pirttitöihin, menivät aamupuhteeksi tunkiolle turvetta pilkkomaan taikka havuja hakkaamaan. Mutta hevosmiesten täytyi heti noustuaan lähteä pimeään pakkaseen. Kun olivat hevosen ensin suurustaneet ja istuneet jonkun kessupiipullisen polttamassa, kopistivat he perät suuhunsa, vyöttivät turkit päällensä ja lähtivät »pajulle istumaan», ajoivat selkoselle heinänhakuun taikka puunnoutoon taikka tervaksia ajamaan kokoon. Niin aikaisin antautuivat miehet taipaleelle, jotta puolentoista peninkulmankin heinämatkalta jo päivän koittaessa ajoivat kotipihalle. Jotkut vanhankansan ukot olivat niin ahkeria, että varasivat käsityön hevosajoonkin. Niin Tunturin ukko Kuhmossa aina tapasi heinäkuormallaan uurrella astiankimpiä, ja Kähkölän äijä istui halkokuormalla verkkoa kudoskellen.

Tormuan pankkopihti. Kianta.

Aamiaiseen saakka istuttiin työskentelemässä. Monta pärettä siinä jo ehdittiin polttaa loppuun, aina uusi ja uusi pistettiin pihtiin kiukaanpatsaassa, sekä *pankkopihtiin* ja *jalkapihtiin*, joka seisoi pöydänlatvalla ja vielä ikkunapielen rautahampaaseen sekä joku seinänrakoonkin. Tarkemman työn tekijöille saivat pikku pojat seisoa päretulen näyttäjinä. Aivan täynnään oli pirtti savua, kun ilta- ja aamukausi oli pärettä poltettu.

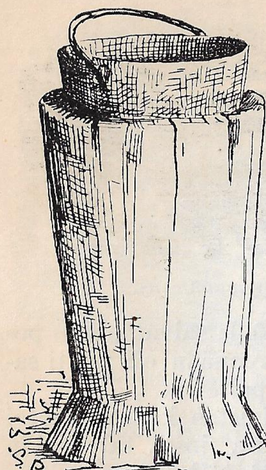

Pirtinpöytä Hyrynsalmella.

Emäntä laittoi syötävät pöytään. Naisten kanssa kantoi hän suuren *kalarokka*-kattilan keittokodasta, jossa talvellakin tavallisesti keitettiin, pöydän päähän *patapölkylle*, siitä ammensi kullekin *kuppinsa* täyteen, pisti lusikat viereen, latoi pöydälle suuret *leipätorot*, kaksi, kolme isoa kasaa, toi *suolakalapurtilon* ja vielä pari *tuoppia hapanta* juotavaksi. Ja niin oli *aamunen* valmis.

Isäntä asettui istumaan pöydän taakse, *yläpäähän*, sitten miehet kahden puolen pöytää samaan päähän, naiset samoin pöydän *latvapäähän*. Jokaisella oli oma paikkansa ja oma nimikkokuppinsa ja lusikkansa, jotka emäntä tiesi asettaa kunkin kohdalleen. Keittokalaa, nauriita ja perunoita tuotiin kuitenkin pöytään vain parilla, kolmella isolla *keittokupilla*, joista vuoron jälkeen lusikalla pisteltiin. Herran pelvossa elävissä taloissa sekä »köyrettiläis»-perheissä oli tapana, että nuorin lapsista, joka osasi lukea, asettui pöydän latvapuoleen seisomaan ja ristissä käsin luki isämeidän, siunauksen ja ruokaluvun, ennenkuin käytiin leipään käsiksi.[6] Mutta kaikissa ei niin menetelty, sai itsekseen siunata ken halusi.

Kuppinsa jokainen tyhjensi, kaapi lusikalla puhtaaksi, vieläpä nuolaisi lusikkansakin, ennenkuin asetti sen kupin viereen pöydälle. Miesten vellikupit vetivät tavallisesti kolme »halstoopia», naisten kaksi, mutta oikein vankka syömämies vaati ja tyhjensi kannun kupin. Ohuita leipiä tärvääntyi kappale mieheen, mutta paksuja ruispullia riitti yksi kolmelle, neljälle haukkaajalle. Mutta olipa siellä täällä joitakuita syömisen taidon suurmiehiä, joiden mahtava mahalaukku ei ottanutkaan täyttyäkseen tavallisen miehen annoksesta. Semmoisia oli hyrynsalmelainen Karppis-Kalle, joka aina kerralla pureksi

Patapölkky Puolangalta.

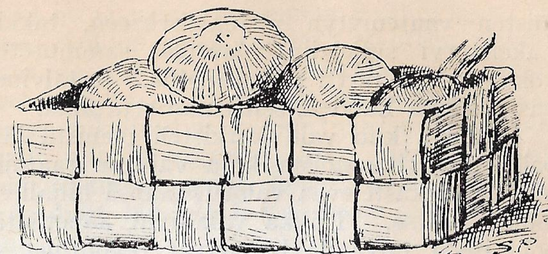
puolitoista paksua »pullaa» — pulla painoi kolme naulaa — sekä ryyppi kannun piimää ja vielä väliin pisteli suuteiksi ison kasan suolakaloja. Semmoisia oli Leipivaaran Väisäs-ukko, »Kujatontiksi» nimitelty, hän tyhjensi puuroveronaan kahden kannun keittokupin. Ja sellaisia oli Kiannan »Issi»-vaarikin, joka kerralla poskesi kapan pottuja, sekä vielä kuhmolainen »Pötsö-Lauri», vankka miehen rumilas, joka halmeen raadannassa muun hyvän lisäksi hotkelsi kahdesta metsosta keitetyn rokan lihoineen liemineen. Mutta syöntinsä mukaan ukko sitten raatoikin: huhdalle mentäessä kantoi selässään viikon eväät sekä puolen tynnyrin jyväsäkin, ja karhia hän veti itse, poika vain ohjaili häntäpuusta, ja niin karhittiin koko huhta hevosen avuitta.

Lapset söivät erikseen. Heille pantiin ruokaa tavallisesti leveälle jakkaralle, *rahipöydälle,*[6] jonka ympärille koko lauma asettui polvilleen. Emäntäkin joskus söi lasten mukana, mutta saattoi istua väen pöydässäkin. Rintalapsi oli emännällä sylissään, ja vuoronsa sai pienoinenkin pitää: tuon tuostakin pisti äiti pieneen suuhun lusikan kärjellä kalarokkaa tai »pottupurua».

Aamiainen syötiin niin aikaisin, että vielä sen jälkeen ennätettiin tunniksi pariksikin köllähtää *ettoneelle* pitkin pirtin penkkejä, ennenkuin päivän tultua lähdettiin ulkotöille. Ahneet isännät kyllä syödä hotkaisivat hyvin sukkelasti, pyllähtivät heti pitkälleen ja jo taas nousivat ylös ja kiirehtivät työhön, kun väki oli lopettanut syömisensä. Toisten täytyi astella jäljessä ja niin jäädä ettoneetta. Monenlaiset olivat talven ulkotoimet: joko mentiin suolta ajamaan muraa tunkioon taikka lantakasaa tekemään pellolle taikka vettä vetämään, heiniä noutamaan, puiden ajoon, taikka tervahaudalle kokoamaan tervaksia. Sinne kirvesmiehetkin menivät tervaksia särkemään, taikka jos oli puiden ajoa, menivät puun hakkuuseen.

Mutta naiset jäivät kotipirttiin omiin toimiinsa, kehräämään, karttamaan, kutomaan, karjaa hoitamaan ja ruoanlaitosta huolehtimaan. He korjasivat ruokapöydän, pesivät kupit

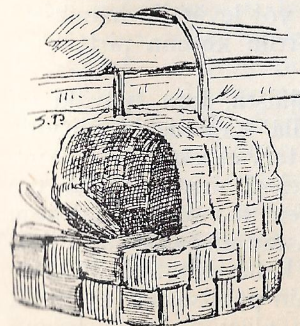
ja lusikat. Kupit ladottiin isoon pärevasuun, *kuppikoriin,* jolla oli paikkansa penkillä pöydän takana, lusikat säilytettiin *lusikkakorissa,* joka riippui orren päässä taikka oli kuppikorin vieressä penkillä.

Kuppikori Puolangalta.

Puolisille tulivat miehet siinä 12—1 paikoissa, hevonenkin tuotiin pirttiin apetta ja lämmintä saamaan samoinkuin aamiaisaikanakin, samalla kun miehet saivat *pottuvoinsa* tai *lihavellinsä* ja suolakalansa. Puolissyönnin päälle ei ehditty penkkiä pitkällään painaa, se vain istuttiin, jotta jokunen piipullinen ehdittiin polttaa, sitten taas mentiin entisiin ulkotoimiin.

Pimeän saapuessa palattiin kotipirtin lämpöisiin, ja aamullinen tupatyöskentely jatkui siksi, kunnes emäntä sai *iltasen* pöydälle, *lihakeiton* tai *piimävellin.* Kauvan ei sitä tarvittu odottaakaan, sillä heti kun karja oli illastettu ja naiset palanneet navetasta, saatiin käydä pöytään. Sitten, kun hevosmiehet olivat vieneet ajokkaansa pirtistä talliin ja siellä ne vielä heinillä illastaneet, oli päivän töistä päästy.

Ja niin ruvettiin heti yöpuulle hankkiutumaan, paneuduttiin vain pitkälleen pirtin lattialle. Naiset toivat porstuasta olkikuvon, parikin isoa kupoa — aamulla oli ne sinne korjattu —, jotka levitettiin lattialle. Ennen kun ei ollut *alusmannukoita*[5] eikä *mökkänöitä,*[6] heittäydyttiin vain oljille »kuin siat pehkuun», paksu hamppuinen *alusraanu*[5] levitettiin pahnoille, *polsteri* eli tyyny paiskattiin pään alle, *piikkolakana* tyynypuolelle ja peitoksi halpaisista villoista kudottu *raanu* taikka lammasnahkaiset *veltit.* Siihen vain vieri viereen kellahdettiin, siihen heittäytyivät nuoret, siihen vaipuivat vanhat, samaan perheeseen kuuluvat aina samalle kolkalle, pienet lapset vanhempiensa vaiheille. Jotkut lepääjät painautuivat pitkäkseen penkille, kää-

Kyllölän lusikkakori. Kianta.

räisten vaatemytyn päänalaisekseen, takkipahasen peitoksi. Lakeistorvi suljettiin, päretulet sammutettiin, ja kohta oli koko korven pirtti unten mailla. Ja talvinen ilta oli ehtinyt vasta siihen kuuden, seitsemän seutuihin.

Kalpea kuu vain kurkisteli pienistä jäätyneistä, päreillä paikatuista ikkunoista kuin valvoen raatajien puolesta, kuljettaen tarkastelevaa valoläikkäänsä hiljalleen koko nukkuvan joukon ylitse. Taikka valaisivat äänetöntä nukkuvaa taloa pohjoisella taivaalla leimuavat revontulet.

Ja russakkain lukematon ruskeakaapuinen lauma piti pirtissä öisiä kisailujaan vilistellen pitkin kiukaan kylkeä, lattiata ja seiniä ja orsia sekä tyhjäksi korjattua pöytää.

Niin tuli illasta ja aamusta toinen päivä, päivä samankaltainen kuin edellinenkin: samat työt, samat toimet, samat syötävät ja milteipä samat tarinatkin, arkisen kansan arkiset pakinat. Ja sitten tuli taas ilta ja aamu ja talvisen päivän raatamiset, ja sitten taas ja taas. Se vain vaihtelua, että syystalvesta oli tervaspuiden ajoa, kevätpuoleen muranvetoa, sekä puiden, heinäin ja veden ajoa aina välillä vaihteeksi. Ja kevättalvella, kun karja rupesi antamaan maitoa, tuli vähän vaihtelua ja eri makua ruokajärjestykseenkin.

Kevään ja auringon mukana pitenivät työpäivätkin, ulkotöiset päivät jatkuivat sekä aamusta että illasta.

Mutta kesällä työpäivät vasta oikein pitkiksi viruivat. Silloin otettiin päivä ihan täydestä, varsinkin kiireisenä heinänteon aikana oltiin kilpasilla itse auringon kanssa. Noustiin silloin kuin päiväkin, ja vasta päivän kanssa käytiin levolle. Aamiaisettone vain otettiin sekä päivällisen jälkeen pieni tupakkalevähdys, ja sitten taas rynnistettiin ihan iltaan asti. Kolmella syömisellä jaksettiin pitkä kesäinenkin päivä.

Kesän lyhyet valoisat ja lämpöiset yöt levättiin hämärissä viileissä aitoissa ja kylkeisissä, ja jätettiin kuuma pirtti russakkain haltuun.

Silloin oli elämä talossa hyvin hiljaista, kun työväki oli *viikkokunnassa* eli *viikkomoissa,*[1] kesällä kaukaisilla niityillä taikka huhtamailla, talvella etäisellä tervassaunalla. Eväskontit selässä ja piimäleilitkin viilekkeissä mentiin aina viikoksi salolle, ja jätettiin kotipirtti lasten ja vanhain haltuun. Silloin ei kuultu pihasilla muuta kuin lasten mekastelua ja iltasella karjan ammuntaa ja karjankellon kalkatusta. Läheisemmillä työmailla käytiin päiväseltään, vain puolisevaat mukana.

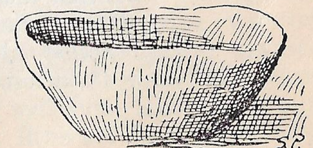
Pientä vaihtelua ikuiseen arkiseen elämään sekä loppumattomaan raatamiseen toi joka viikko palajava pyhänaika,

jolloin raatajakin sai ottaa vähän pitemmän levähdyksen. Jo lauantaista huomasi, että on pyhä tulossa: leivottiin rieskat, kirnuttiin roppavoit, ja työväki palasi viikkoisesta raadannastaan. Viikatteet ja haravat kalahtivat tikapuiden poikkipuolille, kirveenterät sukeltautuivat porstuan reikälautaan, kontit ripustautuivat seinälle naulaan, leilit kolahtivat lattialle, liiat vaatteet joutuivat orsille, kengät kiukaalle taikka naulahäkkäröihin, ja äidit kävivät hoitelemaan pieniä viikon vartoneita lapsiaan.

Sauna järven rannassa oli jo usean tunnin pyhäistä aattoiltaa sauhunut. Kohta se antoikin raatajille leppoiset löylyt. Sinne miehet ryhmä ryhmän perästä alusvaatteissaan astuivat ja vähän ajan päästä palasivat alastomina, punoittaen ja höyryten, ja vaatemyttyä edessään pitäen astelivat pirttiin pukeutumaan. Talon piika pikkarainen oli löylyn lyöjänä ja päänpesijänä. Miesten jälkeen tuli naisten sekä lasten saunavuoro.

Ja sitten alkoi pyhäpäivän lepo ja rauha. Kotoisen kylyn tuntu oli kulkeutunut kylpijäin seurassa pirttiinkin, istuskeltiin puhtaissa alusvaatteissa punoittavin ihoin, kiiltävin, sileiksi suituin hiuksin, mielessä rauhallinen viihdyttävä lepopäivän tuntu.

Hiljaisesti kului pyhäinenkin päivä. Lyhkäisten taipaleiden takaa käytiin kirkossa, mutta kaukaisimmilta perukoilta ani harvoin. Vietettiin päivä vain leväten kotipirtillä, korkeintaan pistäydyttiin naapuriin, istuskeltiin siellä, tupakoitiin ja tarinoitiin ja syljeksittiin lattialle. Aamupäivällä, ennen puolista pidettiin kotihartaus. Kirjantaitava talon isäntä luki päivän saarnan, jota koko pirtti kuunteli. Sitten veisattiin virsiä Varsinkin köyrettiläistaloissa oli elämä harrasta, niihin useasti kokoontui samanmielisiä viettämään hiljaista seurustelua Sanan ääressä. Suuret eivät olleet salotalon kirjavarat. Saatoit tavata siinä *Wegeliuksen* postillan taikka *Nohrborgin* »Langenneen ihmisen autuuden järjestyksen», *Björkvistin* »Uskonharjoituksen autuuteen», *Hamnerin* »Tien osottajan iankaikkiseen elämään», *Bunyanin* »Kristityn vaelluksen», *Siionin virret* ja jonkun *uuden testamentin* sekä »pitkän katkismuksen». Pirtin nurkassa, penkillä pärekorissa, russakkain tarkasteltavana pahasti pidetty, ruskettunut kirjakoelma tavallisesti säilytettiin.

Puukuppi Puolangalta.

Yhtä hiljainen oli pyhäpäivän

iltakin, hämärtyvää harmaata äänettömyyttä. Korven raatajat lepäilivät pimeän pirtin penkeillä toinen siinä, toinen tässä kooten voimia huomista työpäivää varten ja miettien kukin omia asioitaan. Lapset vain tepastelivat ulkona ja juoksentelivat ovea paukautellen edestakaisin.

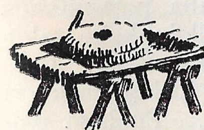
Sitten seurasi taas ankara työviikko, samanlainen kuin edellinenkin.

Heinämiehet illastavat Elimysjärven niittysaunalla. Kuhmo.

MITÄ SYÖTIIN JA JUOTIIN.

»Leipä hyvä kumppaniksi,
hyvä vuosi vierahaksi.»

Ei ollut sydänmaiden asukkailla niin erinomaisia syötäviä eikä juotavia. Syötiin sitä mitä saatiin, ja saatiin mitä raadettiin. Raadettiin elääkseensä ja elettiin raataaksensa, se oli salolaisen elämänkutsumus Maa kasvoi viljansa, karja tuotti viljansa, vesi ja metsäkin antoivat viljansa.

Leipä oli ensimmäinen ja viimeinenkin raatajain syötävä. Leveäksi ja paksuksi se paisuikin parhaana halmeaikana, jolloin aitan purnut pullottivat rukiita täytenään. Leivottiin aina lähes parin korttelin levyisiä, puolen paksuisia pehmeitä *pullia*, mutta ohralla sekoitettuja kuivia *reikäleipiä*, joita nykyään jo paljon käytetään, ei ennen haluttu. *Juuripytyssä* kiukaan kupeella hapatettiin leivänaines, sotkettiin, vanutettiin ja pyöräytettiin leiviksi. Mutta pellonviljasta, ohrasta, taputeltiin ohuita leveitä *rieskoja*, kuorimattoman viljan karkeita leipiä. Ne olivat pyhäpäivän syötäviä, lauantaina niitä leivottiin ja jo heti puolisiksi sekä iltaseksi haukattiin voin kanssa lämpimiltään. Leivänpuolta olivat myöskin *teokset:*

Petäjänsurvoja Kiannalta.

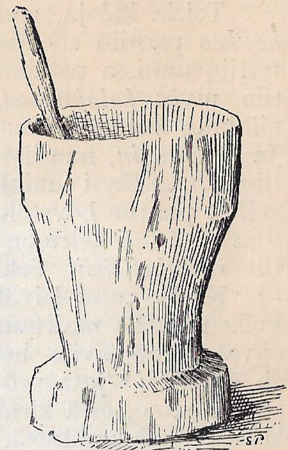
ryyni- y. m. piirakat, joita emännät laativat juhlapäiviksi, sekä *punasleivät* ja *mykyt*,[5] joita tehtiin teurastusaikana, ja vielä laskiaispäivän *rasva rieskat*.

Paitsi leipää saatiin pellonviljasta myöskin *puurot, vellit* ja *talkkunat*. Talkkuna oli tavallinen talvisen pyhäaamun suurus, paksu voisilmäinen puuro talkkunajauhoista rasvalla höystettyyn veteen keitetty. Talkkunajauhot pyöräytettiin vain käsikivillä keitetyistä, uunissa kuivatuista ohrista. Velliä ja puuroa keitettiin tavallisesti metsäsaunalla viikkokunnissa oltaessa sekä talvi-iltoina kotipirtissäkin. — Ja keittohierin piti olla »ristitty», risti leikattu haarukkapohjaan, eikä saanut puuroa padasta syötäessä padansangan yli kurkotella, ellei ensin pistetty puukapulaa sangan ja reunan väliin.[2]

Mutta kun sattui halla ennättämään halmeen korjuuseen ennen sen raatajaa, tuli leivän muutos, silloin täytyi kansan turvautua *petäjäiseen*, ikivanhaan pakkasien panemattomaan, mäellä ruskeana paistavaan metsäneloon.

Jopa joskus kaiken varalta pidettiin keväällä, pari viikkoa ennen juhannusta, vakituiset *petäjäpäivät*,[1] jolloin koko talon väki aamulla aikaisin lähti metsään laihon leikkuuseen. Lyötiin mäntyä mäkeen, ja katajaisella *nylkimellä* kiskottiin kuori neljän, viiden korttelin mittaisiin kaistaleisiin. Puolissa päivin palattiin, raskas surullinen elotaakka selässä, ja iltarupeamalla kuoret *silvittiin*, puukolla rapattiin ruskea kaarna pois sekä pyöräyteltiin pihka irti oksainreijistä. Sitten levitettiin kuoret päiväpaisteeseen kuivamaan, ja sen jälkeen ne uunin hiiloksella kepillä leuhutellen *paahdettiin* ruskeiksi »mollekoiksi». Isossa huhmaressa, *pörsyssä*,[3] survottiin petäjät rautaisella *petkeleellä*, kolmin, neljin petkelein akat väliin hakkasivat saman pörsyn petäjiä.[4] Survotut rouheet *seulottiin*, ja seulalle jääneet *petäjänperät* petkelöitiin uudestaan taikka käytettiin ne käsikivissä.

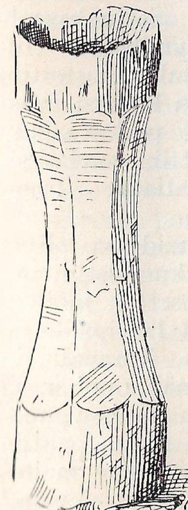
Tavalliseen *petäjäleipään* tehtiin pellonviljasta juuri, ja alustettiinkin jauhoilla, mutta sitten *vastattiin* petäjäisellä. Hyvin useasti pantiin puoleksi metsällistä, eikä se vielä vienyt miestä heikoksi. Mutta joskus jouduttiin niinkin puille pal-

Pettuhuhmari Kiannalta.

jaille, jotta täytyi leipoa *silkkoa* petäjäistä. Tuohella taikka petäjänkuorilevyllä täytyi sellainen leipä työntää uuniin paistumaan, muuten ei pysynyt koossa. Ruskeaan ruisvelliin murennettiin tällaista mustaa metsänleipää ja nälänpakolla saatiin menemään alas.

Leivottiin myös *petäjärieskoja*. Tehtiin ohrajauhoista *imellus*, joka petäjällä sotkettiin, ja ohuet leivät paistettiin miedossa uuninkuumuudessa sekä roppavoin kanssa syötiin pyhärieskoina. Joskus keitettiin petäjäistä puuroakin, ja maitoon kiehautettiin karkeista »petäjänmokareista» *petäjäjuustoa*.

Mutta antoi metsä parempaakin syötävää kuin mustaa petäjäistä, pyytäjälle se soi kaikenlaista riistaa, karhusta alkaen pahaiseen oravaan saakka. Lintukeitto oli metsämiestaloissa useasti pöydällä taikka *lintulevy:* tuohipalasella paistettuja linnuntäkkiä. Pyyntiaikana syötiin hyvinä lisäpaloina myös monet *oravannautteet*. Heitettiin oravat yöksi lihan suolaveteen, sitten paistettiin petäjänkuorilevyllä uunissa, ja semmoiset *oravalevyt* olivat oikein makeita. Seitsemän oravannautetta nälkäinen metsämies saattoi kerralla pureskella.

Suolahuhmari Kiannalta

Enemmän kuin metsänriistaa saatiin vedenviljaa. Sitä nähtiin joka talon pöydässä.

Vanha ja huokea kalojen säilyttämistapa oli *kuivaaminen*. Syksyllä ja talvella kun nuotalla saatiin paljon *norssia* ja *kiiskiä*, laitettiin niitä uuniin petäjänkuorille kuivamaan ja saatiin *kapoja*. Norssit olivat parhaita kapakaloiksi, hyviä olivat myös ahvenet, ja hauenpäät uunissa kavattuina olivat oikein mainioita. Joskus kuivattiin ahventa ja haukea keväällä ulkona päiväpaisteessa seinällä rassiin pistettyinä.[3] Aitan kammiolla pärevasuissa säilytettiin kapakaloja, ja talvella niistä nauriiden taikka pottujen kanssa keitettiin *kalarokkaa*, joka oli tavallinen talvisen arkiaamun ruoka.

Toisia kaloja, *muikkua, ahventa, säynävää, siikaa, särkeä, haukea* pantiin suolaan. Suolakalaa taikka tuorettakin paistettiin uunissa petäjänkuorilla ja sanottiin *levykalaksi.*[3] Tehtiin myös *kalakukkoa,* varsinkin kiiskestä tuli hyvä kukko, niinkuin sanottiinkin: »Ei heitä kiiskikukko maistamasta.»[3] Ja *kalavelliin,* nauriista ja jauhoista keitettyyn soppaan, pantiin kourantäysi muikkuja. Mutta kun nauris- taikka perunavelliin pantiin höystöksi uunissa ruskeiksi paistettuja kalanruotoja, että tuli keittoon kalanmakua, saatiin syötävä, jota sanottiin *ruotakeitoksi.* Sekin oli pitkän piimättömän talven ruokia.

Karja antoi leivälle parhaat särpimet. Rieska maito ei kyllä monelle maittanut, mutta *maitopuurot* ja *-vellit* ja *viilit* olivat pyhäpäivän herkkuja samoin *roppavoi,*[5] *höppävoi*[1–3, 6] eli *piimävoi,*[6] jota syötiin rieskan leivän kanssa. Roppavoita saatiin siten, että kirnuusta vähäisen lämmitettiin, ja voi suolattiin puolipiimäisenä. Valmista voita raahdittiin vain harvoin syödä. Mutta kun tahdottiin herkutella, keitettiin pyhäaamuksi *makujuusto:* lypsylämpöiseen maitoon pantiin *juoksutus,* ja sitten kiehautettiin maito kokkareiksi. Arkisina aamuina tyydyttiin vain *piimäjuustoon:* kiehuvaan maitopataan huljautettiin piimähulikan sisällys, ja niin tuli *juustokokkaa* siitäkin.[5] Mutta *leipäjuustoa* kannatti tehdä vain isoisten karjanemäntien joskus pyhäaamun eineeksi heinämiehille taikka talvella, kun lehmä poijittuaan lypsi *juustomaitoa.* Se juoksutettiin samoinkuin makujuustomaitokin lypsylämpymiltään. Hiljaisella tulella koottiin juusto kattilassa kapustalla, nostettiin maitopytyn pohjalle ja puristeltiin pyöreäksi, ja lopuksi tulen lekolla paistettiin. Juoksuttimena käytettiin pikkuvasikan *juomakohtua,* joka hiukan huuhdottuna pistettiin suolavesipulloon, suolavettä sitten kulautettiin maitoastiaan. Isoon juustoon meni maitoa kaksi, kolmekin kannua.

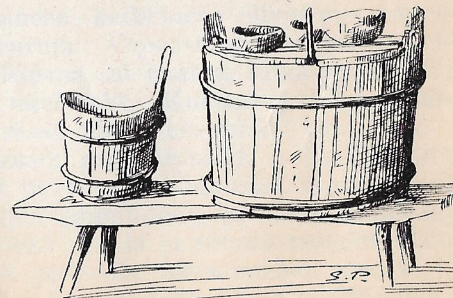
Mutta kun kuivia leipäpalasia keitettiin maidossa, oli se *maitokeittoa. Maitopiimää* syntyi, kun kerma kuoraistiin pytystä pois, ja piimän sekaan lisättiin vastalypsettyä maitoa. Se oli monesti iltaruokana, varsinkin Kainuun länsipuolessa, jossa piimä syötiin siltään. Mutta itäpuolessa, Kiannalla ja Kuhmossa, käytettiin karjalaiseen tapaan piimää uunissa ja saatiin *maitokokkaa* eli *kokkamaitoa.* Kuumassa uunissa muodostui piimä kokkeliksi, hera kaadettiin pois ja sijaan pantiin maitoa, toisinaan kermaakin. Köyhä kyllä ei saattanut maitokokastella, pian »moitittiin, jotta se kuuluu herkuttelevan».[1] Pohjapiimää ei maitopyttyihin pantu, eikä piimää venytetty, semmoisenaan vain *piimitettiin* ja hapatettiin.

Pitkin kesää koottiin piimää talven varaksi tavattomiin ammeisiin, jotka olivat maitohuoneen tai eteispirtin loukossa. Kun maito oli pytyssä piiminyt, kaadettiin se ammeeseen, jossa pian *mokat* laskeutuivat pohjaan ja *hera* kohosi pinnalle. Hapatessa kanneksi keräytynyt *kanahka* kuorittiin pois. Monia kuukausia kun piimä sai ammeissa seisoa ja käydä, tuli se niin tulisen happameksi, »jotta oikein suuta karvasteli». Pitkin kesää ammeista aina janoissaan juotiin, ja talven selällä olivat ammeet talon ainoina lypsylehminä. Siitä ammennettiin herat juomisiksi sekä pohjasakka vellinhöystöksi ja puuronkastikkeeksi. Tehtiin ammepiimästä *kopottiakin.*[5] Sekoitettiin siihen kylmiltään rukiisia jauhoja paksuksi talkkunaksi, jota vain pärelastalla pisteltiin, kun ei tahdottu lusikkaa tuhria. Monen vanhan muorin iltastoimitus oli se, että tyhjensi kopottikupin, sitten kellahti pitkäkseen kiukaalle.

Paitsi maidonpuolta saatiin karjasta ruoan lisäksi lihaakin, niin että voitiin pyhäpäivän puolisiksi ja useasti arki-illoiksikin keittää *lihapotut* taikka *lihavellit.* Lihat *palvattiin* saunassa, pidettiin ensin hiukan suolassa, sitten ripustettiin orsille saunan kuumuuteen, ja lyötiin vielä kova löyly. Ison talon aitan *lihaorret* oikein notkuivat palvattujen paistien ja lapojen painosta. *Makkarat* ja *punasleivät, punaset* ja *rasvat* myös karjaa teurastettaessa saatiin ja talven vieriessä syötiin *makkara-* ja *punaskeittona, punasleipäjankkina* ja rasvarieskoina.

Ammepiimä, *hapan,* oli kesäntalven jokapäiväinen juotava. Sitä ryypättiin kotona, sitä otettiin mukaan päivä- ja viikkokuntiinkin. Mutta osasivat emännät tehdä *oluttakin,* ainakin pidoiksi ja suureksi kekrijuhlaksi sitä valmistettiin. Tehtiin ensin *maltaita* — säkissä, vesiastiassa liotettiin viljaa, ne saunassa *mallaslaudoilla* kuivattiin ja imellytettiin, sitten käsikivillä jauhettiin — ja maltaista tehtiin *imellus,* joka pantiin umpinaiseen tynnyriin, lisättiin vettä ja käytettiin, niin että vaahto kuohui. *Humaloitakin* — joissakuissa taloissa oli *humalikko* huoneiden takana — pantiin sekaan ja paikoin *katajavettä,* jota oli keitetty marjaisista katajanlehvistä.

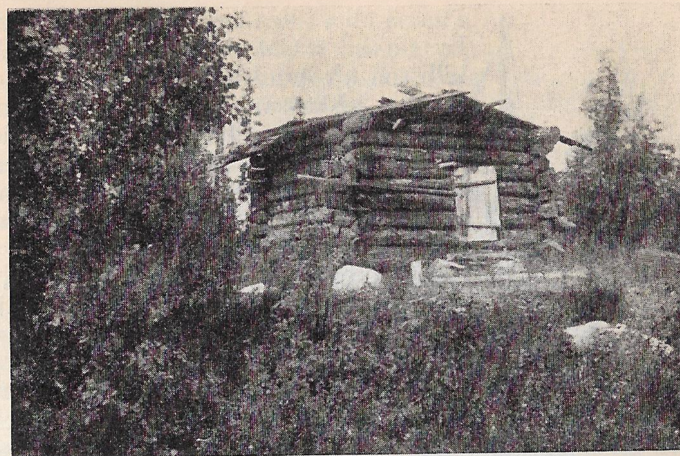
Makeiksi välipaloiksi keitettiin muuripadallisit-

Kyllölän juuripytty ja jauhoastia. Kianta.

tain taikka paistettiin uunin täysin nauriita *hauvikkaiksi* ja *paistikkaiksi*. Työnnettiin uuninpohja nauriita täyteen, kun oli hiilet lakaistu pois, ja kun nauriit olivat kypsyneet, otettiin ne pankolle vaatteen alle hautumaan. Varsin makeita olivat hauvikkaat ja paistikkaat, kalan ja leivän särpimenä niitä syötiin. Kokonaisin vasuin niitä talvisin kannettiin illallispöytään.

Poimittiin ja käytettiin hiukan marjojakin. *Lakkoja* poimittiin soilta ja keitettiin niistä maitoon *lakkajuustoa*. *Puolukoita* ja *karpaloita* kerättiin vellin höystöksi, samoin joskus *koiranjuolukoita*. *Mustikoita* poimittiin ja sotkettiin suolaheinäjauhojen kanssa *suolaheinähilloksi*. Suolaheiniä kanniskeli vähävarainen kansa takoittain ahoilta.

Lasten makeaisia oli koivun *jälttä* ja *mahala*. Metsiä juoksennellessaan he laskea lurittivat mahalaa sekä kiskoivat petäjänkuoren alta jälttää.

Metsäsauna Kiannalta.

METSÄSTYKSESTÄ.

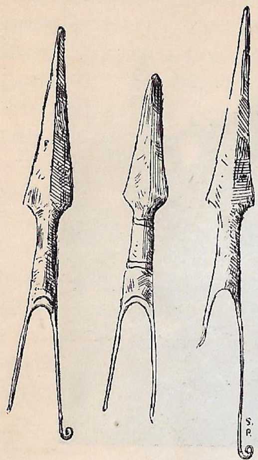
»Tuolta se korpi kumottavi,
salo siintävi sininen,
tuonne mieleni tekevi,
aivoni ajattelevi,
muien miesten metsimaille,
urosten urisalolle,
jossa kuusenoksat kuuna paistaa,
hopeana honganoksat».[4]

Semmoisessa metsien maassa kuin Kainuu oli luonnollisesti metsästyksellä entisaikoina varsin suuri arvo. Kainuun rannattomat erämaat korpineen, kaikkineen olivat metsämiesten mieliseutuja. Vapaasti saatiin ennen metsästellä. Riistaa sai kaataa, kuka vain halusi ja milloin tahansa ja mistä mieli teki. Kukaan ei tullut kieltämään. Ja silloin oli metsässä viljaa enemmän kuin nyt.

Syksyllä alkoi varsinainen metsästysaika. Jo vanhalta Perttulilta jotkut virittivät pyytönsä riistamaille, mutta vasta Mikkeliltä alkoi syöntilintujen ampuminen, ja kekriltä käytiin pyytämään kauppalintuja sekä oravia ja muuta metsänviljaa.

Oikealla metsämiehellä piti olla metsämiehen varukset, jopa vaatteista alkaen. Talvisilla metsäretkillä oli päällä valkea *hurstipaita*, niin pitkä, että se ulottui kengänvarsiin saakka.

Karhunkeihäitä Kuhmosta.

Päässä oli valkea lammasnahkainen reuhka taikka *näätäreuhka*, jonka päänahka killisteli otsapuolella, ja häntä heittelehti takana niskassa. Jaloissa oli harmaat sarkahousut ja polviin ulottuvat voidellut *varsikengät*. Tämmöisenä valkeana erätonttuna voi metsämies jotenkin huomaamattomana hiiviskellä huurremetsässä saalista »vääjäämässä». Muussa toimessa ei pyhää eräpukua käytetty, se olisi pilautunut ja saanut vierasta hajua.

Vanhankansan »ampukeinoja» oli *jousi*, joka vielä vanhojen muistin aikaan oli joissakuissa taloissa tallella. Komea, raudoitettu ja luulevyillä silattu oli ollut sen tukki, ja sen teräksinen kaari, kotiseppien takoma, niin jäykkä, että selän taitse kulkevalla remelillä ja rautakoukerolla oli se vartalovoimin vedetty jänteeseen. Kallis esine se oli ollut, 60 riksiä maksanutkin.[4] Kaksin miehin oli pitänyt jousen kanssa olla metsällä, toinen nuolennoutajana; yksin ei tullut toimeen, niinkuin sanottiin:

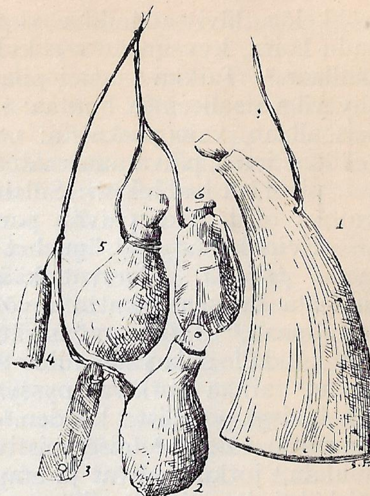
»Ei nyt auta ampukeinot,
kun ei ole nuolennoutajata.»

Toinen vanhanväen metsästysase oli *karhukeihäs*. Se oli julma ase, neljältä taholta teroitettu, litteähkö, paria korttelia pitkä putkiperäinen teräspistin, joka korvallisistaan oli naulattu pari-, kolmikyynäräiseen tuomivarteen. Korvalliset taikka korvanaulojen päät oli kierretty renkaalle, muuten pistäessä »keihäs ja varsi olisi mennyt läpi, ja karhu syönyt miehen». Varren toisessa päässä oli *suovero* ja *sompa*, jotta hiihtomies saattoi keihästä käyttää sauvana.

Nykyisen vanhan polven metsänkäyntiaikoina oli aivan tavallinen metsämiehen ase *piilukkoinen luodikko:* isoreikäinen *peura-* eli *karhupyssy*, *peuraväljäksi* sanottu, sekä pienireikäinen *oravaniuha* ja vähän väljempi *lintuharsu*. Peurankoivista tehdyssä nahkatupessa, *hölstärissä* eli *hylskärissä*,[1] kannettiin pyssyä selässä, ja *ruutikaulukset* eli *porohkat*[2] *ruutisarvineen, luoti-* ja *piikukkaroineen, ruutimäärineen* riippuivat kaulassa, hurstipaidan povessa. Vyössä keikkui iso tuppipuukko, selässä oli vielä eväitä varten nahkalaukku ja taskussa tulukset. Ja koira juoksi jäljessä taikka laukkasi edellä saalista etsimässä.

Näin varustettuna liikkui pyytömies eräretkillään, syksyisin lumettomina taikka vähän lumen aikoina jalkaisin, mutta paksulla lumikelillä hiihdellen ja vetäen perässään pientä ahkiota, jossa kuljetti varuksiaan ja saalistaan.

Varaten ja taiten oli erämiehen metsälle lähdettävä, etteivät kateiden pilaukset pystyisi, eikä talosta mikään paha tarttuisi matkaan. Niinpä piti pyytäjän kaikkine varuksineen, koirineen pujottautua pellonaidan raosta, jotta siihen jäisi kaikki »paha puoli»,[2] taikka tukkeutua kolmen leppäpehkon lävitse.[3] Toiset vielä veräjillä lakaisivat havuilla jälkensä, taikka ottivat talosta uuninluudan ja vetivät sitä perässään aidan taakse,[2] jotkut tekivät keihäällä ristin askeliinsa taikka piirtelivät viiskantoja, muutamat manasivat jälkeensä katsoen:

Ruutikaulukset Kiannalta.
1. ruutisarvi. — 2. luotikukkaro. — 3. ruuviveitsi, — 4. ruutimäärä. — 5. nallikukkaro. — 6. voidekukkaro.

»Ken katein silmin kahtoo,
sen silmät vettä vuotakoon,
rasvaa rapattakoon!»[3]

Usealla vanhalla metsämiehellä oli lisäksi vielä omat varansa. Niinpä Kivikiekin ukko Kuhmossa kantoi aina tuluksissaan punaista langanpätkää ja ruumisarkunnaulaa sekä vyötäisillään, paljaalla iholla, punaisella villarihmalla kierrettyä jäniksenlankaa. Muutamilla oli paidankauluksessaan linnunkynä, jossa oli eläväähopeaa, toiset ukot taas nostivat takinhelmansa takaa vyön alle: siihen kummaan kun vieras ensinnä katsahti, ei silmäys pystynytkään.[2] Eihän sitä aina tietänyt, mistä oli »kateen silmä katsomassa, kehnon korva kuulemassa».

Helposti saattoivat kademieliset turmella toisen *metsälykyn*. Vaikkapa vain pyssynpaukauksenkin pahansuopa kuuli, saattoi se jo siitäkin varattoman pyssyn pilata. Ei huolinut muuta, kuin siepata heti tuppensa, tähdätä sillä sinne käsin, mistä ammunta kuului, ja huutaa »korjaa raato!», niin jo tuli pilat. Samoin kävi, jos kuulija katsoi vanhan tuohi-

pökkelön lävitse taikka rupesi hyppimään petäjää vasten kuin koira, kynsimään sen kylkeä sekä raastamaan oksia hampaillaan.[2] Taikka saattoi pilaaja ampumisen kuullessaan heittäytyä vatsalleen ja huutaa: »ammu kaikki porohkasi!»[4] taikka seisoallaan vain parkaista: »ammu lintua, mie rupean saunan tekoon, jossa palvataan raatoa!» taikka: »lisää ruutia, ei totellut, pieni oli loahinkis!» Silloin ei ampuja enää saanut mitään, vaikka olisi koko päivän pamautellut.[3]

Keinokkaat metsämiehet osasivat sentään päästää pyssynsä *piljosta*. Ajoivat käärmeen pihlajavitsoilla piiskaten liukasta kuusenkoskutta myöten pyssyyn ja ampuivat sitten sen ilmaan,[1-3] taikka työnsivät »koko pyssyhuushollin» kynnyksien kohdalle sillan alle, niin että sen ylitse tulivat kaikki kulkemaan,[2] taikka purkivat pyssyn ja laskea juohottivat vettänsä sen lävitse pohjoista kohden.[2, 3] Muutamat kuumensivat piipunperää tulessa,[3] toiset pistivät piippuun luodiksi pihlajaisen pulikan,[1] jotkut ottivat ja ampuivat rippileipää, niin jotta veri räiskähti ja voitivat sillä verellä pyssyään,[2, 4] taikka pyysivät oravan keinolla millä tahansa ja hautasivat sen maahan, pää itäänpäin ja manasivat:

»Mene, konna, kotiis,
ilkiä isäntihis,
paha mailles pakene!»[1]

Mutta jos metsästäjä oli pyssynsä piipun ja tukin väliin kätkenyt käärmeennahkaa[3] taikka käärmeenpään, taikka pannut pyssynperän voidelootaan viisihaaraisen raatteenlehden, ei pyssyä saanut niinkään vain pilatuksi. Ja jos metsästäjä voiteli pyssyn käärmeenrasvalla, taikka siveli sen käärmeenverellä,[2] taikka tallensi herheläisiä lukon ja piipun väliin,[3] tuli pyssy varmasti tappavaksi, eikä ollut pilattavissa.

Metsämiehen koirankin kateet useasti pilasivat haukkumattomaksi. Silloin piti panna koiran nokkaan piipunporoja, niin että eläintä alkoi aivastuttaa, siitä heti parani. Toiset ottivat kolmesta kuusesta kolminokkaisen, niinkuin kananjalan, ja niillä pyyhkivät koiran turpaa, ja siitä alkoi koira taas hakea saalista ja haukkua. Jotkut pitivät koiran kaulassa jänislankaa, eivätkä silloin silmänteet koiraan pystyneet.[3]

Varoen ja salapuoluisin piti erämiehen saatella saalistaan kotiin. Pirttiin ei sitä heti saanut tuoda, vaan piti se ensin heittää jonnekin syrjäpaikkaan, sitten vasta kantaa esiin. Jänikselle pistettiin pieni kolmihaarainen havulehvä vasempaan korvaan, ettei kukaan olisi saanut pyytöä pilatuksi.[2] Lintukeittoa syömään ruvettaessa ei saanut siunata, se kun oli metsällistä, niin siunaus olisi vienyt onnen.[4]

Viikkomäärin metsämiehet toisinaan viipyivät eräretkillään, koluten kaukaisimmatkin korvet. Sillä »ei ne niin ole aijan takana viljat otettavana». Kuhmolaiset ja Kiannan miehet monesti retkeilivät rajan takanakin. Tottuneita olivat erämiehet eksymättä samoilemaan suurimpiakin saloja. *Ilman mynttiä* tarkkasivat he petäjästä, joka päivän puolelta oli silvetto ja pohjoispuolelta oksaisempi ja paksukaarnainen. Samoin näki ilmansuunnan muurahaispesästä, se kun eteläpuolelta on avonainen, pohjanpuolelta ruohottunut. Mutta jos joskus sattui astumaan vereksien pirunjälkien ylitse, jotta joutui eksyksiin, täytyi kääntää vaatteensa nurin ja manata paholaista. Siitä selviytyi sen jäljistä.[2]

Yötä vietettiin nuotiolla, *rompsi-* taikka *rakovalkealla*, ellei sattunut lähimailla olemaan metsäsaunaa, johon oli varsin mieluisa pysähtyä saunanhaltian yövieraiksi. Rakovalkeaan hakattiin kaksi vahvaa tervashonkaa, jotka tuettiin päällekkäin, ja tarvittiin siihen »vippa ja vaaja ja kaksi kantapallukkaa».[1] *Kantapallukat* asetettiin nuotiopölkkyjen väliin, *vaaja* eli *nuotionaula* lyötiin päällimmäisen pölkyn selkään pystyyn, ja sen kärki tuettiin pitkällä riuvulla, *vivulla*. Niin pysyivät pölkyt palaessaankin päällekkäin, ja rakoon sytytetty tuli paloi kohentamatta, niin kauan kuin honkaa riitti, isot pölkyt kestivät hehkua kyllä koko pitkän talvisen yön. Nuotiohonkaa hakkaamaan käydessä ei saanut sitä ensin kirvespohjalla kopautella, kuten kaadettavaa puuta tunnusteltiin, vaan piti heti iskeä terällä. Sitten se ei palaessaan paukkanut. Kun rakovalkea oli saatu valmiiksi, piti se *ristiä:* kirveellä kierrettiin kolmesti nuotionaula ja kolmesti sitä kopautettiin ja sanottiin:

»Nuotio on nimesi,
Seppänen¹) pappisi,
pala äläkä pauku!»[1]

Nuotion viereen tehtiin pakkasilla ja pahoilla ilmoilla havuista ja puunrungoista kolmiseinäinen katollinen *suojus* eli *maja*, jossa oli varsin lämmin tulen paisteessa levähdellä. Oravametsällä oltaessa siinä oravat »valkaistiin» ja vartaassa paistettiin iltaseksi. Leipää ja suolaa oli eväskontissa, ja niin saatiin varsin hyvä ateria. Sen päälle vielä pantiin tupakat, vetäistiin sitten kengät jaloista nuotion lähelle kuivamaan,

¹) Nuotion ristijä sanoi nimensä.

Erämies rakovalkealla.

kellahdettiin pitkälleen, sukkapeittoiset jalat tulta kohden ja siunattiin:

»Isän risti rinnalleni,
Pojan risti polvelleni,
Pyhän Hengen pääni päälle.»[1]

Kaikenlaista metsänriistaa liikkui Kainuun erämaissa, ajeli ja surmasi toisiaan, ja suurimpana surmana samoili erämies. Mahtavin metsän liikkujista oli *karhu*, joka metsänkuninkaana ansaitsee oman lukunsa.

Samoili saloilla suuri *susikin*, harmaaturkkinen *hukka*, jäykkäselkä. *Sudenhautoihin* olivat sitä entiset ukot narrailleet. Semmoinen oli ollut esim. Pitkälammenharjulla, Ristijärvellä: havuilla peitetty hauta, keskellä hautaa puu pystyssä, ja puussa haukkuvalla koiralla koppinsa. Elämöivä koira oli houkutellut nälkäisen pedon kuoppaan. Joku susi oli myös *ajamalla* tavoitettu. Mutta miesmuistiin ei ole susia enää paljon liikkunut, parisen vain vanhojen ukkojen muistannan aikana Kuhmossakin tapettu.

Ilveksiäkin aina jokunen vaaramailla ja louhikoissa hiiviskeli. Koiran kanssa ajamalla ja ampumalla niitä silloin tällöin tavoitettiin.

Ahmoja oli ennen, varsinkin rajaseutujen metsämaissa, useasti liikkeellä. Villipeurojen perässä ne retkeilivät Lapista ja kulkeutuivat toisinaan Hyrynsalmelle ja Puolangallekin. Mutta sitten kun peurat hävisivät, ovat ahmatkin vähentyneet. Ajamalla ahdistettiin ahmaakin. Keväällä hiihdettiin sen tekemiä polkuja seuraten yli selkosten, ja yllätettiin peto pesästään, ahma kun kevättalvella kaivoi kinokseen onkalon, *lumisuimun*,[1] ja siihen teki poikasparvensa. Pyydettiin ahmaa myös *ridalla*, lujalla loukulla, joka oli laitettu samaan tapaan kuin karhunloukkukin.[2]

Kettuja, repoja, ruskeita *tuikeronokkia*[3] kepsutteli Kainuun erämaissa kaikkialla, ja surmamies seuraili kintereillä. Vanhankansan pyyntineuvoja oli ovela *käpykanto*,[3] *käpylauta*[1] eli *käpälälauta*,[2] kolmikourainen hanko, jonka pitkään keskipiikkiin pistettiin kissanraato tai lampaanpää syötiksi. Sitä tavoittaessaan tartutti repo etukäpälänsä hangon ahtaaseen haarukkaan. Surmasivat pyyntimiehet kettuja myös *myrkyllä*, syöteillä ensin houkuttelivat niitä paikkakunnalle, sitten heittelivät sinne tänne surmanpaloja. Monet ovat pyytäneet repoja *sangoilla*, Kissaniemen ukollakin Sotkamossa oli ollut joka talvi kahdeksat sangat mikkoja vaanimassa. Kanervavedessä oli saamamies peseskellyt sankojaan, ja muutenkin niitä aina käsitellyt hyvin huolellisesti. Sillä ovela kettu on varsin varovainen, ja vaikea pyydettävä.

Saukkoja asusteli paljonkin sydänmailla, puroissa kalastellen, ja paljon niitä pyydettiin. Kun koira sattui löytämään saukon olinpaikan, tehtiin puroon kaksi *tammea*, toinen tiivis, vedenpitävä alapuolelle, toinen vettä laskeva, mutta saukonpitävä yläpuolelle saukon piilopaikkaa. Vesi nousi, täytti komut ja koperot ja pakotti piileskelijän esiin. Siitä heti koirat hampaineen, miehet keihäineen eläimen kimppuun.

Näätääkin oli vanhaan aikaan, ainakin Kiannalla ja Kuhmossa, ollut pyydettäväksi asti, sekä punertavaa *lepikko-* eli *haavikkonäätää* että musakkata *korpinäätää*. Ampumalla pudotettiin se puusta, johon oli koiran ahdistamana noussut; piiloutui se toisinaan tikanliukkuunkin, ja kauan saivat miehet hääriä, ennenkuin saivat sen sieltä esiin. Väliin puikahti näätä murrokkoon puiden juurien alle. Silloin piiritettiin murto keppien varaan potketuilla verkoilla, ja tulella ja savulla sekä seipäillä kornaten ajettiin pakolainen piilostaan. Kar-

kuun yrittäessään sotkeutui näätä verkkoon ja sai surmansa.

Kärppää, talven valkeaa vilistäjää, pyydettiin *killerolla.* Pölkky vain halkaistiin kahtia, hakattiin sydänpuoliin hiukan koperoa, ja toinen puolikas tuettiin pienellä oksahankuralla kuin arkunkansi toisen päälle, ja väliin asetettiin syöttipalanen. Pikku otus sipsutteli täkyä maistelemaan ja laukaisi armottoman puolikkaan surmakseen. Ajettiin kärppää myös koiran kanssa, saatiin ahdistetuksi johonkin komuun, laskettiin sinne savua ja pakotettiin eläin tulemaan ulos.

Villipeurojakin oli rajaseutujen suurilla sydänmailla suurin joukoin, jopa väliin kymmeniä, satojakin samassa laumassa, ja ne olivat eri komeita, niiden sarvetkin olivat koko juurikoita, saattoivat painaa aina toista leiviskää.

Entisajan lappalaiset olivat pyytäneet peuroja aituuksilla, *peura-aidoilla,* joita oli rakennettu soiden väliin, poikki kankaiden, peurat kun kankailla kävivät jäkälälaitumilla. Yksi taikka pari ortta vain oli asetettu kantojen päihin, puiden oksien varaan, noin pari kyynärää korkealle. Aitaukseen oli heitetty »noin syltäi» leveät veräjät, ja veräjiin viritetty ansa taikka kaivettu risuilla ja sammalilla peitetty salahauta. Monia semmoisia aituuksia mainitaan olleen Kuhmon kankailla, niin oli Viiksimossa Mahakkaanjoen takana ollut aituus kuoppineen, ja siinä oli »Peura-Paavo, lappalainen», pyydystänyt sarvipäitä.

Vielä nykyisetkin vanhat ukot ovat aikoinaan pyytäneet peuroja, satakunnankin muutamat kaataneet. Villipeura oli vaikea pyydettävä, se oli niin arka. Jos se sattui hiukankaan kuulemaan ääntä, taikka vilaustakaan ihmisestä näkemään, niin »ei ollut kuin hui, kun se jo oli täyvessä menossa».

Syksyllä pyydettiin peuroja väijymällä, ja jo Perttulilta lähdettiin peurametsälle. Niihin aikoihin kokoontuivat peurat tuulisina kirkkaina päivinä laumoittain soille kiimomaan. Laumaa hallitsemassa oli aina komea hirvas, ja ne olivat »semmoiset valtiakkaat», etteivät päästäneet toista hirvasta tokkaansa. Tappelu tuli, jos toinen yritti lähennellä. Tuulen alta hiipivät pyytäjät lähelle ja ampuivat niin monta kuin ennättivät, ennenkuin lauma pääsi pakoon.

Talvella ajettiin peuraa hiihtämällä. Kaksin, kolmin miehin lähdettiin metsälle ja etsittiin peuralauma, josta jokainen ampui valitsemansa otuksen. Kohisten lähti lauma karkuun, niin että lumi sauhuna ryöppysi, ja miehet painoivat pyrynä perässä, ja kun saavutettiin pakenijat, ammuttiin taas. Jos

lauma hajaantui, voivat miehetkin hajaantua kukin parveaan ajamaan, taikka lähtivät kaikin saman joukon jälkeen. Peuranhiihto oli kovaa hiihtoa. Siinä ei tullut armoa, ei muuta kuin hiihdä minkä jaksat, hiihdä, niin että veren syljet iltasella, kun väsyneenä vetäydyt yötulille. Vuorokausimäärin joutuivat hiihtomiehet väliin peuraa ajamaan, ennenkuin saivat sen kaadetuksi. Ja selässään kantoivat pyytäjät raskasta peuraväljää, eväslaukkua ja kirvestä, taikka oli heillä jäljessään ahkio, johon sitten nuorittivat saaliinsa.

Nyt ei enää ole vuosikausiin villipeuroja tavattu, pari-, kolmekymmentä vuotta on siitä jo, »kun kerran hävisivät selkosilta, niin ei ole enää nähty», joskus vain joku yksinäinen metsän sarviniekka.[2]

Metsien ja ahojen koukkupolvista *jänistä* ahdisteltiin ankarasti sekä vaskisilla *langoilla* että rautaisilla *jänisräpsyillä* ja *sangoilla,* ynnä ampumallakin, ja saatiin monin kymmenin samana talvena. Vaikka paltsasilmä olikin tyhmänlaatuinen laukkailija, oli sillä kuitenkin siksi älyä, ettei juossut mihin lankaan tahansa. Havuilla piti langat pyyhkiä, samoin käsineensä, kun kosketteli lankoja. Eikä käynyt jänis ansaan kuutamalla eikä huurremetsässä, vain mustan metsän pimeässä yössä se siihen erehtyi. Vanhoilla tietäjäukoilla oli *jänisruija:* keino vetää jänikset pyyntimailleen. He panivat jäniksenpapanoita säkkiin ja vetivät sitä jäljessään pitkin lumihankea. Ja koukkupolvet kyykkäilivät perässä.[3] Sanan voimalla virittivät ukot jänislankansakin. Niinpä loihti Kovan Jeru Kiannalla:

»Juokse, pyyrä, pyyvyksehen,
juokse, riiviö, ritahan,
kirkkoherran kieluksehen!
Tuoss' on oksa purrakses,
toinen oksa syyväkses,
kolmantehen kuollakses.
Liskis!»

Ja Kypärän ukko pyyteli jäniksen ajajaa pelättämään arkaa ajettavaansa:

»Komahuta hongan ontta,
kamahuta kaukeroa!
Joka laiska juoksemaan,
sitä piiskalla sukaise,
rautaruoskalla rapista,
jottei henkeä heruisi,
miehen vainua varoisi,
pyyvyksehen juostessaan.»

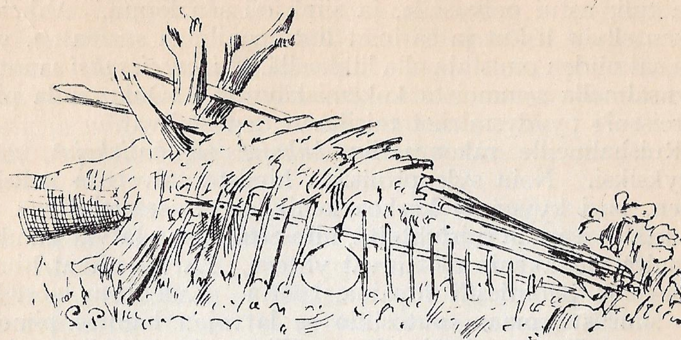
Kuhmolainen jäniksenpyytäjä pujotti langat kolmesta verotalosta varastettujen uuninluutien lävitse ja sanoi:

»Mää, vinttura, vipuun,
pyöräsilmä pyyvykseen!

Pikkuista *oravaa* on aina »metätty kovasti», kolminsadoinkin parhaat metsämiehet ampuivat samana syksynä. Kuusi, seitsemän oravaa oli vähin määrä lyhyimpänäkin päivänä, mutta hyvinä päivinä pudotettiin 20—30:kin.[2] Pari viikkoa ennen kekriä, kun vesipajusta alkoi lehti lähteä, rupesi oravakin puhdistumaan kesäkarvastaan, varsinkin jos sllä oli *vanha leipä* syötävänä. Mutta jos oravan piti nakertaa *verestä leipää*, uusia käpyjä, puhdistui se hitaammin. Hyvä pyssymies ja tarkka luodikko piti oravametsällä olla yhteistoiminnassa, kun monesti täytyi satuttaa otukseen, joka piiloittelihe pitkän korpikuusen latvassa. Useasti keksi pieni kiipeilijä kiusan: rupesi »puittamaan». Varsinkin *lepikko-orava*, jolla oli punaruskea häntä, oli ovela juoksuttamaan metsämiestä jäljessään, mutta musakkahäntäinen *korpiorava* oli jurempi, joskus niinkin jura, ettei tullut ensinkään näkyville. Silloin iskettiin isokin oravikuusi maahan. Mäntymetsässä männynkäpyä nakerrellessaan oli orava paljon arempi kuin tiheässä kuusikossa. Oravanpyytäjällä oli useasti *kolkkamies* mukana puuta kolauttamassa, että ampuja saattoi huomata, missä piileskelijä kutjahti. Koiran palkkana oravan haukunnasta oli käpälät heti, kun otus saatiin käsiin, mutta metsämies söi muut lihat, joko yötulillaan taikka kotisärpiminään. »En yhtenä talvena syönyt särpimeksi kekrin ja pääsiäisen välillä muuta kun oravaa, sitä söin leivän nesteeksi.»

Yhtä runsaasti kuin jäniksiä ja oravia, oli selkosilla metsälintujakin, ja yhtä ahkerasti niitä pyydettiin, ja saatiin sadoittain talvessa.

Vanhimpia metsälintujen pyyntineuvoja olivat *ansat, liskut* ja *satimet* sekä *kahat*. Ansoilla, hampuista ja jouhista punotuilla rihmoilla pyydettiin kaikenlaista metsän kanalintua: *metsoa, koppeloa, teertä, pyytä* ja *metsikanaa*. Niitä viriteltiin metsäpoluille, muurahaispesille, juurakkoperille sekä puiden juurille rakennettuihin havukopperoihin, *linnunkotasiin*. *Selkospuuhun* sidottiin ansa *korvallisvarpujen* väliin ja *vihit* pystyteltiin kahden puolen. Sadoittain oli ahkeralla pyytäjällä ansoja pitkin selkosia, jopa muutamilla toista tuhatta surmansilmukkaa kautta kankaiden. Yhtä päätä sai käydä niitä kokemassa, ja valtavan lintutaakan kanssa palattiin semmoiselta retkeltä.

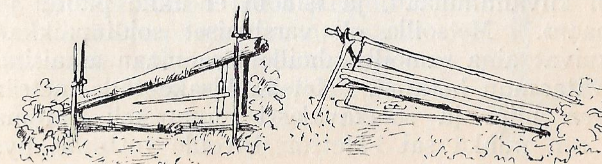

Linnunkotanen Kuhmosta.

Virkatieksi sanoi kuhmolainen ansojen virityspiiriä. Monella oli niin laaja virkatie, ettei ennättänyt päivässä käydä katsomassa kaikkia rihmoja. Jos ei kerralla saatettu koko saalista ottaa mukaan, ripustettiin loput puuhun ja peitettiin havuilla, etteivät riettalinnut löytäisi raiskatakseen. Talvella viriteltiin metsikanoille satamääräiset rihmat pajukkoihin ja koivuvesakkoihin, joissa kuultiin kanojen ahkerasti käyvän urpaamassa. Kaksihaaraiseen sorppaan rihma vain sidottiin ja pistettiin haarukka hankeen. Parisataakin metsän valkeata kanaa sillä tavalla talvessa petettiin.

Lisku, paikoin myös *tokkapuu*,[2] oli varsin yksinkertainen vanhankansan pyyntineuvo. Siinä oli vain *kynnyspuu* alla ja *painopuu* päällä; *lukoilla* ja *kielivarvulla* laitettiin se vireeseen metsäpolulle poikkipuolin taikka vanhalle muurahaispesälle, missä linnut kävivät rypemässä. Lintu pyrki rangan alatse, työnsi varpaa ja pudotti painopuun selkäänsä.

Sadin eli *loukas*[3] kyhättiin samanlaisille paikoille kuin liskukin. Siinä taas oli tappavana puolena neljä, viisi pyöreää rankaa rinnakkain, yhdistetty toisiinsa päähän lyötyyn rakoon isketyllä poikkipuulla, ja alustana oli paljas maa. Tällainen koko painava katos viritetiin *korvakoiden, selkosen, kirpan, kirppavitsan* ja *polkusen* avulla kahalleen lintua odottelemaan.

Lisku ja loukas Kiannalta.

Lintu tuli, astui polkuselle, ja siinä oli sen loppu. Ahkerasti työskentelivät liskut ja satimet lintumaailmaa surmaten, yhtä päätä sai niiden omistaja olla liikkeellä. *Liskureissuksi* sanottiin Hyrynsalmella semmoista kokemiskäyntiä. »Onko sulla pitkä liskureissu?» pyydysmiehet toisiltaan tiedustelivat.

Ruishalmeille rakennettiin *kahoja*[2] eli *katiskoja*[3] teeren pyydyksiksi. Noin sylenpituisista hirsistä salvettiin neliskulmainen, pari kyynärää korkea kehikko, ja asetettiin sen peitoksi tukien varaan ruislyhteitä, niin että niiden latvat kahdelta suunnalta vastakkain ulottuivat yhteen. Latvat olivat hiukan alaskäsin ja puolitiestä vapaina, tuetta. Kun lintu lensi lyhteille suurustelemaan, putosikin se latvojen lomitse pimeään kopperoon. Kymmenittäin sinne väliin erehtyi rukiin makuun tottuneita teeriä. Sitten tuli kahan rakentaja ja sivuun hakatun aukon kautta kepakoi jyvien varkaat hengiltä. Kuhmossa oli kerran saatu samalla kertaa 40 teertä ja huuhkaja, Hyrynsalmella oli taas muutamasti erehtynyt kahaan kettu, olipa kerran käväissyt karhukin.

Teeriä petettiin myöskin *lahtorihmalla*,[2] asetettiin noin kuusikorttelinen lauta koivun taikka kuusen latvaan — latva karsittiin ja työnnettiin laudan keskessä olevaan reikään. Laudan molempiin päihin pystytettiin urpaisia koivunoksia ja viritettiin niiden välille ansa. Teeri tuli urpia syömään ja erehtyi ansaan.

Ampumalla otettiin lintua minkä saatiin. Oravametsällä käytäessä rupesi koira monesti haukkumaan lintuakin, metsoa, teertä taikka koppeloa. Jo haukusta kuuli eränkävijä, että on lintu käsillä, lähestyi hiipien ja pamautti koiraa silmällä pitävän puussa-istujan alas. Piiskuttavalle pyylle vastailtiin pienellä metsonkynästä taikka pyyn sääriluusta tehdyllä *pyypiiskulla*. Pyy erehtyi, tuli piiskuttajaa tavoittelemaan ja sai tappavan lyijymarjan.

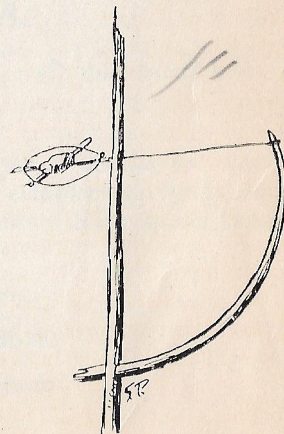
Keväällä soitimen aikana toimitettiin oikein joukkosurmat. Jo keväthangilla alkoi metso pitää *soidintaan*, »vitisoijinta», ja soitteli aina sulille maille, jolloin nousi puuhun laulamaan. Keväthölseiden aikana, kun maa oli kaksikarvalla, oli soiminen kiivaimmillaan, ja »silloin ei ukko paljon joutanut nukkumaan». Metsoilla oli varsinaiset soidinpaikkansa, ne kokoontuivat aina samoille ahoille kisaamaan aikaisina valoisina kevätaamun hetkinä. Metsän kisakentälle metsämieskin pyssyineen hiipi ja salakavalasti ammuskeli varomattomia laulajia sen minkä sai. Metson tavoille tottunut pyssymies saattoi samana aamuna ampua 15—16:kin lintua. Silloin

kun metso alkoi »hivoa: hssss, jotta pää jutai», ei se huomannut mitään, silloin piti aina laukata lähemmäksi jonkun puun suojaan. Mutta kun laulaja alkoi kopsautella, piti olla aivan hiljaa ja odotella hiontavuoroa. Ja sitten taas harpattiin likemmäksi, ja niin päästiin ammuntamatkan päähän. Monia kymmeniä metsoja ampuivat ahkerimmat soitimessa kävijät kevätkautena.

Vesilinnuista ei kainuulainen paljoa välittänyt. Olihan niitä *sorsaa, hanhea, haapanaa, telkkää, tavia*, joskus *joutsentakin*. Ammuttiin niitä, kun satuttiin käsittämään, mutta erityisille pyyntiretkille ei lähdetty. Mutta jos löydettiin pesä, niin ryöstettiin munat ja syötiin *munamaitona* taikka *munavoina*. Laitettiinpa vesien rannoille *telkänpönttöjäkin* ja munitettiin tuhmaa lintua ja herkuteltiin. Viisikintoista munaa lähti telkästä.

Pikkulintujakin pyydysteltiin huvikseen. Poikaset laittelivat hangelle *jouhilautoja:* astianvanteeseen istuttivat ylt'ympäri pieniä, yhdestä jouhesta silmukalle punaistuja *jouhiansoja*. Sen kun vei hangelle ja hampunsiemeniä tai ruumenia karisteli syötiksi, sotkeutuivat nälkäiset pikkulinnut petollisiin silmukkoihin. *Närkille* rakentelivat pojat *polkimia*. Kiinnittivät seipään kylkeen sujakan varvan, jonka toisessa päässä oli hamppurihmainen silmukka, taivuttivat varvan ja pujottivat silmukan ylempänä seipäässä olevan reijän lävitse ja kiinnittivät sen näpeästi pikku ristikolla, jossa oli rasvapalanen täkynä. Kun närhi tuli rasvapalalle, istahti se ristikolle, joka samalla putosi alas ja laski silmukkarihman irti. Vipu suoristui ja sieppasi silmukan närhin nilkkoihin.

Itse syötiin pyydettyjä lintuja, mitä vain vatsa veti. »Tässäkin talossa syötiin syksyllä aivan lintua . . . ei jaksettu kaikkia syödäkään . . Ja keväällä oli linnunlihoja niin paljon, jotta kuljeksimaan joutui.»[3] Pyyt, teeret ja metsikanat keitettiin, mutta metson, koppelon ja ukkoteeren täkät pantiin hienoon suolaan ja paistettiin uunissa. Semmoisina niitä säilytettiin aitassa ja syötiin pitkin talvea pyhäpuolisina ja matkaeväinä. Syötyjen lintujen höyhenet käytettiin päänalaisien täytteiksi.

Polin Kuhmosta

Paljon myös lintuja myötiin, vietiin Kajaaniin, Nurmekseen ja Ouluun. *Isosta parista*[2] saatiin 60—80 penniä. Isoon pariin luettiin metso ja koppelo, taikka kaksi teertä, taikka neljä pyytä, taikka neljä valkeaa metsikanaa, taikka viisi, jos olivat kirjavia. Kajaaniin, Nurmekseen ja Ouluun metsänriistan nahatkin kaupittiin. Mutta useasti myötiin metsän saaliit jo kotoa käsin välittäjille. Semmoisena välittäjänä toimi m. m. Vuokin Kyllös-Vilkko, joka liikkui laajalti Kainuun kulmilla, jopa rajan takanakin metsänriistaa ostellen.

Villipeurain lihat syötiin kotona, nahat myötiin taikka parkittiin kinnasaineiksi tai karvaisena muokattiin makuualustoiksi.

Karhuntalaat Kiannalta.

KARHUNPYYNTIÄ JA KARHUNPALVONTAA.

»Ei mies miestä koske!»[2]

Metsien merkillisin peto oli *karhu*, jonka syntykin jo oli erikoisempi kuin muiden metsän otusten. Näin se oli tapahtunut:

»Miss' on ohto synnytetty,
mesikämmen käännytetty:
kuun luona, tykönä päivän,
otavaisen olkapäillä.
Sielt' on maahan laskettuna
rihmoissa hopeisissa,
kultaisissa kätkyveissä.
Neittyt Maaria emosi

visko villoja vesille,
kapaloihti kuontaloita,
joita tuuli tuuvitteli,
ve'enhenki heilutteli
mehtäisen niemen nenään.
Siitä läksi astumaan,
Pohjan maita polkemaan,
Savoa samoilemaan.»[1]

Siksipä karhua, suursyntyä, pelättiinkin ja pelonsekaisella kunnioituksella mainittiin silloinkin, kun se teki tuhojaan talon karjassa. Sitä ei uskallettu edes omalla nimellään sanoa, »karhuksi» haukkua, se olisi siitä suuttunut, äikeytynyt entistään pahemmaksi. Vaikka se ei nimittelemistä ollutkaan kuulemassa, tiesi se sen kuitenkin, se oli semmoinen tietäjä, jolla oli joku salainen mahti, taikka ilmoitti sille sen haltia asiasta. Niinpä mainittiinkin korpien valtiasta kaikenlaisilla mielinkielisillä nimityksillä ja kuvaannollisilla sanoilla. *Kontioksi* kyllä uskallettiin sanoa, mutta kaikkein useimmin sanottiin *metsäksi*, *metsäläiseksi* ja *metsähiseksi*[1] sekä *pöpöksi* ja *möröksi*. Vielä se oli *metsänmörkö*, *metsänmyyrtäjä*[3] ja *metsänvieri*[2], jopa *metsänmieskin*[3] ja *metsänukko*[1] sekä *kouko*,[2] *otso*, *otsonen* ja *vihtahousu*, *raato*,[3] *peto*, *tötötöö*,[3] *mössi*,[2] *nallepoika*,[3] *mesikämmen* ja *metsänkuningas*.

Niinkuin kansa tiesi karhun suuren synnyn, niin se tiesi sen elämäntavatkin ja korpivaelluksen. Muurahaispesiä se kaiveli kankailta ja kaapi karamättäitä, joissa viholaisia asusteli, lahokannoista se etsi toukkia, taivutteli haapoja ja riipi niistä lehtiä, vielä raastoi putkenjuuria niityiltä sekä ampiaispesistä söi toukkia ja mehiläiskennoista joi mettä; rannoilla se herkutteli tuulen ajamilla kalanraadoilla. Mutta ristikansan karjaan ei kontio koskenut, ellei joku kademielinen sitä nostanut sotajalalle, taikka itse sitä suututettu.

Kesäkauden kun kontio salomaita liikuskeli, asettui se talven tullen lepäämään. Oikeat siivot karhut heittäysivät levolle jo »lehen alle», silloin kun lehti rupesi karisemaan, mutta pahanelkiset olivat kulkeella siksi, kunnes lumi tuli maahan, ja oikein pahat metsähiset eivät saaneet asettua talvilepoonsa ensinkään, olivat tehneet niin paljon ilkeyttä, ettei maa suonut niille ollenkaan sijaa. Sellainen rauhaton pannahinen, joka ei enää sopinut maan suojiin, jota ei maa enää suvainnut, liikkui parikymmentä vuotta takaperin Kiannan Ruhtinansalmen perukoilla, kuljeskeli pahuuden töissä vielä joulurauhan aikanakin, vasta uudenvuoden aattona saatiin ammutuksi. Siivot metsänmyyrtäjät nukkuivat silloin jo parasta talviuntaan.

Heikinpäivän tienoissa käännähti nukkuja toiselle kyljelleen ja äännähti: »Yö puolessa!» Mutta huhtikuussa, kun tulivat suuret suvet, niin että vesi alkoi pesään kyljen alle kohota, tuli nousunaika. Silloin saapui peippo lähipuuhun laulamaan:

»Lakki päästä lahoo,
jos et ala nousta pois!»[3]

Ja ukko kuopahti päivää katsomaan, kävi ensi työkseen hongan luo ja puristeli sitä niin ankarasti, että peräsuoleen pikeytynyt pihkatappi ajautui ulos. Sitten metsänmies kavahti honkaan, katseli sieltä ympärilleen, jotta minne nyt ottaisi lähteäkseen, ja karjahteli iloissaan Olihan kultainen kesä ovella.

Kovin pelkäsivät emännät karjansa takia, kun kontio liikkui mailla. Siksipä he jo lehmiä ulos laskiessaan pyytelivät:

»Metän kultainen kuningas,
metän ehtoinen emäntä,
kun kuulet kullan kulkevaksi,
maitomuorin matkustavan,
paina pääsi mättähälle,
nurmehen nukahtamahan,
kätke kynnet karvoihisi,
niinkuin talkkunamykkyyn.»[2]

Saikin emäntä maitomuorinsa varata, sillä kovin useasti kontio äityi karjaa kaatamaan. Varsinkin Perttulin jälkeen, jolloin oli karhun kiima-aika, oli se tavallista villimpi. Silloin sen sai helposti suuttumaan sekä nousemaan kenen kimppuun tahansa. Nostamatta se ei kyllä silloinkaan pahaa tehnyt, ei karjalle eikä ihmiselle, vaan kun sitä kouhoteltiin, niin kyllä se silloin osasi olla häijy ja ilkeä, syödä piteitä ja tehdä muuta pahaa.

Hyvin monesti tietäjät sen tekivät, että nostivat karhun naapurinsa karjaan tuhoja tuottamaan. Eikä siinä kovin suuria taitoja tarvittu, ilkeyttä vain ja luonnokasta sisua. Meni metsään ja etsi vereksen karhunsonnan sekä verestä karjanlantaa, ja ne sekoitti ja hieroi yhteen kolmihaaraisella leppähierimellä *rannipaskaksi*,[1] taikka sotki niitä tuohitötteröön[2] tai putkeen[3] ja viskasi metsään. Siitä kontio julmistui ja kävi sen karjan kimppuun, jonka lantaa oli käytetty. Samoin saatiin kontio ihmistäkin ahdistelemaan, jos karjanlannan asemesta käytettiin ihmislantaa. Niin olivat Kuhmon myrrysukot juoksuttaneet metsänukkoa edestakaisin Kiekinkosken ja Murron väliä, toistensa kimppuun sitä yllyttivät. Ja Risti-

järvellä oli Kalmulainen syöttänyt karhulla Lehdon Pertun lehmän, ja Perttu siitä nostanut lehmänsyöjän itse Kalmulaisen kimppuun. Karhu oli kyydinnyt äijän metsästä kotiin, kaksin jaloin käynyt jäljessä, olkapäitä käsin puristellut ja viimeksi viskannut vaarin aidan ylitse kotipellolle. Mutta ei ollut tappanut, kun Perttu oli pannut putkeen lantain väliin haavanlehden ja sanonut: »Ei rikkoa, mutta raskasta riippiä kotiin kannattaa».

Kovin äkäinen karhu olikin lannastaan. Menipä vain pilkaten sitä liikuttelemaan, heti sai pedon kimppuunsa.[3] Yhtä vihainen se oli *muurahaispesästä*, joka oli ukon parhaita ruokapaikkoja. Jos sitä kontiota matkien myyrästi, sai metsähisen niskaansa, jos siihen vei karjanannetta, kävi karhu karjan kimppuun,[2] jos meni ja heitti kuperikeikkaa muurahaiskeolta, muuttui itse kontioksi.[3] Vihainen oli otso vielä lepakosta, *yölinnusta*. Jos sitä kantoi muassaan, kouko heti yllätteli päälle. Eikä suvainnut metsä itseään ilkuttavan, »se on otus semmoinen, jotta kun menee ampumaan, niin ei piä ilkkua».[3] Romppalan Pekkakin Hyrynsalmella oli kerran manaillut halmeella: »Tulisipas nyt, niin katottaisiin peräsuoli!» Veli oli kyllä kiellellyt: »Älä sie manoa, jos tulee, niin kumman sie näet!» Ja olipas kouko tullutkin halmeen aidan taakse räiskämään ja pannut Pekan pahaan pelkoon. Hätäyksissään oli hän sentään hoksannut parkaista:

»Älä, jumalanvilja, päälle tule,
ei minussa ole sinun vastustas!»

Ja oli karhulla ollut miehen mieli: oli heittänyt Pekan parkumaan ja lähtenyt pois.

Jos kontio kävi kovin villiksi, eikä saatu sitä pyydetyksikään, oli parasta ajaa se pois koko mailta halmeilta. *Kulkemaan* pantiin karhu kalmanvoimalla taikka tulenväellä. Otettiin hautuumaalta kolme kalmanaulaa ja polkaistiin ne vasemmalla kantapäällä kolmeen verekseen kontion vasemman jalan jälkeen. Siitä kalmanväki ahdisti karhun menemään yli soiden, poikki maiden, taakse suurien vesien. Rapaa vain syyteli pakenija mennessään kalmanväen silmille. Kalmanväkeä karhu kovin kammosikin. Jos pyytömiehellä oli ruumiinpaita päällään, ei tarvinnut hänen pelätä kontiota.[2] Tulenvoimaa taas käytettiin niin, että käännettiin kolme karhunjälkeä sydänmaalle käsin ja pantiin niihin tulikiveä, eläväähopeaa ja puunpakkulaa sekä piiskattiin jälkiä yksikantaisen pihlajan vitsalla ja manattiin:

»Takana olkoon vuoret, vaarat,
eessä maat siliät!»[3]

Taikka poltettiin karhunjäljillä tuoreen koivun kääpiä ja sanottiin:

»Pitää käyvä käyräkengän,
sinisukan suikuttaa,
tuolle puolen Lapinmaita!»[1]

Vaikka karhua pelättiinkin, ei sitä kuitenkaan jätetty kostamatta, jos se karjalle rupesi tekemään pillomuksiaan. Ainakin koetettiin kostaa. Kontion menettämän elukan raadolle, *haaskalle*, laitettiin *vahtuutalaat*. Piiloiseen paikkaan, kymmenkunnan sylen päähän raadosta, rakennettiin kolmen, neljän kuusen varaan lava, paria, kolmea syltä korkealle maasta. Sille nousi, siinä auringon mailleen mennessä, oksakärvästä myöten pari miestä pyssyineen yövartiolle. Sillä karhu tavallisesti tuli vielä jonakin toisena yönä saaliinsa luo herkuttelemaan. Silloin miehet pamauttivat, ja jos hyvin sattui, päättyivät karjan surmaajan retket ikipäiviksi. Mutta siinä oli monta mutkaa, ennenkuin niin hyvin onnistuttiin. Pimeähkönä yönä oli vaikea osata mustaan mörköön, joka kähvelehti mustassa korvessa. Asetettiin sentähden valkeapintaisia halkoja taikka tuohilevyjä haaskan vastaiselle puolelle, että tumma karhu niitä vasten kuvastuen olisi selvempänä maalina. Tuhmat karhut tulivat kyllä jo auringon juuri laskiessa, mutta vanhat viisaat saapuivat vasta yöpimeällä. Mielevä metsähinen ei varsin varomatta tullut yölliselle aterialleen, nuuskien ja jälkiä vainuten se lähestyi. Siksi pitikin talasmiehiä olla saattamassa *jäljenpaluuttaja*, joka ampujain noustua lavalle, karhakkaa perässään vetäen asteli kotiin.[1] Karhu ajoi jälkiä taloon asti ja sitten vasta saapui haaskalle. Hiljaa, aivan äänettä piti miesten vartoa, ei saanut edes tupakkaa purra, sauhuttelemisesta puhumattakaan. Havua piti pureksia ja havuun huokua, ettei olisi henki hajahtanut ristitylle. Makuullaan taikka istuillaan varrottiin, pyssy ampumaorrella valmiina, ja kun otus tuli määrättyyn paikkaan, piti vain kädellä tai jalalla antaa sovittu merkki toverille, milloin on yht'aikaa ammuttava.

Jo vähää ennen kontion tuloa miehet kyllä saivat merkin sen saapumisesta. Oli otsolla nimittäin *sanantuoja*, joku *pikkulintu*,[1, 3] sellainen *»rastas»*,[2] joka lensi likelle talasta ja alkoi raksuttaa. Silloin kun »rastas räteytyi», kontiokin heti ilmestyi. Ja silloin unistenkin miesten silmä »oli kuin katajanmarja» tinkkana.[1]

Mutta ei karhu aina niin vain kutsumatta tullut yöateriallleen, saattoi olla tulematta, vaikka odotettiinkin. Silloin piti se *kutsua* tulemaan, nostaa, ärsyttää. Monenlaisia kutsumiskeinoja oli tietomiehillä. Niinpä he saattoivat tehdä ilvettä karhun jäljille sekä haaskalle, kontion ruokapaikalle. Ottivat esim. haaskasta lihaa ja hieroivat sillä karhunjälkiä,[3] taikka panivat haaskalle suuhun karhun lävitse ammutun kuulan sekä kalan, jonka toinen kala oli takaperin niellyt, jopa vielä asettivat haaskalle hauenpään selälleen, hampaat irvottamaan. Ja siitä karhu, joka on niin ärmäkkä, vasta oikein suuttui.[3] Muutamat tietäjät nostivat kalmanväen ajamaan karhua, panivat kirkonmultia sen jäljille, ja silloin väki ajoi, niin että karhu karjuen laukkasi edellä.[1] Vanhat velhot vielä heittäytyivät alasti ja kontiota matkien kontallaan raastoivat raatoa, ja niin yllyttivät karhua tulemaan.[1, 3] Niin teki Kivikiekin ukko Kuhmossa, mutta pani ensin haaskan suuhun yölinnun ja hopearahan, joka oli ollut kolme yötä kastamatonna kuolleen lapsen suussa, ja vannehti leppäpangalla turvan kiinni ja kiilasi sen vielä kolmella leppänaulalla, sitten alastonna kolme kertaa hampain repäisi raatoa sekä heitti kolme häränpyllyä. Ja sen päälle äijä pukeutui, kapusi talaille ja sanoi: »Tulkoon nyt syöjä, täällä on saajat!»

Siihen kyllä tarvittiin miestä, joka näin uskalsi pelehtiä ja sitten nousta taloille vartomaan. Sillä kun kontio kerran oli kutsuttu, niin sen t ä y t y i tulla, vaikka ei olisi halunnutkaan — tiesihän se, mikä häntä odotti —, ja siksi se silloin tulikin hirveänä, laukkasi ja karjui, niin että öinen korpi kaikui. Heikkoverisestä miehestä ei silloin ensinkään ollut talaille menijäksi. Sillä kontiolla oli sellainen »soma luntio», että se pani *painajaisen* ihmiseen, niin jotta väkisinkin rupesi nukuttamaan, kun nostettu karhu lähestyi.[3] Mutta oli niitä sellaisiakin äijiä, jotka eivät pelänneet, eikä niihin metsänäijä saanut painajaista. *Rimpi-Pekkakin* Hyrynsalmella nosti karhun ja uskalsi mennä ypö yksinään talaille odottelemaan. Mutta hänellä olikin ruumiinpaita päällään.

Mutta niin urheita eivät olleet Pispajärven miehet, vaikka sallivatkin Vasaran äijän kutsua karhun haaskalleen. Kun kontio kovalla ryminällä tulla tomahti, pelästyivät talasmiehet ja lähtivät huutaen laukkaamaan kotiin, ja karhu painalsi karjuen kintereillä aina pellon aidan taakse.

Mutta syyskesän kiireisenä aikana eivät aikaiset miehet oikein tahtoneet joutaa monia öitä haaskalla valvomaan. Sillä ei kontio saapumisestaan ollut mitään liittoa tehnyt, oli tulemattakin, jos tahtoi. Siksi toisinaan asetettiin haaskalle vain *pyssy yksinään* kontiota odottelemaan, laitettiin pyssy *hankaalle*.[3] Haaskan ympärille rakennettiin kolmiseinäinen katoton *karsina*,[1] noin syltä leveä ja korkea, paria pitkä, ja sen aukolle asetettiin sivulta käsin piilosta pyssy tähtäämään, joskus toinenkin toiselta sivulta. *Rievälanka*[2] johdettiin pyssyn liipasimesta kulkutielle, niin että kontio haaskalle pyrkiessään työnsi rihmaa ja päästi panoksen kylkeensä.

Samaan tapaan oli Kuhmossa entisaikaan koetettu surmata kontiota vireeseen asetetulla *keihäällä*. Salvettiin samoin karsina, *saiho*, jonka perään pantiin haaska ja saihon aukolle sivulta käsin pantiin keihäs uhkaamaan. Kuivasta näreestä taivutettu vahva *vipu* potkaisi keihään, kun kontio kosketti *virosinvitsaa*.

Toisinaan rakennettiin haaskalle *karhunloukku*[2, 3] eli *sadin*. Hirsistä kyhättiin neljättä syltä leveä raskas poikkitelainen lava, joka toisesta reunasta kohotettiin ylös noin pari syltä korkealle kannon ja pitkän vivun varaan. Vivun nokasta pujotettiin lavan lävitse virosinvitsa loukun alle *kirppahoitoon*, jossa oli syötti. Kun karhu nälissään kävi kiskomaan syöttiä, irtautui vitsa ja vipu, ja loukku laukesi ja rutisti kiskojan alleen. Kuhmon Jonkerin puolessa on loukulla muistannan aikana surmattu 7—8 karhua.

Jotkut pyysivät kontiota *liskulla*[3] eli *loukkaalla*.[1] Haaskan ympärille tehtiin taas vahva kolmikulma-karsina, ja avoimelle puolelle laitettiin kuin linnunliskussa tukevien korvakkojen väliin kaksi vahvaa tukkia, toinen alas, odottamaan, toinen ylös, uhkaamaan. Puiden kylkeen vielä toisinaan iskettiin piikkejä, että saalis paremmin pysyisi pinteessään. Laukaisulaitos oli samankaltainen kuin linnunloukussa. Kun karhu meni haaskaa tavoittamaan, putosi raskas pölkky varomattoman selkään.

Väliin koetettiin koukoa narrata *rihmalla*. Väännettiin vankkaan honkaan reikä toista syltä korkealle, ja reijän läpi pujotettiin vahva köysi, jonka toinen pää laskettiin maahan hongan juureen silmukalle, toinen taas kiinnitettiin etemmäksi puuhun, ja välille asetettiin raskaita pölkkyjä painoksi. Mutta sitä ennen iskettiin köysi silmukan puolelta reikään »nulakalla» naulalla, jossa oli lehmänlapa syöttinä. Köysi peitettiin maahan sammalilla ja puunrungolle kätkettiin se tuohitorveen. Kun karhu meni syöttiä repimään, nuljahti naula lävestä, ja pölkkyjen painamana hujahti silmukka äkkiä ylös, kuraisten kontion ilmaan roikkumaan. Siinä kun peto piti hurjaa möli-

Karhunsadin Kuhmon Jonkerista.

nää, niin kuultiin, että on vilja käynyt pyydykseen. Tekipä rihma kerran Kesseliläis-ukollekin Kuhmossa saman karhuntempun. Meni äijä, kun kaikki oli valmiina, vielä kirveellään koputtelemaan naulaa. Mutta se lipsahtikin irti, ja silmukka sieppasi koputtelijan koivista ylös petäjän malloon. Siinä olisi äijä saanut, tiesi, kuinka kauvan roikkua, ellei olisi ollut mukana poikasta, joka nappasi nuoran poikki.

Olipa muutamasti keksitty karhun pyytimeksi kamala *käpälälauta*, kolmea kyynärää pitkä, paria leveä lava, joka oli täpö täyteen isketty pitkiä teräviä väkäpäisiä rautanauloja, ja se sitten ovelasti peitetty haaskan viereen. Kun kontio tuli ruokaverolleen, sattui se polkaisemaan lavaan: jalka tarttui nauloihin, siirsi toisen käpälän, että saisi edellisen kiskaistuksi irti: siihenkin pureutuivat terävät piikit, samoin sitten kolmanteen ja neljänteen tallukkaan. Viimein hädissään sai karhu rukka piikkeihin karjuvan turpansakin — ja siihen täytyi jäädä odottamaan kurjaa kuolemaa.[1, 3]

Sangoillakin olivat vanhat kesäkarhuja pyydystelleet,[3] sekä joskus tarjoilleet *myrkkyäkin*. Yhdeksän ketunannosta

oli kerran Kesseliläinen saanut karhulle narratuksi, mutta ei ollut tehonnut metsänukkoon sen enempää kuin että vatsan oli vain pahasti pilannut.

Jopa olivat entisajan pyytäjät *viinallakin* yrittäneet houkutella metsänmiestä. Jokikylän Tuomas Seppänen Ristijärvellä oli haaskan luo kaivanut turpeeseen viiden kannun täpötäytisen viinakattilan. Olikin otso sen latkinut, mutta ei ollut tullut muuta kuin vähän ilotuulelle: vihellellyt vain, hypähdellyt ja kiljahdellut, paukutellut kämmeniään ja viskellyt kantoja. Ja niine hyvineen viimein kepsutellut matkaansa.

Talvella käytiin kontion kimppuun, kun se lepäili korjussaan hangen alla. Tavallisesti oli otus jo syksyllä *kierretty* pesäänsä, hiiviskelty jälkipuolilla silloin kun kontio samoili selkosia etsien paikkaa, mihin karvaisen päänsä kallistaisi. Sitten kun oli erinäisistä merkeistä huomattu, että etsijä on lähimailla löytänyt leposijansa, tehtiin laaja kierros, jonka sisään makuupaikka joutui. Mutta kierrosta ei saanut ajaa umpeen, piti jättää muuan kohta käymättä. Jos olisi astunut umpeen, olisi makaajalta kadonnut uni, ja kontio karkonnut pois pesästään. Kierrosta käytiin sitten yhä uudelleen tarkastamassa, ja samalla piiriä varovasti yhä pienennettiin, niin että makuupaikka lopulta määrättiin jotenkin ahtaalle alalle. Jotkut kiertäjät kantoivat taskussaan yölintua, ja siitä kierroksesta ei kontio hevillä paennut.[2]

Sitten kevättalvella vahvimman lumen aikana, lähdettiin karhuntappoon. Se oli vanhoilla ukoilla merkkipäivä ja merkkitoimi. Niin lähdettiin kuin suurtyöhön ainakin, monin miehin ja asestettuina. Karhukeihäät olivat mukana, piilukkoiset karhuväljät ja kirveet, sekä ahkiot jäljessä juoksemassa.

Muutenkin olivat kaatomiehet varattuina. Viinaa oli matkassa, ja sillä nostettiin luontoa, olipa *karhunsappiviinaakin* tilkkanen. Sitä kun maistoi, ei peto käynyt käsiksi, ei ainakaan ruvennut puremaan. Taikka oli taskussa pienoinen *karhunsappirieska*, jota hiven otettiin suuhun ja pureksittiin ja vielä syljellä siveltiin pyssyä sekä keihästä.[2]

Laulaen lähtivät miehet metsälle. Niinpä saattoivat ukot juorotella:

»Kun minä metälle lähen,
otan kolme koiroani,
viisi villahänteäni,
seitsemän sepeliäni.
Käyn mie korvet kolkutellen,
metät synkät sylkytellen.»[3]

»Hiihata hihasta miestä,
takin helmasta taluta,
vejä verkakauluksesta,
saata sauvan suoverosta,
saata sille saarekkeelle,
sille kummulle kuleta,
joss' on kuuset kultavöissä,
hopeoissa honganoksat.»[1]

»Metän kultainen kuningas
metän ehtoinen emäntä,
saata sille saarekselle,
kuleta sille kunnarelle,
josta saalis saataisihin,
metän vilja vietäisihin
aina akoille iloksi,
kotiväelle kaunoseksi.»[2]

Sitten, kun päästiin pesälle ja ruvettiin kontiota ylös kornaamaan, laulettiin:

»Nouse pois, nokinen neiti,
nokiselta nuotiolta,
jalat allasi lahoo,
pääsi päältä märkänöö!»[1]

Helposti nukkuja miltei aina heräsikin. Se tiesi jo surmamiehiä odottaa, sillä haltia oli hänelle tappopäivän aamuna tuonut verimaljan juotavaksi. Vihaisesti ryöpsähti luminen tanner, ja karvainen keko syöksähti esiin. Alkoi siinä ankara taistelu. Piilukot pamahtelivat, keihäät ja kirveetkin välähtelivät, ja karjuttiin molemmin puolin. Kun karhu yllätteli kimppuun, karjaisi erämies: »Älä, jumalanvilja päälle tule! taikka: »Ei mies miestä koske!»[2] Silloin karhu jätti rauhaan, »se kun vielä, pakana, on semmoinen, että se ymmärtää puheen. Ja siitä se on hyvillään, kun sitä sanoo jumalanviljaksi.»[2]

Tavallisesti päättyi tappelu siten, että otso yksinäisenä, huonommin asestettuna sortui toratantereelle. Ensi työkseen erämiehet leikkasivat kaatuneelta karhulta *turvan* eli *huulipannan*.[2] Oli nimittäin semmoinen tapa, että niinkauan kuin turpa oli leikkaamatta, saattoi sivullinen, kuka tahansa, tulla ja vaikkapa vain pistältää kuollutta kontiota sompasauvallaan, ja sanoa: »Pitäisi minunkin saaha pistää jumalanviljaa»,[1] ja niin päästä osalliseksi karhuntappoon. Mutta kun turpa oli leikattu, ei sivullisilla ollut enää mitään sanomista koko asiaan. Voitiin hänelle ilmoittaa: »Ei sinulla karhusta osaa!»[1] Turparenkaan pani se, joka oli kuolemaniskun antanut, sauvan sompaansa[3] taikka kaulaansa.[4]

Kaatunutta kontiota tervehtivät tappomiehet vuoronperään kämmenestä puristaen ja sanoen:

»Terve, ohto, tultuasi,
mesikämmen käytyäsi!»

Jopa kuin anteeksi pyydellen ja tappamisen syyn omilta niskoilta pois vierittäen, saneltiin:

»En minä sinua pannut,
eikä toiset kumppalini.
Ite vierit vempeleltä,
kaavuit koivunkonkelolta,
lepänlengolta lipesit,
puhki kultaisen kupusi,
rikki maljaisen mahasi.»[4]

Tervasnuotio viritettiin metsään, ja sen vieressä kontio havuille asetettuna nyljettiin, *valkaistiin*, [1]) Sitten ryypättiin viinaa »muistiaisiksi»

»metän kuululle kuninkaalle,
mesikämmen källeröiselle.»[1]

Jotkut oikein metsähenkiset karhumiehet, niinkuin Kuhmon Jonkerin ukot, joivat verestä, höyryävää *karhunleppää*, jotta olisivat vasta sitä vihaisemmat käymään kontion kimppuun. Puuhun pesän luo leikattiin *vuosiluku*[2] sekä pantiin puuhun raha »uhriksi» ja sanottiin:

»Anna, mehtä, vastakin,
viljojasi vierettele,
lahjojasi laupiaasti!»[1]

Paikoin oli tapana levittää vasta nyljetty nahka hangelle pesänsuulle siksi, kunnes päästiin kotimatkalle.[1]

Laulaen lähdettiin hiihtelemään kotia kohden:

»Lähes, kulta, kulkemahan,
hopio, vaeltamahan
kultaista kujoa myöten,
vaskista vajoa myöten,
vasten varvikkomäkeä,
vasten vuorta korkeata.»[4]

»Nyt on kuulu kulkemassa,
maan varpa vaeltamassa
miehisessä joukkiossa,
urohoisessa väessä.»[1]

[1]) Jos kaatopaikka oli lähellä, kannettiin kontio kotiin nyljettäväksi.

Ja ahkiossa metsänhavuilla leväten lähti »metsä» viimeiselle matkalleen.

Mutta ei aina näin onnistuttu kontiota pesälleen kaatamaan. Useasti pääsi karhu miehiltä kårkuun, eikä silloin auttanut muuta kuin lähteä jälkeen. Saivat siinä uroot toisinaan päiväkaupoin painaltaa peräkkäin, ja oli siinä taas tietomiestenkin mahti tarpeeseen. Hossan ukko oli varannut taskuunsa hevosen kenkänauloja, joita sitten paineli karhunjälkiin, ja Kovan Jeru pisteli niihin leppäpalikoita, joita oli leikellyt kotisuon laidasta, ja sanoi: »Kyllä piätät nyt!» Mutta Kyröläinen tapasi karjaista:

»Kiviriippa rinnollesi,
rautaharkko hartioilles,
jottei selviä sinä ikänä,
ennenkuin saahaan aitan parvelle!»

Ja vielä huutaa huilautti: »Levähäppäs! Äläpä mäne!» Taikka hönkäisi: »Älä revitä koiralla ittiäs . . . nousoohan puuhun siitä!» Ja heti kuvahti kontio honkaan.[3] Mutta kun hanki oli paksua ja pehmeätä, pidettiin pakenijan perässä kovaa rönkymistä, huudettiin ja hoilattiin, jotta karhu oikein äkämystyi ja henkensä edestä yritti mennä hosaista. Siitä se pian uupui, ei jaksanut kuin puolisen virstaa, kun se jo tavoitettiin.

Laulaen palasivat karhumiehet kotiin saaliinsa kanssa. Niinpä he saattoivat hyreksiä:

»Ei tiijä naiset nuoret,
missä miehet mellastavat,
missä kulkovat urohot.»[3]

Miesten juorottamisen kuullessaan naiset riensivät jo pihalle vastaan ja lauloivat:

»Minkäs teille mehtä antoi,
koska laulaen tuletta,
hyreksien hiihtelettä?»[1]

Siihen miehet vastasivat:

»Meton meille mehtä antoi,
ilveksen salon isäntä,
metän piian pikkaraisen,
mesikämmen källeröisen.»[1]

Vieläpä he tiedustelivat:

»Joko tääll' on penkit pesty,
joko lattiat lakaistu,
lusikat lukuhun pantu?»[1]

Kun naiset olivat myöntäen vastanneet, lähdettiin karhua viemään pirttiin laulaen:

»Minnepä vienen vierahani,
kunnepa kuuluni kuletan?
Alle kuulun kurkihirren,
alle kaunihin katoksen.
Kynnykset alettakohon,
kamanat ylettäköhön,
ohon tullessa tupahan,
karvaturvan kartanohon.»[1]

Ja naisväkeä varoitettiin pelästymästä:

»Varokaatte, vaimoparat,
varsinni hyvät emännät
tätä kuulua vierasta!»[1]

Siitä alettiin pitää *karhunpeijaisia*, joihin naapureitakin kutsuttiin.

Ensi paloiksi keitettiin metsän saaliista pää ja kämmenet, ja niistä saatiin hyvä *peijaisrokka*,[2] lisäksi keitettiin vielä *talkkuna*,[3] johon höystöksi pantiin karhunrasvaa. Sillä voisilmää ei käytetty, ei saanut karjanviljalla sotkea metsällistä,[3] eikä lehmänannetta ollut koko pitopöydässä,[1] leipää vain ja talkkunaa sekä karhunlihaa ja rasvaa oli syötävänä ja viinaa ryypättävänä.

Ja vanhat ukot, niinkuin kuulu Kissaniemeläinen Sotkamossa, toivat metsästä pöydälle kimpun *lepänvarpuja*, ja niitä piti jokaisen pureksia, ennenkuin maistoi lihakeittoa, ettei »metsä» tarttuisi. Ukko itse ensinnä näytti esimerkkiä.

Suuressa pahkamaljassa tuotiin karhukeitto pöydälle. Metsänkävijäin parhaat pyöräyttelivät maljaa ja lauloivat:

»Niinpä tuo ohto käänteleikse,
kuin koppelo kotinsa luona,
hanhi hautomuksillansa,
teiri urpakoivullansa.»[1]

Leikkasivat sitten korvan kontiolta ja sanoivat:

»Otan korvan oholta,
minun korvin kuultakseni,
ohon kuulemattomaksi.»[1]

Sitten silmän kaivoivat:

»Otan silmäsen oholta,
minun silmin nähäkseni,
ohon näkemättömäksi.»[1]

Aukaisivat suunkin laulaen:

»Tuloo tässä turvan turske,
turvan turske, parran pärske,
leukojen levitysvuoro.»[1]

Ja viimein kiskaltivat hampaan leukapielestä:

»Anna mulle ainoasi,
heitä hempiät omasi,
tuo mulle tora-aseesi,
tahi kalholla kapistan.»[1]

Kun näin laulaen nykäistiin, niin hammas helposti irtausi, mutta muuten karhu ei olisi antanut »ainoaansa».[1]

Naisväellekin annettiin metsällistä ja sanottiin:

»Annetaanpa tästä
käskijäinsä kämmenille,
helmojensa hypistäjälle.»[4]

Mutta kuormilliset naiset eivät saaneet karhunlihaa syödä, siitä olisi sikiöstä tullut sydämikkö ja vihainen kuin karhu.

Kovanvaaran kontiopetäjä. Kianta.

Tyhjilliset vain saivat syödä. Karhun peijaistalkkunaa alettiin pistellä keskeltä kuppia silmästä reunaan käsin.[10]

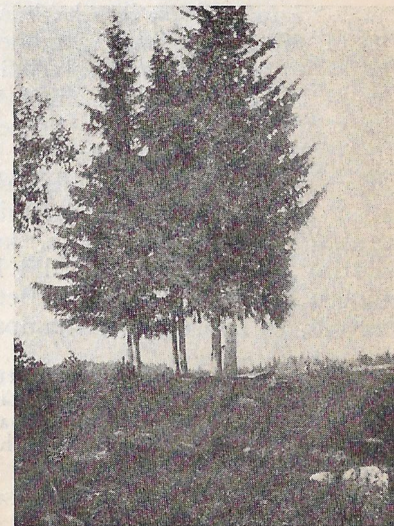
Lopuksi vietiin karhunkallo puuhun, *honkaan* taikka *kuuseen,* aidan taakse. Saamamiehet kävivät edellä kalloa kantaen, »peijaisväki» perässä. Päätä puuhun ripustettaessa laulettiin:

»Ettehän pannehet pahasti?»
»Emmä pannehet pahasti,
panimma puuta paksummalle,
oksia olovimmalle,
lehviä levehimmälle.
emmekä kovin yläälle,
otavien ouvostella,
tähtien tähystellä.»[1]

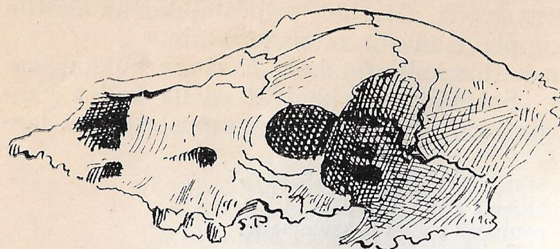
Viinaputeli oli viejillä mukana. Kallo pantiin silmänreijästä oksantynkään syltä, paria korkealle, »sitä niin suuressa arvossa piettiin metänkuningasta».[1] Ja lopuksi toivottiin:

Anna vastakin, Jumala,
toistekin, totinen Luoja,
talven maannutta talia,
pikkusilmäisen pikiä!»[1]

Semmoisia karhun kallopuita, *otsonmäntyjä* ja *otsonkuusia,* oli ennen usean metsämiestalon aidantakana, kuin mitäkin uhripuita uhrikalloineen. Niin oli Kiannan Kuustolassa, Kotiniemellä, lähellä venevalkamaa isohko otsonmänty kalloineen, samoin Kovassavaarassa, vaaran pohjoisrinteellä useita mäntyjä, joista vieläkin on joku jäljellä. Hyrynsalmen Luvanjärvellä oli Nuottisaaressa suuri kallohonka, ja Kuhmon Jonkerin Sepposessa oli iso petäjä viisine kalloineen, ja petäjässä vuosiluku 1842. Kuhmon Saunajärven Kähkölässä oli aikoinaan ollut iso otsonkuusi, komea uhripuu, jossa oli riippunut neljättäkymmentä met-

Nuottivaaran karhukuusikko Kuhmon Jonkerista.

Karhunkallo Kaaneksen karhukuusesta. Vuolijoki.

sänukon kalloa. Vuolijoen Saaresmäellä, Kaaneksen pellonaidan vieressä, oli vielä hiljakkoin kuusi ja siinä kallo. Mutta Kuhmon Jonkerin Nuottivaaralla on vielä komea *ukkovaarin kuusikko,* kuusi tuuheata kuusta vaaran laiteella, talon länsipuolella, ja kuusissa on pari kolme kontion vaalennutta kalloa, viimeisinä muistoina entisestä »metsän» kunnioittamisesta.

Karhunnahka *peidettiin,* pingoitettiin neliskulmaiseen puukehikkoon, *peidinpuihin,* lapionterällä työnneltiin tiukalle, sitten nuoralla sidottiin, ja nostettiin koko laitos pirtin lakeen kuivamaan.[2] Kontionliha pantiin suolaan, paistettiin ja syötiin.

Niinkuin ainakin suuresta mahtajasta, saatiin karhustakin varsin voimallisia taikavälineitä tauteja ja kaikenlaista pahaa vastaan, jopa itse karhuakin vastaan. Vanhoilla tietäjillä oli niitä tallessaan, ja monessa vanhankansan talossa hoideltiin niitä parhaina esineinä. *Karhunkallolla* kierrettiin karjan laidunmaat, eikä siihen piiriin, mikä oli käyty, metsähinen tullut liikkumaan.[1-3] Kiertäminen toimitettiin, ainakin Kiannalla, pääsiäisaamuna. Karhun *kämmenellä* siveltiin karjaa sekä hevosia keväällä laitumelle laskettaessa.[3, 4] Käytettiin sitä myös ammustauteihin ja ajannaisiin.[3] *Kynsillä* ja *hampailla* poistettiin vihoja, kun karhu oli karjaa repinyt. Otettiin lepänlehtiä yhdeksiltä kannoilta ja muurahaisia pehkuineen kolmesta pesästä, keitettiin niistä haude, jolla pestiin haavoja, ja kynsillä sekä hampailla paineltiin:

»Suli tuo ennen voi sulaessa,
rasva räyvyteltäessä,
minkä sun vihasi.
Nuole, koira, haavasi!»[1]

Käytettiin kynsiä myös hevosen päitsiin, ettei ajokkaaseen tullut pääntautia.[3] Hampailla parannettiin hampaanpakotustakin. Karhun turparengas, *huulipanta,* joka leikattiin jo metsässä, pidettiin tallessa aitan orren päässä.[1] Sillä

paineltiin paiseita,[2] sen lävitse laskettiin vettä ja annettiin ammuksissa olevalle elukalle.[1] Kovanvaaran ukko oli sen vienyt metsään puuhun ja sanonut:

Karhunturpa, hammas ja kynsi. Taikaesineitä Kuhmosta.

»Etelätuuli kuivakkoon,
ei pohjatuuli!»[1]

Kontion *kulkkutorven* eli *kerosen*[1] lävitse valutettiin vettä yhdeksät kerrat ja juotiin kulkkutaudeissa. *Sappea* pantiin viinaan, jolla voideltiin karhunpuremia, käytettiin sitä myös mahakipeissä[1] sekä sukupuolitaudeissa.[2] *Sydäntäkin* pantiin viinaan ja ryypättiin kaikenlaisissa sisällisissä vammoissa, sydänkipeissä,[1] ja ilman vain terveydeksi.[4] Kontion rasva, *tali,*[3, 4] *ylys,*[2] *piki,*[1] oli hyvää kolotuksiin. Miehet voitelivat uroskarhun, naiset emäkarhun ylyksellä.[2] Sillä siveltiin myös kaikenlaisia pykimiä, ajannaisia ja riidenvikoja sekä hevosen längenlyöttymiä. Uroskarhun *kivekset* pantiin salaa metsämiehen päänaluksiin, siitä ukko näki unissaan, mistä päin oli kontioita tavattavissa. Käytettiin niitä myös sukupuolitaudeissa. Karhun *suolet* kierrettiin navetanoven ympäritse, kun keväällä laskettiin karjaa laitumelle.[1] Kontion *konttiluun* jos pisti varkaan jäljille, alkoi metsä vaivata varasta niin, että hänen täytyi tuoda tavara takaisin. Karhunnahasta tehtiin suuria komeoita länkien *harjuksia.* Se ei ollut mies eikä mikään, jolla ei semmoista ollut. Komeasti kosiomiehetkin ajelivat, ja koko niskan peittävä karhunnahkaharjus oli länkien suojana.

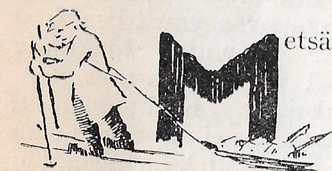
Aitan kammiolla säilyttivät vanhat karhunkompeitaan. Sieltä ne tarpeen tullen noudettiin, ja sinne ne taas vietiin talteen.

Kovanvaaran karhumiehiä. Oikealla Jeru-ukko. Kianta.

KARHUMIEHIÄ.

»Ota, metsä, miehiksesi!»

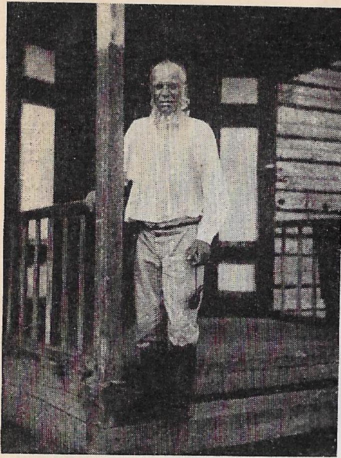
Metsänkävijöitä, erämiehiä, oli joka talossa, ja ampumavehkeet nähtiin riippuvan joka pirtin seinällä ylhäällä laen rajassa. Mutta siellä täällä tavattiin aina joku muita mainiompi eränkävijä, suurmetsästäjä, joka oli ollut kymmenissä kontioleikeissä sekä muutakin metsänriistaa surmannut satamäärin. Ja niissä vanhan kansan »mehtuumiehissä» oli oikea metsänhenki, metsä oli syöpynyt heidän veriinsä. Saattoivat he, niinkuin *Romppas-Mikko* Hyrynsalmella, vielä vanhanakin kulkea yökaudet metsonsoitimessa ja silti päivät raataa muiden mukana. Saattoivat he tuumia, kuten Kypärävaaran vanha metsänkävijä-ukko: »Pyynti se on, joka viehättää . . . ei sitä kuollutta otusta lähtisi neljänneksenkään päästä hakemaan». Saattoi jollekulle käydä niinkin, kuin kävi *Lehdon Erkille* Hyrynsalmella, kymmenien saukkojen, satojen kettujen, satamäärien oravien ja lintujen surmaajalle, että metsä otti hänet, satavuotiaan, lopulta ikimiehikseen: ukko kuoli korpeen, Tapion tanhuvia kierrellessään pääsikin autuaammille riistamaille.

Kuuluimpia entisajan karhumiehiä oli Sotkamon »Kissaniemeläinen», *Lauri Korhonen*, neljänkymmenen karhun kaataja. Siinä oli mies metsänkävijä, joka kerran pyyntiin lähdettyään oli aina menossa, viikkokausittain viipyi eräretkillään, lepäili yönsä metsässä, makaili majoissa, sattui joskus saunallekin. Taloon pohjaksuessaan ei ukko käynyt pirttiin eikä vienyt suksiaan kartanoon pilattaviksi, hiipi vain saunaan, teki tulen kiukaaseen, nukahti yösydämen ja aamun koittaessa taas lähti salolle. Tarkoin puristi ukko vanhasta ruhostaan sen, mikä siitä suinkin lähti. Niinpä oli äijä kerran ajaa hänkkäröinyt villiä peuraa koko päivän, jopa niin tiukalle, että lopen uuvuksissa ja verta sylkien saapui illalla kotiin ja paneutui pitkälleen ja puheli muorilleen: »jaksat nyt istua siinä niin kauan, kun minä tästä lähen». Siihen uupunut ukko vaipuikin ja lähti toisille karhumetsille. Siitä on jo 50—60 vuotta, ja ukko oli kuollessaan kuusissakymmenissä.

Toinen kuulu karhumies oli *Kinnus-Lassi* Kiannalla, Kerälän kylässä, yli kolmenkymmenen kontion surma, joka eli samoihin aikoihin kuin Kissaniemeläinenkin. Kinnunen oli rohkea ukko, jota ei metsä pelottanut. Kerrankin kulki äijä poikineen oravametsällä ja sattui vereksille karhunjäljille. Ukko nosti kontion poikansa kimppuun, rakensi lujan majan, teki nuotion sen eteen, pani pojan majaan maata, ja itse asettui pyssyineen, kirveineen majan aukolle tulijaa odottelemaan. Mutta karhu tulla tomauttikin niin äkkiä, ettei Kinnunen ehtinyt siepata edes asetta. Tulen taakse jäi otus irvistelemään, ei uskaltanut yli tulen hyökätä, mutta ei antanut Kinnusen aseisiinkaan tarttua, nosti heti julman mörinän, jos ukko vain a j a t t e l i k i n asetta. Niin istuttiin vastatusten koko yö, ja aamulla kontio loikkasi korpeen. Uskalsi ukko yksinään käydä haaskallekin karhua vahtimaan, eikä edes tarvinnut talaita, juurikkaperän koloon, lähelle raatoa vain heittäysi makaamaan ja siitä pamautti.

Hyrynsalmellakin, Luvanjärvellä, eleli samoina aikoina mainittava karhupekka, *Kyröläinen*, joka ennätti olla kuudentoista kontion tapossa. Kyröläinen oli suuri vankka uros, oikein karhu miehekseenkin, yksinäänkin vain kirves kourassa uskalsi hyökätä kontion kimppuun. Mutta vaari terästikin sisuaan joka kerta kun oli kontion kaatanut: latki sitä verta, joka valui kuolevan karhun sieraimista. Uniinsa sai ukko useasti ilmoitukset, mistä käsin karhuja milloinkin oli etsittävä.

Parikymmentä vuotta takaperin eli Kiannan Leinokylällä

Tuomas Haverinen, karhunkaataja Kuhmosta.

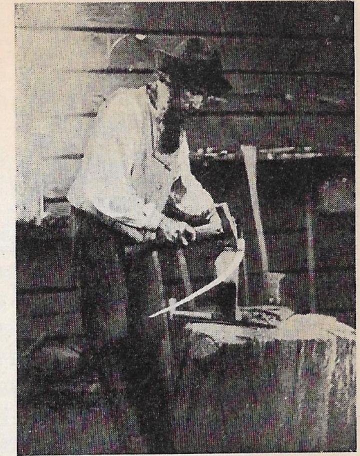
yhdentoista karhun mies, *Raiskion Tuomas,* pikkuinen miehen kelleri, mutta sitä kiukkuisempi käymään kuin kiiliäinen kaikenlaisten metsänotusten kimppuun. Ei pelännyt pikku mies karhua, jopa väitti, ettei karhu tapakkaan miestä. Mutta se oli kovin pahoin sanottu. Sillä niin hullusti kävi, että ukko itse sai kontiolta surmansa. Oli ukko karhua ajamassa kaksin poikansa kanssa, kun kontio äkkiä syrjästä heittäysi kimppuun. Poika syöksi keihäällään: tylsä keihäs ei tehonnut, ukko kiireissään pamautti: ei sattunut hengen paikalle. Silloin karhu ukkoon käsiksi, heitti hankeen, puri päätä, runteli leukaa ja piteli niin rumasti, että äijä viiden päivän perästä kuoli.

Semmoisia olivat entisajan karhumiehet. Mutta on nykypolvenkin vanhoissa karhuvaareissa monia sitkeitä ja pelottomia korvenkiertäjiä. Kontioiden ja muunkin Tapion karjan vähentymisen takia eivät nykyajan karhupekat ole tietysti ennättäneet suurmetsästäjiksi, mutta usean karhun kanssa hekin ovat olleet toraisilla.

Mainioimpia vielä elävistä karhumiehistä on *Tuomas Haverinen,* »Levävaaran ukko», Kuhmon Lammasperällä, Venäjän rajaseuduilla. Hän on entinen ruunun metsänvartija, 74-vuotias hupaisa vanhus. Kuutta, seitsemää kontiota on Tuomas ollut hengiltä häätämässä, ja peuroja on hän hiihdellyt satakunnan, puhumattakaan saukoista, näädistä, ketuista ja muusta pienemmästä metsänriistasta.

Sitkeä on ukko ollut, ehkä yhtä sitkeänsinnikäs kuin konsanaan Kissaniemeläinen. Hän on hiihdellyt rajaseutujen korpimaat ristiin ja rastiin, milloin tällä, milloin tuolla puolen rajaviivaa, milloin kontion kintereillä, milloin pakenevan peuran perässä. On erämies väliin viipynyt salolla parikin viikkoa, ettei ole ollut suuruksen hiventä matkassa, suolalla ja metsänviljalla vain elänyt.

Pariin erään on Tuomas sattunut metsähisen kanssa sylisillekin. Niinpä kerrankin olivat viiksimolaisen, *Jussi Heikkisen,* kanssa helmikuun hangilla metsänkarjaa hiihtämässä lähellä Venäjän rajaa. Hiihdetään, hiihdetään hivutellaan vaaraa ylös, toista alas. Siellä on ahon laidassa rytö semmoinen, jota epäillen katsellaan ja arvellaan, jotta niin on kuin metsähisen makuupaikaksi kasonnut. Mennään lähemmin tutkimaan ja ronkailemaan rytöä. Jo siinä samassa Heikkinen humahtaakin kainaloita myöten jonnekin pohjattomuuteen . . hätäytyy ja parahtaa pahasti, kiroaa ja huutaa apua. Jussin jalkapuoli on joutunut karhun makuukammioon, ja kammion eläjä on käynyt vihaisin hampain häiritsijänsä kantapäähän. Joutuu siihen Tuomaskin, ja saa kiskotuksi toverinsa ylös. Mutta hirmuisena ryöpsähtää karvainen kuvatus hangen alta, hyökkää Tuomaan kimppuun ja paiskaa hänet alleen, ja punainen kita iskee säälimättömät purimensa Haverisen pyssyntukkiin ja peukaloon ja käsivarteen ja otsakulmaan. Mutta siihen jo taas Jussikin ehättää apuun ja rupeaa sompakeihäällään pistelemään karvaturkin takaisia sillä menestyksellä, että peto pelästyy ja laukkaa pakoon. Pakenijan jälkeen pamauttaa Jussi vihaisen panoksen, mutta se vain uudelleen suututtaa karhun, niin että se pyörähtää takaisin ja toistamiseen käy kimppuun. Vaan sillä välin on Tuomaskin taas kohonnut kinoksestaan ja pyyhkäissyt veren pois silmiltään, ja hän vuorostaan ojentaa pyssyn ja ampaisee päälle yllättelijälle semmoiset tuliaiset, että siihen sen vihat ja vaivat loppuvat.

Jussi Heikkinen, kuhmolainen metsänkävijä pajatöissä.

Mutta pesästä kuuluu vielä murinaa. »Vieläköhän siellä on toinen paholainen?» arvelevat ukot, käyvät penkomaan ja löytävät pesästä pentupahasen. Tuomas tuumii, että otetaan, peijakas, elävänä matkaan, mutta Jussi murahtaa: »piru tulee pirun pojasta!» ja keihästää emonsa vieressä vikisevän pörröturkin.

Saalistaan ahkiossa raahaten, toinen nilkuttaen, toisella pää ja käsi käärerepaleissa, saapuvat ukot ihmisten ilmoille. Vuosikauden saavat karhumiehet vammojaan potea, lääkäriä kun ei ole pahaksi turvonneita haavoja hoitamassa. Akonlahdelta, rajan takaa, noudetaan Röhelön Iivana tietäjöimään,

Mikko Piirainen, kuhmolainen karhumies virsunteossa.

ja hän manaa metsänvihat pois sekä hoitelee haavoja.

Eikä tämä ole ainoa kerta, kun Tuomas on karhun kanssa ollut niin lähetyksin; kourakoetuksilla. Sattuu taas muutamasti, kun ukko hiihtelee peuran jälkiä, että kontio yht'äkkiä syöksähtää pensaan takaa kimppuun. Ei ennätä hiihtäjä edes ampua, mutta pyssyn perällä roimauttaa, niin että peto siitä »häpee» ja pakenee metsään. Mutta Tuomas rientää jäljessä kyytimiehenä ja ajaa, kunnes saa kontion »kuorituksi».

Mutta kerran otti Tuomaan oikein tiukalle. Läksi ukko taas peuranhiihtoon, vain päiväpala leipää laukussa, ja peura, villi menijä, hiihdätti häntä aina Venäjän rajoja myöten, hiihdätti päivän, toisenkin, eikä sittenkään laskenut kunnon ampumavälille. Yön makasi ajomies nuotiolla, ja toisen päivän iltana saapui hän niin nälkäisenä ja niin uuvuksissa Kivikiekin taloon, ettei kieli ollut suussa liikkua, ei kyennyt edes syömään, palasen leipää kun haukkasi, niin jo kellahti pitkälleen Mutta jo aamulla oli äijä ennallaan, ajoi vielä senkin päivän ja saavutti saaliinsa Riihivaaralla, Roukkulan taipaleella. Siellä ukko »valkaisi» peuran ja kantoi hiihtäen selässään Kivikiekkiin, monen neljänneksen matkan.

Tätä hiihtoaan kai ukko muistaa, kun kertoessaan peuranajon ankaruudesta sanoo: Kun näet peuran, niin ala hiihtää, ja hiihä, niin, että veren syljet iltasella, etkä luulisi enää aamua näkeväs».

Tyhjin käsin on Tuomas aloittanut elämänsä Levävaaralla. Pyssy ja koira, akka ja pata ja kolme lasta oli miehellä vain elämisen alkua, kun vaaralle kapusi, ja asuntona oli alussa vain kurja yksi-ikkunainen savupirtti. Nyt on vaaralla jo hyvänpäiväinen salotalo, jossa ukko poikansa luona elelee.

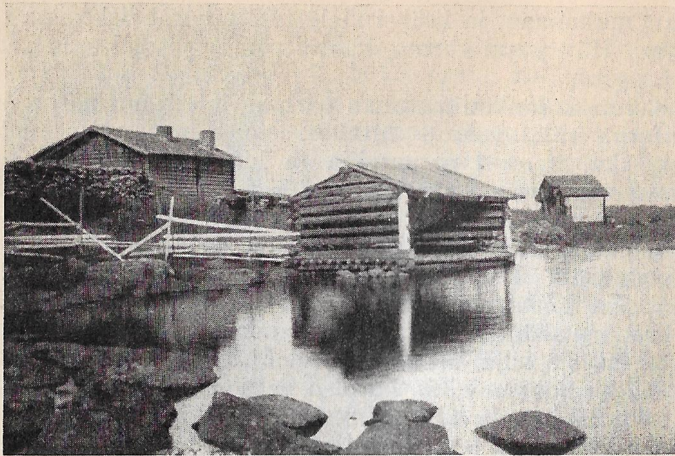
Haverisen metsästystovereita oli jo mainittu *Jussi Heikkinen* Viiksimosta, kymmenien peurojen hiihtäjä hänkin ja karhujen kaataja, miehevä ukko, totinen raudan takoja, synkän sydänmaan talon asuja. Toinen eränkäyntikumppani oli *Kivikiekin ukko*, tietäjä, metsänväen nostaja, jolla aina oli

»varat» mukanaan, ja lisäksi vielä teki muurahaiskeoissa temppujaan. Hän pyysi kettua, kaatoi peuraa ja otti osaa karhunkin tappoon.

Kuhmon Jonkerinperukan parhaita metsämiehiä on *Mikko Piirainen*, »Matovaaran Mikko», noin 70-vuotias puhelias tietoniekka, kansan parantelija ja hierojaukko. Kahdeksan karhun surmatyössä on Mikko häärinyt, »kuorinut» nelisenkymmentä peuraa, joukon kettuja, saukkoja sekä näätiä. Ensimmäisen karhuotteensa teki Mikko jo kuudennellatoista ikävuodellaan: kohtasi äkkiarvaamatta metsässä mörön ja ampui sen ketturoimaan. Karhu selvisi siitä kuitenkin ja laukkasi metsään, ennenkuin poikanen sai pyssynsä uudestaan panokseen, »ja sillä tiellä on se vieläkin». Korkealla vaaralla elää Mikko kuin mikäkin korpien valtias, ja äärettömät siintävät salot levittäytyvät peninkulmittain joka suunnalle kauas Karjalankin puolelle. Eipä ihme, että ne ovat vaaran eläjää puoleensa houkutelleet.

Kiannan mainioita metsänkävijöitä taas ovat *Kovanvaaran Seppäset*, kokonainen Kovan rykmentti, 75-vuotias *Jeremias*, kolmen veljenpoikansa, *Antin*, *Ollin* ja *Matin* kanssa. Kovalaiset ovat vanhaa karhunkaataja-sukua, miespolvia asuneet karhumailla, korkealla Kovallavaaralla, Ruhtinansalmen perukoilla, lähellä Venäjän rajaa. He ovat olleet myöskin seutunsa parhaita myrrysmiehiä, jotka ovat osanneet kyllä erämiehen temput ja erämiehen loitsut, vielä metsän nostaa, metsän asettaa, ja panna metsän kulkemaankin. Niitä vanhanväen erämiehiä on vielä Jeru-ukko, »Kovan Jeru», pienoinen tuikeannäköinen äijänkääkkä, karhuvirsien laulaja ja seitsemän karhun surmaaja. Jeru kyllä vielä on karhunpesälle mennessään muistanut loitsut, ryypännyt karhunsappiviinat sekä kimppuun yllättelevän kontion »häpäissyt» huutaen: »Älä, jumalanvilja, päälle tule!» Ja on ukko vielä ollut näkemässä vanhankansan karhunpeijaisiakin.

Monissa karhutappeluissa ovat Kovanvaaran nuoremmat miehetkin heiluneet, kuka parin, kolmen, kuka seitsemän, kuka kymmenenkin kontion kaadossa. Mutta vanhan Jerusedän tietoihin ja taitoihin he eivät enää usko, vaan luottavat enemmän uudenaikaisiin, takaa panostettaviin kivääreihinsä.

Saaren talon ranta. Rannalla nuottakota. Kuhmo, Lentua.

KALASTUKSESTA.

»Ota onki, niele neula,
koppova kovera rauta!»[1]

Järvekkäässä Kainuun maassa on kalastuksella aina ollut elinkeinojen joukossa varsin suuri merkitys. Suolakala oli pitkän pirtinpöydän alituinen särvin, kapakeitto tavallinen talvisen ajan ruoka, ja tuoretta kalaa syötiin hyvin useasti, jopa kesäkautena harva se päivä.

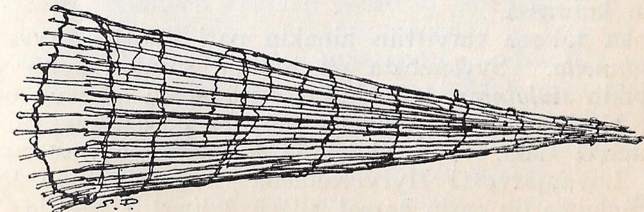
Viljavat kalavedet houkuttelivatkin monen erämiehen korpeen järven rannalle elinijäkseen asettumaan. »Kalan pyynnin tähen on tälle paikalle tultu», kuulee usean ukon sanovan asuinpaikastaan.

Eipä silti, että järvenrannan eläjä olisi ollut sidottu pyytämään yksinomaan kotijärvestään. Kalavedet olivat yhteisiä ja kalastus vapaata. Jokainen sai pyytää, mistä halusi ja missä järven tapasi, kunhan ei vain mennyt heittämään pyydyksiään ihan toisen *pellon alle,* »se kun oli vähän sitä rantaoikeutta olevinaan». Peltojen lähimailla olevaa umpilampea myöskin »vähän omakseen rajoittelivat».[1]

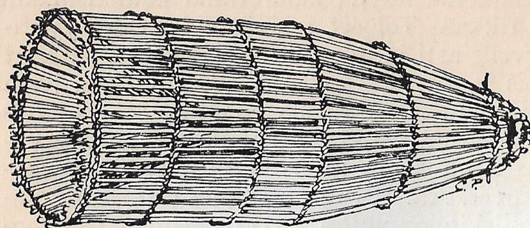
Niin voitiin entisaikoina käydä kalaretkillä kaukaisillakin järvillä. Ristijärven rikkaat Toloset tekivät syksyisin pyyntiretkiä aina Kiantajärvelle asti ja, jos ei Kianta kylliksi antanut mujetta, palattiin pois ja mentiin kokemaan Oulujärveä, jossa Tolosilla oli toinen syysnuotta. Suurilla Kiannan selillä kävivät koko laajan korpiseudun asukkaat kalalla. Niin Hyrynsalmen Kypärävaarasta oli siellä muinoin oltu sekä verkkopyynnissä että nuotanvedossa. Sitten oli vielä erikoisia kalavesiä »kylliksi ite kullekin seuvulle». Hyrynsalmen moisionvaaralaiset esim. kävivät kalalla *Mikittä-* ja *Luvanjärvillä,* Kuhmoniemen kirkonseutulaiset ja juttuanvaaralaiset soutivat pyydystelemään *Lentuanselille, Sauna-* ja *Lapinsalmille,* Vuokinperukan saarivaaralaiset kävivät nuotalla *Salmijärvellä* ja *Kevättijärvellä.*

Ukkovaarien aikoina oli vielä pyydetty kalaa *katiskolla,* ikivanhalla pyydyksellä, jota sanotaan jo lappalaistenkin käyttäneen. Hyrynsalmella kerrotaan niitä rakennetun metsälampeihin, ja »ne oli kaikkein ensimmäisiä kalanpyydyksiä, niillä ovat esivanhemmat monta miespolvea takaperin jo pyytäneet». Petäjästä kiskotuista *liisteistä* oli lyöty järven pohjaan, vähän matkan päähän rannasta, pyöreähkö *aulake,* ja rannasta rakennettu, samoin liisteistä, *aitaus* aulakkeen nieluun. Liisteet oli vitsastettu toisiinsa. Katiskoon joutuneet kalat oli sitten ammennettu *verkkokauhalla.*

Vanhoilta periytynyt alkuperäinen kalastustapa oli *kurikoiminen.* Syksyllä kierän jään aikana mentiin kirves kourassa järvelle ja, kun nähtiin kala jään alla, iskettiin kirvespohjalla jäähän, niin että »kala meni tyrmään». Sitten kiireesti, ennenkuin kala ehti selviytyä, hakattiin avanto ja korjattiin saalis. — Vanhanväen koukkupyyntejä oli *nokkanen:* suuri rautakoukku vaskilankaisessa peräimessä. Siihen pantiin täyksi kala, ja koukku kiinnitettiin rihmalla järvenpohjaan lyötyyn vaajaan. Nokkasella oli entisaikoina Hyrynsalmen Luvanjärvestä saatu oikein suuria haukejakin.

Suippu Säräisniemeltä.

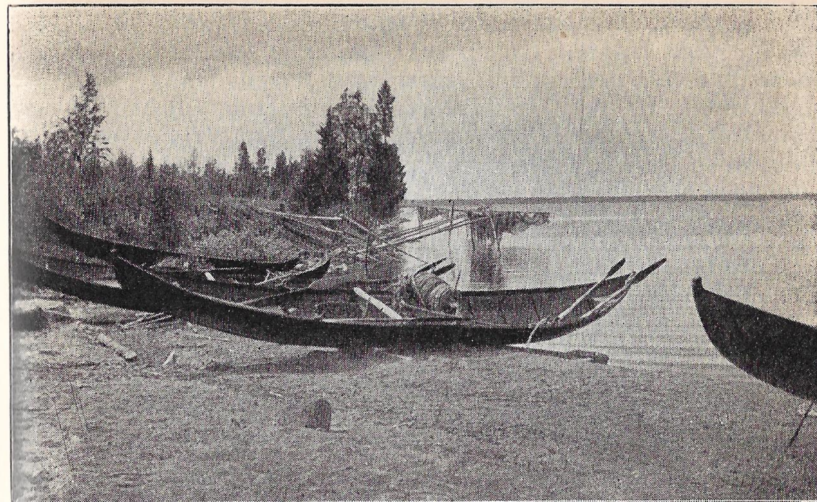

Merta Säräisniemeltä.

Vanhankansan pyydyksiä olivat myöskin puiset *merrat*, joita vitsavarvoista taikka puusuikaleista tuohitai juurisiteillä nidottiin kokoon suippoperäisiksi surmasäkeiksi. Leveästä suusta ohjasi sisään *nielu*, mutta ulospääsyn estivät nielun teräväkärkiset »piipukat». Pieniä mertoja sanottiin *pyrreiksi*[1] ja *suipuiksi*,[9] isompia *pöhniksi*.[1] Kutuaikoina saatiin niillä siikaa, särkeä, madetta ja ahventa. Tehtiin järvenpohjaan, liejuisiin rantapuoliin, *havustus*, johon kalat uivat kutemaan ja siihen laskettiin pyydykset. Mateita varten laitettiin jään alle oikein *pato:* hakattiin jäähän rako, työnnettiin seipäistä aitaus, ja aitauksen aukkoon laskettiin merta.

Tuohustuskin oli ikivanhoja pyyntikeinoja. Syksyn pimeinä öinä, Mikkelin ja kekrin välillä, soudettiin koskelle. Veneen kokkaan oli vitsavaululla kiinnitetty puuvartinen rautakoura, *parila*, jossa tervasjuurikoita palaa loimotti. Toinen mies työnteli sauvoimella hiljalleen perästä, toinen kokassa väkäpiikkinen rautahaarukka, *arina*, kourassa vartoili kalaa. Kun kokkamies näki lohen jonkun kiven suojassa lepäilemässä, porautti hän äkkiä aseensa kalan niskaan. Monesti myös saatiin väkäpiikit kurauttaa pahaa aavistamattoman hauen selkään taikka siian tai harrin niskaan.

Mutta kaikkein tavallisimpia ja parhaimpia kalanpyydyksiä oli *nuotta*, jota myöskin oli jo vanhoista ajoista käytetty. Se oli suuri kallis pyydys, kymmenin, sadoin sylin »ympäriinsä» mitaten. Se valmistettiin kotona, itse kehrättiin liinaiset langat ja talvikausina kudottiin ja köysitettiin. Iltaa aamua sitä pisteltiin, ja vanhat äijät istuivat yletaikojaan käpy ja kalvoin kourassa.

Joka talossa tarvittiin ainakin pari nuottaa: *syysnuotta* ja *kesänuotta*. Syysnuotta oli isompi, satakin syltä pitkä, pitempikin *siuloineen*, kaikkineen, kesänuotta oli vain 60—70 syltä. Korkeuden eli *alavuuden* määräsi järven syvyys, suuri Kiantajärvi esim. vaati yhdeksää kyynärää alavan nuotan, mutta Luvanjärvessä Hyrynsalmella riitti seitsemän kyynärää. Siuloissa oli ensin *harvat*, sitten *kalimet*, *rinnat* ja *peränhartiat*, ja viimeksi seurasi *perä*, jonka pituus oli 9—10 kyynärää. *Nuottaköydet* punottiin petäjänjuurista taikka tuohesta.

Nuotta uluilla ja nuottaveneitä. Kuhmo. Änättijärvi.

Kesällä käytiin iltasin nuotalla särvintä vetämässä ja saatiin kaikenlaista kalaa. Mutta Perttulilta alettiin vetää syysnuottaa, ja sitä vedettiin niinkauankuin sulaa vettä riitti. Saatiin taas kalaa kaikenkaltaista, mutta ennen kaikkea saatiin muikkua ja norssia. Niitä keitettiin ja paistettiin, niitä kuivattiin ja suolattiin talven tarpeiksi. Kaksin, kolmin nelikoin suolattiin pieneen perheeseen, mutta isossa väessä tarvittiin tynnyrimäärin. Kuustolassakin, Kiannalla, oli talven mittaan pohjattu 40:n kapan suolakalatynnyri ja Kypärävaaralla puolitoista tynnyriä. Ahkerasti oltiinkin myöhäisinä syyspäivinä nuottaa kiskomassa, väliin vetää kinnattiin aamusta iltaan asti. Kuuteen *apajaan* ehdittiin päivässä, kun *summavedolla* heitettiin, mutta, jos saatiin *käestää* — kun oli kaloja, niin että heti voitiin heittää uusi apaja — ehdittiin kiskaista useampiakin.[1] Mutta päiväsydämen aikana ei nortta eikä muikkua saatu. Niillä oli silloin juuri *haudanaika*, pitivät ettonetta syvissä haudoissa ja vasta iltapuoleen kohosivat matalammille pohjille. Kaksin venein, kaksin miehin kummassakin veneessä, oltiin nuottaa vetämässä. Toiset olivat nuottaa hoitamassa, toiset soutu- ja apumiehinä. Viimemainittuun toimeen kykenivät kyllä naiset sekä puolikasvuiset pojat ja tytötkin.

Useasti oli kalamiehillä yhteinen nuotta, sehän oli kovin kallis yksin laittaa. Kaksi, kolmekin taloa saattoi kuulua samaan *nuottueeseen*, ja niin oli nuotta »kaksi»- taikka »kolmiyhteinen». Kaksi osakasta voi omistaa nuotan, niin että olivat »puoliskolla» kumpainenkin, taikka taas siten, että toisella oli kolme neljännestä, toisella vain yksi. »Kolmiyhteisessä» pyydyksessä voitiin kaikin olla tasaväkisinä taikka oli isoisimmalla yksinään puolisko, toisilla toinen tasan. Nuotanvedossa oltiin osansa mukaan: puoliskon omistaja varasi kaksi miestä, neljänneksen mies pääsi yhdellä. Sen mukaan jaettiin saaliskin.

Yhteisnuottia oli aikoinaan ollut Puolangan Puokiovaaran Väisäsillä, Puokiojärvestä olivat sillä pyydystelleet. Samoin olivat Kuirinniemeläiset ja Jylhäläiset vetäneet yhteisnuottaa Vihajärvessä, niinikään Niskalaiset ja Ryyhtäläiset.

Toisinaan ottivat nuotanomistajat, kun ei oma väki sattunut joutamaan, kalalle apumieheksi jonkun sivullisen. Saaliin mukaan apulainen sitten palkittiin kaloilla. Joskus vielä nuotattomat pikkueläjät saivat luvan omin päinsä käyttää naapurin nuottaa. Saaliistaan tuli silloin lainaajien antaa puolet nuotan omistajalle.

Nuottaa ei kyllä sopinut lainata kenelle hyvänsä, ei ainakaan kateelliselle naapurille: saattoi, hyväkäs, sen pilata. Samoin ei myöskään saanut saalistaan näyttää vieraalle, salapuolisin piti se saatella kotiin, jopa saunassa siivotakin. Sanottiinkin:

»Kaippain kalaerät.»

Vielä vähemmin sai saalista antaa kateelliselle, pahansuovalle. Voi käydä niinkuin Kuustolassa Kiannalla: annettiin kulkuriäijälle kalaa, ja äijä istui tallin kynnykselle sitä syömään. Miten siinä ukko lienee pelehtinytkään, talli kun oli kolmannella sijallaan, mutta sen teki, jotta pani »kauniinhevosenväen» nuottaa painamaan. Ja niin jykeä oli sitten nuotta, jotta ei tahdottu saada millään ilveellä ylös. Eikä päässyt se piloista, ennenkuin etsittiin pilaaja-ukko, lyötiin verille, otettiin verta tappuroihin ja tappurat työnnettiin nuottaan. Mutta jos nuotan *kitaskivessä* oli käärmeenpää, sisiliskon pää, yösiivikko ja hopearaha, taikka nuotanperään oli kätketty nyyttiin koskikara, niin ei saatu sitä pilatuksi, eikä sen nuotan jäljiltä samana päivänä toinen nuotta vetänyt kalaa.[2]

Verkkoja käytettiin myös paljon. Keväällä kudun aikana pyydettiin harvoilla *potkuilla* haukea sekä hienommilla *särysverkoilla* eli *säryksillä* särkeä rantasaraikoista ja pohjaan laite-

Verkkoaitta Hyrynsalmen Moisiovaaralta. Aitta rakennettu v. 1690, ja on ollut ennen metsäaittana.

tuista havustuksista. Syksyisin saatiin tiheillä *muikkuverkoilla* muikkua mataloilta karikkorannoilta sekä *siikaverkoilla* siikaa järvistä ja jokiloista. Soutajan avustamana verkot laskettiin ja koettiin, mutta tyynellä ilmalla saattoivat tottuneet kalamiehet hoitaa verkot yksinäänkin.

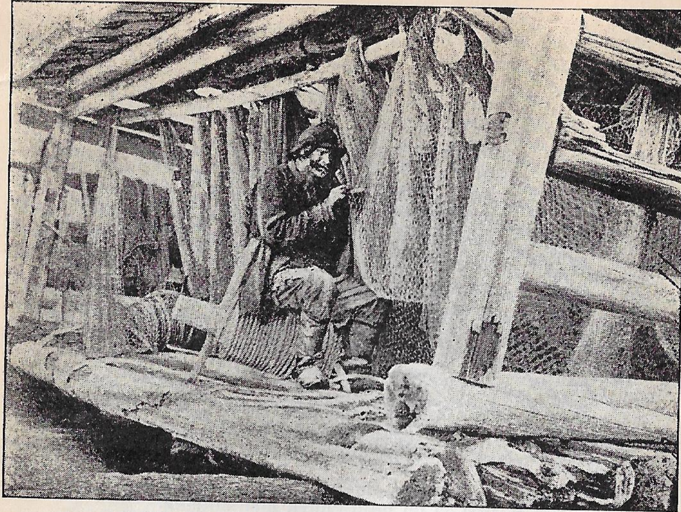
Rysä on nuorimpia kalanpyydyksiä, »se on vasta myöhemmin opittu».[3] Sillä pyydettiin keväisin haukea, ahventa, särkeä. *Luhdille*, rantaheinikkoihin, lahdenperien likapohjiin, laskettiin kevättulvilla rysiä *aitaverkkoineen* haukien surmaksi; purojen suista saatiin särkeä ja ahventa.

Onkea ei kovinkaan paljoa käytetty. Jotkut vanhat vaarit olivat kyllä ahkeria onkivapa kädessä istumaan sekä poikaset kartanpiistä käännetyllä koukullaan kaloja narrailemaan. Messinkineulasesta myös monesti onki taivutettiin. Parhaan koukun sai, jos pyhänä papin saarnatessa istui kirkon kynnyksellä, ja sujautti neulasen koukuksi, ja sitten leikkasi vavan semmoisesta puusta, jossa oli yksiltä juurilta lähtenyt kolme varpaa. Sitten kun meni ongelle ja sanoi:

»Kala minulle,
minä pirulle!»

niin lähti Vetehisen karjaa sen kuin kehtasi ottaa.[5]

Uistimia on jo kauvan aikaa käytetty. Itse niitä ennen valmistettiin messinkilevyistä ja vanhoista kuparirahoista, ja saatiin niilläkin älyttömiä kaloja.

Sumsan-ukko nuottakodassaan.

Vanhat kalamiehet, ikänsä kalaa pyytäneet, ikänsä vedenviljalla eläneet, tunsivat kyllä Vetehisen karjan tavat ja tiesivät, mihin pyydykset milloinkin oli laskettava, mistä nuottaa milloinkin vedettävä, sekä senkin, milloin kala makasi haudassa, milloin taas oli liikkeellä, ja vielä, milloin ja missä mikäkin kala kutupaikoillaan kisaili. Hartaina monet vanhat äijät menivät kalajärvelle. Saattoivat he turvautua vanhoihin jumaliin ja pyydellä:

»Vellamo, ve'en äiti,
anna mulle ahvenia,
pistä piikkiselkäisiä!
Souva, souva, soutajainen,
vetele vetelijäinen,
jotta hauki saataisihin
koskesta tulisen korvan,
pyhän korvan pyörtehestä!»[4]

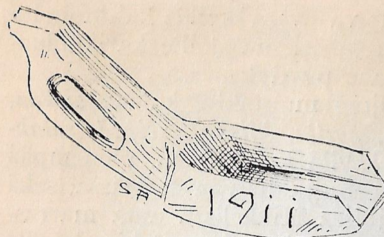
Tavallisimpia Kainuun vesien kaloja olivat *ahven*, *hauki*, *särki* ja *muikku*. Ahven, kyrmyniska, oli kutuhommissaan keväällä jo poreen aikana, ja silloin sitä ahkerimmin rysillä ja verkoilla ahdisteltiin. Samaan aikaan kuin ahvenella oli hauellakin kutunsa, se nousi virtoihin ja kevättulvaisille rannoille ja joutui kalamiehen pyydyksiin. Särkikin kuti keväällä; silloin kun lehti oli hiirenkorvalla, oli se täydessä toimessaan.

Mutta muikun kutuaika sattui vasta syksyllä kahtapuolta Mikkeliä. Silloin se parvittain nousi mataloille karikkoluodoille, ja kalamieskin kiirehti sinne pyydyksineen.

Pyydettiin ja saatiin paljon muutakin kalaa: *siikaa*, *säynäjää*, *lohta*, *harria*, *madetta*, *nortta*, *kiiskeä*, *seipeä*, *salakkaa*. Siikaa saatiin enimmin syksyllä kutuaikana, pienempää *kalikkasiikaa*, mikä kuti järvissä Kaijanpäivän tienoissa, sekä isompaa *lautasiikaa*, joka kuti joissa Mikkelistä aina marraskuun loppupuolelle. Samoihin aikoihin oli myöskin lohella kutuhommansa. Mutta keväällä, jäiden liikkuessa, hääri kutukalana harri, jota koskista pyydysteltiin, samoinkuin seipikin, joka koskipaikoissa toisinaan ihan puurokattilana poristeli. Keväisille sulille ennätti kiiskikin kutemaan ja joutui kalamiehen pyydyksiin rasvaisen kukon sekä kalakeiton aineksiksi. Nuottaan se hätäytyi parhaiten iltahämärissä. Vielä norrellakin, kuoreella, oli keväinen kutunsa, aikaisin, jäiden vasta liikkuessa, ja salakka hääri yön aikoina koskella, mutta päiviksi lasketteli suvannolle lepäilemään. Mutta made piti yksinään omat aikansa, se kuti kylmillä sydänkuilla, kynttelin ja Matinpäivän välimailla, nouseskellen silloin jokien suihin.

On sitten vielä joitakuita kaloja, joita vain aniharvoin saadaan. *Kuhaa* tavataan vain Oulujärvessä ja Sotkamon vesissä sekä korkeimmillaan Puolangan Auholla, Kolhamanjärvessä. Kuhmossa ja Kiannalla »ei sitä ole olemassakaan, ei koskaan». *Ankeri* on kerran saatu Lentuan selältä, Huotariukko sen sai, pari kyynärää pitkän loikertelijan. Toiset eivät uskaltaneet siihen koskeakaan, mutta ukko, joka oli ennenkin nähnyt semmoisen kaupungissa, nylki sen ja söi ja teki nahasta tuppivyön. *Lahna* on harvinainen kala. Puolangalla sitä joskus tavataan Auhon Luppajärvessä ja Puokion seuduilla Piltungissa, Hyrynsalmella kirkonseuduilla, Mustassajärvessä, ja Kuhmossa on lahnaa joskus saatu Lammasjärvestä, Lutjan- ja Ontojärvestä. Mutta Saunajärvessä ei sitä enää ole eikä myöskään Kiannan vesissä. Ennen on lahnaa kyllä joskus »imeeksi saatu» Lentuan järvistä sekä Kostamuksesta ja Vieksillä Lahnasesta, ja on muuan Lahnasjärvi Kiannallakin, mutta ne ovat jo kaikki lahnattomia. Umpilammista käyvät poikaset joskus ongiskelemassa *koureja*. Niitä on tavattu esim. Puolangan Puokion seuduilla Kapustalammessa.

Vanhaan hyvään aikaan oli joskus saatu oikein emäkalojakin, sellaisia kuin Luvanjärven kolmikyynäräiset hauet. Neljä oli niitä aikoinaan saatu: Kypärän äijä yhden, Ollilan Sihvertti toisen ja Paavo Kemppainen kolmannen ja neljännen.

Auskari Kiannalta.

Vielä mokomamman hauen oli Pötky-vainaja tavoittanut Puolangan Kuorejärvestä. Se oli tarttunut koukkuun ja vetänyt ukkoa veneineen kolme kertaa ympäri järven, sitten syöksynyt jokeen ja äkämyksissään mennä hujauttanut kolmen myllyn lävitse ja viimeksi tormannut matalalle karikkorannalle, johon oli tarttunut. Suuri oli ollut Ristijärvenkin hauki, niinkuin kerrotaan:

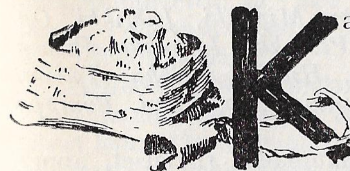
»Oli ennen Uittijärvess' suuri hauki,
se ui lahesta lahteen,
niemestä niemeen.
Se saatiin,
ja selkäluista tuli hyviä kampoja,
nahasta hyviä rekiveltejä.»

Lehmisavu.

KARJANHOIDOSTA.

»Pimputa, pamputa, paimenpoika,
tuo sinä lehmät kotiin.»[2]

Karjanhoito oli parhaimpia elämän ylläpitäjiä, karjanvilja pöydän parhaita syötäviä, sen avulla hallavuosinakin saatiin karkea petäjäinen painumaan alas. Karjasta saatu liha oli metsänriistalle hyvänä lisänä, kotilampaitten villoista valmistettiin sarat, ja kotikarjan nahoista ommeltiin kengät ja turkit.

Lehmiä oli parhaissa taloissa parikymmentäkin, tavallisissa toimeen tulevissa seitsemän, kahdeksan, kymmenkuntakin, mutta pikku taloissa elettiin viiden, neljän, kolmenkin kantturan varassa. Lisäksi kuului lehmäin seuraan vielä joukko *joutilaita:* vasikkaa, hiehkonuorta ja sonnia. Tavallisesti oli talossa kolme sonnia, niistä vanhin, kolmannella oleva, joutui syksyllä teuraspenkkiin, toisella oleva syötettiin sonnintoimia varten ja kolmas, viimevuotinen vasikka oli kasvamassa. Teurastetun sijaan taas talvella varattiin uusi jälkeläinen.

Jo vasikkana olivat lehmän ristiäiset, annettiin nimi joko syntymäpäivän mukaan, taikka värin, ko'on, muodon, taikka

jonkun erikoisen tapauksen mukaan, taikka vain muuten mukava kutsuma keksittiin. Vanhoja hauskoja nimiä olivat useimmat. Syntymäpäivästä johtuneita oli: *Sunteri, Maatikki, Manteri, Tiistikki, Kestikki, Torstikki, Perjakka, Laukeri, Laukanen, Lauteri, Pyhikki, Juhlikki* ja *Aprilli*. Värin mukaan saatiin nimiä: *Hiilikki, Kirjo, Kyyttö, Lumikki, Maitopää, Mustikki, Pulmunen, Pulmikki, Pulmi, Punakorva, Punikki, Päivikki* (valkea), *Rusko, Räykönen* (iso kirjava), *Tiilikki, Tähikki, Valkuna, Valkupää, Valikki, Vallikki* ja *Yötikki*. Ko'osta ja muodosta keksittiin esim.: *Elehvantti, Ihana, Korea, Kaunikki, Nuppa* ja *Maanmuori*. Sattuman aiheuttamana saatiin esim. *Erröös* —, huonemies tappoi talon vasikan erehdyksestä, »errööksenä», omanaan ja antoi sitten omansa sijaan —, *Reistikkiä* »oli reistattu, jääpikö elämään». Sitten oli tavaton paljous nimiä, joita oli vain ilman aikojaan annettu, lintujen ja hyönteisten, kasvien, kukkien, marjojen ja hedelmien nimiä sekä kaikenlaisia somalta soinnahtavia nimityksiä, jotka osoittavat, miten hellästi kainuulaisemäntä oli karjaansa kiintynyt. Semmoisia oli *Lintunen, Kyyhkynen, Alli, Sirkku, Sirkka, Sirkuna, Mettinen, Mesikki, Palmu, Palmikki, Lehikki, Kumina, Kukkanen, Karjankukka, Onnenkukka, Ilokukka, Kukkeri, Lemmikki, Ruusu, Kullanruusu, Helakruusu, Mansikki, Muurikki, Omena, Viikuna, Visku, Pomeranssi, Rusina, Viljakka, Vilkuna, Virkuna, Verkuna, Helmikki, Helinä, Heluna, Hertta, Kuulikki, Ristikki, Nyyrikki, Mielikki, Juhtikki, Onnikki, Ensikki, Piirikki, Muutikki, Pessakka, Lupukka, Pisara, Vimpele, Leikuna, Ruutana, Alku, Hilkku, Seikku, Tuisku, Leiju, Luppa, Vohla, Kuleri, Manijeri, Luto, Pomi, Pomppa, Vepsa ja Hopitenka.*

Härkävasikallekin pidettiin jonkunlaiset ristiäiset, annettiin nimeksi esim. *Jehu, Tellu*.[5]

Paljon antoi karjan hoitaminen naisväelle työtä, varsinkin talviseen aikaan, kun »piteet» oli navettaan ruokittava.

Jo heti ylös noustua piti karjanhoitajan lennättää tuli karjakodan *muurin* alle haudevettä lämmittämään, sitten *päivän kielessä* mentiin navettaan, jossa ensi työnä oli *sonnan luominen*. Puulapiolla työnnettiin *loori* puhtaaksi ja luomiset heiteltiin ikkunasta tunkiolle. Sen jälkeen vasta lehmät *edustettiin*,[5] otettiin pois, mitä oli jäänyt heinistä ja oljista törkyä lehmäin eteen, ja annettiin karjalle *kuivaa ruokaa: rukiin olkia* ja hiukan *heiniä* lypsämättömille, pelkkiä heiniä maidonantajille, taikka myös *jäkälää* ja *lehtiä*. Samalla pantiin lehmille *vuoteiksi* havuja sekä edestä otettuja törkyjä.

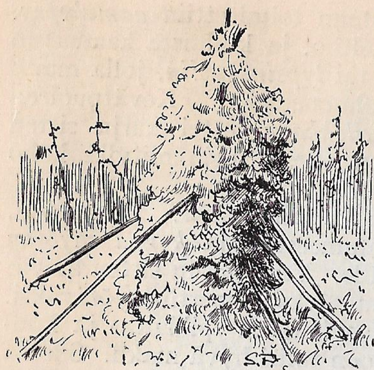
Lehmien syödessä einesannostaan toimitettiin *aamulypsy*. Oli *lypsinkiulut*, joihin maito vedeltiin, ja kiuluista kaadettiin isoon kannelliseen *lypsinpönttöön* tai *lypsinsaaviin*, jolla maito kannettiin korennoksissa maitohuoneeseen. Kevätpuoleen kävi emäntä itse lypsämässä *kellokkaan*, ettei karja sitten kesällä niin vierastaisi, kun väen ollessa heinäniityllä koko talous oli yksin emännän hoidossa.

Lypsämisen jälkeen annettiin karjalle *haude*. Ruumenta, lehteä, jäkälää, heiniä pantiin ammeeseen ja *kynää* myöten laskettiin kodasta varia vettä päälle. Vesi vietiin sitten ämpäreillä eläimille juotavaksi ja muu törky annettiin syötäväksi. Paikoin kuorittiin talven joutavina hetkinä »pihlaita» ja kuoret pantiin hauteeseen, jotta maitoon tulisi hyvä maku. Suolaa ei raahdittu käyttää eikä liioin jauhojakaan. Mitä makua lienee maitoon antanut *ihmislanta*, mutta hauteenhöystönä sitä aivan yleisesti käytettiin »yli koko tämän kihlakunnan ja koko maaherran läänin. Ihan joka talossa ja joka mökissä, kellä vain lehmä oli, keitettiin että ökisi . . Luultiin, jotta ei lehmät elä, jos eivät sitä saa».[5] Talvella lapioitiin kylmettyneet nurkantaukset ja väännettiin kodan muuripataan ja keitettiin, »että ökisi». Oikein mielissään lehmät söivät ja joivat ja lypsivät hyvin, ja olivat komeita ja lihavia. »Kellä vain oli hyvästi antaa, sillä komeimmat lehmät ja parhaimmat lypsämään.»[5] Parikymmentä vuotta takaperin oli tällaista haudetta vielä valmistettu, ja ehkä vieläkin jossakussa syrjäisessä paikassa Pellonhöystöksi ei nurkantakaisia käytetty — eivätkä olisi riittäneetkään.

Hauteen päälle annettiin karjalle vielä olkitukko ja heinävihko, ja niin oli karjan aamuruokinta toimitettu. Siitä joutuivat lehmät lepäämään ja märepalaansa puremaan puolille päiville asti, ja naiset pääsivät pirttiin maitoa käsittelemään sekä aamiaiselle. Sillä kaikki oli saatava valmiiksi ennen einesateriata.

Päivällä 12:n tienoissa käytiin karja *puolistamassa*. heiniä ja ohranolkia annettiin kaikille sekä joutilaille että lypsäville. Ja taas kahta käydessä mentiin *iltajuotolle*, jolloin navetta luotiin, ja karjalle taas annettiin haude sekä samoinkuin aamulla »evustettiin». Illalla jo neljän paikkeilla navetan eläjät *illastettiin* oljilla ja heinillä, ja lehmäin syödessä toimitettiin *iltalypsy*. Sitten jätettiin karja pitkän talviyön haltuun, pimeän yön pimeään navettaan olkiaan, heiniään vääntämään.

Syksyllä, kun melkein koko karja oli »ummessa», syötettiin enemmän olkia, mutta kevätpuoleen tulivat heinäisemmät ateriat, ainakin maidonantajille.

Lehtinapa Kuhmosta.

Syksypuoli olikin talossa hyvin kuivaa, miltei ainoana lehmällisenä oli ammeitten »hapanta». Mutta kevätpuoli oli karjanviljaisempi, silloin, ainakin Matinpäivältä alkaen, lehmät toinen toisensa jälkeen vasikoivat ja rupesivat antamaan maitoa. Silloin saatiin ruokapöytään viilit, voit, maitopiimät, maitovellit, ja makujuustot. Lehmän poikiminen oli tärkeä tapaus, ja lehmä oli, niinkuin ainakin synnyttäjä, tulella ja raudalla varattava kaikilta pahoilta. Ennenkuin lypsäminen toimitettiin, kiersi emäntä lehmän päresoihtu vasemmassa, kirves ja puukko oikeassa kädessään, teki kirveellä kolme ristiä lehmän selkään ja kärventeli utarien karvoja, sitten heitti kirveen ja puukon koko viikoksi parrenperään. Juomaveteen keitti emäntä velliä padallisen ja pyyhkäisi siihen luudalla navetankatosta hämähäkinverkkoa ja antoi juoma-astian lehmälle »läpi linnan»: työnsi sen haarainsa välitse.[5] *Piertanoheiniä* oli varattu lehmälle *poikimisheiniksi*.

Olkia, niittyheiniä, lehtiä, jäkäliäkin syötettiin karjalle. Lehtiä varattiin talveksi pari, kolme, jopa kuusikin tuhatta *kerppua*. Monin päivin kävi koko talonväki niitä kesällä, ennen heinäntekoa *taittamassa*, toiset löivät puuta maahan, toiset katkoivat oksia kerpuille. Lehtikerput ladottiin viissataisiin *haasioihin*, *riukusuoviin*, taikka *varrassuoviin*, taikka pieniin pyöreisiin *lehtinapoihin*.[2] Mikkelin aikoina kaavittiin haravalla kankailta jäkäliä ja kanniskeltiin vasulla viiden seipään varaan *tukkuihin* eli *pantioihin*.[2]

Mutta keväällä, talven pitkistyessä, kesän tulon hiljastuessa, rupesi monen navettaa jo ruo'anpuute ahdistamaan, kontu ja törky kun loppuivat. Neljä häkkiä heiniä ja mitta olkia piti varata joka lehmälle, mutta se ei aina riittänyt. Silloin täytyi lähteä kaapimaan sulilta kankailta kanervia ja jäkäliä sekä raastamaan soilta heinäinkuloja, ja niillä nälkäistä karjaa kostutella. Jopa täytyi joskus lehmätkin laskea laitumelle, suon selille hyyhmän sekaan.

Kesällä ei karjanruokinnasta ollut kovinkaan paljon huolta. Laskettiin vain hatasarvet, paimen perässään, metsien soilta

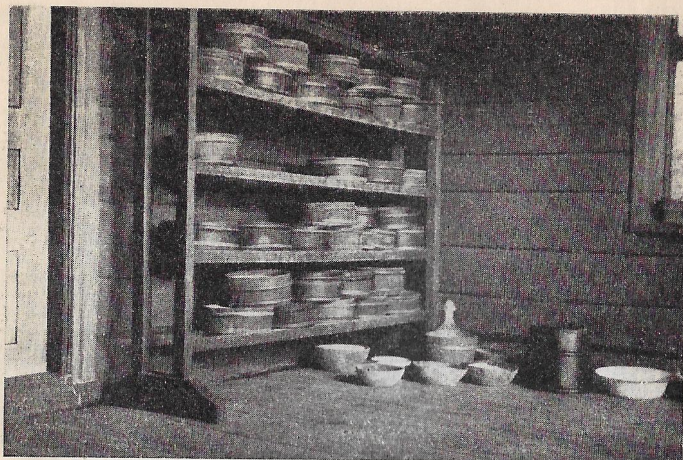

Karjapaimen Kiannan Vuokilta.

ja ahoilta itse hakemaan syötävänsä. Ja sitten odotettiin karjaa illalla *lehmisavulle*, joka oli turpeista ja lasturoskasta laitettu kytöstämään kesantopellolle kyhättyyn aitaukseen. Siinä lehmät *ottosien* kanssa otettiin vastaan ja lypsettiin, siinä saivat savun hengessä rauhassa syöpäläisiltä lepäillä kesäisen yönsä. Eivätkä elukat polttaneet jalkojaan savukytöksessä, jos vain savuntekijät pitivät varansa, etteivät koskaan paljain jaloin kävelleet savun luona.

Kaukaisistakin korvista kävi karja elantoansa etsimässä, ja sentähden se monesti viipyi metsäkäynnillään myöhäiseen iltaan, useasti sai emäntä odotella hoidokkejansa puoleen yöhön saakka. Ja taas aamulla kolmelta, neljältä piti nousta karjaa laskemaan. *Kellokkaaksi* valittiin kyllä sellainen lehmä, joka oli paras kotiin tulemaan ja »hyvin rakas emäntäänsä». Monesti myös korpimailla kohtasi kontiokin karjan, kaatoi lehmän, kaatoi toisenkin, kopristeli kolmatta, ja surkeasti mölisten laukkasi karja metsästä kodin turviin.

Syksyllä kun piteet pantiin navettaan, pyyhittiin niitä yölinnulla myötäsukaan. Siitä karva pysyi talvella sukevana.[2]

Karjanviljaa käsiteltiin *maitohuoneessa*, joka oli tavallisesti porstuan perässä. Sinne kannettiin maito navetasta ja siivilöitiin havupohja-siivilän lävitse mataliin *maitopyttyihin*, joita vierekkäin ja päällekkäin asetettiin riveihin maitohuoneen hyllyille. Maitopytyt haudottiin *katajavedellä* ja pestiin koivunvarpuisella *vispilällä* taikka tuohisella *virsulla* eli *huosie-*

Aution talon maitohuoneen nurkka. Kiannan Vuokki.

mella.[1] Siitä tuli pyttyyn hyvä viili. Joillakuilla vanhoilla emännillä oli kuolleensormi, jolla hämmensivät maitopyttyään ja miten syvältä sekoittivat, niin paksulta kasosi viiliä.[2, 5]

Voita kirnuttiin pitkällä *mäntäkirnulla,* jonka korvaan oli useasti leikattu *viisikanta* varjelemaan kirnua kateensilmiltä. Mutta jos kirnuus oli pilattu, piti kirnu viedä hetteeseen, pestä siellä ja heittää sijaan eläväähopeaa.[5] Voiastia piti ristiä, kolme ristiä piirrettiin voihin, kun astia oli täytetty, samoin myös voilautanenkin kapustalla ristittiin. Kesällä koottiin keltaista *kesävoita* maidottoman syystalven ajaksi. Kevättalvella jo riitti voita myytäväksikin, lähetettiin sitä suolannoutajain mukana Ouluun. Siellä »pakhuusissa» katsottiin tynnyrit, merkittiin hyvä voi ristillä ja lähetettiin Ruotsiin.

Lampaita oli talossa viisintoista, kaksinkymmenin talven yli elätettävinä. Mutta kevättalven ja kesän kuluessa karttui niitä syksyiseksi vuodentuloksi moni kymmenlukuinen katras. Syysteurastuksissa lampaita sitten lyötiin penkkiin, niin ettei talven selälle jäänyt kuin entinen määrä. Erikoisessa lammasnavetassa niitä hoidettiin, mutta pienillä eläjillä oli muutamat lampaansa vain lehmänavetan karsinassa. Helppo olikin ennen elättää lammaslaumaa: lehtiä sai vapaasti taittaa metsästä ja sydänmaiden soita niittää mielensä mukaan, ja halmeet kasvattivat olkea. Lehdillä ja oljilla lampaita enimmäkseen elätettiin, annettiin myös hiukan heiniäkin sekä jäkälöitä, ja hätätilassa karsittiin kuusennaavoja. Juotavaksi annettiin lampaille kattilain pesuvesiä *solkkunelikosta,* suurustettuina keitontähteillä sekä leipoma-aikoina pöydänpyyhkeillä.

Neljä kertaa vuodessa lampaat kerittiin. Kevättalvella, helmikuulla, leikattiin *Matinvilla* ja kesällä juhannuksen edellä, saatiin *kevättakkuja* eli *Eerikin villa,* sukkavilloiksi, sitten syyskesällä otettiin *Perttulinvilla* eli *kierävilla* ja joulun edellä *Kaijanvilla,* molemmat viimeiset hyviä ja puhtaita pitkiä villoja. Karitsoista kerittiin *liemingoita.* Lampaan lautaselle heitettiin leikkaamatta villatukku, *tuulivilla*[6] eli *purje.*[1] Siitä emälammas tunsi keritynkin karitsan omakseen eikä sitä vierastanut.

Kesällä saivat lampaat laukata vapaina ahoilla ja metsissä talojen ympäristöillä.

Sikoja oli vain varakkaimmissa taloissa, vanhanaikaisia pitkäkarvaisia »käärysikoja», pieniä mataloita kärsäkkäitä. Talvellakin saivat siat kuljeskella ulkona, odotella nurkan taakse tulevia pirtineläjiä ja penkoa selkäharjaa myöten tallitunkiossa. Kesät kaiket kävivät siat laitumella lähimetsissä itse etsimässä syötäväänsä. Joskus heitettiin niille purtiloon kalanperkkauksia ja sintuvesiä. Mutta syksyllä pantiin siat *saihoon* syötteelle muutamaksi viikoksi, annettiin perunoita ja suuruksenpuolta ja sitten teurastettiin.

Vuohta ei tunnettu. »En ole nähnyt eläissäni koko siivattaa . . totta se on nelijalkainen.»[1]

Kanoja on aina joissakuissa taloissa ollut »pitkin maailman aikaa . . elatuskanoja», pari, kolme, neljäkin navetanorrella istumassa. Jyviä niille talvella annettiin, kesällä saivat itse ruoastaan huolehtia. Monesti oli talossa kanoja ilman kukkoa, ja silloin niitä »kylvetettiin uuninluuvalla», ja ne »munivat tuulille». Munat syötiin itse *munavoina* taikka *munajuustona.* Joskus pidettiin talossa vain kukkoa. Se nimittäin kaikotti rumat henget pois navetasta; se kun yöllä monet kerrat huutaa huikahutti, eivät mitkään liiat eivätkä näkymättömät uskaltaneet tulla lähimaille. Kesällä kukko taas ajeli pihamaalta pois käärmeet.

Hevosia oli toimeentulevassa talosssa kaksin, kolmin, joskus vielä varsa neljäntenä. Kesällä saivat hevoset kello kaulassa käydä metsälaitumella, monesti peninkulmain päässä, Kiannalla ja Kuhmossa etenivät usein rajan taaksekin. Talvella vietti hevonen yönsä ja joutoaikansa tallissa. Mutta aina työstä tultua tuotiin ajokas sisään sulattamaan lumisia jäseniään ja saamaan lämmintä apetta. Pirtin ovipielessä oli *ape-*

astia ja sen vieressä *juoma-amme*, johon naisten piti huolehtia vesi. Kun hevonen oli lumesta sulanut ja kuivanut ja lämmennyt, pantiin sen selkään loimi ja vietiin talliin sekä annettiin parhaita *joki-* ja *raivioheiniä* häkkiin.

Tallinoven yläpuolella pahojen pelott'mena oli monesti naulattuna pöllön tai haukan taikka kuikanraato siivet levällään.

Poroja ei entisaikaan pidetty niinkään paljoa kuin nykyään. Nyt on niitä useissa taloissa Kiannalla, Hossan ja Näljängän paliskunnissa sekä Hyrynsalmella ja Puolangalla, Hallan paliskunnassa, kaikkiaan noin kolme, neljä tuhatta. Karjanhoidolle sanotaan sen tekevän haittaa, kun porolaumat syövät ja sotkevat laitumet ja niityt sekä polkevat ja raastavat heinäsuovat, »kun on pohjoiset syänmaat täynnä poroja».

Syksyllä lokakuussa koitti karjalle kamala *lahtiaika*. Isossa talossa teurastettiin härkää, lehmää ja »nuorta», sikaa sekä vielä lampaitakin kymmenkunta, parikin. Isäntä itse hääri apumiehineen, ja veriset toimet tehtiin pirtissä pimeinä aikaisina aamuina. Sonnit ja vahvemmat eläimet nuoritettiin jaloista, sitten iskettiin kirvespohjalla niskaan, jotta köntsähtivät kyljelleen, ja siitä heti sivallettiin kulkkusuonet poikki ja valutettiin »punanen» astiaan. Lampaat, vasikat ja siat *pistettiin* tainnuttamatta, eikä sikaa nyljetty, ajeltiin vain karva pois kiehuvalla vedellä *kalttaamalla*.

Lahtipäivänä keitettiin eläimestä ensi ateriaksi selkäkappale sekä maksa ja muita sisälmyksiä.[1] Sitten tuli naisväelle suuritöinen *makkarain* valmistus. Suolet puhdistettiin ja leikeltiin palasiksi, punastaikinaa valettiin sisään, ja makkarat ensin kiehautettiin padassa, sitten paistettiin uunissa taikka palvattiin saunassa. Makkaroita saatiinkin »väki iso läjä». Niitä syötiin sitten pyhäaamuisin Martista alkaen pitkin talvea. Punasesta, mikä ei mennyt makkaroihin, leivottiin punasleipiä, säilytettiin punasta myös semmoisenaan, suolaa vain pantiin, ettei pilautuisi.

Joskus tuli lehmä taikka muu kotieläin *ammuksiin*. Se oli kova tauti, ampui milloin kyljiltä, milloin sydämen kautta, milloin mistäkin, niin että sisukset olivat vallan repaleina, mutta nahka silti ehyenä. Mikä lienee ollut se *ampuja*, mutta sydämen kautta jos se ampui, niin heti kuoli. Ammuksissa olevalle annettiin markkulia, hämähäkinverkkoa, pirunpihkaa, eläväähopeaa ja lahopuun toukkia, jopa vesilutikoita, jos oli veden päällä ampunut. Leikattiin myös korvasta verta ja sitä pantiin suuhun, taikka pistettiin tupakkaa sieraimiin ja puristettiin korvista ja turvasta, niin että eläin rupesi pärskymään. Joskus annettiin hevoselle ammustautiin karhunsappea, mutta siitä tuli hevonen vihaiseksi. Jos se silloin sai haistella ihmistä, tuli se ihmiselle äkäiseksi, mutta jos se sai haistella puuta, alkoi se vihata sitä, ja rupesi *puuta puremaan*.[2]

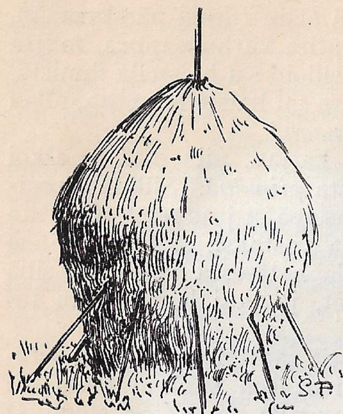
Ilkeät ihmiset useasti pilasivat karjan, niin että se alkoi *lypsää verta*, taikka maito tuli utarista *piimänä*. Silloin lypsettiin ja vietiin maitoa yhdeksän varaseipään juureen.[2] Otettiin myös yhdeksältä juurelta lepänoksia vastaksi, sidottiin siihen sammakko, ja haettiin lypsinkiululla hetteestä vettä, ja sillä vedellä ja vastalla haudottiin utaret, ja vesi lennätettiin takaisin hetteeseen.[3]

Useasti pahat kateelliset naapurit saattoivat lehmän *kitumaan*. Ottivat sammakon, varastivat sen suuhun lehmästä karvoja, sitoivat suun punaisella langalla, ja sitten solmivat sammakon punaisella langalla varaseipääseen karjaveräjän pieleen. Ja niin kauan lehmä kitui, kun sammakkoa siinä pidettiin.[5]

Eivät olleet eläimet silloinkaan enää oikein »lykyssään», kun niihin ilmestyi *permuja* sekä *väiveitä* ja *sonseria*. Permuista siivoutui eläin kesällä itsekseen, mutta väiveisiin, samoinkuin *syyhyyn* ja *kapeen*, seulottiin tuhkaa selkään sekä kärvennettiin karvoja tulella.

Joskus lehmä *pudotti märepalansa*, ja silloin siltä »loppui syönti», ellei annettu suuhun uutta märepalaa. Otettiin ja pureksittiin heinistä pallero, taikka riistettiin toisen lehmän märepalasta kappale, ja se työnnettiin palansa pudottaneen poskeen.

Pääntauti oli tavallisimpia hevosten tauteja, ja sitä kärsiessään hevonen *köhi* ja *höki*, ja lopulta *horkka* syöpyi kulkkuunkin. Mutta jos jo syksyllä antoi hevoselle kärpännautetta, kuivattua kärpänraatoa, appeessa, ei pääntauti tarttunut, taikka kesällä, kun järvi märki ja lykkäsi semmoisen keltaisen kuoren rannalle, otti ja pyyhki sillä kuorella hevosta.[2] *Lapautus* tuli sopimattomista längistä. Sitä parannettiin hieromalla, lämpöisellä vedellä haudeltiin ja puupaalikalla työnneltiin. *Patti* paisui useasti hevosen polveen. Sitä paineltiin itse kuolleen luilla ja puunliioilla, ja siitä *lihapatti* heti painui takaisin sekä *luupatti* heitti kasvamisen. *Kaviokuume* tuli, jos kavioita pidettiin kovin kauvan vuolematta. Piti aikanaan aina veistellä, tervata ja tulella lämmittää kavionpohjia, sitten ei kuumetta tullut. Vielä piti valaa tärpättiä kavion pohjalle niin paljon, jotta suoti kavion lävitse, sitten ei *toukka* syönyt ka-

Heinäsuova Kiannalta.

viota, muuten se kaivoi sen aivan valkealle jauholle. Piti myöskin *sammakko-* eli *harakkalihaa* vuolla, niin ettei se saattanut koskea maahan.[2]

Aitomus hevonen parannettiin siten, että se talutettiin yli akkojen korennon kolme kertaa takaperin ja taas etuperin, ja sanottiin: »Tuota korkeammasta älä yli mene!» Jos taas hevonen oli paha *kiinni antaumaan*, piti viskata kovasti kintaansa sen selkään ja sanoa: »Elä miestä pakene!»[2]

Toisinaan sattui lehmän taikka hevosen panemaan *talvikko, talviainen,*[3] *navettajainen* eli *navettalintu.*[2] Se teki paljon pilojaan, ja sen jäljet olivat pahat, siihen kuolikin, ellei ollut »jälen kahtojaa». Piti vesipajuista ja hetteiden heinistä keittää haude,[2, 3] taikka valkeista, alangoista kootuista talviheinistä.[1] Myös paineltiin lämmitetyllä auranluottimella, yhdeksännen navetanhirren raosta otetulla sammalella,[2] tammisella virsikirjan kannella ja saneltiin:

»Talvikko, pahantapainen,
kesän heiluit hettehessä,
talvet tallin sillan alla.»[1]

Taikka käytettiin vielä tehoisampaa keinoa: tapettiin talvikko itse ja sen raadolla paineltiin puremia.[3] Talvikko oli pieni valkea eläin kuin hiiri, makaili ruohikossa ladon, navetan sekä riihen pahnoissa, laskeskeli niihin vettä, niin että siitäkin eläimiin tarttui. Hyrynsalmen Hyttilässä talvikko puhaltui hevosen sisään ja ajoi sisukset, niin että henki pois.

Pahempi talvikon panemaa oli *metsänjälki*. Metsänjälki kun oli paha, niin se oli niin paha, ettei sen pahempaa ollut, »eikä sen kahtojaa ollut monta». Siihen paikalla kuoli, ellei ollut katsojaa, se kun niin ajettui ja märätti. Siihen piti tietää karhun synnyt ja muut manausluvut, piti painella karhun hampailla ja kämmenillä sekä hautoa vesillä ja voidella voiteilla. Vanhat tietäjät vain tämmöisiin toimiin pystyivät.

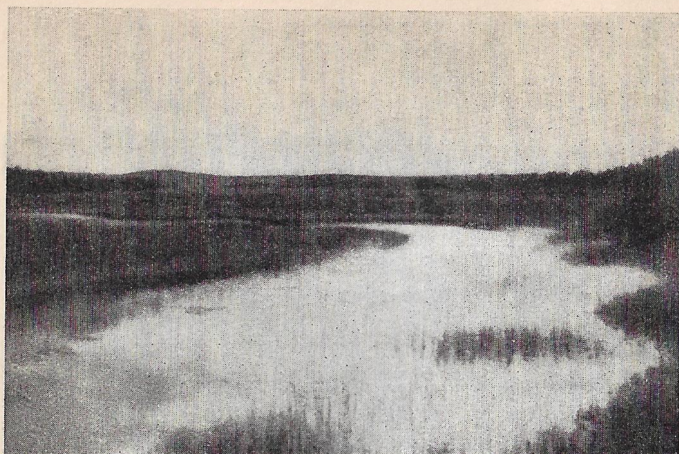

Heinäväki niityltä kotiin tulossa. Kuhmo.

NIITYISTÄ.

»Missä niitty?
Viikate vilahti!»

Niityistä saatiin parhaat karjankonnut. Niitä oli sekä *maa-* eli *luhtaniittyjä* että *suoniittyjä*. Suoniityt olivat soiden selillä ja rantapuolilla, maaniityt järvien, jokien ja purojen rannoilla, *järvi-, joki-* ja *puroniittyjä*. Pitkin suuria selkosia oli niitä, aitaus siellä, toinen täällä, useasti peninkulman, parinkin päässä talosta. Maaniityt oli raivaamalla rantakorpiin saatuja *perkkiöitä*, suoniityt taas muuten vallattuja. Kuka vain ensinnä ennätti mennä suota niittämään, se sitä vastakin piti heinämaanaan, jotta »tämä on minun!» Maaniityt vallattiin *pilkoittamalla*. Minkä toinen oli varalleen pilkoittanut, siihen ei tavallisesti toinen enää yritellyt, sillä »pilkat teki isäntäoikeuden». Mutta tuli joskus riitaakin. Niin oli Puolangalla Jokelan Väisänen syksyllä oravametsällä kolkkamiehineen kulkiessaan Pirttijoen varrella löytänyt hyvän niittymaan ja merkinnyt sen omakseen, veistänyt pilkat puihin poikki niemien tyvistä. Mutta muuan Auhonkylän mies oli mennyt ja perkannut niityn

Jokiniittyjä Kuhmon Lentualta.

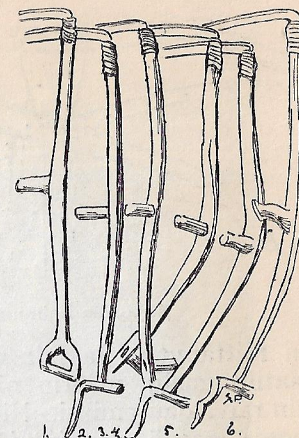
itselleen. Tuli siitä riitajuttu, mentiin Paltamon käräjille, ja oikeus tuomitsi niityn pilkoittajalle.

Itse kullakin talolla oli omat heinämaansa, pikku eläjilläkin oli metsässä pienet aitauksensa, ja sekaisin, hujanhajan suurilla selkosilla olivat niityt. Niin oli esim. Puolangan Kivarijärven vanhimmilla taloilla, Jokelalla ja Nurmella jokiniittyjä Viitajoella ja Kiiminginjoella — »Ylikiimingiksi» sanottiin —, Tulkkipurolla, Vääräpurolla, Pöytäjoella, Kärryspurolla, Utospurolla ja vielä Auhonkylän lähellä Pirttijoella. Suoniittyjä oli heillä esim. Utoksella Häikiönsuo, Välisuo ja Puustisensuo, Viitajärven luona Viitasuo, Kiiminginjoen pohjoispuolella Luikonsuo. Mutta samoilla seuduilla oli myös Puolangan talon sekä pappilan heinämaita. Kiannan Vuokin Kyllösellä oli niittymaita yli peninkulman päässä Kuumussa, Naamajärven tienoilla, ja Kuhmon Lentuan Saaren talolla perkkiönsä Sumsan takana, toista peninkulmaa etäällä. Jopa kymmenittäin voi talolla olla niittypalstoja. Niin esim. Leppälällä, Puolangan Väisälässä, kuulemme seuraavia hauskoja nimiä: Saarilato, Välilato, Saunapuronkorpi, Sirppikorpi, Vanhalato, Pahakorpi, Kokonpesä, Hätävara, Pikkulato, Arolato, Perkkiönlato, Asikaisenlato, Könkäänlato, Uusilato, Matinmaha, Pajakansuo, Katajanlato, Harviainen ja Pettälä. Näiden nimet jo osaltaan selittävät paikan luonteen.

Maaniityt olivat ympäröidyt jonkunlaisella risu- taikka orsiaidalla, mutta suoniityt olivat tavallisesti aidattomia.

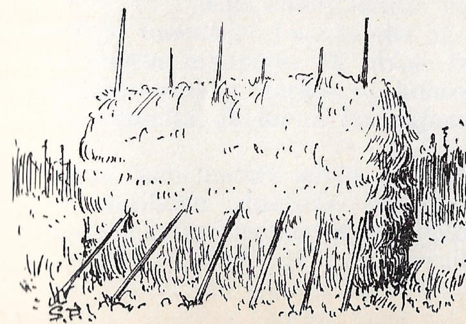
Joskus näki jollakulla suolla aidaksenkappaleista hakkuloitua sorkka-aitaa.

Luonnonheinää vain perkkiöt kasvoivat, sen minkä kasvoivat, ja suot taas työnsivät harvaa kuivahkoa suoheinää. Kovin kehnon korren jotkut suot kasvattivatkin, jopa niin että niittäjän piti, kun lähti ruo'alle, »viikate heittää merkiksi, mihin saakka oli niittänyt». Joka toinen vuosi soita vain niitettiinkin, toisen kesän aina saivat olla *kulolla*, niitä ei *raudalta* niitetty niinkuin maaniittyjä. Eikä maaniityissäkään kovin kehuttava heinä kasvanut, jaksoi sitä mies viikatteella katkaista. Kannonjuuria ja mättäiköitä sai niittomies kalvaa ja pajukoita kierrellä taikka vetisiä rantalietteitä sotkea. Niinpä pitikin heinämaita, kun ne olivat niin huonoja, olla paljon, ja siitä taas seurasi, että heinänteko kesti kauan, useasti sivu leikkuuajan, syksyyn saakka.

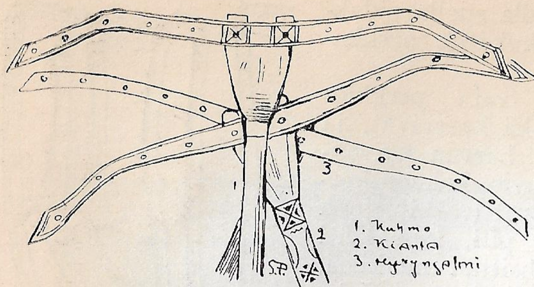

Viikatevarsia.
1, 2. Hyrynsalmi. — 3, 4. Kianta. — 5. Sotkamo. — 6. Kuhmo.

Koko voimin, eväät mukana, mentiin etäisille niityille heinäntekoon, asuttiin siellä saunassa taikka majassa, ja minkä miehet niittivät, sen naiset haravoivat, vaikka niittivät entisaikaan naisetkin. Kotiseppäin takomilla, oksavarsi-viikatteilla niitettiin ja heiniä kannettiin selässä takkavitsalla. Heinät koottiin pitkiin *pielessuoviin* eli *sauroihin*, taikka pyöreisiin *keko-* eli *napakkosuoviin*, jotka ympäröitiin aitauksilla. *Latoja* ei paljoa käytetty, joitakuita pieniä pahaisia röttelöitä yksilappeisine kattoineen näki metsäniittyjen kummituksina kyhjöttävän. Suovat ja pielekset ne enimmäkseen soilla ja niityillä seistä töröttivät ja talvella lumitonttuina odottelivat heinännoutajaa. Sitten kun tuli *loh-*

Heinäpieles Kiannalta.

Haravoita Kainuun kulmilta.

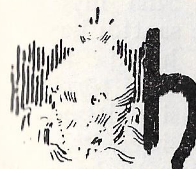
kojako, »kun niljoja ruvettiin ajamaan», ja metsät erotettiin ruunulle, jäivät monet suoniityt ruunun maille. »Lantmeetari kysyi vain, että kenen niitty tämä on . . . niin se merkittiin sen niityksi, joka sitä on niittänyt.» Ja niin ne tulivat vain *nautintoniityiksi,* joita saatiin mielin määrin niittää. Mutta raivatut niityt merkittiin raivaajan omiksi. Niin on vieläkin monella vanhalla talolla monia etäisiä *ulkoniittyjä* »tuolla eteläsyänmaalla monta, joissa ei kaikissa ole käytykään».[3] Mutta monet pikkueläjien niittypalstat, suot ja raivaukset, joutuivat talonomistajien sarkoihin ja heidän omikseen, vaan niitä, jotka jäivät ruunun saralle, saivat he edelleen niitellä.

Huhtaraade.

HALMEEN VILJELYKSESTÄ.

»Tiijänhän mie tilkun maata,
syömätöntä, juomatonta,
miehen miekan käymätöntä.»[2]

almeen viljelys on metsänkäynnin ja kalastuksen rinnalla jo ikivanhoista ajoista ollut Kainuun tärkeimpiä elinkeinoja. »Sieltähän se leipä ennen saatiin metästä, ja halmeruuki on tänne eläjät tuonut.»[3] Joka talolla oli metsäraateensa, ja vielä 40—50 vuotta takaperin oli aivan tavallista, että parhaana polttoaikana sankka kaskisavu kohosi yht'aikaa kymmenien vaarojen rinteiltä, ja kietoi harmajaan haikuunsa koko ympäristön.

Ennen, kun metsät »eivät olleet kenenkään», vaan olivat »kaiken maailman yhteisiä», sai ken tahansa mennä kirves kourassa salolle ja kysymättä keneltäkään lupaa, raataa *huuhdan,* minne vain mieli teki. Syksyisillä metsästysretkillä kulkiessaan erämiehet useasti tapasivat katsella kaskimaita ja kun löysivät sopivan vaaran, veistivät pilkkoja puihin, ja sillä oli paikka merkitty omaksi. Eikä siihen tavallisesti toinen

ruvennut tunkeilemaan. Myös »omia aikojaan kun pyhäiltoina tupakoitiin, tuumattiin miehissä, jotta minä aijon siihen, ja minä siihen halmeen tehä».

Sekametsäiset ruohoiset vaarat ja lempisammalikko-ahot, joilla kasvoi kuusta, koivua, leppää ja pihlajaa, olivat parhaita kaskimaita, mäntyperäiset vaarat olivat huonompia ja laihempia. Useasti kaadettiin kaskeksi koko vaara, aina suonrantoja myöten, ja »on ne ennen korvet ja kaikki kaataneet huuhiksi[2], suurtakin metsää, alempia petäjikköitä».[5]

Ensi töiksi, syksyllä Mikkelin jälkeen, kaskimetsä kirveillä ja *kassaroilla näröttiin* eli *kassaroitiin*.[3, 6] Kaikki pienet puut ja vesat rapsittiin poikki, ja isommat puut karsittiin tyveltään paljaiksi. Sitten oli parempi hakata talvella, eivätkä pienet puunnoikkelot olisi hangen alta yltäneetkään kirveen terään.

Sillä hangen aikana huhta käytiin *hakkaamassa*. Keväällä *huuhtikuussa*, jo Maarialtakin, kun lumi oli niin hangittunut, että kannatti suksimiestä, hiihdettiin salolle lyömään puuta maahan. Kaikki puut järjestään keikautettiin vieri viereen *pitkinmaiseen*, latva »vesietelään». Siinä asennossa ne paremmin kuivuivat, ja oli helpompi sitten rovita, kun eivät olleet ristiin ja rastiin. Mutta kaikkein isoimmat hongat, *aarniopuut*,[1] ja haavat jätettiin seisomaan, ne vain *pyällettiin*, hakattiin kolot tyven kahta puolta, että tuuli sai toimittaa kaatotyön, taikka kolottiin ympäri puuta korttelia leveä vanne, niin että puu kuivui ja kuoli maata laihduttamasta. Sillä myöskin maan piti hautua, turtua ja kuolla, ennenkuin se saattoi kasvaa hyvän viljan. Semmoisia kuivia tavattomia honkia jäikin usein huhtaan *patvina*,[1] *kuivettoina*[2] eli *keloina*[3] seisoa törröttämään, jopa väliin niin paljon, jotta orava pääsi puittamalla huhdan ylitse metsästä toiseen.[1]) Joskus jo vuosia edeltäkäsin isojen vaarojen isot hongat pyällettiin ja heitettiin tuulen kaadettavaksi odottamaan vastaista kaskenkaatajaa. Mutta kuuset, isotkin, lyötiin maahan, sillä oksikkaina ne olivat hyviä palamaan ja paloa kiihdyttämään. Kun hakkuuaikana oli vahva hanki, jäivät kannot koko korkeiksi, parin kyynärän, jopa joskus miehen mittaisiksi. Semmoisina ne sitten kuin mitkäkin nokitontut jäivät halmeen vartijoina seisomaan. Vain pienet kannot hakattiin pois tieltä. Majavanhampaalla hioivat kaatomiehet kirvestään, jottei teränjälki ottaisi vesaa enempää kuin majavankaan hampaan jälki. Huhtaa hakates-

[1]) Nykyään saadaan näiden kuivetto-kelojen juurista »ylön hyvää tervaa».[3]

saan liikkui kirvesmies puulta toiselle lyhyillä suksikalhuillaan, kömpelöillä *potakoilla*.

Suuret huhdat pitivät hakkuumiehiä työssä aina kevätpuoleen, jotta lumi jo alkoi sulaa pälviin. Semmoisekseen sitten heitettiin koko maahan lyöty metsä. *Kuivaperäiset* maat poltettiin samana kesänä *verikaskesta*,[1] samoin koivikoita ja *hyötömetsiä rieskattiin*,[3] mutta matalat *lamuperäiset* maat, vanhat metsät ja kuusikot jäivät *haudantamaina*[3] vasta toisena kesänä poltettaviksi. Edellisiä sanottiin *yksitulisiksi*, jälkimäisiä *kaksitulisiksi* huhdiksi.[4]

Juhannuksen edellä, kun touot oli tehty, kun oli tyyni hyvä ilma, taikka kävi hiljainen tuulenhenki, huhta *poltettiin;* kovalla tuulella olisi helposti saattanut heittää tulen metsään. Vaikka vanhoilla oli kyllä siihen varansa: kiersivät huhdan kuikankynnellä, kuikka kun on semmoinen vesilintu, niin se esti tulen lennähtämästä metsään. *Iskutulella*, tuluksista ei huhtaa sytytetty, se ei ollut niin voimakasta, vaan piti ottaa valkea *kitkantulella*, sillä se oli vihaisempi tuli ja äkäisempi maata kärventämään. Otettiin pari kuivaa tervaspalikkaa ja elävän puun kuivaksi paahdettua pakkulaa. Tehtiin sitten toiseen tervaspalikkaan rako, korttelia pitkä, puolta tuumaa leveä, rakoon pantiin pakkulaa ja toisen tervaspalikan päällä hangattiin, kunnes savu alkoi tuuhahdella, ja viimein leimahti tuli. Niin vanhat vaarit kouristaan vain hieraisivat valkean ja itse ensimmäisen pehkon sytyttivät. Sitten eivät kyenneet pahansuovatkaan pilaamaan.[2] Tuohikäppyrään pistettiin tuli, se puupihtiin, ja sillä sytyteltiin huhdan reunoihin aseteltuja lahoja sekä pehkoja. Tuulen yläpuolelta ja ympäriinsä pistettiin paloksi, huhta syttyi kuin tappurakuontalo, ja pian oli koko raivio yhtenä hirveänä roviona. Ryskyen ja rymisten rynnisti tohiseva tuli ryteikköön, ja sankka savu kohosi taivaille. Sukkelaan kirmaisi valtava palo yli murrokon kärventäen viimeksi palamattoman keskustankin. Joskus sattui niin, että suureen huhtaan hätäytyi itse kontio liekkien keskelle. Niin oli käynyt Kiannan Kerälänkylän Koukovaaralla. Suureen patvihonkaan oli ukkoparka kaahaissut, siellä kiukuissaan ja peloissaan kiljunut ja karjunut, viimein kurahtanut maahan ja palanut.

Niin jätettiin huhta taas talveksi hangen alle, sitten seuraavana kesänä siinä heinänteko-ajan edellä, se *rovittiin*. Palamattomat rungot kasattiin palamattomiin paikkoihin ja sytytettiin tuleen, *rovioihin*. Viimeksi vielä *tiereltiin* eli *kekäleidenneltiin*, kepakolla vieriteltiin palavia kekäleitä *pieltopaikkoihin*,

kun oli jäänyt semmoisia *välkkypaikkoja*, tulen käymättömiä *maankenkiä*. Tuulella kävi rovitseminen paremmin, alapuolelta tuulen lähdettiin kärventelemään, ettei tarvinnut niin paljon hääriä savun seassa. Se oli nokista ja tulenpolttavaa työtä, pikimustina murjaaneina ja metsäkyöpeleinä siellä nokipilvessä, savun ja tulen ääressä työmiehet kanki kourassa heiluivat.

Mutta oli kevätkesäisessä huhdanraadannassa metsäelämää rakastavalla ja korven ääntä ymmärtävällä salolaisella hauskuutensakin. Niinpä vanha Kypärän ukko vieläkin oikein kaipaillen muistelee niitä aikoja: Kyllä se oli ihanaa, kun oltiin sydänmaalla huhtaa polttamassa ja rovihtemassa . . kun linnut lauloivat, niin jotta helisi . . kun käetkin kukkuivat, niin jotta kävi yksi helinä. Kuuli niin monta laulunlajia, jottei tiedäkään. Mutta käet kaikkein kauneimmin kukkuivat, yön aikana ne kaikkialla oikein rujusivat. Ja kun leivo[1]) tuli huhtimaalle laulamaan, niin siitä vasta oikein ihastuttiin, se oli hyvä merkki, jotta leipää tulee. Ja tyyninä öinä laskettiin lampiin verkkoja, ja käytiin ongella ja pyydettiin rysillä ja saatiin kalaa. Ei jaksettu syödäkään, suolaan pantiin. Sai pyytää lintua ja kalaa niinkuin mieli teki, ei ollut vahtia . . kaikki oli omassa hallussa. Oli teerensoidin parhaillaan, viriteltiin rihmoja teerille ja saatiin niin paljon, niin paljon, jotta aivan lintua keitettiin, keitettiin lintua ja kalaa. Majassa asuttiin, ja tuli paloi majan edessä, siinä keitettiin linnut ja kalat ja muut syötävät, ja juotiin tuohilipillä vettä hetteestä. Jo oli hauskaa, ei tiedetty näitä aikoja . . . Se vain piti varata, ettei käki saanut pilata, siksi nukuttiin aina leipäpalanen päänpohjissa, ja heti herättyä siitä haukattiin. Sillä jos käki sai pilata raatajat, kasvoi huhta huonon viljan, tähät tulivat mustapäitä.

Sitten seurasi viljanpano. Ennen heinäntekoa, jo *etsingon päivältä*[5] alettiin, ja *Jaakoksi* piti joutua valmiiksi, silloin ehti vilja hyvälle laiholle ennen talven tuloa. Maata ei ensinkään kynnetty — Jonkerin puolessa ja Sotkamossa jotkut ovat kyntäneetkin —, kypenikköön vain kylvettiin vilja, sitten päälle *karhittiin*, niin jotta multa nousi tuhan alta, ja jyvät peittyivät. Kannonjuuret kaiveltiin kuusen koukkerosta tekaistulla *kuokalla*. *Karhi* oli tehty vain kuusen oksikkaista rungoista, kuusi, kahdeksankin metrin pituista rungonpuolikasta vitsastettiin poikittaisten *ruotopuiden* väliin, sivuihin kiinnitettiin *aisat* ja peräpuoleen *häntäpuu*, josta voitiin ohjata.

[1]) peipponen.

Joustavat, toista kyynärää pitkät oksat sujuivat ja karhosivat joka juurenkin loman. *Ruista* palomaahan aina pantiin — pieniin paloihin myös nauristа, Sotkamossa mainitaan joskus kylvetyn ohraa — ja halme piti aina siementää *halmerukiilla*, sillä *peltoruis* ei siinä menestynyt. Mutta hyvin harvaksi kylvettiin kaski, paljoa harvemmaksi kotipeltoa, sillä voimakas tulimultainen maa työnsi vahvasti kortta, ja juuri *pensoi* leveäksi rykelmäksi. Se oli jo koko iso aho, joka vain tynnyrillä siemennettiin. Niinpä esim. *Akanahon* puolentoista tynnyrin halme Akanvaaran liepeellä, Puolangan Väyrylässä, oli niin laaja, että karhitsija saattoi sen kiertää vain kolme kertaa rupeamassa. Ja Särkimäkeläisen halme *Rakennuslehdossa*, tynnyrin halme, oli noin sata syltä ristiinsä.

Lopuksi, jos huhta oli lähellä asuttuja maita, tehtiin sen ympärille aita, lyötiin metsästä puuta vain semmoisenaan maahan ja palopuita pantiin lisäksi. *Murtoaidaksi, risuaidaksi* sellaista rytöstä kutsuttiin. Etäisillä selkosilla, missä ei kylän karja liikkunut, ei halme kaivannut minkäänlaista aitausta. — Paikoin laskettiin syksyisin hevonen halmelaihoa syömään, sillä »ei se pilau, kun hevonen syö, mutta lampaan syönnillä pilaupi».[1]

Polttosotien aikoina oli vilja useasti kylvetty kaskeen jo keväthangille, jotta ei aitasta joutuisi rapparien haltuun. »Sieltähän menee maahan, kun lumi sulaa», arveltiin. Oikein vanhaan aikaan ei huhtaa ollut ensinkään rovittu, oli viskattu vilja vain polttotuhkiin.[5]

Seuraavana kesänä halme *leikattiin*, ja hyvinä vuosina joutui vilja joskus jo Jaakonpäivältä sirpille. Ja kun oikein kauniisti kasvoi, niin oli vilja *verissään* »kuin veripurtilo, ja siitä se hyvä jauho lähti».[1] Sattui joskus tällaisen, verissään olevan ihanan laihon kova pakkanen turmelemaan kesken leikkuutyötä, niin että kaikki meni kahuiksi. Ahkerasti häärivätkin leikkuumiehet, mutta suurien halmeiden katkaiseminen kesti viikkomääriä, vaikka öilläkin päiviä pyöristettiin. Kuutamallakin näki kyllä leikata, mutta jos ei ollut kuudanta, toimittiin tulen valolla. *Tulisoittoja, tervassoihtuja*, pitkiä kolmisylisiä honkansäippiä, vitsastettiin pitkiin kaskikantoihin, ja sen mukaan kuin leikkuu edistyi, siirrettiin valoneuvoja, ja ne paloivat kuin kynttilät, ja paikoin niitä sanottiin *miiluiksi*.[2] Sekä miehet että naiset olivat leikkaamassa. Suuria *lyhteitä*, aina kuusi vaaksaa ympärimitaten,[2] sideltiin kaksijatkoisilla siteillä — miehet sitoivat, naiset eivät kyenneet. Riiheen pantaessa lyhteet sidottiin uudestaan kolmeenkin osaan. Lyhteet

aseteltiin kuivamaan *kuhilaille* oksikkaisiin puunrunkoihin, *kärväisiin*, taikka lyötiin kasken kantoihin neljä naulaa, ja niihin ripustettiin lyhteet siteistä, latvat alaskäsin ja vielä *kattolyhde* kannon nokkaan. Tehtiin myös kymmenlyhteisiä *varajalkoja*. Kärväiltä ja kannoilta ladottiin lyhteet suuriin *suoviin*,[5] *aumoihin*,[3, 4] *kykäille*[1] ja *närtteisiin*.[1, 2, 4] Tuhannenkin lyhdettä pantiin samaan aumaan taikka närtteeseen, ja olivat ne kolmekin syltä korkeita, niin että piti *anteluspuulla* kurotella lyhteitä ylös. Suurelle halmeaholle kohosi koko joukko semmoisia komeita kekoja.

Talvella lumen tultua, kun järvet jäätyivät ja suot pohjittuivat, ajettiin aumat kotiin ja puitiin kotiriihissä.

Hyvin lähtikin halmeriihestä jumalanviljaa, jos oikein otti lähteäkseen. Tavallisesta laihosta saatiin tynnyri sadasta lyhteestä, ja useasti lähti sata lyhdettä kapan kylvöstä, joten siis tynnyrin kylvöstä kasosi kolmekymmentä tynnyriä. Niin oli Ukonvaaran ukko Kuhmossa saanut *Paloaholta* 38:n kapan siemennykse[illegible] tynnyriä. Mutta joskus erkani viljaa vieläkin enemmän. Hyrynsalmella oli saatu tynnyrin ja kahden kapan kylvöstä 40 tynnyriä, ja Hiienvaaran ukko Puolangalla oli korjannut *Kuirivaaran* halmeesta kapan panokseta sata kappaa.

»Siitä viljan sai kaikkein helpoimmalla.»[3]

Siksipä isoisten huhdanraatajien aitat olivatkin eloa täynnään.

Mutta *yksi ainoa kerta* vain samasta huhdasta otettiin viljaa, ja niin oli kärvennetty maa sekä poltettu metsä suorittanut veronsa. Suomussalmella mainitaan joskus jonkun kerran vielä palomaan entisillä puilla rovitun ja tierellyn sänkeen, sitten karhitun ja kylvetyn rukiille, samoin Sotkamossa. Mutta tavallisesti heitettiin aho heti ensi viljan jälkeen ruohottumaan ja metsittymään. Heinää kasvoivatkin *halmeahot* ensi vuosina varsin kovasti ja olivat »mainion hyviä karjanlaitumia». Lähellä olevia ahoja käyttivätkin niiden raivaajat aidattuina *hakamainaan* muutamia kesiä, jopa niitä niittivätkin ja saivat joskus vahvoista vaaranmaista kymmeniä häkkejä heiniä. Jo halmeen kasvuaikanakin niitettiin *nurmea* monet häkit viljan keskeen jääneistä palamattomista *aulakkeista*.[3] Sitten jäivät entiset halmemaat yhteisiksi karjalaitumiksi ja rupesivat työntämään metsää, koivikkoa, männikköä, haapaakin, sillä »se oli hyvin metänottavaa se halmeaho». *Ahometsiksi* semmoisia vieläkin sanotaan.[2]

Mutta vuosia kesti, ennenkuin saman ahon voi uudestaan raataa huhdaksi. Vähintäänkin kolmekymmentä vuotta piti metsän kasvaa, neljä-, viisikinkymmentä vuotta,[5] jopa kuusikymmentäkin.[1] Jotkut vanhat ukot olivat ehtineet eläessään kaksi kertaa käyttää saman ahon halmeena.[1]

Niinpä täytyikin joka vuosi aina etsiä uusi ja uusi huhtavaara, ja niin tuli vähitellen kasketuiksi kaikki Kainuun korpien kelvolliset maat, ei lopulta ollut »ei yhtä saareketta, jossa ei olisi halmetta käyty»,[3] ja niin »ne on läpeensä huuhattu nämä Pohjanmaat moni kertaan».[1] Ensin raskettiin lähiseudut ja siitä siirryttiin vaara vaaralta yhä syvemmille selkosille; ensin savusteltiin neljänneksen, parin päässä, siitä jo jouduttiin peninkulmaiselle taipaleelle, parin, kolmenkin peninkulman sydänmaalle ja lopulta neljä-, viisipeninkulmaisten korpien taakse. Niin oli puokiovaaralaisilla halmeensa kolmen neljänneksen päässä *Utavaaralla*, *Lehtovaaralla* ja *Piltungissa*. Utavaaralla oli myös Puolangan talolla halme parin, kolmen peninkulman takana. Kypärävaaran ukolla oli raateensa parin peninkulman matkassa *Karisenvaaran* laiteessa, ja vuokkilaiset raatoivat yhtä pitkän taipaleen takana Venäjän rajaseuduilla, *Murtovaaroilla*, *Jännevaaralla*, *Sakko-* ja *Luolavaaroilla*, *Aitto-* ja *Pirttivaaroilla* sekä *Koivukiiman* ja *Paksunoksan* ahoilla. Kuhmolaiset niinikään kaskesivat rajamailla parin, kolmen peninkulman päässä. Olipa Rastin talolla ollut raade Venäjän rajalla *Hutunsilmän* vaaroilla, jonne tuli taivalta viisin, kuusin peninkulmin. Ja rikkaat Ristijärven Toloset kävivät Hyrynsalmen *Paljakalla* huhtatöissä. Sinne tuli matkaa 3—4 peninkulmaa, ja laskettiin veneellä Iijärveä Uvajärveen, josta noustiin Latvajokea Latvajärveen ja edelleen Louhijokea Ilvespuron haaraan, mistä kontti selässä lähdettiin astumaan metsäpolkuja myöten. Polkua sanottiinkin »Tolosen tieksi». Paljakan vaaroilla savustelivat myös Puolangan Leipivaaran ukot, Vanhantalon ja Sopen isännät.

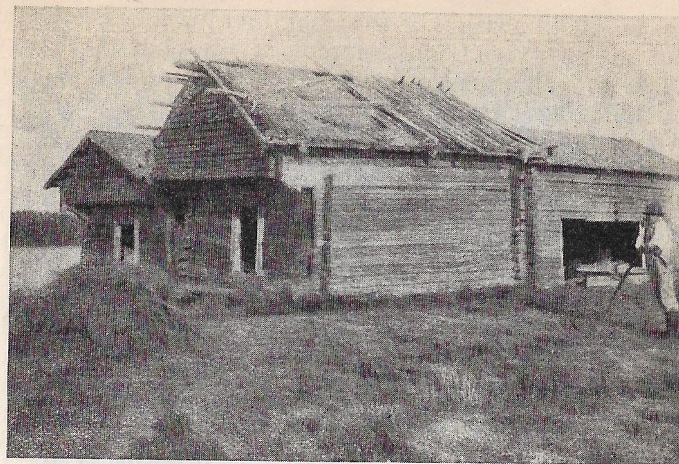
Kaukaisille kaskimaille vedätettiin siemenviljat jo talvenaikana, vietiinpä suuri piimäleilikin raadantapäivien särpimeksi, havumajaan vain piilotettiin. Läheisille halmeille kannatettiin siemenet hevosen selässä, ja omat eväät kannettiin kontissa. Hankien aikana kun hiihdettiin hakkuuseen, vedettiin eväitä ahkiossa, enimmäkseen leipää, jauhoja ja suolaa, sillä erämaa antoi kyllä lihaa ja kalaa. Rakennettiin tuohikattoinen *maja* tai *kota*, jopa joskus *saunakin*, jossa oli mukava asustella. Ja asusteltiinkin siellä viikko-, kuukausimääriäkin. Kun saatiin tämä huhta hakatuksi, antoi työtä toinen, lähellä oleva edellisen kesän raivio. Ruvettiin sitä palolle hankkimaan ja sitten polttamaan. Sen jälkeen käytiin

kolmatta huhtaa rovitsemaan ja laittamaan siemenelle. Kun se oli saatu kylvetyksi, päästiin kotiin ja ehdittiin hetkisen heilua heinätyössä, mutta sitten jo taas kiirehti neljäs halme leikkuumiestä, ja kun sieltä jouduttiin kotipirtille, oli jo syksy käsissä.

Mutta rikkaat Kiekinniemen Piiraiset asustivat selkosilla koko kesän. Talossa kun oli tavaton perhe, jouti siitä kyllä osa yletaikojaan huhtamailla raatamaan, ja silti jäi vielä väkeä kotitöihinkin. *Saarikiekin* ja *Kaidankiekin* selkosilla oli heillä suuret halmeet. Keväthangilla muutti sinne osa miehistä eukkoineen ja lapsineen, pienet pahasetkin vietiin kätkyineen, kaikkineen. Metsäpirtissä salolla asuttiin, kaadettiin huhta, poltettiin toinen, rovittiin kolmas ja neljäs leikattiin, välitöinä tehtiin heinää halmeitten aulakkeista ja pyydettiin kalaa sekä lintua. Leipääkin salolla paistettiin. Jauhinkivet hakattiin paasista, ja pirtissä oli paistinuuni ja halmeen laidassa aitta, jossa oli kyllä leiväksiä. Oli vielä riihikin metsän reunassa, ja syksypuoleen kuului sieltä tuon tuostakin riusanroime. Kaikki lähiahojen vilja siellä puitiin ja talletettiin aittaan, mutta oljet heitettiin ulos märkänemään taikka pistettiin ne tuleen. Sitten kun kaikki oli valmiina, palattiin kotiin Kiekinniemelle, josta oli oltu pois viisi, kuusi kuukautta.

Piiraiset olivatkin kaskikauden suurviljelijöitä. Paitsi edellä mainittuja Kiekkien halmeita, kerrotaan heillä olleen kuuden tynnyrin kylvön *Valkeisvaaralla* sekä vielä mokomamman suurhalmeen *Kukkosenvaaralla*. Siihen oli kylvetty aina yhdeksän tynnyriä. Suuri raade oli ollut *Määtänvaarallakin*, jossa tiedetään myöskin seisoneen riihen sekä viisiseinäisen vilja-aitan. Olikin talossa ollut viljaa, neljä aittaa rinnan kyhjöttänyt kotiniemen rantatöyrällä, ja ne halmerukiilla täytetty kattoon asti. Vieläkin seisoo talon autiolla niemellä muiden aittojen joukossa Piiraisten vanhin aitta, rakennettu jo 1667. Sanotaan sen alkuaan olleen halmeaittana.

Toinen suurviljelijä oli *Rastivaaran* eli *Rastin Immosten* suurperhe. Se raatoi aina Hutunsilmää myöten Venäjän rajoilla, ja »se oli julma talo ennen ja mainio halmeenraataja ja maailman rikas paikka». Oli talolla kerran seitsemän tynnyrin halme Vieksillä, *Kiesonvaaralla*, ja niin tuli rutosti viljaa, jotta närtteet jäivät puimatta yli vuosien. Monet aitat olivat viljaa täynnään, ja hinkalot olivat niin korkeat, että eloa »portailta pantiin ja portailta otettiin». Aina Kiannalle asti käytiin talosta monin hevosin huhtarukiin siementä noutamassa, ja »sillä rukiilla kun kylvettiin, niin ei lehmäkään liikkunut», ei märän-

Kiekinniemen vanhoja vilja-aittoja. Kuhmo. Etumaisena vanha halmeaitta, v:lta 1667.

nyt oras hangen alla. Mutta Rastin aittaan elot märkänivät. Monet vuodet kun rukiit seisoivat ummehtuneissa hinkaloissa, pilautuivat ne, niin että kerrankin saatiin tyhjentää aittojen sisus järveen. Ja siihen kohtaan kohosi sitten *Rytisaari*. Niin mahtavia olivat aikoinaan Rastin Immoset, etteivät suvainneet toista eläjää lähelläkään, kielsivät, kun muuan aikoi tehdä talonsa Kankivaaraan, puolen peninkulman päähän. Sitten kun tuli lohkojako, joutuivat useimmat huhtamaat ruunulle, ja talo rupesi köyhtymään.

Suuria halmeita oli ollut Kiannan *Kuustolaisillakin* Juntusen selkosilla. Oli kerrankin — v. 1822 — saatu 18,000 lyhdettä, ja niistä oli puitu niin paljon viljaa, että aitan hinkaloita oli pitänyt korottaa. Myöskin Leipivaaran ennen mainittu »Vanhurskas» oli luettava suurviljelijäin seuraan. Häneltä oli noudettu eloa aina Tyrnävää ja Ängeslevää myöten. Kerrankin oli toistakymmentä hevosmiestä ollut viljansaannissa, ja ukko oli vain arvellut: »Ei niin paljon tähän kartanoon sovi, ettei kaikki saa». Ristijärven tutut Toloset olivat myös joka kevät soutaneet venelastittain rukiita Ouluun, ja »jyvät oli suuria kuin kahvipööniä».

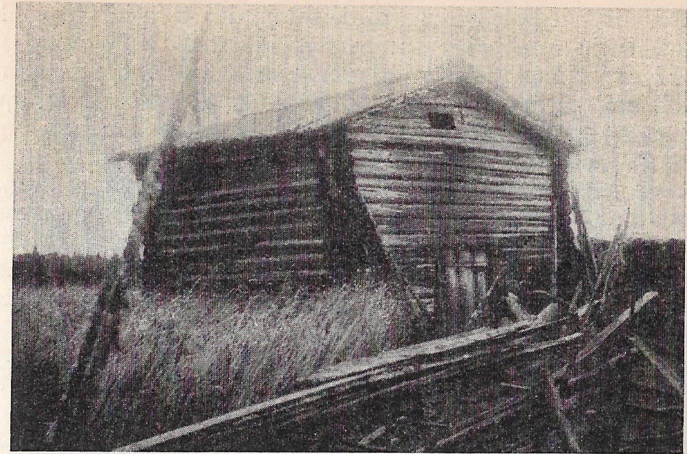
Vähäväkisemmät raatoivat pienempiä huhtia, parin, kolmen kapan, kymmenenkin kapan ahoja. Jotkut jaksoivat tynnyriin, pariinkin kaataa metsää ja saada siementä.

Useasti yhtyivät raatajat yhteisvoimin raivaamaan *yhteis-*

huhtia, ja silloin saatiinkin toisinaan tavaton kaski, kokonaisen metsän aukea ryteikkö. Semmoinen oli ollut Vuokinkylän Kyllölän, Kovalan, Heikkilän, Järvelän, Rimpilän ja Kinnulan miehillä *Ison-Murron* aholla, Vuokinjärven lähellä. Kaksitoista tynnyriä oli ahoon heitetty siementä, mutta saatu vain muutamia seulallisia kehnoja kahuja, kun oli halla niin pahoin turmellut parhaillaan verissään olevan viljan. Yhtä suuri yhteiskaski oli noin sata vuotta takaperin ollut Hyrynsalmen Kypärävaaran taloilla sekä Ristijärven Mustanvaaran Karppilalla, Kuljulla, Heikkilällä ja Myttylällä Syvännoron kankailla. Kylvön suuruuden mukaan ruvettiin ahoa sanomaan *Kaks'-toistatynnyriseksi.* Toinen suurhalme oli ollut Hyrynsalmen Luvankylän miehillä *Lehtiaholla,* Heinisuon selkosella, ja siihen oli kylvetty kahdeksan tynnyriä ja saatu 8,000 suurta lyhdettä. Puolangallakin mainitaan kerran raadetun kahdentoista tynnyrin huhta »siihen aikaan, kun ei ollut kirkkoa muualla kuin Paltamossa», ja Paljakan liepeellä, *Jatkoaholla,* oli ollut yhdeksän tynnyrin halme.

Suuri yhteishalme oli, noin 50 vuotta takaperin, ollut myös Ristijärven Päsämällä ja Kilpelänvaaralla *Riitavaaran-aholla.* Halmeesta oli lähtenyt 9,000 lyhdettä ja aina sadasta lyhteestä tynnyri eloa. Näljängän perukoillakin mainitaan Perangan kolmella talolla olleen *Nälkävaaralla* yhteinen huhta, johon oli heitetty siementä kolme tynnyriä. Ja Puolangan Joukokylällä oli kesällä 1867 *Äylönvaaran* liepeellä hyvin iso halme, viiden talon raatama, mutta halmeesta ei saatu mitään, pakkanen palelsi kaikki, ja siitä ruvettiin paikkaa kutsumaan *Halla-ahoksi.* Kuhmon Saunajärven Kähkölä ja Piiraala raatoivat useasti yhteisiä suurhuhtia. Semmoinen oli heillä kerran *Kuusikankaalla,* Jonkerin puolessa, kuuden tynnyrin aho ja toinen iso halme *Issakanvaaralla,* Saunajärven takana. Viimemainitussa paikassa viljalyhteet varkaiden pelosta jo halmeella *ravattiin,* pieksettiin jyvät irti lyhteistä ja korjattiin pois. Sitten vasta talven tultua vedettiin lyhteet kotiin riihittäviksi.

Miehissä yhteishalmeet raadettiin. Saman verran oli miestä aina kustakin talosta joka työssä,[5] taikka taas isommasta talosta oli enemmän, pienemmästä vähemmän raatajia, *päiväluvulla* ja *miesluvulla* kun työskenneltiin.[2, 3, 6] Mutta Kiannan Vuokilla mainitaan käytetyn ikivanhaa *kirves*-mittaa. Niin oli voinut jostakusta talosta olla kasken kaadannassa pari kirvestä, toisesta kolme, toisesta neljä, viisikin kirvestä, jopa jostakusta aidantauksen mökistäkin jokunen kirves jou-

Vanha halmeriihi Riihelehdon vaaralta Sotkamosta. Rakennettu 1746.

kon jatkona. Samoinkuin huuhtaa hakatessa, samoin sitten polttamassa, roviossa ja tierelyssä sekä leikkuutyössä oltiin kirvesluvulla, naisetkin kävivät kirveestä roviolla ja leikkuussa sekä hevonen ajotöissä. Oli sitten *sottalauta,* semmoinen nelis-kulmainen palikka, jossa jokaisella oli *puumerkkinsä* ja sen vieressä lovia merkkinä kirvespäivistä. Siitä selviytyivät rästipäivätkin. Jos jollekulle oli jäänyt rästiä, oli se viimeistään leikkuutyössä yhtä monella kirvespäivällä suoritettava. Kellä taas ei ollut hevosta antaa yhteistyöhön, hän korvasi sen kirveellä. Siemenkin pantiin kirvesluvulla: *kappa kirveestä,* viisi, kymmenen, kaksikinkymmentä kappaa, huhdan suuruuden mukaan. Kirvesluvun mukaan jaettiin halmeen elotkin, lyhde annettiin aumasta aina kutakin kirvestä kohden, niinkauankuin jakamista riitti. Sitten kukin sai itse puida omansa. Kaukaisilla kaskimailla oli entisaikaan omat *metsäriihensä,* joissa puitiin halmeen viljat, ja vietiin vain jyvät kotiin, mutta oljet heitettiin metsän hyviksi. Ne jäivät sinne maatumaan useinkin suuriksi kummuiksi. Monilla vaaroilla ja ahoilla kerrotaan ennen metsäriihen olleen. Kiannan Vuokin perukoilla on muuan tavaton aho, jota nimitetään *Viisiriihiseksi,* ja sanotaan siinä toistasataa vuotta takaperin olleen viisi metsäriihtä. Niiden kiukaanrauniotkin vielä näkyvät. Sotkamon Riihilehdon talossa, korkealla vaaralla, tapaamme vielä vanhan, 1746 rakennetun, halmeriihen, vankkahirsisen huoneen, jota Jäätiöläiset vaaralla halmetta viljellessään olivat käyttäneet.

Joskus tuli huhtien raatajille salomailla tora ja tappelukin, kun satuttiin mielimään samaa kaskimaata. Niin olivat kerran Hyrynsalmen Honkajärven miehet ja Kuhmon Hiirenniemeläiset pitäneet kovaa metakkaa *Tappeluaholla*, jopa miehenkin surmanneet. Mutta Hiirenniemen miehet olivat pitäneet puolensa, vallanneet ahon ja raataneet huhdan. Se kyllä on jo niin vanha asia, että sama aho ehdittiin aikoinaan jo toistamiseen raivata halmeeksi. Samoin kerrotaan entisaikoina toratun myös Kuhmon *Hamaravaaralla*. Roviossa olivat teutuneet, muuankin kirveellä uhkaillut, ja huutanut: »Hamarallako, vai terällä minä sua vetäisen?» Siitä vaarakin oli sitten perinyt nimensä.

Mutta vielä useammin tuli halmemaista riitoja rajaseuduilla rajantakaisten karjalaisten kanssa. Rajantakaiset tuppausivat tälle puolen huhtia raatamaan, ja tämän puolen miehet taas monesti pakkausivat tuolle puolen. Ristiin niin puolin ja toisin raadettiin ja riideltiin, kun ei valtain välillä ollut selvää rajaviivaa.

Niin olivat vuokkilaiset kerran hakanneet kahdentoista tynnyrin huhdan *Koukovaaralle*, polttaneetkin sen ja rovinneet. Mutta sitten tulivat rajan takaa vuokkiniemeläiset, karhitsivat huhdan ja kylvivät omalla jumalanviljallaan, vieläpä kerskuivat: »Mie kylvän nellikköni, vaikka honkia taivaasta satakkah!» Mutta kylvämispuuhiin joutuivat vuokkilaisetkin, pieksivät »nellikön» kylväjiä, niin että he vaivaisina ratsastivat hevosillaan omalle puolelleen, valitellen: »Voi miun luitain!» Toisen kerran taas rajantakaiset rovitsivat ja kylvivät vuokkilaisten raataman huhdan, leikkasivatkin ja kokosivat elot aumoihin. Sitten raatajat menivät kotiin, jättivät vain miehen saunalle vartijaksi. Vuokkilaiset, jotka eivät siihen asti olleet edes näyttäytyneetkään, tulivat miehen luo saunalle muka sovintojakoja haastelemaan, juottivat miehen tolkuttomaksi ja veivät omiin hoitoihinsa kaikki halmeen elot. Samoin tuli Kiannan miehille monesti riita latvajärveläistenkin kanssa, ja kuhmolaiset taas torailivat kolvaasjärveläisten kera.

Riihilehdon vanhan halmeriihen uuni. Sotkamo.

Mutta sitten latvajärveläiset kerran menivät Vienaan valittamaan, ja siitä tultiin rajaa käymään. Mutta paljon siinä riideltiin, ennenkuin saatiin selväksi, mistä rajan piti kulkea, kuusi viikkoa kinailtiin Hutunsilmän seuduilla, ja kaksi rajaakin hakattiin. Suomen insinöörit väittivät, jotta »tästä!» ja Venäjän, jotta »tästä!» Suomen miehet sanoivat, että »se pitää mennä meijän raja siihen kivenrakoon järvessä . . ja siihen se sitten menikin».[2]

Entisaikojen valtavasta halmeenviljelyksestä kertovat vielä monet paikkojen nimet. Puhumattakaan epälukuisista »ahoista», joita on Kainuun korvissa kaikkialla, Lyhdeahosta Mieronahoon asti, on vielä monia »raseja» sekä »paloja». Varsin lukuisia nimiä ovat myöskin Riihivaarat, Riihilehdot, Riihijärvet sekä Aittovaarat, Aittoniemet, Aittokorvet, jotka kaikki kertovat entisistä suurhalmeista. Onpa Otermalla *Voudinahokin*, josta tiedetään »vouvin» käyneen perimässä kymmenyksiänsä, joka kymmenennen varajalan oli ottanut.

Oli silloin viljaa Kainuun nälkämaillakin, jopa aina Ouluun vietäväksi. Ei puhuttu puutteesta eikä pyydetty hätäapua. Vasta sitten, kun huhdanraadanta täytyi lopettaa, väheni vilja, ja nälkä rupesi ahdistamaan korven kansaa.

Peltoa Säräisniemen Mustanmaan harjulta.

PELTOVILJELYKSESTÄ.

»Elo aitassa,
nauris kuopassa.»

Pienet olivat korpimaiden *pellot*, vain kotivaaran lähimmät ympäristöt oli viljelykselle raivattu. Ja vaaran juurelta, vainion aidan takaa alkoi kontioiden korpi, jossa vain siellä täällä oli niittyperkkiöitä sekä huhtaraateita ja halmeahoja. Kirveellä ja tulella uskalsi kainuulainen käydä korven kimppuun, mutta kuokkaansa ei hän rohjennut iskeä sen sitkeään maakamaraan, tyytyi vain möyrimään kotoista ympäristöään. Eikä ennen niin paljon peltoa tarvittukaan, kun halme antoi leivän.

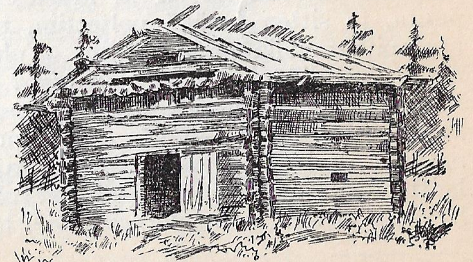
Ja karujahan Kainuun erämaat ovat pelloiksi. Suot ovat enimmäkseen »kariperiä», savimaita on vain siellä täällä järvien rannoilla, jopa niin harvassa, että yksin muuraussavikin täytyy paikoin vedättää parinkin peninkulman päästä.[1] Kivikkovaaroilla ovat talot, taikka semmoisilla »jantovilla multaahoilla», ja niitä kivikkovaaroja ja ahoja on kainuulainen pelloikseen perkannut ja saanut kotinsa ympärille semmoisen peltosarjan kuin »Rinnepelto, Kuusipelto, Kaivopelto. Navettapelto, Vaarapelto ja Vääräpelto».[1])

[1]) Hyrynsalmen Kypärävaaran peltojen nimiä.

Jo vanhoista ajoista on Kainuun ukko viljellyt kotipeltojaan *neljässä* osassa, kasvattaen niissä vuoron *ohraa*, toisen *ruista*. Muuan pelto makasi tänä kesänä *mahona* eli *kesantona*, toinen oli *ohralla*, kolmas kasvoi *ruista*, ja neljäs oli rukiille *muokattavana*. Seuraavana kesänä mahopelto lannoitettiin ja pantiin ohralle, edellisen kesän ohrapelto kylvettiin rukiille, ja rukiin alta päässyt maa jäi mahoksi. Ja niin jatkettiin iankaikkista kiertoviljelystä: maho, ohra, ruis . . maho, ohra, ruis . . . Mutta kun ruis oli kaksikesäinen kasvi, vaati vuorottelu nelipeltoisen kiekerön. Kesantoon, siemenettömän kesän jälkeen, kylvettiin aina ohra ja ohransänkeen seuraavana kesänä aina ruis, ja rukiinsänki heitettiin aina kesannoksi. Ohran alle maa lannoitettiin, vedettiin tunkiosta karjanlantaa noin sata kuormaa tynnyrinalalle, mutta rukiille ei lantaa haaskattu. Kesantopeltoon aidattiin karjalle lehmisavu, ja kesannon kolkassa kasvatettiin peruna sekä hamppu. Syksyllä kynnettiin viljansänki peittoon talven alle, ja keväällä ennen viljan panoa kynnettiin vielä pari kertaa. Siemenkin peitettiin kyntämällä.

Puuperäisillä *auroilla* vain kynnettiin, *puukarheilla* harattiin ja *puutadikoilla* pisteltiin lantaa, *puukuokilla* nostettiin pottua, ja kaskikantojen juuria kaavittiin kuusenoksakoukkeroilla. Kotiriihissä kuivattiin ja puitiin vilja käyrillä *varstoilla* taikka *riusoilla*, seulottiin tuomipohja-seulalla ja viskaimella käsin viskattiin.

Ruis ja *ohra* olivat jo vanhastaan kasvatetut leipäviljat. Suurina halmeaikoina kylvettiin toisinaan ruista paljonkin, mutta sitten jälkeen pantiin sitä tavallisessa talossa peltoon noin tynnyri, parikin. Ohraa kylvettiin suurtalossa kymmenenkin tynnyriä, mutta tavallinen talo tyytyi neljään, viiteen tynnyriin. Ohra kylvettiin paljon tiheämpää kuin ruis, ohratynnyrin maa siemennettiin kymmenellä, kahdeksalla, jopa vain kuudellakin ruiskapalla. *Kauraa* ei entisaikaan viljelty ensinkään, vähän kyllä nytkin, jossakussa talossa tynnyrin verran heittävät peltoon. *Suviruista* on myös kokeiltu, ja hyvinä kesinä tuotti se hyvästi. Heti hankien lähdettyä, kun routa oli sulanut, jotta

Tormuan vanha riihi Kiannalta.

aura pystyi peltoon, heitettiin se maahan ja joutui Perttulin aikana leikattavaksi.

Syysruis kylvettiin kotipeltoihin heinä- ja elokuun vaiheilla, Ollinpäivältä alkaen, ja ohra pantiin hankien lähdettyä. Vuosia myöten oli sitten, miten vilja joutui leikattavaksi.

Vuosia myöten tuli *satokin*, vaikka eihän se koskaan, lukuun ottamatta halmeita, karussa korpien ja vaarojen maassa mikään kehuttava tullut. Hyvinä vuosina saatiin hyvästä maasta 5—6 jyvää, parhaista 8:nkin, mutta ani harvoin 10. »Ne olivat lukukerrat ja lukumaat, joista niin viljaa lähti.»[2] Monesti saatiin tyytyä 3—4:ään jyvään, sillä »näissä maissa, kun saisi neljä, viisi jyvää, niin se olisi hyvä, mutta menee yhtä hyvin, ettei saa kun kahet siemenet», vain *kaksi* jyvää. Näin tapahtui silloin, kun halla kävi turmelemassa kasvavan laihon, taikka satoi viljaan *ruosteen*, niin että jyvä jäi pehmeäksi, taikka *turilaat* turmelivat, taikka ilmestyi *nokipäitä*. Nokipäitä tuli varsinkin vanhaan ohraan, »kun siemen meni hyvin vanhaksi . . kun yksi siemen oli kovin kauan samassa talossa, se otti ja semmoiseksi heittelehti.»[2] Silloin piti saada verestä siemenalaa muualta. Auttoi myös nokipäistä, kun ohransiemenen leikkasi vihantana. Sillä »ohransiemen kyllä itää, kunhan on kaksi akanaa yhessä ja vähän syäntä välissä».[2]

Leikatut viljalyhteet pantiin kuhilaille eli varajaloille. Ohria kuivattiin *uluilla*. Lyötiin peltoon tolpat, joiden varaan asetettiin orsi, ulku, ja siihen ripustettiin ohralyhteet kaksittain, latvat alaskäsin. Pantiin neljä, viisikin lyhdettä yhteen kimppuun, ja sanottiin kimppua *ohrapariksi*.

Kolmas vanhan kansan tärkeä viljelyskasvi oli *nauris*. Sitä paljon viljeltiin syötäväksi, ja parhaiten se kasvoi halmeessa. Joko jätettiin ruishalmeesta joku kolkka naurista varten, taikka raadettiin erityinen pieni huhta, varsinkin lepikköaholle. Vedätettiin myös entiselle halmeelle, rukiinsängelle, talvella havua ja murtoa ja mitä saatiin palavaa puuta, ja sitten kesällä poltettiin, tiereltiin ja kuokalla sekä rautapiiharavalla perhosteltiin. Tuhkakypeneeseen kylvettiin nauris *hypyllään*, vedettiin *sitkaimet* ja niiden mukaan siroteltiin siemen. Jotkut sekoittivat siemenen tuhkaan taikka hiekkaan, jotta saivat kylvön tasaisemmaksi. *Kuiri*-määrällä [1]) naurista kylvettiin, puolenkymmentä kuiria kun halmeeseen heitti, tuli jo kyllä syötävää. Tuhkaperässä kasvoi nauris hyvästi, ei tehnyt *juuriainenkaan* [2]) haittaa. Paikoin laskettiin

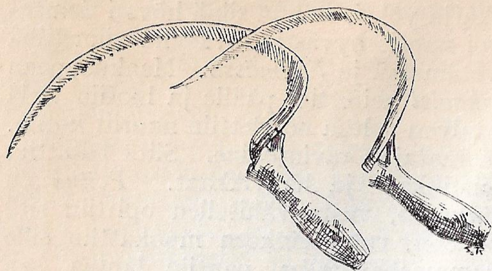
[1]) Kuiri-lusikka. [2]) juurimato.

nauriinkylvökselle lehmikarja yöksi, se kun siinä höysti siemennyksen, niin sitten kasvoi nauris hyvästi. Syksyllä viimeisinä viljoina käytiin nauris vetämässä ja *listimässä*. Maakuoppaan peitettiin halmeen sato, *kaalet* heitettiin päälle ja luotiin vielä multaa peitoksi. Sitten talven tultua noudettiin nauriit kotiin.

Nauris olikin tärkeä raatajan ravintoaine. Siitä laitettiin monet talven vellit, paistikkaat ja hauvikkaat. *Pottua* eli *potakkaa*[2] »ei ennen ollutkaan», vasta vähitellen opittiin sitä viljelemään. Kesantopeltoon, rukiinsänkeen muokattiin sille maa ja lannoitettiin »lammasnavetalla», pantiin lantaa, sen minkä aura jaksoi peittää peltoon. Alussa ei perunaa kovinkaan paljoa viljelty. Jokelassa Puolangalla oli saatu pottusatona »tervatynnyrin kopallinen». Vain kekrinä oli niitä raahdittu syödä, ja loput heitetty siemeniksi. Totuttiin siitä sentään potakalle, niin että jo kylvettiin sitä tynnyri, pari, kolmekin, hyvissä taloissa viisin, kuusin tynnyrein. Jopa peruna lopulta ajoi nauriin ruokakupista pois. Mutta vanhat vaarit eivät olleet tulokkaalle suosiollisia. Niinpä Jokelankin äijä oli niille kovin vihainen, syömättä jätti ne aina kuppiinsa, jopa pahalla päällä ollessaan paiskeli lattialle, manaten: »Nuota auringon karkulaisia kuppiini panevat».

Hamppukin oli niitä vanhankansan viljelyskasveja, joita ennen käytettiin paljoa enemmän kuin nykyään. Joka talon kesantopellossa oli hampulla oma alansa. Puolenkymmentä kappaa, nelikkokin, kymmenenkin kappaa sitä hyvässä talossa kylvettiin, suurtalossa tynnyrikin. Juhannuksen edellisviikolla pantiin hamppu peltoon, ja se vaati hyvin menestyäkseen vahvaa maata, navetanlattian alle keräytynyttä lantavettä sille paikoin vedätettiin.[3] Nyt ei hamppua enää viljellä kuin sanan sijaksi, eivätkä kaikki naiset edes osaa hamppua kehrätäkään, sillä »kansa menee niin tyhmäksi, ettei enää osaa hamppua laitella».[5]

Uudispeltoa, *pellonlisää* tehtiin *kuokkimalla*. Metsä kaadettiin ensin pois, sitten väännettiin rautakangeilla ja puukaljuilla kannot ja kivet ylös ja maa kuokittiin. Kivet kasattiin *raunioihin*, ja syksykelillä vedätettiin ne pellon reunaan kiviaidaksi. Monilla kivikkovaaroilla oli viikoiksi kivenajoa. Kannot ja puunrungot risuineen poltettiin. *Ympärysojat* kaivettiin uudispeltoa piirittämään sekä *niskaoja* rinteen yläpuolelle, ettei vesi valuisi viljelykselle. Mutta mitään sarkaojia ja sarkajakoa ei käytetty, pelto kuin pelto. Jos maa oli kuokittu kevätkesällä, pantiin se jo seuraavana kesänä viljaa työntämään, mutta jos kuokkiminen oli toimitettu syksyllä, sai

Sirppejä Kiannalta.

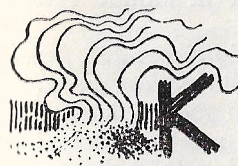
kuokkamaa seuraavan kesän semmoisenaan »märätä». Ensi viljaksi pantiin kuokkamaa kasvattamaan ohraa, vieläpä toiseksi ja kolmanneksikin sadoksi. Sitten heitettiin uudispelto mahoksi, ja sen jälkeen kylvettiin rukiille, ja siitä alkoi tavallinen vuorottelu.

Suota ei entisaikaan viljelty, jotkut vain yrittelivät, mutta eivätpä tahtoneet kariperäiset raa'at vetiset maat tottua viljaa kasvattamaan. Niin oli Kuhmon Varajoella, Petäjäniemellä ja Harjulla jo noin 60 vuotta takaperin ollut ojitettuja suoraateita, joita isännät olivat »kyetelleet» ja kylväneet rukiille, mutta saaneet hyvin huonon sadon palkakseen. Samoin olivat epäonnistuneet erään Kiannan ukonkin suonviljelyskokeet.

Tervasmetsää Kuhmosta.

TERVANPOLTOSTA.

»Siellä vainen tervapurret
puhkoo vettä vellovaa.»

Kaikki ovat kyllä kuulleet puhuttavan Kainuun tervanpoltosta ja Kainuun tervaukoista, jotka korpimaissaan kesäkaudet tervahaudoilla rujusivat ja taas pitkillä tervavene-suikeloillaan laskettelivat mustia korvenmujujaan tuhansin tynnyrein maankuuluun Oulun tervahoviin.

Saivat silloin tervaukkojen kourissa Kainuun aarniometsät kohtalonsa: mikä huhtaa raadettaessa hylättiin, se tervaa tarvittaessa tärvättiin. Huhtametsät uhrattiin tulena taivaalle, rukiinjumalalle, tervasmänniköt kyvennettiin maanuumenissa heliseviksi hiiliksi ja ruskeaksi sitkeäksi nesteeksi. Oli silloin erämaissa sauhuja: kun kaskiraateitten satamääräiset roviot lakkasivat ahoilla roihuamasta, alkoi korpien helmoista kohota miltei vielä lukuisammat tervahautojen mustat pihkatuoksuiset haikupilvet.

Ennen yhteismetsien aikakaudella saatiin mielin määrin tervaakin polttaa, mistä vain haluttiin ja miten paljon mieli teki. Mutta sitten, kun metsät lohottiin ruunulle ja kylille, saatiin ruununmetsistä ottaa tervaspuita vain nimismiehen

luvalla: lautamies tuli apulaisineen ja löi merkkinsä luvattuun metsään.

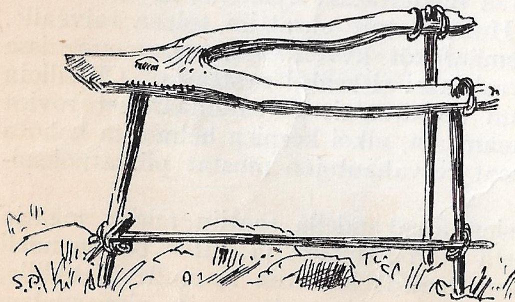
Lihavilla ahomailla ja kallioroveikoilla kasvoivat parhaat tervasmännikot, senmoiset oksaiset jampurat, ryhelöiset männynkärväät. Hyviä olivat myös kumisevien kankaiden komeat silvettopetäjät, mutta lamujen kangasmaiden ja lehtometsien männyt olivat huonoja pihkaa pursuttamaan, samoin suopetäjät olivat laihoja, helposti sinistyviä.

Paljon oli työtä, ennenkuin metsien nesteet saatiin tervaksi, ja suunnattomat määrät täytyi kaataa metsää, ennenkuin tervaa lähti rahaksi asti.

Kevätkesällä, kun puu oli nilollaan, siinä kahta puolta juhannusta, toimitettiin *tervaksien kolominen.* Niin korkealta kuin maasta yletyttiin, kiskaistiin kuori käyrällä *koloraudalla* pois aina tyveen asti, pohjoispuolelle vain heitettiin pari-, kolmituumainen, kuorimaton *selkä* puuta pitämään elossa. Jos itsellä ei ollut tarpeeksi miestä tervasmetsään, otettiin vierasta väkeä. Vanhat huonemiehet, ikä-äijät tavallisesti työskentelivät kolomiehinä, ja jos oikein ahkerasti kiskaltelivat, kuoraisivat he sata, parikin sataa silvettorunkoa päivässä. Saikin siinä paljastaa puun jos toisenkin, sillä tuhansittain kuorittiin petäjiä, kokonaiset kankaat, ahot ja kalliot vetäistiin valkeiksi suviaurinkoa paistattamaan.

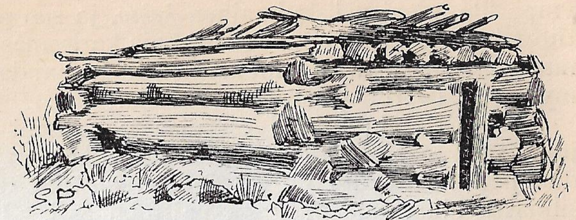
Kaksi, kolme, joskus neljäkin kesää saivat petäjät *juurieli tyvikoloksella* paistatella päivää ja kihotella pihkaa sisuksistaan. Sitten toimitettiin *jatkaminen.* Noin metriä korkealta *renkulta* kurotellen kuorittiin taas puuta sen minkä kädet ylettyivät. Jatkettiin joko *elätille,* niin ettei selkää kuorittu, taikka kiskaistiin selkäkin puhtaaksi.[3] *Jatkoksella* saivat *kolopuut* seistä kesän, parikin kesää.

Syksyllä marraskuussa, kun talven ensi kelit ennättivät, mentiin kolopuita haudalle kokoamaan. Toiset miehet hakkasivat puuta maahan, toiset vedättivät. Puut *juurittiin,* hakattiin poikki aivan maan rajasta, sillä tyvi oli kaikkein tervaisinta, ja latvapäästä katkaistiin kolotun jatkoksi vielä

Tervaksien jatkamisrenkku Kiannalta.

kolmisen korttelia kuorimatonta runkoa, niin että tervaspuun pituudeksi tuli noin pari syltä. Tervaksien latvat karsittiin polttorangoiksi, mutta vanhaan aikaan heitettiin ne siltään metsään. Haudan ympärille *kierrokselle,* kolmeen suureen *lateeseen* ajettiin kolopuut. Suurissa haudoissa täyttivät puut koko haudan ympärystän.

Hautasauna Kuhmon Jonkerista.

Viikkoja kesti *kolonhakkuu* ja *vedätys.* Jo aikaisin aamupimeissä lähtivät hevosmiehet toimeensa ja kirvesmiehetkin heti, kun päivä rupesi antamaan näköä. Mutta jos tervahauta oli kovin etäällä, oltiin *tervassaunalla* viikkomoissa, isosta talosta useasti toistakymmentä miestä. Kuutamoaikoina häärittiin siellä työssä milt'ei yöt päivät, ei jouduttu paljon nukkumaankaan. Tehtiin työtä saunallakin. Aamulla puhdetöiksi kiskoivat kirvesmiehet päreitä, hevoskuormittain karttui niitä kotiin vietäviksi. Jotkut iskivät kokoon tervatynnyreitäkin.[6]

Tammikuussa kovilla tammipakkasilla toimitettiin kolopuiden *särkeminen.* Kuta kovempi pakkanen oli, sitä helpommin helähtelivät tervakset halki. Kaksin miehin häärittiin samalla *rantteella,* jotta pahan puun sattuessa vieressä työskentelevä mies auttoi kirveellään kierojen suonien katkomisessa,[3] taikka käytettiin halottaessa kahta kirvestä. Hienoiksi piti tervaspuut särkeä, *säröspino* aina jätettiin jälkipuolelle ja uutta otettiin kolokasasta. Sylen särki kova ja ahkera mies päivässä, ja viikkomäärin taas kesti särkemistyökin. Paljon olikin särjettävää puuta, kymmeniä syliä entisaikaan lasket-tiin samaan hautaan. Niin oli Sotkamon Kurikkaperällä, Laatikkalan ja Saijanlahden taloilla ollut yhteinen tervahauta, johon oli ladottu kolopuita toistasataa syltä. Kaikki Ronnun ja Pihlajakankaan petäjät oli hautaa varten paljastettu.

Jo syksyllä laitettiin tervan polttosija valmiiksi, ellei ennestään ollut saatavilla vanhaa paikkaa. Viettävään mäenrinteeseen, veden äärelle, kaivettiin suppilomainen kuoppa, jonka sisus luotiin ympärille korkeaksi kumpurarenkaaksi. Hautasuppilon pohjasta, *silmästä,* johdettiin pitkä puutorvi, *kynä* eli *piippu,* sivulle hiukan alemmaksi kaivettuun kuopanteeseen, *halsiin.* Tervaksista salvettiin silmään, kynäaukon

ympärille, pieni neliskulmainen *kehto*, ja sen peitoksi vitsastettiin tiheä säleikkö, joka esti rikkoja karisemasta silmää tukkeamaan. Sitten silmän ympärys ja koko haudan pohja palttoja myöten peitettiin ja silattiin savella.

Keväällä, kun kirsi oli maasta sulanut ja touot tehty, jouduttiin taas tervatöihin, tervaksia hautaan latomaan. Haudan pohja katettiin ylt'ympäriinsä *tuohilla* taikka *koskuksilla* silmästä alkaen suomustaen palttoon asti. Levyille ladottiin *särökset* ripo rinnan ja toinen toisensa päälle. Naiset ja lapset olivat kantamassa, miehet latomassa. Latominen aloitettiin silmästä käsin, ja huolehdittiin, että kaikki puut tulivat säteen suunnassa silmää kohti. Sitä varten olikin keskelle pystytetty pitkä hieno petäjäriuku, *sydäntikku*, jota ladottaessa pidettiin silmällä. Säröksel asetettiin, niin että paksummat päät tulivat uloskäsin, joten palton puoli kohosi silmää sukkelammin, ja luisu tuli jyrkemmäksi, sillä »kuta syvemmäksi menisi silmä, sitä parempi».[3] Tavallisessa haudassa oli silmä niin syvä, jotta kun mies seisoi pohjalla, oli hänen päänsä reunain tasalla.[1] Lopulta silmä nostettiin tasaiseksi kumpuraksi, ja koko *haudanlaki* peitettiin vahvasti *sammalilla*. Koskuksiakin pantiin sammalille, ja kumpuran laelle varattiin iso koko multaa painoksi ja hätävaraksi. *Rinta* peitettiin *turpeilla*, mutta rinnan alaosa maankengän rajassa jätettiin alussa avoimeksi, noin korttelia korkeaksi *sytytyspaltoksi*.[1] Haudan laelle päästiin *porraspuita*, paria vierekkäistä riukua myöten.

Niin oli hauta valmis poltettavaksi. Odotettiin vain ihka tyyntä iltaa, sillä tuulella ei uskallettu sytytystoimeen ryhtyä: olisi pian ryöhäyttänyt koko haudan pilalle. Harvat rohkenivat omin päinsä ruveta hautaa sytyttämään ja polttamaan, vaan kutsuivat opastajakseen kokeneen tervanpolttajan, *hautamestarin*[1] eli *hautalongin*.[6] Semmoisia vanhoja tottuneita »tervankokkia» oli joka perukalla, ja he olivat kuin mestareita ainakin, myötäänsä kuljetettiin heitä haudalta haudalle. Paperirupla päivältä sekä talon ruoka oli mestarin palkkana ja hyvä ryyppy tuon tuostakin. *Hauta-Junkka* oli Näljängän parhaita hautamestareita, *Erkki* ja *Kalle Heikkinen* ristijärveläisiä sekä sotkamolaisia *Suovaaran ukko*, *Lassi Hiltunen* ja *Härkös-Paavo*.

Silloin ei ollut hätää, kun itse mestari oli ohjissa, varsinkaan jos hän oli oikeita vanhankansan tervankokkeja. Itsetietoisena hän käski ja määräili sytyttäjäjoukkoa. Sytytyspalttoon, ympäri haudan pystyteltiin pieniä tervaksien *silpoja*, jotka helposti ottivat tulen. Tuohella ei saanut tervahautaa

Tervahauta Kuhmoniemellä.

sytyttää, mestari itse nouti metsästä *tervaskannosta* kolme lastua, ja itse iski tuluksilla niihin valkean, ei kelvannut muu tuli, vaikka se olisikin vieressä valmiina palanut. Ja itse pisti mestari ensimmäisen tulen haudan kupeeseen, sitten vasta muut saivat ryhtyä tulittelemaan. Kiire olikin, sillä koko hauta piti saada ympäriinsä yht'aikaa palamaan. Koko talonväki olikin haudalla hommassa, vieläpä apulaisia naapureistakin.

Sitä mukaa kuin tuli rupesi tervaspuihin tarttumaan, lyötiin turvetta ja multaa sytytyspalttoon ja tukittiin tuli pimettoon, jossa sai itsekseen pihistä ja korvennella. Mutta piti kuitenkin heittää ilmareikiä, joista tuli sai henkeään vetäistä sekä ylemmäksi toisia, joista se saattoi huokua ulos. Paksun höyryisen savun hauta alussa työnsi; ellei olisi jätetty huokumisaukkoja, olisi savu helposti saattanut pomauttaa turpeet ja sammalet ilmaan. Kävikin toisinaan, kuka lienee saanut pilata puuhat, niin että tuli rietausi ja kerrassaan huokaisi peitteet pois ja säväytteli leiskuvia liekkejä kuusten latvojen tasalle. Silloin tuli miehille kiire lyömään peitoksi turvetta ja multaa, joita aina piti olla vieressä varalla. Vanhoille mestareille ei kyllä tapahtunut tämmöistä kommellusta. Sillä he jo etukäteen, heti kun tuli oli sytytetty, tehostivat haudan silmänteitä ja pilauksia vastaan. Toiset kiersivät tulella haudan kolme kertaa,[1] toiset viikate ja kirves kainalossa astuivat ympäritse,[2] toiset lennättivät kirveen kahdesti yli haudan, niin

että heitot sattuivat ristiin.[1-3] Eivätkä mestarit antaneet tervaa tervaksi haukkua, vaan piti sanoa *viljaksi.*[2] Näin kun meneteltiin, niin kävi kaikki hyvin, ja hauta alkoi tasaisesti palaa pihistä. Jos mistä liiaksi rupesi korventamaan, ja tuli yritteli pinnalle äikäistä, siihen hautamestari käski heittää multaa, taikka pahoin uhatessa hypähti sitä itse tukahduttamaan ja sähähti:

»Tukkiu turkkiisi,
kätkey kypeniisi!»[1]

Sitten kun hauta oli kunnollisesti syttynyt ja alkanut tasaisesti palaa, jäi vain mestari parin apulaisen kanssa sitä hoitelemaan, toinen niistä *halsimiehenä*, toinen *mullanluojana.*[1] Tasaisesti piti haudan palaa, yhtä nopeasti joka puolelta, sydäntikusta aina otettiin merkkiä tulen kulun ohjaamiseen. Tuulenpuoliselle rintuukselle lisättiin aina multapeittoa ja alta tuulen avattiin, että sekin puoli pysyi samassa menossa.

Muutaman päivän kuluttua saatiin jo vartoa tervantuloa. Ensin kyllä valui ruskeata *tervankusta* eli *hässinkivettä*[3] edelläkävijänä, mutta kohta sen perässä rupesi puskeutumaan puhdasta notkeata tervaa.

Ellei vain joku ilkiö ollut käynyt hautaa silmäntelemässä. Niinkuin kyllä monesti tapahtui. Joku pahansuopa oli pannut kynän tukkeuksiin taikka pistänyt vanhan virsikirjan haudansilmään.[4] Silloin ei tarvinnut tervaa odottaakaan, ellei hautamestarissa ollut avaajaa ja pilauksen poistajaa; terva saattoi ruveta kuohumaan yli palteiden. Silloin vanhat hautamestarit kiersivät taikapussillaan, jossa oli hopearaha, käärmeenpää ja sisilisko, haudan, ja kiertäjällä oli vielä viikate kainalossa. Viikatteen heittivät he yli haudan ja sitten yksikantaisella pihlajaisella vitsalla piiskasivat tervakekoa ja manasivat.[2] Toiset panivat kynän suupuoleen elävää hopeaa,[8] toiset kurauttivat hautakumpuun maitoa, ja siitä kyllä kynä heti avausi, mutta lehmä vuorostaan pilautui: arvaahan sen, kun pantiin maitoa tuleen.[3] Jotkut hautalongit hakkasivat petäjänkyljestä ylöskäsin keikistyneen oksantyngän, *hongankyrvän*, jolla sohikoivat kynää, ja lähtipäs heti terva tulemaan.[3]

Mutta jos ei mitään poikentoimista ollut tapahtunut, ja terva oli saanut tarpeeksi kypsyä ja kuumentua, valui se sievästi torvestaan, ja *tervahanikalla*[3] eli *purtilolla* laskettiin sitä tynnyriin. Kun yksi tynnyri täyttyi, varattiin toinen sijaan, ja isosta haudasta puskeutui tervaa toinenkin tynnyri. Oli ollut aikoinaan sellaisiakin mujukattiloita, joista oli kihonnut

120—150 tynnyriä,[3, 4] jopa pari sataakin[4] ja vieläkin enemmän.[6] Ronnunkankaan haudasta oli puristettu kymmenen venelastia puhdasta tervaa, lukuunottamatta tervavettä, jota toisinaan sateisina kesinä tuli miltei kolmanneksi osaksi. Kaksi tynnyriä laskettiin tulevan aina yhdestä tervassylestä.

Valmiina piti haudalla olla jo kymmenlukuiset tervatynnyrit, lujasti vannehdittuina ja turvotettuina. Jo kevättalvella oli miehissä niitä tehty, kuivailtu kimpipuita pitkät ajat pirtin orsilla. Palkkamiehilläkin monesti täytyi tynnyreitä teettää, kun ei itse kaikkiin ennätetty, ja tavattoman sukkelia olivatkin jotkut niitä veistelemään. Niin Keräs-Jussikin, Puolangan Auholla, oli päivässä tekaissut kaksitoista tynnyriä. Mutta Jussi olikin tehnyt niitä ryyppypalkalla, oli saanut joka tynnyriltä, mikä valmistui, heti kaksi hyvää viinaryyppyä.

Hyvällä ilmalla, tyynellä säällä paloi hauta hyvästi,»niin meni kuin paistikas»,[1] ja tervakin tuli paljon parempaa ja notkeampaa, kun saatiin pitää hautaa ohuemmassa multapeitossa. Mutta tuulella täytyi peittoa paksunnella, ja terva tuli heti jäykempää.

Viikkokauden, kauemminkin saatiin suurta hautaa kydetellä. Yötä päivää piti valvoa, ettei vain tuli pääsisi ominpäisiin töihin. Tarkenikin siinä, päivällä varsinkin, kun tuli kuumotti alla, ja päivä paahtoi päällä. Tervasavussa saivat hoitajat hääriä, karkeaa katkua tuontuostakin vetäistä henkeensä. Mutta se huuhtoikin kaikki taudit pois rinnasta ja keuhkoista. Ei silloin tiedetty, jotta keuhkotautia on olemassakaan, eikä tarvinnut juosta ostelemassa tohtoreilta lääkelappuja.

Sitten kun tervantulo tyrehtyi, *tukehdutettiin* tuli, peitettiin koko hauta mullalla ja poljettiin tiukkaan, jotta palo sammui. Siitä saatiin haudan sydämestä koko kasa *hiiliä* eli *sysiä* — jo polttaessa oli niitä useat erät otettu haudan paltosta —, ja pantiin ne säilöön katollisiin kopperoihin haudan luona. Tynnyreistä laskettiin erittynyt vesi pois ja sija täytettiin tervalla ja tapit iskettiin lujasti kiinni. Niin olivat tynnyrit matkavalmiita. Monesti niillä olikin aika matka edessä, hauta saattoi olla salolla peninkulmain päässä, pahojen taipaleiden takana, ennenkuin päästiin selville vesille, joilla saattoi tervavene liikkua. Maata myöten kuljetettiin tervatynnyrit *palkkuussa*, pantiin tynnyri jyränä pyöriä kopsottelemaan hevosen jäljessä. Tynnyrin pohjiin iskettiin palikat, *palkuspuut*, joiden keskessä oli ulospäinen oksantynkä napana, mikä sopi pyörimään aisojen päässä olevassa reiässä. Sileillä mailla

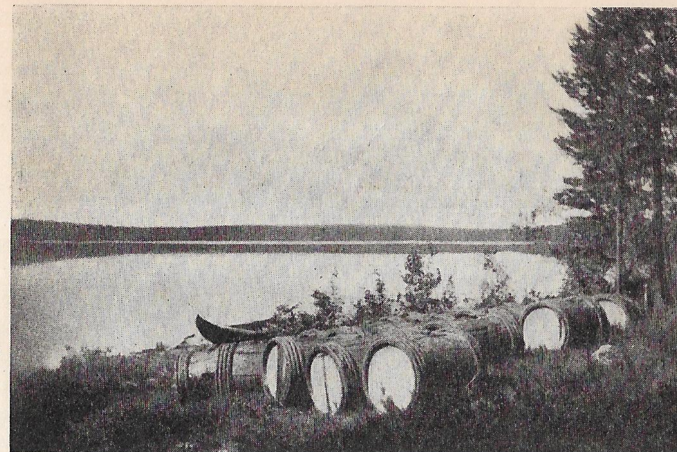
Tervatynnyreitä vedätetään palkkuussa. Kuhmon Lammasperä.

sonnustettiin kaksikin tynnyriä peräkkäin, pantiin vain lisäkappaleet, *lyhyet-aisat,* jatkoksi ja niiden väliin toinen tynnyri. Hyvin tehtyjä, vahvasti vannehdittuja piti tynnyrien olla, kestääkseen pitkien matkojen kovia koluutuksia. Useasti kyllä vanne pimpahti poikki, taikka lohkesi uurre, mutta siitä ei auttanut huolia, täytyi korjata ja taas koettaa. Tervat täytyi saada selville selille. Soisilla mailla kierivät tynnyrit yhtenä mutapölkkynä, ja järvien ylitse soudettiin ne lauttana.

Niinpä sitten monipäiväisen ponnistuksen perästä, monen uupumuksen ja hikoilun jälkeen saatiin tynnyrit kulkureitin varrelle. Ja se oli siinä kesä- ja heinäkuun rajoilla.

Mutta tästä erämaan tuotteelle vasta taival alkoikin. Tynnyrit aseteltiin pitkiin, kapeisiin tervaveneisiin. Kaksikymmentä, viisi- ja seitsemänkinkolmatta tynnyriä laskettiin veneeseen pääksytysten kolmeen riviin, kaksi vierekkäin pohjalle, yksi päälle niiden jamaukseen. Vahvat varppeet vielä vitsastettiin ja tilkittiin laitojen korokkeiksi, ettei vesi tuulella selkiä laskettaessa läikähtelisi veneeseen. Varattiin vielä veneeseen räpeet ja hattulaudat, joita tarvittiin kovissa koskissa varpelautojen lisäksi. Eväsvakat, kirveet, vitsarakseja ja muita matkatarpeita heitettiin vielä mukaan.

Ja niin antauduttiin »Oulua soutamaan». Kolme henkeä lähti tavallisesti matkaan, yksi perässä huopaajana, kaksi kokkapuolessa soutajina. Useasti oli toisena soutajana naishenkilö, ja kuhmolaiset monesti tekivät Oulun matkansa vain

Tervatynnyreitä vedätettyinä järven rannalle. Kuhmon Lentiira.

kaksin miehin, jopa joskus vain nainen soutamassa. Olikin Kuhmon etäisimmiltä kulmilta, Lammasjärven taikka Lentiiran perukoilta, Toppilansalmen tervahoviin matkaa, samoin Kiannan Juntusrannalta ja Vuokin syrjäisistä sopukoista, joista jo yksin omalle kirkolle karttui viisin, kuusin peninkulmin. Pari, kolme, neljäkin viikkoa tärvääntyi tervamatkalla. Oulujärvi teki useasti pahimmat viivytykset: vastatuulen jos nosti, niin sai sitä päiväkaupoin kiskoa. Nostipa se joskus semmoisen myräkän, ettei ollut selälle päiväkausiin lähtemistä. Mutta kun sattui myötäiset purjetuulet, silloin kelpasi meneskellä. Airot vedettiin sisään ja neliskulma-purje nostettiin mastoon ja alettiin viilettää. Laulellen laskettiin vesiä, että kokka kohisi.

Mutta koskissa vasta vauhti annettiin, kun oli semmoinen koski, jota täysineen saatettiin laskea. Monet kymmenet kosket olikin matkalla, toiset oikein äkäisiä ja pystyjä. Muutamat olivat niin vähävetisiä, että täytyi rahtiveneillä viettää osan lastia alas, ja kovimmissa paikoissa piti turvautua laskumiehen apuun. Niin varsinkin Oulujoen kuuluissa koskissa. Siellä keräytyikin koskenniskalle väliin sadoittain tervaveneitä odottamaan vuoroansa, joka suunnalta kun oli tulijaa: Kuhmosta, Sotkamosta, Kiannalta, Hyrynsalmelta, Ristijärveltä, Puolangalta, Paltamosta. Jotkut vanhat oulunkävijät uskalsivat lasketella omin neuvoinsa.

Oulussa saatiin sitten tervat rahaksi, mutta monesti meni

Tervavenettä varpehditaan Sumsan rannassa. Kuhmo.

suurin osa rahoista talvella otettujen tavarain maksuksi, vain vähäisen rippeitä jäi kotiin vietäväksi. Halvassa hinnassa osasivat tervaporvarit pitää korven kansan vaivannäöt, joskus maksoivat vain yhdeksän markkaa tynnyristä.

Sitten alkoi ankara paluumatka: vastavirrat ja vastaiset äkeät kosket. Vene oli tosin tyhjä, mutta oli siinäkin puskemista ja sauvomista. Kovissa koskissa täytyi kahden miehen rantoja kulkien kiskoa *jukoköydestä,* kun kolmas ohjasi *rompsista* rannalta käsin taikka sauvoi veneessä. Pyhäkosken ohitse piti veneet vedättää hevosella maata myöten, samoin, ennen »lussin» rakentamista, Ämmän ohitse. Jopa alas mentäessäkin saivat Kajaanin pikkukaupungin hevosmiehet ansiota kärrätessään ylimaan ukkojen tervatynnyreitä Koivukosken niskasta Oulujärven rantaan.

Oulunsoutajat levähtämässä.

Kiannan miehet ja muut sen suunnan tervaukot säästyivät tästä, he kun kulkivat Kiehimäjokea.

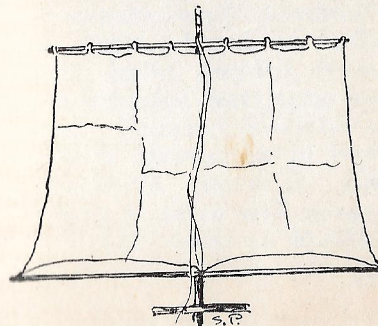
Tervavenettä vedetään vastavirtaa.

Vihdoin viimeinkin oltiin kotirannassa monen kovan ponnistuksen perästä, vene tyhjänä, ja melkeinpä kukkarokin tyhjänä. Suolasäkki oli kaupungin tuomisina sekä tervaporvarin lahjoittama savipiippu ja »musta-ankkuri» ja palanen Kokkolan pötkyä, naissoutajalla »rossi» rinnassa ja karttuunihuivi päässä.

Ja niine hyvinesi sitten heti ala heilua raskaassa heinätyössä!

Kolmetkin kerrat kesässä jotkut soutivat Oulussa. Kävivät jo ennen juhannusta viime kesän tervantähteitä kyytimässä, sitten heinäkuun alkupuolessa tekivät tavallisen tervamatkansa, ja taas syksyllä Perttulin jälkeen käväisivät saattamassa kolmannen tervalastin. Polttivat nimittäin useasti toisenkin haudan, joskus kolmannenkin: kun yhden saivat eräksi, niin toista rupesivat korventamaan.[3]

Olikin vanhoille tervaukoille tuttuja Oulun tiet, monikymmenikertaan edestakaisin vatvottuja. Niinpä Suovaaran ukko, 75-vuotias Partas-Juuso Sotkamosta, on matkan tehnyt 90 kertaa, samoin Kypärän ukko Hyrynsalmelta, ja Huotariäijä Kuhmon perukoilta, Kämärästä, on tehnyt tervamatkan yli sata kertaa. Huotarin ukko on ollutkin vanhankansan tervaskantoja, vielä 80-vuotiaanakin souti kyllä sen minkä nuoremmatkin.

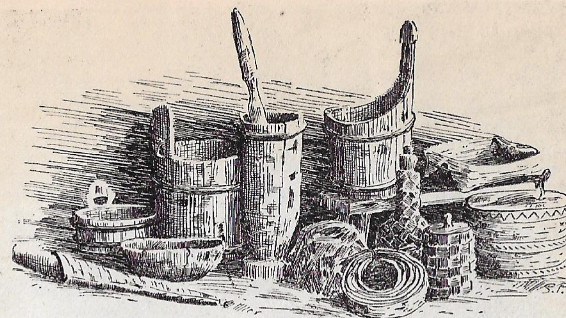
Tervaveneen purje Kiannalta.

Mutta Näljängän ja Puolangan Suolijärven tervaukot laskivat tuotteensa Iin Haminaan. He lastasivat tervansa lautoille ja laskettelivat Korvuan- ja Näljänganjokia myö-

ten Iijokeen ja sitä alas merenrantaan, vaihtoivat siellä sekä tervat että lautat rahaksi ja tulivat kahta kättä heittäen takaisin.

Vähiin on jo Kainuun korpien tervavirta juossut. Jokunen pienoinen hauta vain savuaa siellä, toinen täällä, ja jokunen tervavene vielä silloin tällöin laskee myötävirtaa. Mutta nyt on kokka Kajaania kohti, Ouluun asti nykyinen nuori kansa tuskin millään ilveellä lähtisi.

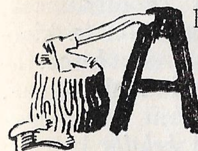
Eikä ole enää ukoilla metsiä mistä polttaisikaan tervaa.

Puu- ja tuohiteollisuutta Kainuun kulmilta.

KOTITEOLLISUUTTA.

»Jota ei korjata,
sitä hävitetään».[3]

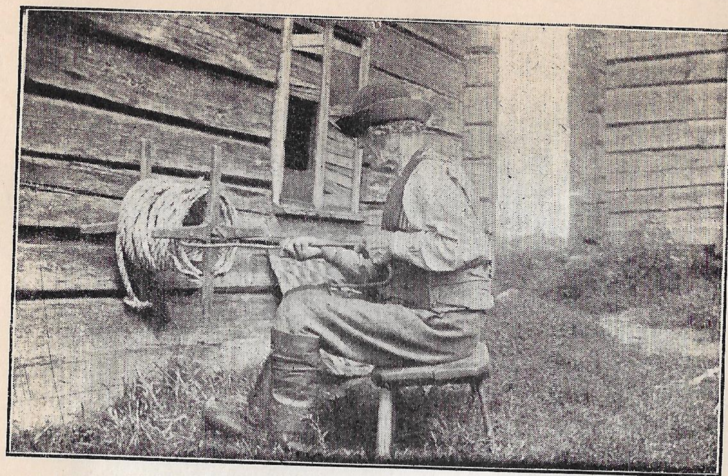

Ahkerina hääritttiin kotoisissa käsitöissä, pitkän talven pitkinä puhteina oli päivisin niin hiljainen kainuulaispirtti muuttunut ahertavaksi työtuvaksi. Hyvässä talossa saattoivat kaikki talon tarve-esineet olla omista kourista puserrettuja. Siksi olikin kaikilla niin kotoinen leimansa, ja ylpeänä saattoi talo esiintyä vieraallekin: tämä näyttää kyllä yksinkertaiselta, mutta tämä on kaikki omaa.

Re'et ja *ajokalut* tehtiin kotona, *sukset* niinikään, *työkalut* ja kaikki talossa tarvittavat *astiat* valmistettiin kotipirtissä. Koivunkäyristä vuoleksittiin *lusikat* ja *kapustat*, koivun- ja kuusenpahkoista [1]) koverrettiin ruokapöydän *puukupit* sekä isot *maljat*. Kuusi- ja petäjäkimmeistä närevanteille koottiin *saavit, kiulut, ämpärit, tynnyrit* ja *ammeet, kirnut, maitopytyt* ja *pesupunkat*, katajasta, koivusta ja lepästä tehtiin *leilit* ja *tuopit*. Petäjästä kiskotuista päreistä kudottiin *koreja*, mutta tuohesta taivuteltiin ja punottiin monet *ropeet, tuohiset, tupakkapöntöt, kalatuijut, piimäpusut, tuohitupet, suolakopsat, vakkaset* ja *kontit* sekä *virsut, pollot, topsut* ja *tohvelit*.

Tehtiin tuohesta *köyttäkin*, vahvaa miltei iänkaiken kestävää keveää nuoraa, joka nuottaköytenäkään ei miespolveen

[1]) Puunpahkaa sanotaan paikoin *jumiksi*. Kun pakkanen räikää ja särkee puun, niin se *jumettuu*, tekee jumin.[3]

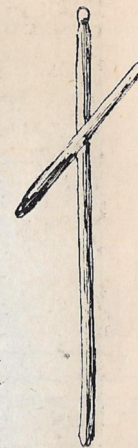
Petäjävaaran ukko punoo tuohiköyttä. Kuhmon Lentiira.

mahinut. Rauduskoivuista kiskottiin pitkiä tuohinauhoja, kääräistiin vyyhdelle ja sitten kotona ne puhdistettiin ja kierrettiin kerälle, etteivät päässeet sykertymään. Tuohimestareilla oli usein isot kasat tuohikeriä varastossa ladonloukossa. Ennenkuin niistä voi kiertää köyttä, piti kerät kuumassa vedessä pehmittää. Isolla, seinään kiinnitetyllä *kelalla* kehräsi köysimestari pitkät kelantäyteiset *tuohisäikeet*, joista sitten kaksin miehin *iskettiin* kolminkertaista köyttä. Köysimestari toimitti itse punomisen, ja apulainen hääri edessä *nakkaamassa* kelaa ympäri säikeen sen mukaan kuin mestari punoi, ensin kaksin, sitten kolminkertaiseksi. Rajaseuduilla, Kiannalla ja Kuhmossa, vielä monesti nähdään tuohista nuottaköyttä ja verkonpaulaa, ja Lentiiran Petäjävaaran 80-vuotias vaari, *Jussi Kyllönen* käpsyttelee »tuohimetsällä», tuo kannanaiset tuohivyyhdet ladonloukkoonsa ja niistä sitten kelailee sitkeät mahimattomat köytensä.

Samalla tavalla kuin tuohiköyttä kelattiin *juuriköyttäkin*. Multamaista ja jäkälikkökankaista kiskottiin suuret kimput hienoja, sormenpaksuisiakin petäjänjuuria — paikoin kuusenjuuriakin.[3] Juuret halottiin hienommiksi ja keitettiin notkeiksi suurissa muurikattiloissa, ja sitten niistä kelattiin säikeet ja iskettiin valmiiksi köydeksi. Joskus toimitti köydenpunoja iskemisen yksinäänkin, kiersi vain säikeen *iskupaalikalle* ja sitä »nakaten» iski köyden ensin kaksi-, sitten kolmisäikeiseksi.[4] Juuriköyttä käytetään paikoin vieläkin nuotta-

köytenä, mutta se ei ole niin kestävää kuin tuohiköysi, mahii paljoa nopeammin. Ristijärven Hiisijärvenkylän *Paavo Kemppainen* on kelannut juuriköyttä monet sadat sylet.

Nykyään käytetään nuottaköytenä paljon *siimaa*, lehmän ja hevosen häntäjouhista, sianvilloista ja hevosen harjakarvoista kelattua sitkeää nuoraa. Vinoristimäisellä puisella *koukulla* kehrätään *karvakuontalosta* satoja syliä säiettä, joista sitten miesjoukolla kelataan kolminkertaista siimansäiettä. Kolme henkilöä hoitelee kukin säiekoukkuansa, neljäs kiertää seinäkelaa, ja niin *lasketaan* kolmen koukun rihma samaksi tasaiseksi säikeeksi. Tämä kolminkertainen punontainen isketään taas iskupaalikalla, samalla tavalla kuin juuriköysikin, uudelleen kolminkertaiseksi, yhdeksänsäikeiseksi siimaksi. Tällaista vahvaa, sormenpaksuista siimaa käytetään nuottaköytenä, mutta käsiverkkojen ainaksi kelpaa hienompikin, vain kolminkertainen nuora. Karvoista punottu siima on miltei vielä kestävämpää kuin tuohiköysi. Se ei vety, ei veny eikä vanu, ei märkäne eikä lopu muuten kuin kulumalla. On vielä jossakussa talossa aina ukkovaarin aikaista siimaa käytännössä. Monet vanhat ukot vieläkin vääntävät karvaköyttä. Kypärävaaran vanha Matti on sen taitava punoja, ja äsken mainittu Hiisijärven äijä on sadoin sylin kelannut siimaa ympäri Ristijärven kyliä. Viisikolmattasylisen karvaköyden saa ahkera punoja viikossa väännetyksi.

Koukku Ristijärveltä.

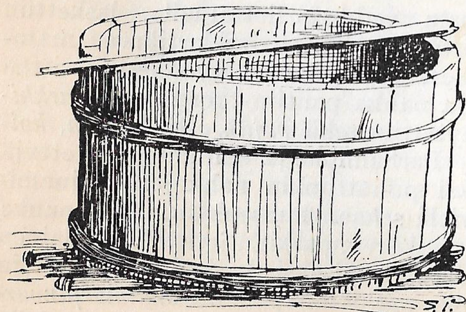
Vanhoilta opitulla tavalla toimitettiin kotona nahkainkin muokkaus, sekä kenkänahkain *pajuaminen* että turkkinahkain *paittoaminen*.

Karva ajettiin nahasta vedessä liottamalla, laskettiin karvainen vuota vain virtavaan jokeen taikka järven matalaan rantaveteen pariksi kesäiseksi viikoksi, työnnettiin sitten *puulapukalla* karva pois, ja nahka pantiin tuoreeltaan *parkkiammeeseen*. Parkkeina käytettiin sekä *pajun* että *kuusen*, *koivun* ja *haavankin* kuoria. Parhaimpia ja enimmin käytettyjä olivat pajunparkit — siksi puhuttiinkin nahkojen »pajuamisesta» — ja kun pantiin vielä sekaan kuusenkuoria, tuli nahka hyvin kuohkeata. Mutta koivunparkit, joita kiantalainen käytti paljon, tekivät nahan punaiseksi, kovanluontoiseksi ja hauraaksi. Vasikannahkoja parkittiin paikoin *sianmarjanvarvuilla*.[6] Kuusin, seitsemin viikoin saatiin nahkoja haudella

Pekkalan miehet ajavat karvoja nahasta. Kianta.

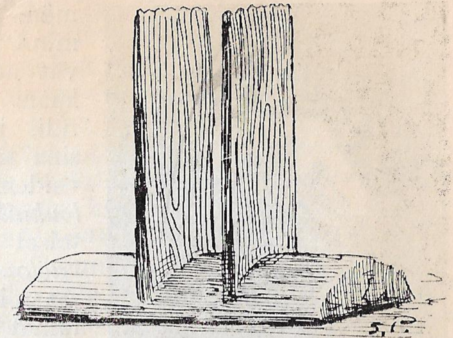
suuressa parkkiammeessa ja aina tuon tuostakin hämmennellä, väliin taas kaapia koloraudalla taikka viikatteenhamaralla niistä lihaa pois. Sitten kun nahat olivat kylliksi »kypsyneet», huuhdottiin ne vedessä, kuivattiin orsilla, ja sen jälkeen hieroskeltiin ja pehmiteltiin *nahkain lykkyylaudoissa,* kaksin miehin kangissa kihnuteltiin. Silloin olivat nahat valmiita käytettäviksi. Miltei joka talossa oli aina joku taitava pikilangan pistäjä, joka puhdetöinään kotipajuisesta nahasta kuraisi kokoon pitkävartisia pieksuja koko talonväen tarpeiksi.

Parkkiamme Puolangalta.

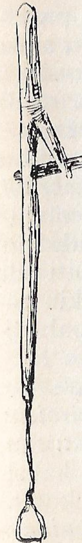
Lammasnahkojen paittoaminen oli teurastusajan jälkeisiä syystalven puhdetöitä. Paittoaminen toimitettiin *suuruksella.* Valmistettiin *ohrainen* velli, johon sekoitettiin jauhettuja *virnoja,* »semmoisia vesiheinän siemeniä», survottuja *pottuja*[1, 3] sekä hiukan *suolaakin,*[1] ja hapatettiin se oikein

äkeäksi niinkuin leipäjuuri. Sitä siveltiin nahkojen lihapuolelle, kääräistiin nahat kokoon ja pantiin penkinnurkalle kasaan. Kolme, neljä yötä kun siinä hautuivat, ja vielä pari kertaa välillä uudistettiin vellisively, niin alkoi jo luottaa. Nahat levitettiin eteispirtin orsille kuivamaan.

Nahkain lykkyylaudat Kuhmosta.

Kuivuneita nahkoja pehmitettiin sekä käsin hieroen että seinään kiinnitetyssä *hankaraudassa* edestakaisin vedellen. Koloraudalla kaavittiin lihapuolta, taikka hangattiin *nahanmuokkausraudalla,* jonka oksahankuraan oli asetettu viikatteenterän kappale.[2] Lopuksi *valkaistiin* nahat liidulla.

Nahkanmuokkaushaarukka Kuhmosta.

Useasti annettiin turkkinahkojen muokkaaminen ja hierely karjalanmiesten, *turkkivenäläisten,* tehtäväksi. He kulkivat talosta taloon ja päiväkausin hierelivät turkki- ja veltinahkoja, kaapivat niitä, raudassa venyttelivät ja liitusivat sekä lopuksi leikkelivät ja ompelivat niistä talonväelle turkkeja. Siltään vain, vaatepäällyksettä niitä käytettiin. Kuulu Latvajärven laulaja, *Miihkali Arhippainen,* oli Kiannalla ollut joka syksyinen *nahkojen piiskaaja* sekä turkkimestari. Hyvää työtä oli ahkera laatuisa laulajaukko tehnyt, kymmenen kopekkaa oli saanut nahalta, ja viisi, kuusi nahkaa oli päivässä pehmittänyt. — Nahkaveltejä ompelivat emännät itse.

Hamppu antoi naisväelle tavattoman talvityön. Parituhattakin *roivajasta* kun tuli taloon, niin oli siinä työmaa edessä.

Syyskesällä hamput *nyhdettiin* pellosta ja *riivittiin* tynnyrin laidassa sekä *liotettiin* lammikossa viisi, kuusikin viikkoa, sitten aidan selällä kuivattiin. Mutta jos tahdottiin kestävämpiä *liinoja,* jätettiin roivaat toiseen vuoteen ja vielä kevätahavassa niitä puretettiin.[1]

Kekriltä alkoi naisten vuoro. Roivaita ahdettiin saunan orret täyteen, satakin roivasta kerralla, sitten tuli kiukaaseen, että ahdos kuivui. Illalla seitse-

Laamalan emäntä harjaa hamppuja. Puolangan Puokiovaara.

män, kahdeksan seuduissa, kun muut panivat nukkumaan, kävivät naiset *loukkusaunaan*. Kiukaan päällä palaa lekotti päretuli, ja sen valossa naiset nokisina saunatonttuina häärivät roivaiden kimpussa. Toiset isoilla *loukuilla* ruskuttelivat luita rikki, toiset pienemmillä, nelikielisillä *vetoloukuilla*[1] eli *hamppulihdoilla* raastoivat luita irtaalleen. Muutamat vielä puisella *vitiinveitsellä* hakkasivat ja puistelivat, että *päistäret* lentelivät. Roivajas aina kerrallaan käsiteltiin ja saatiin siitä puhdistettuna *sormajas*, joita parikymmentä kimputtiin *vihkoon*. Niin kauan viivyttiin saunassa, kunnes kaikki oli loukutettu ja lihdattu, useasti aina aamupuoleen, kahteen, kolmeen asti. Mutta jo taas päivän saapuessa pistettiin saunaan uusi panos, ja illan joutuessa oli sama yötyö edessä. Ja sitä riitti siksi, kunnes kaikki roivaat oli saunoitettu. Ei ollut naisväellä koko aikana paljon yön lepoa eikä päivänkään rauhaa. Sillä päivällä piti huolehtia karjanhoidosta ja saunanlämmityksestä.

Sitten kun hamput saatiin saunasta pois, alkoi niiden kanssa uusi työ: ne piti *häklätä*, ne piti *harjata* ja sitten *kehrätä*. Pitkin talvea käärittiin *kuontaloita* ja kehrättiin, hyrrättiin monella rukilla. Sitten langat keitettiin *porossa*, huuhdottiin vedessä ja kuivattiin tangoilla ulkona, ja kankaiksi ne piti olla *kudottuina* ennenkuin kesäiset kiireet joutuivat. Jo olikin talossa hoppua: emännät kutoa helskyttivät, tyttäret ja palvelijatkin paukuttivat, milloin vain ehtivät. Mutta joskus häädyttiin kylässäkin kehräyttämään, ja ruiskappa maksettiin kehrääjämuorille lankanaulasta.[6] *Rohtimista* eli *tappuroista*, joita saatiin häklätessä, kehrättiin nelivartisen *hurstin kuteita*, mutta *sydämistä* pantiin siihen *loimet*. »Rouvimpaan», kaksivartiseen *piikkoon* pantiin loimet harjaustappuroista ja kuteet rohtimista, ja tehtiin siitä *lakanoita*, *hantuukeja* ja *paidanalasia* sekä karkeammasta piikosta *säkkejä*. Hurstista ommeltiin *paitoja*, *paidanylisiä* ja *alushousuja*, joita sinisiksi painettuina pidettiin kesällä vain siltään.

Valmiiksi muokattuja *pellavia* kuljettivat karjalaiset laukkumiehet Venäjältä. Niitä ostettiin kymmenestä kopekasta naula, ja niistä naiset kehräsivät lankaa villakuteisiin pyhähameisiinsa sekä miesten kesävaatteisiin.

Paljon oli naisväellä myös työtä, ennenkuin lampaiden villoista oli *sarat* kudottu. Siinä saatiin kartata, kehrätä ja kutoa monet pitkät rupeamat. Parhaita villoja käytettiin sarkaan, mustia ja valkoisia kartattiin sekaluutta, että saatiin harmaata saranväriä. Vahvaksi kudottiin sarka, mutta vielä vahvemmaksi tehtiin se *tamppaamalla*. Itse vain kotona sarka tampattiin: kasteltiin ensin kuumassa saippuavedessä, sitten *vyyhdettiin* ja kaksin naisin sitä penkillä vastakkain istuen potkittiin, ja kun oli kylliksi potkittu ja vanutettu, käärittiin sarka pakalle ja leveän pöydän kannella kaulailtiin sitä lattialla, lapsijoukko vielä pantiin pöydälle painoksi ja neljin hengin kärräiltiin pöytää edestakaisin.[1] Näin saatiin sarka niin tukevaksi, jotta siitä kuraistut housut seisoivat lattialla kyllä tyhjiltäänkin. Pari kolme talvea kestivät ne paikkaamatta kulutella ja paikkaamalla vaikka miehen iän.[1]

Vanhoin kotoisin keinoin eukot värjäsivät lankansa ja vaatteensa. *Mustaa* väriä saatiin lepänkuorista, vain tuoreita kuoria keitettiin vesikattilassa, ja siihen pantiin langat, kun ne oli ensin kasteltu *kuparivedessä*. Samalla tavalla myös käsi- ja nuottaverkkoja *roukattiin*, mutta silloin lisättiin leppäveteen kuusenkäpyjä, kuusenparkkia ja pihkaa, jopa vanhan tervasangon palasia.[1] Muutamat painoivat lankoja *puromustalla*, purojen pohjasta kaivetulla »ruosteella».[3, 4] *Ruskeaa* saatiin kun lankoja vuorotellen kasteltiin lämpöisessä liesituhkalipeässä ja kuparivedessä. Keltaisenruskeaa, *rankuuria* värjättiin *kiventiiroilla*[4] ja lepänkuorilla, mutta kiventiiroilla yksinään tuli *keltaista*. Painettiin keltaista myöskin »mettävärillä»:[3] kerättiin kankailta *kellanpaineita*, ketunliekoja, keitettiin niitä ja pantiin lisäksi tuoreita koivunlehtiä, sitten vielä kastettiin langat lipeässä.[2-5] Mutta kaunista *sinenpainetta* valmistivat eukot, niin että laskivat vettänsä astiaan ja hapattivat sitä viikkokaudet uunilla lämpöisessä peiton alla ja panivat sekaan *sinikiven*, sinialunan, nokareita sekä hiukan suolaa. Siinä kasteltiin langat ja saatiin tavattoman kestävää siniväriä. *Punaista* ei osattu omilla neuvoilla painaa, vaan täytyi se toimittaa Oulussa, *punertavaa* kyllä paikoin painettiin variksenmarjoilla.[3]

Itse valmistettiin »valkoisenpainettakin», *suopaa* Tehtiin koivun ja lepäntuhkista oikein äkäinen lipeä, niin että se leikkasi luutkin, ja siinä keitettiin aitanloukkoon keräytyneistä

luista, suolista, höystöistä ja muista »rasvarosseloista» pehmeä ruskea pesuaine, jota talossa tarvittiin sekä pyykinpesussa että saunankäynnissä ja monessa muussakin pesuhommassa.

Liimaa, *liisteriä*, jolla langat *liisteröitiin* kovemmiksi, keitettiin niistä lammasnahkojen tilkkasista, joita jäi turkkien ja vällyjen ompelijalta.

Viinankeittokin oli muuatta laatua kotiteollisuutta. Joka talossa valmistettiin viinaa. Halmerukiista lähtikin oikein hyvä ja väkevä neste,[1] ja vielä makeampi tuli, jos rukiit olivat hiukan hallanpanemia, *halliaisia*.[5] Jotkut laskivat viinaa ohristakin, ja niistä irtausikin niin tulinen aine, ettei pakkanenkaan pystynyt sitä kylmäämään, vaikka ruisviinan kylmäsi.[1]

Viinankeitossakin oli paljon puuhaa. Valmistettiin sakea velli, *viinapanos*, imeltymään isoon *panosammeeseen*, ja siihen lisättiin sitten kuumaa vettä ja »tööteillä» hämmennettiin, lopuksi pantiin varia vettä, jotta *imellys* kypsyi. Imellystä hapatettiin sitten kolme vuorokautta, ja niin oli *mäski* valmista keitettäväksi.

Vanhaan aikaan keittää kuhistettiin viinaa vain tavallisella *rautamuurilla*, johon oli tekaistu puusta kansi ja vaskesta torvet. Mutta sitten piti laittaa kupariset viinakattilat, eikä saanut olla keittohommissa muulloin kuin vain syksyin ja keväin. Syrjäkylissä kyllä edelleenkin vain poruutettiin[1] padalla.

Keittokota oli tavallisesti viinapolttimona, ja emäntäväki hääri keittohommissa. Kun mäski oli pantu kattilaan, *iskostettiin* sekä hattu että *piiput* visusti kiinni taikinalla, *iskoksella*. Hiljaista tulta poltettiin alla, niin että *huurukin* hiljalleen nousi piippuihin ja *piipputynnyrin* lävitse kuljettuaan valui astioihin. Ensi keitossa työnsi viinakattila katkeran *sikunan*, mutta se pantiin uudestaan pannuun ja keitettiin toinen kerta, *kerrostettiin*.[3] *Kerrostusta* keitettäessä tuli alussa, ennenkuin piiput lämpenivät, joku kortteli *savuviinaa*, pahanmakuista ja väkevää, höyrynsekaista nestettä, josta emännät laittoivat tehoisaa lääkettä, *kansvärkkiviinaa*. Mutta kohta alkoi tiristä *kirkasta* viinaa, ja sitä valuikin monin kannuin. Tynnyrin panoksesta juoksi 15 kannua, joskus 19:kin. Lopuksi laski kattila huonoa pahanmakuista *jälkiperää*. Jotkut siivilöivät piipuista tippuvan viinan kuminavaatteen lävitse ja saivat väkevää ja makeaa *kuminaviinaa*.[3]

Pari-, kolmekymmentä kannua keitettiin viinaa hyvässä talossa.[1] Suurissa viiden kannun *viinapotelleissa* säilytettiin

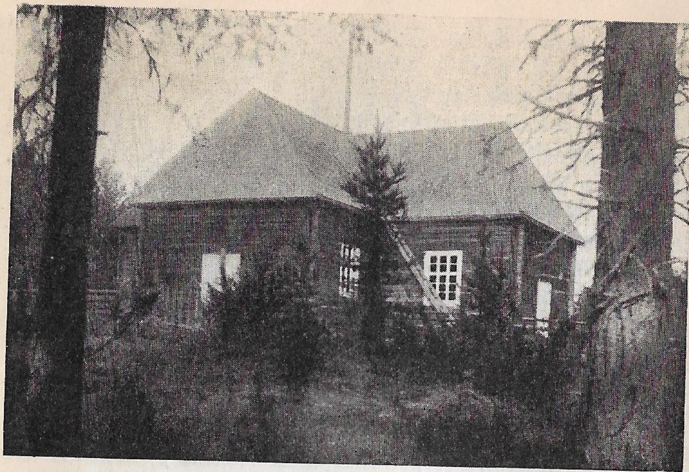
sitä aitan jyvähinkalossa kesänkin varoiksi. Mutta mitä ei itse jaksettu ryypiskellä, se myötiin niille, joilla ei ollut keittolupaa. Vietiinpä viinaa aina Ouluunkin ja saatiin kymmenen kopekkaa korttelista.

Antti Heikkinen, Kuhmon Viiksimosta, tekee tuohirovetta. Ukolla on päässä taulahattu.

Kotiteollisuutta oli entisaikainen, 50—60 vuotta takaperin harjoitettu, *potaskan* polttaminenkin. Suuria kääpäisiä korpikoivuja ja koivupökkelöitä poltettiin metsässä tuhaksi, tuhka tuotiin kotiin ja uutettiin isoissa ammeissa, *rapuleissa*[1] lipeäksi. Lipeä keitettiin kuiviin ja saatiin ruskeaa potaskaa, joka ulkona *potaskauuneissa* paistettiin valkeaksi. Potaska vietiin sitten Ouluun »Iisakki Welmannille» ja saatiin rupla leiviskästä.

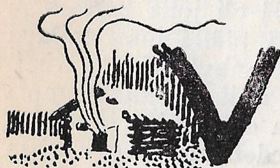
Raudan takomisessa olivat kainuulaiset yhtä taitavia kuin muidenkin seutujen miehet. Seppiä oli joka kylässä ja paja useassa talossa. On vieläkin siellä täällä joku taitava pyssyseppäkin, kuten Hyrynsalmen Luvankylässä ja Ristijärven Uvalla. Entisaikaan lienee ollut vielä mahdikkaampia rautioita, silloinkuin suurissa korpimaissa oli järvien ja soiden mudasta lietsottu rautaa. »Hyttejä» tiedetään olleen useissa paikoissa, »Hyttikankailla», »Hyttipuroissa», ja niissä vieläkin näkyy jälkiä entisestä raudanvalmistuksesta.

Lentiiran kirkko. Rakennettu v. 1812.

JUHLA- JA MERKKIPÄIVIÄ.

»On kekri köyhälläkin,
joulujuhla vaivaisella.»

Vuoden vieriessä pyörähti esiin, milloin suuri juhlapäivä, milloin taas joku muu merkkipäivä antamaan yksitoikkoiselle, useinkin ilottomaan arkiselle elämälle mieluisaa vaihtelua. Päiväin viettoon liittyi kaikenlaisia vanhoja tapoja, taikoja sekä pitämyksiä, monesti varsin merkillisiäkin, jo ammoisilta ajoilta polveutuneita.

Kekri oli jo vanhastaan vuoden k a i k i s t a s u u r i n j u h l a, jopa jouluakin jalompi. Sitä vietettiin myöhään syksyllä, kun kesä kaikkineen oli mennyt, ja pitkä pimeä talvi oli tulossa. Se oli uuden vuoden alkujuhla, vanhan päätöspäivä, jolloin syötiin ja juotiin parasta, mitä hyvä vuosi oli taloon tuonut Ja sitten kylläisinä pidettiin iloa ja kisailtiin.

»Kerta kekriä pitää,
toinen kerta kellistellä,»

olikin vanhojen ukkojen mieliohjeena.[4, 9]

Jo etukäteen varustauduttiin kekriä juhlana viettämään: keitettiin *kekriviinat*, pantiin *kekrioluet* ja varattiin ruokia

sekä laitettiin *kekrilammaskin* syötteelle. Pirtit, kamarit ja eteiset, peräiset ja porstuat pestiin ja puhdistettiin, vaatteetkin pestiin ja siistittiin. Ja aattoiltana lämmitettiin sauna, käytiin kylyssä ja laittauduttiin pyhäisiin pukimiin: oltiin valmiina vastassa, kun vuoden suuri juhla oli ovella.

Koko yönä jouduttiin tuskin ollenkaan lepäämään, sillä aamulla ani varhain piti olla pystyällä. Noustiin ylös jo kello kolmelta, kahdeltakin, jopa joissakuissa vanhojen tapojen taloissa heti puolelta yöltä.[9] Emännät pistivät pirtin lämpeämään ja leipoivat rieskat ja teokset, tekivät juustoleivät, keittivät ryynipuurot ja laittoivat talkkunat. Miesväki taas huolehti kekriteurastuksesta. Kun oli otettu kotikeittoiset aamuryypyt, tuotiin ja teurastettiin kekrilammas, isoissa taloissa kaksikin. Kekrilammas, useinkin *musta*,[1] oli jo aikaisemmin valittu ja nimitetty, oli sattunut esim. lammas sairastumaan, niin oli luvattu: »kun elänet, niin kekriksi teurastetaan.»[1] Lammas lyötiin semmoisenaan, paloittelematta, päineen, sorkkineen pataan, vain nyljettiin ja puhdistettiin sisälmyksistä. Vielä piti olla liharuoan lisänä lehmänkylki[1] tai sonninreisi[5] paistina, vieläpä metsämiestaloissa paistetut oravannautteet ja linnuntäkät lisäpaloina.[3, 4] Sillä lihaa piti kekripöydässä olla yltäkyllin, isot kukkuraiset maljat ja kaukalot pitkin pöytää. Lisäksi vielä oli karjanviljaa, voita, maitoa ja viiliä, sitten leivänpuolta rieskat, limppuleivät, tavalliset leivät ja teokset sekä keittoja ryynipuurot ja ennen kaikkea *talkkuna*. Kalataloissa hankittiin vielä kalakeitotkin. Kaikkea laatua piti hyvän talon pöydässä olla: jumalanhyviä ja karjanantia, vedenviljaa ja metsänriistaa, ja ylinnä kaiken täysiaikainen kekrilammas. »Komea oli ruokapöytä, saattoi siihen istua suurukselle.»

Semmoisena seisoi ruokapöytä koko juhlapäivän, lisättiin vain, minkä syöden hupenivat. Puolispöytä sai ryynipuuron, ja illalliseksi hankittiin maitopiimä, lihapotut,[3] ryynipuuro[4] tai ryynivelli.[9] Ja useat kerrat istuttiin suurustamaan. Aamupuhteen aikana ehdittiin käväistä pöydän ääressä jo kaksi, kolmekin kertaa. Heti kun joutui, haukattiin teoksia, juustoleipää ja muuta kuivaa ruokaa karjanviljan kanssa, ja taas vähän ajan kuluttua puraistiin toinen erä kuivia syötäviä. Sitten päivän vasta valjetessa istuttiin talkkunalle, joka oli varsinainen aamiaisateria. Siihen jo joutuivat lihakeitot ja paistitkin. Kotiolutta sekä kotikeittoviinaa oli pöydässä. Olutta juotiin kannuista ja tuopeista, viinaryypyt nakattiin pienistä *puulipeistä*. Pitkin päivää sitten syömistä jatkettiin,

Viinalippejä Kainuun kulmilta.

»syötiin ja juotiin, jott' oikein turvottiin».[3] Vanhat ukot istuivat jumalanviljan ääressä miltei yhtä päätä koko pitkän päivän, joivat ja söivät, söivät ja joivat ja turisivat päissään.[3, 5] Jos vieras tuli taloon, vaikkapa vain naapurinkin väkeä, tarjottiin heti hänellekin pöydän parhaita.

Kotieläimiäkään ei kekrinä saanut unohtaa, jopa niitä piti silloin erityisesti muistaa ja ruokkia. Isäntä itse toi aamulla hevosen tallista pirtin ovipieleen apatettavaksi. Kapan ohria antoi hän ajokkaalleen ja kuiskasi korvaan: »Nyt on kekri!» Murensipa ukko vielä kärpännautetta apeastiaan, että hevonen säästyisi pääntaudilta.[5] Muutamat äijät hämmentelivät apetta lampaan leukaluulla, jotkut hammastivat pöydältä lihakimpaleesta palasen ja murensivat sen appeeseen. Niin oli Venähenvaaran ukko Kuhmossa varannut ajokastaan silmänteiltä.

Emäntä taas vaali omia hoidokkejansa. Navettaan ei kyllä saanut mennä, ennenkuin oli aamiainen syöty,[1] mutta sitten vei emäntä joka lehmälle vasta leivotun *kekririeskan* eli *kekrikakun,* puhalsi olkipillillä korvaan ja sanoi: »Nyt on santtipäivä, kekri!»[3] »Täss' on teillekin kekriä!»[2] Samalla otti emäntä kellon lehmän kaulasta ja toi pirtin naulaan. Sitten koko päivä ruokittiin lehmiä paremmin kuin muulloin, annettiin heiniä, sekä juotava suurustettiin leivinjauhoilla, jotka oli pyyhitty aamulliselta leivinpöydältä. Kekrinä, samoinkuin Mikkelinä, jouluna, pääsiäisenä ja laskiaisena koottiin *ottosia* karjan kesäistä suurustamista varten. Ruokapöydälle ripisteltiin kolmeen kohtaan suoloja, ja ruokailun loputtua pyyhittiin ruoantähteet ja suolat vartavastiseen *ottostuohiseen,* jota säilytettiin eteispirtissä kiukaanpatsaan korvalla.[1] Ottosia annettiin sitten kesällä lehmille, kun ne illalla saapuivat metsästä kotisavulle. — Lampaitakin muistettiin kekrinä paremmalla ruokinnalla, pistettiin päkättävään suuhun leipäpalanen.

Mitään arkipäivän töitä ei kekrinä tehty, oltiin kuin pyhäpäivänä ainakin, naiset korjasivat rukkinsakin pois pirtistä. Vanhat ukot vain muutamakseen kävivät oravametsällä, olipa se joillakuilla varsinainen »mehtäpäivä»[1] ja »onnellinen otuksen saantipäivä». Palvelijatkin, »orjaväki», olivat vapaina, kun oli heiltä »rinnus katkennut».

Iltapuolella kokoontui nuori väki jonkun talon pirttiin kekrikisoihin. Pirtti »roikattiin autioksi», jotta oli tilaa telmätä. Siinä illan kuluksi oltiin *sokkosilla,* joka oli tavallinen kekrileikki. Vanhat istuivat pöydän luona juoden ja katsellen nuorten kisaamista.

Mutta kekrin merkillisin puoli oli ikivanha henkien palvominen. Muutamissa vanhankansan taloissa oli vielä sitäkin vanhain muistannan aikaan toimitettu. Kekrin henget siihen aikaan vielä liikkuivat maatjalassa ja näkymättöminä vierailivat taloissa. Aattoiltana, kun sauna oli joutunut, valmistettiin se ensin *Kekrille*[4] ja *Kekrittärille,* taikka, niinkuin paikoin sanottiin, *pyhille miehille,*[1, 3] *keijulaisille,*[4] *manalaisille*[3] kylvettäväksi. Vedet, vastat, kaikki laitettiin käsille, ja sitten käytiin kylyn ovelta kutsumassa:

»Kekrittäret Kekrittäret,
pyhät miehet kylpemään!»[9]

Vasta sen jälkeen, kun vieraat olivat vihtoneet, otti talonväki saunavuoronsa.

Vieläpä vieraita ruokittiinkin. Niinpä Suomussalmen Juntusrannalla, Päätalon vanhauskoinen vaari itse valmisti pyhille miehille saunan ja sillä aikaa, kun he olivat kylyssä, hankki omaan vaarinkamariinsa heille hyvät ruoat, kynttilät vielä kahden puolen viritti palamaan. Tavallisesti laitettiin kekrivieraille ateria pirtin pitkälle pöydälle, jotta saivat suurustautua sillä aikaa, kun talonväki oli kylpemässä. Oli tapana myös kekriaamuna, kun oltiin murkinalla, asettaa pyhille miehille pimeään *pöydänpäänloukkoon* viinalippi.[1] Paikoin varattiin ruoka-ateria aikaisin aamupuhteella *saunaan* rahille taikka lauteille,[2-4] paikoin vietiin »maanhaltialle» ruokia vielä *riiheen* ja *talliin* sekä *navettaankin* laipiolle,[2-4] joskus kannettiin syötäviä ja juotavia pihakoivujen juurelle.[6] Parhaita ruokia piti tarjota ja varsinkin lihaa. Jos oli lihaa niukasti, voivat Kekrittäret pahastua ja ottaa talosta lehmän.[2] Mutta jos ruokia oli runsaasti, olivat vieraat hyvillään, ja siitä oli talolle onnea. Kekrivieraiden syönnistä ennustettiin vuodentuloa: jos ne olivat nälkäisiä ja söivät kovin paljon, oli huono vuosi tulossa, mutta jos ne vain vähän maistelivat, saatiin odottaa hyvää vuotta.

Joskus satuttiin kekrivieraita näkemäänkin. Lentiiran Sutelassa oli renki iltapimeissä pihalla äkännyt: »Ka, Kekritär

on valkeissa vaatteissa!» Renki oli heittää rytkännyt sitä piilikirveellä, ja se oli sivujaan pidellen mennyt kirkkomaalle päin, talo kun oli aivan kirkkomaan lähellä. Kotaliesi ja saunankiukaan edus lakaistiin aattoiltana puhtaaksi ja sileäksi, ja aamulla käytiin katsomassa, onko Kekritär käynyt talossa. Jos oli käynyt, näkyi silitetyllä liedellä niinkuin vasikanjälkiä, ja siitä oltiin hyvillään: talon onneksi olivat liikkuneet.[3] Näyttäytyivät kekrin henget joskus linnunhaamussakin. Päätalon vaarin ikkunallekin, kun kekrivieraat olivat yhdeksän yötä talossa olleet, tuli illalla »niinkuin mettikana istumaan ja räpistelemään». Siitä vaari arvasi: »Jo vieraille on nyt pois lähtö». Ja ukko vetäisi turkin päälleen ja lähti vieraitaan saattamaan metsätielle, metsään käsin kun olivat menossa.

Kekrin »keijulaisilta» voitiin tiedustella tulevia asioitakin. Niinpä naiset »laasivat» aamupimeissä pirtin lattian ovesta perään käsin, peräikkunan alle, työnsivät rikat ikkunasta ulos, lennättivät helmassaan ne sitten kolmen tien risteykseen ja huppu korvissa asettuivat rikkakasalle kuuntelemaan »kuuluuko kupsavaista». Saattoivat naiset siinä kuulla itkua, naurua, tiukuja ja kulkusia, virrenveisuuta, kirkonkelloja sekä lautojen läiskettä, ja siitä arvasivat olevan tulossa, joko surua, iloa, häitä taikka kuolemaakin. Joskus itse isäntäkin lähti samoille asioille, otti talon kaikki avaimet poveensa ja pysähtyi peite päässä teiden risteykseen ja kuunteli ennustuksia vuodentulosta.[3] Kekrin aattoiltana työnnettiin uuniin pyöreitä halkoja, ja aamulla, ennenkuin tuli sytytettiin, katsottiin, onko halkoja kadonnut tai lisäytynyt: »kekriämmät» olivat käyneet niitä kosketttelemassa. Siitä taas ennustettiin vuodentuloa,[4, 5] taikka kuolemaa tai perheenlisäystä.[3]

Monissa muissakin toimissa kekrin henkien palvonta ja osallisuus ilmeni. Niin emäntä kekriaamuna pirtin uunin luudittuaan lähti uuniluutaa juoksuttamaan, navetan ympäritse kolme kertaa kierrätti, ja siitä oli karjalle menestystä.[3] Kekripäivänä pirtin lattialta laastut rikat vietiin lammaskarsinaan onnea tuomaan, ja kun uunia lämmitettiin, pantiin »peänaloshaloksi» oikein oksainen puu. Sillä kuinka monta oksaa oli puussa, niin monta karitsaa syntyi talven kuluessa lammaskarsinaan. Lammasonnea antoi sekin, että kekrilampaan luut peitettiin lammaskarsinan pohjalle.[1]

Kekrin viettoon liittyi läheisesti *sieluinpäivä*, joka oli kekrin jälkeisenä päivänä. Silloinkin noustiin hyvin aikaisin ylös, ja heti pistettiin tuli pirtin uuniin, että ehdittäisiin ennen naapuria saada savu kohoamaan lakeistorvesta. Siitä olisi

talolle onnea. Sieluinpäivänäkään ei arkitöihin puututtu. Miehet kulkivat vain korento olalla talosta toiseen, ja kun tulivat pirttiin, pistivät heti korennon uunin henkireikään, jotta muka »nyt kiuvas hajalle!» Vasta heittivät, kun isäntä viinan kanssa hyvitteli: »Älkäähän nyt, saatte ryypyt!» Ja saivat ryypyt, ruokaakin saivat, ja sitten lähtivät uunia uhkaamaan toiseen taloon.

Sieluinpäivänä jo jotkut saattelivat näkymättömät kekrivieraansa pois talosta. Kiannalla muuan emäntä kaimasi Kekritärtä eväitten kanssa, voilautaset ja leipäroviot käsivarrella saatteli aidan taakse. Sieltä saattaja kääntyi takaisin ja vielä helmantakaisiaan kohotti, sanoi: »Tuossa viimeiset evähät!»

Kekristä alkoi vanha kainuulainen juhla- ja merkkipäiviensä viikkolaskun. Niinpä Puolangalla luettiin:

»Kekristä seittemän jouluun,
joulusta kuusi kynttelíin,
kynttelistä kolme Mattiin,
Matista neljä Maariaan,
Maariasta neljä Jyrkiin,
Jyristä neljä Eerikkiin,
Eerikistä viisi juhannukseen,
juhannuksesta viisi Jaakoon,
Jaakosta viisi Perttuliin,
Perttulista viisi Mikkeliin,
Mikkelistä viisi kekriin.»

Martti, makkarain päivä, marraskuun 11:ntenä, oli kekriä seuraava merkkipäivä. Vielä näihin aikoihin toimitettiin syysteurastuksia, ja Martinpäivä oli varsinainen *makkarain teko*- ja *syöntipäivä*. Silloin valettiin »Martinpäivä makkaraa», mitä vain isointa suolta oli, siitä tehtiin makkaroita, ja puoliseksi niitä jo syötiin »ehotellen niin paljo kuin jaksettiin».[3] Siitä olikin päivän nimenä *Perso-Martti*.[1, 3]

Kekrin ja Martin välisinä päivinä oli henkien liikunta-aika. Jopa aina Simunasta alkaen olivat kuolleet liikkeellä ja tulivat koteihinsa käymään. Siihen aikaan myös pidettiin kuolleitten *yönistujaisia*.[2] Pirtti lämmitettiin joka huomen, vielä Marttinakin, niin aikaisin, ettei savu näkynyt naapuritaloon.[5]

Kaijanpäivä, marraskuun 25:ntenä, oli lammasten merkkipäivä, lammasten suojelijan, pyhän Katariinan, nimikkopäivä. Silloin kerittiin lampaista »Kaijan villa», ja iltaseksi keitettiin lihavelli *lampaanpäistä*. Puoli päätä — lampaanpäät oli teurastusaikana lyöty kirveellä halki, palvattu ja pantu aitan or-

relle Kaijaa odottamaan — aina henkeä kohden heitettiin kattilaan, ja sitten illastaessa sai kukin osansa kuppiinsa. Aamiaiseksi keitettiin, niinkuin ainakin pyhäpäivänä, talkkuna.

Antista, marraskuun viimeisestä päivästä, tiedettiin:

»Antti aisoilla ajaa»[3,]

sekä:

»Anterus pyhäin alku,»[3, 5,]

Silloin alkoi uusi kirkkovuosi, ja joulunpyhät rupesivat lähenemään.

Annanpäivä, joulukuun 9:s, oli pimeän syystalven pimeimpiä päiviä ja pisimpien öiden aikoja. Sanottiinkin:

»On kesäistä päivää,
yötä Annan aikaista.»[3, 5]

Sitten jo kohta joutui *joulukin,* pimeimmän talven juhla Sitä kyllä ei vanha kainuulainen kovin suurena juhlana pitänyt, eikä sitä varten läheskään niin varustautunut kuin kekriksi. Muualta lienee myöhäisaikoina opittu, että

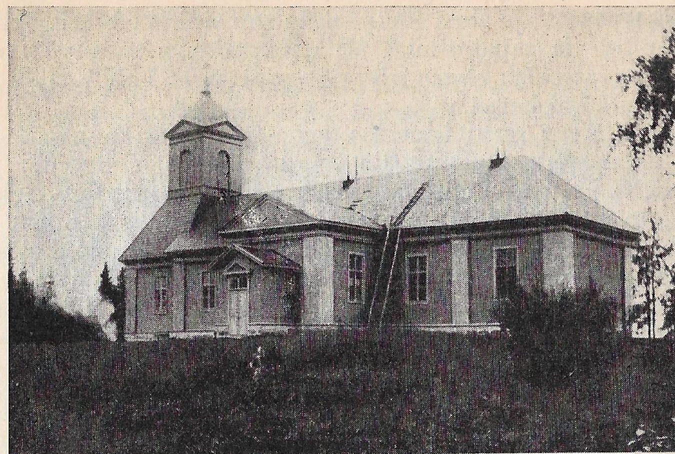
»Hyvä Tuomas joulun tuopi,
paha Nuutti pois sen viepi».[1,]

Tavattiinkin sanoa:

»Talonpojilla kekri,
herrain joulu.»[3]

»Joulurauhaa» kuitenkin pidettiin, niin että jo *Tuomaan* päivältä naiset heittivät kehruun aina loppiaiseen asti,[2] ja jouluaattona käytiin kylpemässä. Mutta kaikki eivät edes pesseet pirtin lattiata jouluksi.[3] Varakkaat kyllä varustivat jouluksikin yhtä ja toista hyvää, mutta köyhemmät tulivat toimeen tavallisilla pyhäpäivän syötävillä. Jouluaattoiltana saunasta tultua pisteltiin tavallinen pyhäaattoillan rieskaleipä roppavoin kanssa ja jouluaamuna pyhäaamun talkkuna. Puolisena saatiin ryynipuuroa ja lihapottua, ja iltaseksi keitettiin lampaanlihaa tai lehmänselkä. Kirkossa käytiin vain lyhyemmiltä matkoilta. Oltiin useinkin vain kotona ja kuunneltiin kotipöydän ääressä luettua saarnaa sekä veisattiin jouluvirsiä. Mutta »uskoton kansa ryyppäsi viinaa».[5] Viinaa juotiin varsinkin kirkkomatkalla ja kirkkomäellä. Siellä hevosia ja piippuja vaihdeltiin ja ajeltiin.

Mutta kalliin karjansa menestykseksi toimi emäntä joulunakin. Silloin ei saanut päivänaikana käydä navetassa, vaan

Kiannan kirkko. Rakennettu n. v. 1800.

piti lehmän ruokkiminen toimittaa aamu- ja iltapuhteiden ajalla, samoin lannanluominenkin. Joulupäivän lanta oli lisäksi peitettävä tunkioon.[5] Vielä varasi emäntä heinäkimpun navetan ylisille laskiaisena lehmälle annettavaksi.[1]

Huolehdittiin vielä kylvönteostakin: leivottiin joulutaikinasta *ruispulla,* ja pantiin se talteen kylvöpäiväksi.[5]

Joulupahnoja ei lattialla käytetty, mutta niiden muistoa oli ainakin se, ettei jouluna vuodekupoja viety päiväksi ulos, kuten tavallisesti, vaan kasattiin ne penkin alle.[5] Joulukuusta ei korven pirteissä tunnettukaan, *joulupukkeina* joskus poikavesat, turkki nurin päälle kiskottuna, tulivat pirttiin kummittelemaan.[1]

Tapanina ei tehty sen kummempaa kuin syötiin se iänikuinen aamutalkkuna, ja päivä vietettiin levossa ja rauhassa arkisilta askareilta. »Herrat ne vain ajoi Tapania.»

Uusivuosi oli vanhastaan tuttu tinan valamispäivä. Yöllä uuttavuotta vasten valettiin tina jokaiselle talon eläjälle, jopa eläimille ja haltioillekin. Ensin porautettiin *maanhaltialle,* sitten isännälle, emännälle ja niin vanhimmasta nuorimpaan asti, viimeksi hevosille, lehmille, lampaillekin. Joku vanha joukossa oli »semmoinen rohvessoori», joka osasi selittää, mitä kukin tinakuva merkitsi. Siinä tuli arkkua, ruunua, hevosta, lehmää, lammasta ja kaikkea. Jos maanhaltian tina tuli kirkas, ennusti se hyvää vuotta, mutta musta ja samea aavisti huonoa vuodentuloa. Lopuksi vietiin tinan valuvesi kolmen

tien risteykseen, ja siinä kuunneltiin samoinkuin kekrinä rikkakasalla tulevia tapahtumia. Uudenvuoden yönä myös tyttäret katsoivat salaa *onnenpeiliin* ja saattoivat nähdä siinä vastaisen yrkämiehensä.

Loppiainen meni korvessa vain tavallisena pyhänä.

Joulunajasta ennustettiin seuraavan kesän ilmoja. Joulun edellä jos oli »suntailmat ja siitekelit», saatiin hyvät kesäilmat, mutta pakkaset ja pyryt olivat huonoksi kesäksi.[3] Ja kun talven selälle, *sydänkuille*, käännyttäessä oli sekehet säät, oli juhannuskesälläkin hyvät ilmat.[3]

Joululta alkoikin talven pitkä kylmä taival, jossa juhla- ja merkkipäivät olivat kuin peninkulma- ja virstapatsaina matkaa huventamassa.

Ensimäisenä oli *Heikki*, tammikuun 19:s, jolloin jo oli

»Talven selkä poikki,
karhulla yö puolessa,»[5]

Silloin karhu käänsi toisen kylkensä ja jahkaisi:

»Yö puolessa,
pikipalli peräsuolessa.»[5]

Melkein Heikin kintereillä astui *Paavali*, tammikuun 25:ntenä, josta ruveten jo »päiväkultakin alkoi lämmittää». Vaikkakin kyllä Paavalina oli pakkasien pahin aika ja pitikin olla. Sillä:

»Kun ei kylmä kynttelinä,
eikä palele Paavalina,
niin on halla heinäkuussa,
talvi keskellä kesää.»[5]

Kylmyyttä piti olla *kynttelinäkin*, joka oli jo helmikuulla toisella sydänkuulla. Silloin kesä oli sitä lämpöisempi. Kyntteliksi säästettiin lehmän ja lampaansorkat, »kynnet», ja keitettiin niistä iltaruuaksi *kynsivelli*, suolainen lihavelli. Paikoin vielä vietiin kalutut sorkkaluut metsään ja haudattiin puun juurelle, »jotta karja sikiäisi paremmin».[1] Kynsivellin keittoa jatkettiin iltasin niin kauan kuin sorkkia riitti. Vellin pinnalta kuorittiin kiehuessa kuumaa *kynsirasvaa*, jolla m. m. »palonjälkiä» paranneltiin. Kynttelilta jo jotkut heittivät *iltapihdin* loukkoon,[8] ja jotkut emännät koettivat siksi saada hampunkehruunsa suoritetuksi.[1]

Kynttelin jäljessä kulki *Matti*, helmikuun 25:ntenä. Se oli ensimmäinen *kevätpäivä*, »Kevät-Matti», joka jo kaikkialla sammutti iltaiset päretulet ja lopetti iltapuhteet ja puhdetyöt. Vanhat sanoivatkin:

»Matilta iltapihti,
aamupihti Maarialta.»[1, 5]

Matin mielihyviksi keitettiin metsämies-taloissa »mehtikanoja», kana mieheen, siitä paremmin luonnisti metsästys.[1] Matista myös ennustettiin ilmoja: millainen sää oli Mattina, sellainen koko kesän.[2] Lammasemännät keritsivät hoidokeistaan kevätvillat, »Matin villan».

Helmikuulla oli vuoden toinen suurjuhla, *laskiainen*, sydänkuiden ja talvenselän suuri merkkipäivä, jota koko Kainuu vietti syöden ja juoden sekä monin menoin. Laskiaiseksi piti varata varsinkin rasvaruokia, sillä:

»Jouluna oluen juonti,
lihansyönti laskiaisna.»[9]

Ja olikin »toivottu päivä se laskiainen, jotta silloin sitä saa ruokaa».[3]

Aamulla tyydyttiin tavalliseen talkkunaan, mutta puolisiksi jo piti olla miehekkäämpää muonaa. Leivottiin »laskiaisen nimeen» *rasvamämmit* eli *rasvarieskat*, *punasrieskat* eli *leppärieskat*.[2] Mämmi tehtiin ohrajauhoista ja »punasesta», jota oli varta vasten syysteurastuksista säästetty, ja pantiin runsaasti vielä rasvaa mauksi. Petäjänkuorella taikka tuohilevyllä se paistettiin uunissa, ja syötiin vastakirnutun *roppavoin* kanssa. Viiliäkin vielä piti pöydässä olla,[5] jopa paikoin pantiin joukkoon keitetty *raavaanpää*, jota oli kolmella kirveellä hakattu kappaleiksi.[2] Sitä parempi, jota rasvaisempia olivat ruoat. Silloin karja lihoi kesällä hyvästi, mutta jos ei laskiaisena nautittu rasvaa, pysyivät piteet laihoina.[3] Siksipä syötiinkin vahvasti, jopa »jotta pyörtyä tahtoivat syyvessään».[3] Saivat silloin

»Orjatkin olutta,
palkollisetkin panosta.»[3]

Päivää sanottiinkin leikillään *rasvalaskiaiseksi*[2, 3] ja *rasvatiistaiksi*.[1] Vielä iltaseksikin piti olla rasvanpuolta: lyötiin iso lehmän- tai häränlautanen pataan ja keitettiin lihavelliksi. Mitä isompi oli häränlautanen, sitä isommaksi härkä kesällä paisui.[2]

Työtä tehtiin laskiaisena vain aamupuolella päivää, naiset kehräsivät, miehet tekivät mitä vain, hevosta ajoivat, hakkasivat. Mutta puolisilta heitettiin työnteko, naiset nostivat rukkinsa karsinaan tai oviloukkoon[9] »yhteen rojoon», ja panivat *seulan* päälle kumolleen,[3] *keritsimet* ruuviin,[9] vieläpä *heiniä*[1, 3] tai *lehtikerpun*[1] eteen sekä *lakanan* koko rukkikasan peitoksi. Sitten lampaat kesällä pysyivät hyvin yhdessä ko'ossa ja menestyivät, karitsoivat ja kasvattivat paksun villan.

Puolisiksi, mämmin syöntiajaksi, laitettiin kaikki kuntoon ja pirtti siivottiin. Sitten »mämmältä mäkkeen». Nuoret varsinkin menivät läheisiltä mäkimailta ja vaarojen rinteiltä ottamaan luikuja, pitihän luistaa, »kun oli rasvattu vasta» rieskoilla ja mämmillä. Suksilla ja kelkoilla laskettiin. Mutta se piti varoa, ettei mäessä langennut; jos niin hullusti kävi, silloin hamppu kesällä sotkeusi, sen »tuuli särki ja sae huuhtoi», vieläpä kaatuja menetti iltasosansa.

Iltapäivällä lämmitettiin sauna ja käytiin jo päivänäöllä kylpemässä, samoin saunan päälle piti iltanen joutua päivänäöllä syötäväksi. Tulta ei saanut ottaa navetassakaan lehmiä hoidettaessa, jopa piti emännän ehtiä yötiloilleen niin aikaisin, että sai makuulta katsella auringonlaskua. Siitä lehmät kesällä tulivat aikaisin kotiin. Piti vielä muistaa sekin, ettei saunassa käydessään, ei iltasvelliä syödessään, eikä koko laskiaisiltana puhunut, ei puolta sanaa. Muuten mäkärät ja sääsket ja syöpäläiset kesällä kovin kiusaisivat.

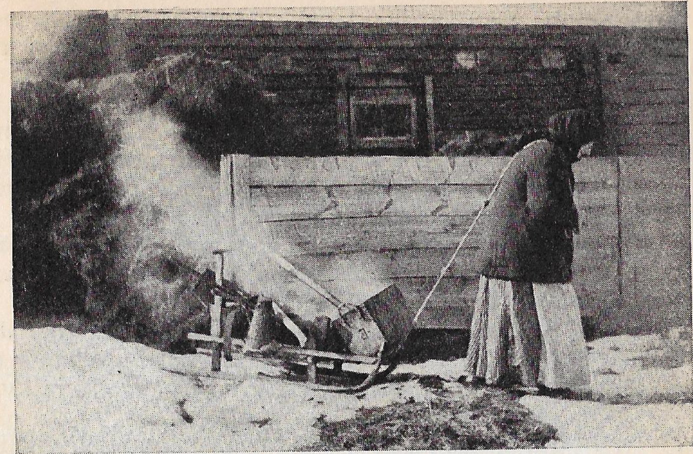
Monet toimet teki emäntä laskiaisenakin karjansa menestykseksi, keräsi ottoset samoinkuin kekrinäkin, pani talteen laskiaismämmiä karjanlaskupäiväksi[1] sekä leipoi merkillisen *karvakakun*. Käsiensä pesuveteen sotki hän rieskataikinan ja sekoitti siihen joka lehmästä nyhdettyjä karvoja sekä laskiaispöydältä pyyhittyjä ruoanmurusia ja leipoi, pirtin kynnyksellä istuen, paljaalla reidellään korean kakun, paistoi sen uuninrupussa ja pani kevääksi talteen.[5, 9] Lehmänkellon asetti emäntä ruokailuajaksi pöydälle ruokien viereen, ja pöydän ruokamurusilla syötti hän lampaitaan, että ne sitä enemmän karitsoisivat.[2]

Helmikuun jälkeen seurasivat *kevätkuut* lukuisine merkkipäivineen ja pitkine *paastoaikoineen*, jolloin pidettiin »vähä niinkuin jumalanpelkoa ja luettiin postillaa».[1] Tuli ensinnä *Maaria*, joka kyllä ei ollut muuta pyhäpäivää merkillisempi, tavallinen kirkkopyhä vain, josta tiedettiin:

»Minkä Maaria katolta viepi,
sen Jyrki maalta viepi.»[3, 5]

Aamupuhteista ja aamupihdeistä saatiin jo luopua, oli jo aamupäivässäkin siksi pituutta.

Mutta *pääsiäinen*, kevättalven monipäiväinen juhla, oli jo tärkeämpi ja toimeliaampi. Se oli suurimpia kirkkopyhiä, jolloin pitkän matkan perukkalaisetkin pistäysivät kirkolla. Se pyhitettiin siten, että keitettiin lehmän ja häränpäistä lihavelliä, syötiin rasvat ja lihat, mutta luut vietiin metsään kar-

Vanha muori »kiiraa ajamassa».

jan menestykseksi.[1] Piinaviikon päivillä oli omat nimensä: *maitomaanantai, tiukutiistai, kellokeskiviikko, kiristorstai* — Kuhmossa *kihlatorstai* — *pitkäperjantai, lankalauantai* ja *pälkkä-pääsiäinen*. Piinaviikko oli pyhä viikko, silloin ei ensinkään saanut kehrätä, varsinkin piti varoa kiristorstaita. Kenpä silloin kehräsi tai kiersi lankaa, hänellä vasta olivat vaikeat hengenlähdön hetket, ja »sitkaat kuoleman siteet».[3] Kiristorstaina isäntä ja emäntä taikoen kiersivät kartanoa,[2] ja emännät *ajoivat kiiraakin*. Niin oli Salmijärven Juntulassa, Kajaanin seuduilla, vanha muori sinä päivänä kerännyt kelkkansa täyteen kaikenlaista »ryönää»: lapiota, kuokkaa, kirvestä, palavaa tervaämpäriä ja mitä lie roskaa keksinyt, ja vetänyt kelkkaa sitten ympäri kartanoa. Pitkänäperjantaina moniaat vanhat eivät syöneet mitään, ennenkuin vasta auringonlaskun jälkeen. Jotkut olivat sairaana ollessaan tehneet lupauksen, jotta jos paranen, niin olen aina koko pitkän päivän syömättä.

Pääsiäisaamuna ani varhain, muiden vielä nukkuessa, muisti emäntä karjaansa, nousi, otti kellon, pani siihen suoloja ja kiersi navetan kolme kertaa, meni sisään ja antoi suoloja joka lehmälle, sitoi kellon lehmän kaulaan ja sanoi:»Muista tulla kotiin!» Siitä kun väki heräsi, sai se ensi sanomikseen, suuruksettomin suin kuulla kellon kalahtelua navetasta. Ja niin kello »pilasi» kuulijan, ellei se ollut muistanut viereensä varata leipäpalasta ja heti herättyään sitä haukata.

Pääsiäisöinä kahnustelivat *pääsiäisämmät* vieraissa navetoissa »toisen elettä pilaamassa ja omaa elettään korjaamassa». He lypsivät lehmiä, leikkelivät lampaiden ja lehmien häntiä, korvia, karvoja, nahkaa ja sarvenoita, pilasivat toisen karjan syömättömäksi ja lypsämättömäksi ja ryöstivät onnen omille piteilleen. Ennen, vanhaan aikaan oli ollut semmoisiakin pääsiäisämmiä, jotka olivat lentäneetkin. Niin mokoma oli ollut muuan emäntä Säräisniemellä. »Hiienvoiteella», sarvesta uunin takaa, oli vain voitanut korennon nokan, pistänyt korennon ratsukseen ja kiljaissut: »Huis, lakkeisen kautta Hiitolaan!» Ja silloin oli akka lähtenyt.

Tipurtti, huhtikuun 14:ntenä, oli ensimmäinen *suvipäivä*, ja sen edellinen yö ensimmäinen *suviyö*, merkkiyö, jolloin ei olisi pitänyt pakastaa. Jos silloin kylmäsi, tuli pitkä kevät ja kylmä kesä.

Jyrki, huhtikuun 23:ntena, oli toinen suvipäivä, edellistä vielä merkittävämpi. Silloin vielä vähemmän olisi suvaittu pakkasta. Sillä jos Jyrin öinä äkeytyi pakkaseksi, niin kylmäsi »neljäkymmentä yötä, vaikka sulaan maahan». Jyrinpäivänä ei saanut jyrytä eikä kovin meluta, siitä ukkonen kesällä pahemmin paukkasi. Muistettiin myös:

»Mikä Jyrkinä katolla,
se Erkkinä maalla.»[2]

Vappu oli valoisan toukokuun ensimmäinen päivä, tärkeä merkkipäivä sekin, lihakeitolla ja talkkunalla muistettava. Sillä Vapun »luulevat vanhat olleen semmoisen kateellisen, jotta on pitänyt lampaanlihaa keittää iltaseksi, jotta lampaat sikiäisivät . . . Jos ei Vappua pyhitetty, niin ei se antanut eleitten menestyä».[1] Vappuna vanhain mielestä pitäisi olla hyvä sää ja suvituuli, silloin olisi kesäkin lämmin, mutta jos tuuli on pohjoisessa, lietsoo se pohjoisesta koko kesän.

Ristinpäivä, toukokuun 3:ntena, oli taas metsämiesten merkkipäivä. Silloin he kävivät kiertämässä lintujen »soijinmaat» ympäritse, että linnut siihen vakautuisivat. Lintujen höyheniä he kiertäessään pistelivät puihin ja pyysivät lintujumalaa:

»Tuopa lintu tuolta maalta,
Lapinmaalta lennättele,
miehen ehtivän etehen,
pojan pyytävän povehen!»[1]

Eerikki, toukokuun 18:s, oli jo kesän tulopäiviä, silloin jo kala kuti, ja käki kukkui »vaikka huurremetässä», ja kaikki linnut lauloivat. Tiedettiinkin:

»Västistä vähän kesään,
puoli kuuta peipposesta,
pääskestä ei päivääkään.»[3]

Eerikkiin asti ainakin piti karjankonnun riittää, mutta sai monesti riittää kauemminkin, kun sattui pitkä kylmä kevät. Eerikkinä kerittiin lampaista »Eerikin villa».

Urpaanuksesta, toukokuun 25:nnesta, tiedettiin vain, jotta silloin pitäisi olla kylmä. Sillä kun on

»Urpaanus turkki päällä.
kesä kaikki paita päällä.»[5]

Toukokuussa oli vielä pari merkkipäivää. Toinen oli keväinen *karjanlaskupäivä*, toinen tärkeä *touonpano*.

Varsin paljon oli emännillä huolta ja puuhaa karjaa keväällä ensi kerran ulos laskettaessa. Piti varata, että maidontuojat saisivat metsässä kulkea rauhassa kontiolta ja muilta turman tuottajilta. Jo aamulla keitti emäntä väelle eineeksi maitopuuron, *lehmänpäästö-puuron*, ja karjansa suurusti hän ottosilla, karvakakuilla, kekri-, laskiais- ja joulurieskoilla. Sitten ulos laskettaessa oli varsin monenlaisia temppuja. Kuka kiersi lehmänkellolla navetan, kuka taas suoloilla ja ottosilla, ken palavalla päretulella. Aivan yleinen tapa oli tervaristin vetäminen lehmän otsaan ja ristiluille. Samoin se, että navetan kynnyksen alle asetettiin vanha viikate, kirves ja patakoukku tai muu rautaesine, ja ympäri oven pingoitettiin punaisella langalla sidottu, renkaaksi halkaistu yksikantainen pihlaja, pyhä puu, sekä ovipieliin asetettiin tervastulet ämpäriin. Monesti asettui emäntä kahdahaaroin oven yläpuolelle, niin että lehmät joutuivat kulkemaan hänen alatseen, kellokas astellen edellä, toiset jäljessä. Ja kun kaikki olivat ulkona, otti emäntä ovelta pihlajan ja kiersi sillä navetan kolmesti. Lehmiä laskettaessa emäntä saneli:

»Lasken lehmäni leholle,
hatasarveni haavikolle,
panen pajun paimeneksi,
tuomen tuojaksi kotihin.»[1]
»Kato. Jumala, katottomassa,
kun katoit katollisessa!»[3]

Jos emäntä ei ollut itse tarpeeksi taitava karjaansa varaamaan, kutsui hän avukseen jonkun tietäjän, joka hänen puolestaan teki varaukset ja luki loitsut.

Paimen lähti karjan mukana metsään, seurasi lehmiä koko päivän ympäri selkosia. Illalla, kun hän palasi, varasi emäntä vesikiulun orrelle ja lojautti sieltä sen sisällön pai-

menen niskaan. »Se tarkoitti sitä, jotta lehmät sitten kesällä hyvin lypsää.» Mutta jos paimenelle oli päivällä satanut, ei häntä enää kotona tarvinnut kastella.[3]

Touonpano aloitettiin, jos vain kevät ja pellot sallivat, Eerikin päivänä,[1] ellei se sattunut olemaan *maanantaina*, jolloin ei saanut mitään työtä panna aloitteelle. Siinä tapauksessa pantiin vilja jo edellisenä lauantaina.[5]

Kylvöpäivän aamiaiseksi syötiin *kylvöpuuro*, joka oli ohrajauhoista keitetty maitoon. Leipänä oli joulutaikinasta leivottu, aitan kammiolla säilytetty paksu *kylvöpulla*. Syömään ruvettaessa tarjosi isäntä joka miehelle viinaryypyn. Kylvöpuuroa annettiin koirallekin kokeillen, että millainen tulee vuosi. Pantiin laudalle pöydän luo puuroa kolme kokoa: iso, pienempi ja pieni, ja kutsuttiin koira syömään. Jos koira hökälsi ensiksi isoimman ko'on, ennusti se hyvää vuotta, mutta jos se nappasi pienimmän, oli huono vuosi tulossa, jos otti keskikokoisen, saatiin tavallinen sato. Paikoin veivät kylvöpuuroa riiheenkin haltian syötäväksi.[1]

Isäntä itse toimitti kylvämisen, ellei ollut sattunut käen pilattavaksi, sillä käen pilaama ei saanut kylvää. Joillakuilla ukoilla oli ennen Eerikkiä pyydetyn hauen kuivattu pää, jonka auki pöngitetyn kidan lävitse valuttivat ensimmäiset jyväkouralliset, mitkä kylvötuohisestaan viskasivat peltoon.[1] Niitä heittäessä he pyytelivät:

»Nostappa noronen maasta,
veännä veäntimen näköinen,
kynnöstäni, kylvöstäni,
vainpa vaivani näöstä!»[1]

Toiset isännät taas heittivät kourallisen kaikille eläimille, mitä oli talossa piteitä, ja sanoivat:

»Hevosille . . . lehmille . . . lampaille . . .
kukoille . . . kanoille . . .

Sitten eleet eivät sotkeneet toukoja.[3]

Kylvöaikana kävi osattomia köyhiä taloissa »kysymässä siemenenapua» pieniin nurkantaustilkkuihinsa. Heille annettiin kupponen, pari, *kylväjäistä*, ja sekin oli talon menestykseksi.

Sen jälkeen, kun vilja oli peltoon peitetty, ei talossa saanut vaatteita pestä eikä muitakaan pesuja toimittaa, ennenkuin ohra oli noussut oraalle.

Touko- ja kesäkuun vaiheilla oli *helatorstai* ja *helluntai*. Ne menivät melkein samoinkuin muutkin talkkuna-aamuiset

pyhäpäivät, helluntai oli vain suuri kirkkopyhä, jolloin korpien kansa tavallista lukuisampana saapui kirkolle. Helatorstaita vasten jotkut emännät taapostelivat öiselle tunkiolle huppu korvissa kuuntelemaan, tuleeko karjalle rauhallinen, vaiko rauhaton kesä. Kuulivat siinä kovaa räikettä ja kellonpauketta, silloin kesällä »metsä liikkui», mutta jos kuului vain hiljaista kellon kalkattelua, antoi metsä piteille rauhan.[1]

Kesäkuun merkkipäiviä oli *Esko*, kuun 12:s. Se oli viimeisiä ohran kylvöpäiviä, siitä lähtien jo piti olla kylväjän koura kiinni. Eskeliltä aloitettiin kaskimaiden karhitseminen.[1] Eskoakin käytettiin ilmatietäjänä: millä ilmalla hän piti tuulta, sieltä käsin tahtoi puhua koko kesän.[4]

Pietari, kesäkuun 29:s, oli pieni merkkipäivä sekin, »kesä-Pietari», joka huolehti siitä, että nauris tuli halmeisiin kylvetyksi.

Mutta kesäkuun, jopa kesän suurin juhlapäivä oli valoisa *juhannus*, jolloin aurinkokin melkein koko yön läpeensä punersi korkeimpien vaarojen honganlatvoja ja taas kohotessaan taivaalle oli niin kesäniloissaan, että »oikein säisti». Silloin nälkämaiden kansakin oli hyvillään. Suurin laumoin se joka suunnalta keräytyi kirkolle, selkien takaa veneillä soutaen, sydänmailta jalan kankaita ja soiden pitkospuita kontti selässä kapsutellen, maanteiden varsilta rataspeleillä ajellen. Juhannus olikin suurimpia kirkkopyhiä.

Juhannusaamuna juhlittiin juustoleivällä ja makujuustolla. Siitä »karja hyvin menestyi».[4] Puolispöytä tarjosi viiliä, ja iltaseksi saatiin maitopiimää. Rieskaa ja roppavoita ja suolakalaa oli kuten ainakin pyhäpäivänä.

Päivän kunnioiksi ja sydänkesän iloiksi pystytettiin jo aattoiltana pirtin porrasten ympärille nuorista koivuista *juhannustarha*, ja tuomenkukkia tuotiin pirtinpöydälle vesipulloon tuoksumaan. Paikoin tuotiin pihamaalle isompikin koivu, *juhannuskoivu*, ja se sai seisoa siinä koko kesän, kekriaattoon asti, jolloin se hakattiin kekriaamupirtin lämmityspuiksi. Heinänteon aikana pidettiin koivunoksalla viikatteita.[3]

Nuori väki vietti juhannusyötä valvoen. Käveltiin ulkona, katsottiin päivännousua, kisailtiin ja laulettiin. Juostiin piiriä, juostiin »enkkaa» ja kykittiin nauriisilla. Tytöt kävivät salaisin puolin sitomassa rukiinolkiin *ilolankoja:* mustaa, punaista, sinistä ja valkeata. He leikkasivat rukiinkorren poikki, sitoivat siihen langan ja kolmen yön perästä kävivät katsomassa, mikä korsi oli kasvanut: mustako murheeksi, punainenko iloksi, vai sininen naimisiksi, vaiko valkea kuolemaksi? Vielä

»Juhannustarha» Ristijärven Oilingissa.

salaisemmin toimivat tyttäret: riisuutuivat ilkosen alastomiksi ja kiersivät talon ruispellon kolmeen kertaan ja saivat, jos hyvin kävi, vastaan tulijakseen tulevan yrkämiehensä.

Vanha väki kuunteli tulevia asioita aitan ovella. Avaimen reikään kun kallisti korvansa, saattoi aitasta kuulua sihinää, niinkuin jyviä olisi laskettu laariin, ja se ennusti hyvää vuotta, mutta jos ei kuulunut mitään, saatiin odottaa huonoa vuodentuloa.[3]

Juhannusyönä paloivat maahan haudatut aarteet. Joskus satuttiin näkemään, kun savu nousi semmoisesta salaisesta kätköstä.[3] Mutta vielä ihmeellisempää oli se, että jonakuna lyhyenä juhannusyön hetkenä hetteiden vesi saattoi muuttua viinaksi, ja »se oli juuri siihen aikaan, kun Vapahtaja on ve'en muuttanut viinaksi». Käytiinkin hetteillä lippimässä, että eikö satuttaisi ottamaan juuri oikealla hetkellä.[5]

Vanha juhannus, siinä heinäajan rinnassa, oli halmeenpano-aika, jota riitti aina *Jaakonpäivään* asti. Rukiinkylvöäkin aloitettaessa pidettiin vähän parempaa murkinaa, syötiin aamiaiseksi talkkunaa ja juustoleipää. Ja kylvämään ruvetessaan pani isäntä viljaa pikku nytykkään, leikkasi puukolla halmeen maankengästä rengaspyörykän, jonka lävitse pujotti nytykän kolme kertaa. Näin varatut siemenet heitti kylväjä ensi viljaksi halmeeseensa.

Heinäkuu muuten oli kiireistä heinänteko-aikaa, jolloin ei jouduttu merkkipäiviä viettämään ja muistelemaan. Eikä

Kirkkoväkeä Kuhmoniemen kirkolla.

niitä näihin aikoihin juuri ollutkaan. *Saara* vain ja *Markareeta*, molemmat »vesihelmoiksi» tunnettuja, heinämiesten kiireisimpiä työaikoja.

Ollin päivä, heinäkuun 29:s, oli parasta rukiin kylvöaikaa koti- ja rantapeltoihin. Ollia pyhitettiin paikoin, niin ettei uskallettu silloin kehrätä, ei heinää niittää, eikä leikkuuta aloittaa.[5]

Mutta elokuussa jo oli syksyn saattaja, *Perttuli*, suuri kirkkopyhä, juhannuksen vertainen. Silloin maksettiin pappien kesäsaatavat, ja senkin takia riensi kirkolle kaukaisinkin kulmakunta. Jo Perttuli-lauantaina alkoi muuten hiljainen kirkonkylä tuntua varsin väkirikkaalta ja eloisalta, ja pappilat olivat täytetyt voilla ja vasikannahoilla ja niiden saattelijoilla.

Perttulina useinkin jo saapuva syksy näytti luontonsa, hiipi yöllä harmajana hallana, ei vain *maahallana*, vaan joskus oikein *taivaisena viluna* ja turmeli pottupellot, veipä joskus rieska- ja leipäviljatkin.

»Se on kylmä perä Perttulilla», sanottiin, ja:

»Perttuli mustikoista ison hillon tekee.»[3] Perttulina kerittiin lampaista »Perttulin villa». Ja Perttulilta alkoi metsänkävijäin toiminta-aika, silloin jo voitiin lähteä metsälintuja pyydystelemään.

Muuta merkillistä ei elokuullekaan riittänyt. *Laurinpäivä* vain vielä oli, ja sekin oli opittu tuntemaan pahaksi vilu-peräksi, vieläpä vesiperäksikin. Silloin jo »kylmä kivi järveen

puotettiin».[3] Laurin halloja sanottiin paikoin *kurnotuksen viluiksi*.[1] Lauri oli muutamilla ensimmäinen perunain ja nauristen syöntipäivä.

Syyskuu kuului syksyn hengessä sen erikoisemmitta merkkipäivittä. *Syys-Matti* vain oli syyskuun 21:ntenä, ja silloin jo, ainakin *vanhana Mattina*, piti olla

»Potut kuopassa, nauriit kuopassa,
vanha akka uunin perässä.»[1]

Mutta sitten syyskuun ja lokakuun rajamailla oli syksyn tärkeä merkkipäivä, *Mikkeli*, vuoden kolmas suurjuhla ja koko Kainuun kulman suurimpia kirkkopyhiä, jolloin koko kirkkomäki ja kirkonkylä oli täynnä takamaiden kansaa.

Kotonakin juhlittiin ja purtua pidettiin jo *arki-Mikkelinä*. Teurastettiin »karihtainen lammas» ja keitettiin kokonaisena *mikkelilampaana*, kuten kekrilammaskin. Lammas piti olla valkoinen, ja se oli jo keväällä »nimitetty» samoinkuin kekrilammaskin: »kun elänet, niin Mikkelinä syyvään».[1] Sitten syötiin ja juotiin mikkeliä, vaikka ei varsin niin vahvasti kuin kekrinä. Mikkelilampaan luut vietiin paikoin järveen, nuottaveteen kalaonnea antamaan.[1] Niinpä olivat ristijärveläiset kalamiehet tullessaan Kiannalle, Vuonnaniemeen nuotalle, tuoneet muassaan mikkelilampaan luut ja upottaneet apajaansa. Joskus haudattiin ne metsään puun juurelle,[1] Sotkamon Kilpelässä oli ne kuopattu isojen pihakoivujen alle.

Mikkeliltä noudettiin hevoset metsälaitumilta kotipelloille, ja pimeitä pirttejä piti jo iltapuhteilla päretulilla valaista. Oli saapunut jo pimeä syksy pimeine pitkine öineen, jotka synkissä sydänmaissa olivat sitäkin mustemmat.

Vanhaan aikaan muistetaan paikoin, ainakin Puolangalla ja Sotkamossa, Mikkelin jälkeen, eläinten teurastusaikana vietetyn juhlaa, jota oli nimitetty *vuodenalkajaisiksi*. Lammas oli silloinkin teurastettu ja syöty, olipa oikein virsi veisattu syömään ruvettaessa. Niin oli juhlittu Puolangan Poskimäessä sekä Sotkamon Tikkalansalmessa. Niin tärkeänä oli pidetty juhlaa, ettei talosta oltu mitään eläintä myyty, ennenkuin oli vuodenalkajaiset vietetty. »Kun ei ole siunattu vielä, niin ei anneta», oli vain sanottu.

Ennen kekriä oli vielä muuan merkkipäivä, *Simuna*, lokakuun 28:ntena. Se oli *sika-Simuna*, joka kiljuvilta kärsäniekoilta riisti hengen. Sehän tiedettiin, että

»Simuna sikaa tappaa,
Hanna harjasta pitää,
Pekka peräjouhista.»[5]

Kun sika oli teurastettu, leikattiin saparo, ja käskettiin jonkun poikasen kantaa se sikopahnaan, jotta »se on kyllä raskas, mutta reistaahan viijä!» Poikanen kantoi saparoa olallaan, selässään, niinkuin se olisi ollut hyvinkin painava ja vei pahnaan. Siitä siat vastakin kasvoivat isoiksi.[5]

Simunanpäivän aamuna syötiin talkkuna ja puolisiksi keitettiin *sianselkä*. Simunana jo jotkut vanhat miehet alkoivat pitää kekriä. Niin olivat Kilpelän ukko ja Nivalan vaari Puolangalla varustaneet eväslaukkuunsa lampaanlavan, voita ja rieskaa ja siitä peräkkäin astua kyökytelleet tuttavaan taloon, jossa tiesivät olevan viinaa. Siellä sitten talon äijän kanssa kolmisin oli syöty ja juotu, laulaen ja turisten aloiteltu kekriä ja arveltu: »Aatto juhlaa korkeampi».

Syksyn kuluessa oli vielä pari pientä merkkipäivää: leikkuun ja riihenpuinnin lopettaminen, jotka sattuivat, milloin millekin päivälle. *Sirpinkampiaiset* pidettiin, kun leikkuu oli loppunut. Työväki tuli ja toi sirpit »emännälle kaulaan», ja silloin piti emännän hyvittää leikkuumiehiä juustoleivällä, ryynipuurolla, rieskalla ja roppavoilla, lihalla ja uutispotuilla. Annettiinpa viinaryypytkin. Niin säästyi emännän kaula sirpeistä, jotka sen sijaan pantiin pirtinseinälle naulaan »kuivamaan». — Kun viimeinen viljakouraus oli leikattu, sanottiin:

»Nälkä soille, vilja maille,
rikkaijen riihenparsille!»[2]

Riihenroikajaiset eli *riusanroikaiset*,[2] *parsiin-* eli *vartankolkkajaiset*[3, 4] eli *vartankolkkaukset*[1] tapahtuivat viimeisenä riihipäivänä. Silloinkin työväkeä ravittiin erikoisilla ruoilla. Aamiaiseksi keitettiin ohrapuuro ja iltaseksi saatiin lihakeitto, ja ruokaryypyiksi tarjosi isäntä viinaa, jopa aamulla riiheen mentäessä antoi suunavausta. Yleinen ikivanha tapa oli jättää viimeisestä riihestä yksi lyhde puimatta. Sitä sanottiin *alkulyhteeksi*[3] eli *elättilyhteeksi*,[2] ja heitettiin se parsille perisoppeen pystyyn. Siellä se sai seisoa seuraavaan syksyyn, jolloin joutui muun viljan joukkoon, ja oli niinkuin siemenenä uudelle sadolle sekä hyvän vuodentulon saannille. Kuhmon Venähenvaaran ukko oli heittänyt kokonaista kolme puimatonta lyhdettä »eloparalle», jota hän oli palvellut.

Sitten oli vuoden varrella vielä muuan merkkipäivä, pelottava *kinkeripäivä* eli *messupäivä*. Kaksittainkin niitä vuodessa pidettiin, syksyllä, Mikkelin tienoissa, *syysmessu* ja kevättalvella *talvimessu*. Syysmessussa luetetiin vain lapsia, mutta talvimessussa kuulusteltiin kaikki kansa, nuoret ja vanhat

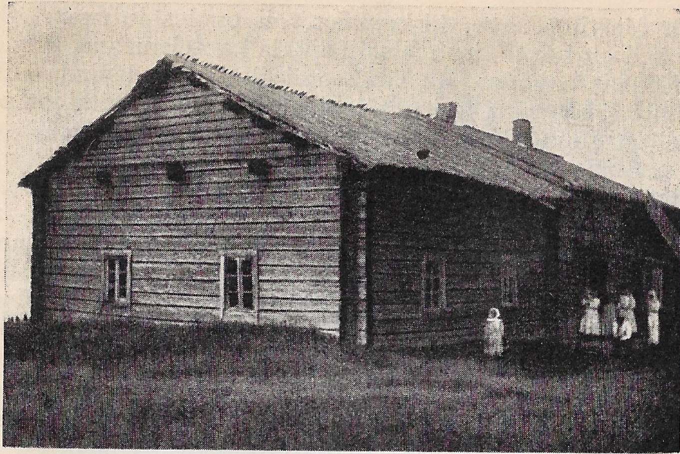
Jo illalla tulivat kinkerienpitäjät, papit ja lukkari, kinkeritaloon yöksi — hevosella oli heidät noudettava — ja pitivät talossa rahvaalle iltarukouksen. Sillä messuväkeä oli talonpirttiin jo koko joukko keräytynyt. Papeille tarjottiin parasta, mitä talo oli osannut hankkia, ja kylän kirkonmies sai suuren kunnian suurustella pappien pöydässä. Kinkeriväkeäkin ruokittiin varojen mukaan. Viinaakin tarjottiin sekä papeille että rahvaalle, sillä viinaa piti messutalossa olla. Jotkut papitkin sitä aivan halusta jonkun naapun nakkasivat, puhumattakaan lukkareista, joista muutamat eivät oikein tienneet määräänsäkään.

Messuväkeä kuulusteltiin sekä sisäluvussa että katkismuksen ulkoa osaamisessa, ja lopuksi piti pappi kyselykuulustelut. Kovin olivat muutamat seurakunnan jäsenet huolimattomia kristillisen lukemisen harjoituksessa. Varsinkin jotkut vanhat ukonkarilaat olivat niin itsepintaisia oppimaan, että papin täytyi heitä toisinaan kovistella, jopa pöydän alle työntämällä. Niin hullusti oli käynyt Porkkalan ukolle Puolangalla, jotta oli joutunut pöydän alle häpeämään. Oli siellä äijä vain rauhassa istunut ison aikaa, kyököttänyt, jo kysäissyt: »Joko ma nousen? . . . Joko ma nousen?» Mutta kun ei pappi ollut kallistanut korvaansa, oli ukko arvellut: »noustappa taijan!» ja noussut ja astellut ulos. Pöydän alle oli työnnetty kerran myöskin Kylänmäen ukko, huono hyrynsalmelainen lukija. Mutta ei ollut hänkään ottanut papin rankaisua oikein ojennuksekseen: oli vain askaroinut ahtaassa asemassaan tulitikunpätkillä silmäluomensa ammolleen, ja niin pöydän alta killistellen keinotellut koko kinkerirahvaan nauramaan. Mutta Riitavaaran Eskoa ei pappi ollut uskaltanut ruveta pöydän alle yrittämään. Äkäillyt oli kyllä kovasti ja uhkaillut, mutta kun oli huomannut, kuinka Esko oli sivullaan isoa nyrkkiään puristellut, oli pappi lausunut toivovansa ja uskovansa, että Esko ensi kerraksi ahkeroitsee lukutaitonsa paremmaksi.

Lopuksi pappi tiedusteli, millaista elämää kyläkunnan ristirahvas viettää. Silloin tuli kirkonmiehen vuoro astua esiin kylän »ilveitä» selittelemään. Tavallisesti ei kirkonmiehellä ollut suuria valittamisia: rahvas eli Herran pelvossa, niinkuin oli ennenkin elänyt. Mutta kerran Puolangan Leipivaaralla oli muuan akka ruvennut »juoruamaan» papille kylänsä synnillistä menoa: juovat kuin siat, tappelevat kuin sudet, lyövät korttia kuin pakanat, elävät kuin eläimet . . . »No, no, eikä kirkonmies tiedä mitään!» oli pappi kauhistunut.

Mutta Martin Paavo, kirkonmies, oli puolustautunut: »Oisko sitä päälleen isäntä, jos menisi kaikkia kantelemaan».

Ennen vanhaan, kun kirkkoa ei ollut koko laajalla kulmakunnalla lähempänä kuin Paltaniemellä, olivat Paltamon papit kierrelleet suunnattoman korpiseurakuntansa sydänmailla messuja pitämässä. Samalla olivat he toimittaneet muitakin kirkollisia tehtäviä — kuten monesti nytkin —, olivat siunanneet kuolleita maahan, kastaneet lapsia, vihkineet aviopareja ja jakaneet ehtoollista. Aika ankaroita olivat he toisinaan olleet huonoille lukijoille ja huonosti eläville seurakuntalaisilleen, kaakinpuussakin olivat joskus vitsoilla kylvetyttäneet. Muuankin vitsottava oli rukoillut: »Älä, hyvä Herr'-Eerikki rukka!» »Herr'-Eerikki» kun oli ollut se pappi.

Ylitalon vanha asuinrakennus. Puolangan Kuorevaara.

HÄÄTAPOJA.

»Jos tahot talohon naija,
tuuva miniän minulle,
elä kihlo kirkkotieltä,
siell' on porsaskin punassa,
sikai on silkki päässä.
Ota olkihuonehesta,
riusanvarresta valihte,
kivenpuusta kiikkumasta»[1].

Juhlista ja merkkipäivistä puhuttaessa ei suinkaan sovi unohtaa häitäkään, suuria ilojuhlia, joita miltei joka talo ainakin jonkun kerran joutui viettämään. Ne olivat nuorten juhlia, kahden toivorikkaan nuoren onnenpäiviä.

Mutta ennenkuin päästiin häihin asti, oli nuorilla edessä pitkä ja monimutkainen taival.

Naimisiin joutuivat tyttäret tavallisimmin kolmattakymmentä aloitellessaan, mutta jotkut tulivat valituiksi jo alle kahdenkymmenen ikäisinä, jopa muuan tytär Hyrynsalmella oli mennyt miehelään 17:llä ikävuodellaan, ja Kuhmossa oli eräs vaimo jo samanikäisenä ennättänyt äidiksi. Mutta toiset taas saivat odottaa aikaansa aina lähemmä kolmeakymmentä, ylikin, miten milloinkin sattui. Mitään määrää ei tietysti ollut.

»Kuus naulaa kun menis suoloja hameeseen, niin silloin saa tytär mennä naimisiin», oli leikillisenä määriönä.[3]

Miehen tavallisesti piti olla jonkun verran vanhemman, »se kun nainen ennen ruukaa löysätä, niin sillähän ne valikoi naisen nuoremman.»[2] Jouduttiin tietysti joskus ottamaan vaimoksi itseänsä vanhempikin.

Vanhempi sisaruksista joutui tavallisesti naimisiin ennen nuorempaa, mutta kävi joskus niinkin, että nuorempi ennätti edelle. Häpeähän se oli hylätylle, että häätyi *kivikontin kantajaksi*, vaikkakin kontissa oli »silkkiset viilekkeet ja suu alaspäin.»[3] Vielä häpeällisempää oli jäädä *vanhaksi piiaksi*.

Aivan likeisiä sukulaisia ei juuri naitu. Ei »viittitty» mennä naimisiin esim. serkkujen eikä useasti pikkuserkkujenkaan kanssa. »Se oli mieles, jotta kun suuret sukulaiset ollaan, niin ei se sovi»,[3] jotta »pitää suku tulla muuttumaan».[2] Joku harva tapaus tiedetään, että veljen ja sisaren lapset ovat yhtyneet avioliittoon.

Tulevan kumppaninsa tapasivat toiset omilta kyliltä, mutta toiset taas saivat etsiä sitä etempääkin, jopa toisinaan aina naapuripitäjästä asti. Rajan takaa, Vienan-Karjalasta, eivät pojat juuri koskaan ole emäntää noutaneet, halveksivat hiukan Vienan tyttöjä, eikä tyttäristäkään ole kuin joku harva mieltynyt rajantakaisiin »prihatsuihin» siksi, että olisi uskaltanut lähteä mukaan vienalaistalon miniäksi. Säätyerotus oli jotenkin jyrkkä, eipä juuri talon poika saanut piikatyttöä ottaa, eikä hyvän talon tytär ruvennut renkimiehen kumppaniksi.

Tuttavuutta tehtiin pyhäiltaisissa kisoissa, varsinkin kesäilloin, jolloin pojat ja tyttäret yhdessä »kävellä koppasivat» Etäisempiä taas tavattiin suurina kirkkopyhinä kirkkomäellä sekä Oulun tervansoutumatkoilla. Mutta lähemmin tutustuivat nuoret toisiinsa, kun pojat kulkivat tyttöjen luona *yöjalassa*. Kesäisin makasivat sekä tyttäret että piikatytöt aitoissa tai luhdeissa, joissa heillä oli joko seinään kiinnitetyt sängyt tai lattialle laitetut vuoteet. Pyhäajan öinä hiipivät pojat aittoihin tyttärien luo yötä viettämään, kulkivat *riijuussa* taikka, niinkuin vanhat sanoivat, *luuhalla*. Tämmöinen luuhalla-käynti on Kainuunkin mailla aivan yleinen, ikivanha tapa, *luuhapoikina* ovat vanhatkin vaarit nuorina päivinään hiiviskelleet, samoin myös heidän isäukkonsa ja ukkovaarinsa. Eikä sitä ole minään pahana eikä vikana pidetty, nuoret saivat siten vain tutustua toisiinsa. Poika kun oli johonkuhun tyttäreen mielistynyt, kävi hänen luonaan öitsimässä. Mutta jos jollakulla tytöllä oli niin hepsakka luonnonlaatu, että laski luok-

TERVOLAN KANTAKIRJASTO

Puolangan tyttöjä.

seen tänään tämän, huomenna toisen, niin »sitä inhosivat vähä, jotta se on jokaisen hyvä».[2] Talvellakin, kun kylmä ahdisti tyttäret pirttiin nukkumaan, pojat joskus sinnekin yöpimeissä haamusivat, heittivät vain kenkänsä porstuaan. Makasihan pirtissä kyllä lapsia ja muitakin, mutta lapset nukkuivat sikeästi, eikä muille hiiviskelijän tulo ollut niin outo asia. Luuhapoika otti vain ja lähti tiehensä, ennenkuin pirtti aamulla heräsi. Mutta talon poikaviikarit tekivät joskus, jos kosiskelija ei heille ollut mieluinen, sen ilkeyden, että laskivat vettä hänen kenkiinsä ja nostivat ne rappusille jäätymään.[2]

Vaikka näin »luuhateltiinkin», ei siitä kuitenkaan sen pahempaa seurannut. *Jalkalapsia* ei ennen ollut niin määrättömästi kuin nykyään, vain joku harva sen häpeöikseen laittoi. Sillä häpeä se oli, »niinkuin olis murhan tehnyt».[3] Semmoista tytärtä »ei pietty, ei ihmissää enää»,[5] eikä se kelvannut kellekään emännäksi, »niin meni pilalle».[1] Itse saivat äiti rukat huolehtia lapsestaan, jota myös halveksittiin, niin että useasti haukuttiin *äpäräsikiöksi* ja *huorikakaraksi*. *Kirkon tervuurahoja* sai jalkalapsen tekijä maksaa.[1)] Jos rippikoulu-ikäiset pojat ja tytöt luuhattelivat, panetti pappi heidät kirkkoon mustallepenkille jumalanpalveluksen ajaksi istumaan.

Jotkut tyttäret, jotka syystä tai toisesta heitettiin oheen, turvautuivat tietäjän apuun nostattaakseen poikien lemmen itseensä, samoinkuin taas pojat koettivat tyttöjen innostusta kiehtoa puoleensa. Käytettiin kylvetyksiä ja loitsuja, syötettiin toiselle hikeään, anastettiin toiselta hiuksia, keitettiin himoheinistä teetä ja monenlaisia muita keinoja kokeiltiin: kukonhöyheniä, oriin häntäjouhia, linnun lävitse ammuttuja luoteja, kutusammakon sääriluita, kaikki ne tavalla taikka toisella olivat tarpeellisia.

Kun nuoret olivat tarpeeksi toisiinsa tutustuneet ja kiintyneet, rupesivat he puuhaamaan avioliittoa. Se tapahtui

[1)] Vasta nainut parikunta, jos sai lapsen »ennen aikojaan», sai myös »kirkkoa tervauttaa».

syksypuolella vuotta. Kun Perttulin kirkolla etämatkaisemmatkin olivat vielä tavanneet toisiaan ja asioistaan varmuudeksi keskustelleet sekä määräpäivästä sopineet, varustautui poika *naimoihin*. Kysyttyään vanhemmiltaan lupaa, laittoi hän eväitä matkaan, kahvia, sokeria, ja ennen kaikkea viinaa, ja *puhemiehineen*, jona oli joku sukulainen, naimisissa oleva veli, setä tai muu, lähti *kysymään* eli *tahtomaan*[2] tyttöä. Monesti talossa ei tiedetty sulhasia odottaakaan, tytär ei ollut ilmoittanut, vaan arvattiin heti, millä asialla vieraat vaeltavat. Ruokaa pantiin kohta pöytään ja tarjottiin kahvia, mutta kosittavaa tytärtä ei näkynyt: oli ujouksissaan puikahtanut ulos. Syönnin jälkeen esitti puhemies: »Mitäs tykkää talonväki, me on lähetty sille asialle, jotta tästä talosta tahotaan ottaa tyttöä mukaan?» Siihen vastattiin: »Mitä itse tehnee tytär, oman maksan päällä on mieli.»[2] Silloin sulhanen juoksaisi kutsumaan tyttöä mieltänsä, myöntymystänsä sanomaan. Niin sai puhemies antaa hänelle *kihlat:* pari *kihlasormusta, kihlasilkin* ja lisäksi *rahaa*. Ennen ei käytetty kultaa, annettiin vain *hopeasormus*, rantuniekka ja niin leveä, jotta täytti melkein koko nivelen. Rahaa annettiin 10—20 ruplaa, silkki oli 5—10 ruplan hintainen. Kun asia oli näin hyvin päättynyt, keitätti onnellinen *yrkämies* iloissaan kahvit omista eväistään, tarjosi sitä talonväelle ja viinaakin juotti, niin että päästiin vielä paremmalle ja iloisemmalle tuulelle. Yrkämiehet viipyivät talossa yötä, aamulla vasta, kun olivat syöneet ja juoneet, lähtivät he kotimatkalle.

Mutta ei aina kosijoita näin onnistanut. Sattui väliin, ettei tyttöä annettukaan, ja silloin sai sulhasiksi pyrkijä nolona, tyhjin toimin palata takaisin. Oli saanut *veden kenkään* taikka *käynyt ruunanpäässä*, sanottiin.[2] Mutta olisipa poika hoksannut pitää sormuksia kolme torstaita pääskysen pesässä, ennenkuin meni tytölle tarjoamaan, niin ei olisi niitä takaisin työnnetty.[2]

Kihlauksen jälkeen mentiin *kuulutuksille*, sekä sulhanen että morsian seurasivat puhemiestä pappilaan. Useimmat kuulutukset toimitettiin syksyllä Mikkelin ja kekrin välillä, »silloin niitä morsiamia enimmin tehtiin».[1] Sitten pidettiin morsiamen kotona *ratulat, naittajaiset*[1] eli *naittaiset*.[2] Sulhanen ajoi sinne puhemiehineen, veipä mukanaan syötäväkin kaikenlaista sekä kahvitarpeita ja viinaa. Morsiamen sukulaiset myös kokoutuivat taloon. Vieraita syötettiin ja juotettiin sekä talon että sulhasen puolesta lauantai-illasta aina maanantaiaamuun saakka. Sulhasen eväitä syötäessä ja viinaa

viljeltäessä sanoi puhemies: »Nyt on se päivä, jotta nämä nyt aikovat naimisiin, jotta nämä on nyt niijen naittajaiset».[1] Ja sen päälle taas syötiin ja ryypättiin.

Maanantaiaamuna lähti sulhanen pois ja vei morsiamenkin mukanaan, että »kotiväelleenkin näyttää sen saaliinsa». Koko viikon viipyi morsian siellä *housuviikolla* eli *housunpaikkuuviikolla*,[2] ja syötettiin häntä ja hyvänä pidettiin. Pois lähtiessä antoi anoppimuori miniänkokelaallensa nyytin villoja, ja vaari pisti kouraan rahaa, ja sulhanen antoi kyydin kotiin.

Kihlauksen jälkeen alkoi morsiamelle ankara työ: *anteiden* valmistaminen. Ensi asioiksi piti lähteä *keruuseen*. Joku vanha »muorin raja»[1] tai »ämmän koppero»[3] oli morsiamen mukana *kaasona*¹) eli *päistärsäkkinä*,[2] ja he kävivät joka talossa, sukulaisissa ja tuttavissa, sekä koti- että naapurikylissä, jopa toisilla kirkkoaloillakin, sukulaistaloissa, vieläpä ventovieraissakin. Kihlasormukset oli morsiamen sormessa sekä sukankudelma aina käsillä, jotta niistä heti tunnettaisiin keräilijämorsiameksi. Hyviä tunnusmerkkejä olivat myös keräilijäin isot nyytit, vieläpä sekin, että he heti taloon päästyään laittoivat kahvipannun tulelle. Heillä oli nimittäin omat kahvieväät mukana. Niinpä tiedettiin anelijoille antaa pyytämättä, ja annit korvasi morsian kiitoksilla sekä kahvittamisella. Saivatkin kahvittajat kaikenlaista tarpeellista: villoja, lankaa, sukkia, lapasia, huiveja, kahvi- ja ruoka-astioita, rahaa ja hamppujakin. Heille karttui monesti niin jykeät kantamukset, että täytyi heittää matkanvarren taloihin hevosella noudettavaksi. Koko talven ajan kävi morsian aina tuon tuostakin keruussa, välillä taas oli kotona työhommissa.

Keräämistään aineista sekä omista varoistaan valmisteli morsian talven kuluessa hääantejaan. Oli hänellä puuhaa, piti siinä käsi käydä ja jalka liikkua, kun piti kartata, kehrätä, kutoa ja ommella, sekä saada valmiiksi vantutta, sukkaa, vyötä, lakanaa, paitaa, vyöliinaa, jos jotakin. Paljon niitä karttuikin: varakkailla taitavilla morsiamilla oli yksi aitta aivan anteilla varattu, siellä orsi sukkia täynnä, toinen vanttuita, sitten paitoja, huiveja, vyöliinoja ynnä muita monet orret. Tekemättä ne jäivät tyhmiltä ja taitamattomilta neitseiltä, taitaviltakin kului monet ajat, vaikka koettivat mökinakkojakin käyttää kehruuapulaisina. Siksipä entisaikaan täytyi tyttären olla morsiamena joskus kolmekin vuotta.[1] Talvet sai hän olla omissa hommissaan yletaikojaan, mutta kesällä piti käydä

¹) Kiannalla: *kaasi*.

heinällä ja leikkuussa, halmetta kyntämässä ja tervahautaa laittamassa sekä Oulua soutamassa. Mutta sukan- tai vanttuunkudin oli morsiamella aina matkassa, ja väliajoilla kotipirtissä hän heti istahti kangaspuihin. Lopulta, jos kovin kiirettä tahtoi tulla, oli koko talon naisväki apuna.[1] — Omat vaatekerrat piti tyttärellä olla valmiina jo kihlottaessa.

Kihlausaikana pistäysi yrkämies luuhattelemassa kuten ennenkin, ja jos hänellä oli hevonen, käytti hän mielitiettyään joskus kirkollakin. Mutta oli niitä semmoisiakin miehenjörriköitä, jotka eivät vuosikauteen käyneet kihlattuaan katsomassa, siihen vain tyytyivät, kunhan kirkolla sattuivat näkemään.[1]

Häät pidettiin, sitten kun morsian oli saanut anteet valmiiksi, kevättalvella Maarian tai pääsiäisen aikoina.

Sulhanen tuli puhemiehen sekä puhemiehen emännän, *kaason*,[2] kanssa *juohtomiehinä* morsiamen kotiin noutamaan kihlattuaan vihille. Tänne kutsuttiin morsiamen sukulaiset vieraiksi ja pidettiin *lähtiäiset*,[3] *antajaiset*[1] eli *antaiset*.[2] Vieraita kohdeltiin talossa yökausi, ja aamulla vielä syötettiin ja juotettiin, veisattiin virsi, ja puhemies sanoi: »Tämä on nyt viime vero sen nimellä».[3] Sitten lähdettiin pappilaan kaksissa hevosissa, puhemies emäntineen edellä, sulhanen morsiamineen jäljessä. Komeasti ajettiin kokkareellä, komea karhunnahkaharjus länkien niskalla.¹)

»Vihkireissulle» oli varaten lähdettävä, sillä kilpakosijat ja kaikenlaiset kadehtijat voivat monesti tehdä elkeitään kiusaksi ja matkan estämiseksi: panivat painajaisen rekeen, taikka istuttivat kirkonväen, niin ettei hevonen jaksanutkaan vetää. Keräsen Pentille Puolangalla oli käynyt kerran niin, että hevonen oli saanut vaahdossa vetää, ja Salmen Sampan juohto-ori oli väsynyt järvenselälle. Eihän elkeisiin tarvittu muuta kuin pistää salaa vanha ruumiinarkun naula rekeen,[3] niin jo tuli siihen painoa, taikka piiloittaa ruumiin mittakeppi poikittain tielle, niin ei hevonen päässyt ylitse.[2] Siksi kotona jo juohtomiesten lähdettäessä, piti tehdä varat: panna siivenkynään elävää hopeaa ja tapittaa se yrkämiehen aisannokkaan väännettyyn reikään. Silloin ei mikään voinut matkaa seisauttaa. Lisäksi vielä puhemies edellä ajaessaan sivalsi portilla ruoskallaan maahan kolme kertaa ristiin. Mutta jos varat olivat jääneet tekemättä, ja painajainen asettui, piti kääntää reki kumoon ja kopistella,[3] taikka riisua hevonen ja valjastaa edes-

¹) Jos morsiamen koti oli matkan varrella, käytiin ensin vihillä kirkolla, sitten vasta palattaessa pidettiin antajaiset.

Kypärävaaran pihamaan tallinurkkaus. Hyrynsalmi.

takaisin aisoihin, sitten taas riisua ja valjastaa oikeinpäin ja lähteä ajamaan.

Vihiltä, »tiaisen valalta»,[5] ajoivat nuoret suoraa päätä sulhasen kotiin, jossa häät pidettiin. *Pelimanni* oli portilla soittamassa *marssia,* kun *juohtojoukko* eli *juohtokansa* ajoi pihaan. Ja pari vahvaa miestä oli portilla vartioimassa, he hyökkäsivät keti sulhasen hevosen kimppuun sekä koettivat tempaista *luokin* irti rahkeista, rinnusta avaamatta, hevosen vielä liikkuessa. Sulhanen puolestaan ajoi täyttä vauhtia ennättääkseen ehjänä yli pihan, mutta kun valitut, »riskimmät» miehet oikein riipaisivat, lähti luokki irti, Mutta useasti rahkeet rapsahtivat poikki, taikka aisat rätkähtivät kappaleiksi, ja karkaava hevonen tuuskahti turvalleen. Irti saatu luokki lennätettiin samaa vauhtia katolle, ja kolmas mies saattoi hevosen talliin. Jos luokki jäi katolle, oli se merkkinä, että suku pysyi talossa.[10]

Soittaen saatettiin nuori pari sisään.

Pirtissä kysyi puhemies ensi asiakseen *lämmintä:*

»Oisiko talossa lämmintä, jotta saisi jalkoja leväyttää ja yötä olla, kun on niin pitkältä kulettu ja väsytty?»

»Mitä matkustavia te olette?» kysyi isäntä. »Enpä mie tijä luvata, sopiiko tässä, kun on tässä vieraita muitai paljo.»

»Emmä me ole mitää ryöväreitä eikä muita vakoojia. Me olemma vain tavallisia matkustavaisia.»

»No, saapi tässä sitten olla, kun ei pahennusta tee. Lakea myöten on lämmintä.»

Siitä kysyi puhemies vielä: »Saapiko sitä lukea ja virrenvärsyn veisata?»

»Saapi!» vastattiin.

Puhemies veisasi esim.: »Vihollinen karkot' kauvas, jott' sieluni sais' olla rauhass'».[1-3]

Tämän jälkeen vasta tervehdittiin ja käteltiin ja saateltiin vieraat istumaan kamarihuoneisiin kahviteltaviksi.

Hääväkeä, sekä yrkämiehen että morsiamen sukulaisia, oli keräytynyt talo täyteen. »Kuttuvieraita» voi olla isoisten oikeissa »ökähäissä» toistasataa henkeä.[1] Sulhasen isä, ja sulhanen itsekin, olivat käyneet kutsumassa: »Olkaa nyt hyvä ja käykää meillä kahtomassa, kun nämä nuoret tahtoo yhistyä, jotta pietään vähä niinkuin muistiaisia.»[1]

Parhaansa oli talo häiksi varannut. Isoissa pirteissä oli monta pöytää ruokia ihan täynnään. Oli leivottu leipää ja rieskaa, tehty teoksia ja kalakukkoa, oli kapahaukea, lohta, säynäjää ja suolasiikaa, oli paistettua ja keitettyä lihaa sekä metsälinnun täkkiä — »nehän ne on ollutkin niitä paraita hääevätä»[1] —, oli vielä ryynipuuroa sekä juustoa, maitoa, maitopiimää, viiliä ja voita. Viinaa oli viljalti ja kotitekoista olutta yltäkyllin.

Puhemiehen emäntä oli ensi päivänä talossa määrääjänä ja ensi aterialle johtajana, ja puhemies muuten isäntänä. Kaikki suuremmat sukulaiset pantiin ensipöytään: morsiamen isä sulhasen isän viereen, samoin äidit vierekkäin ja heidän rinnalleen puhemiehen emäntä, sitten morsian. Sulhanen taas istui puhemiehen vieressä lattian puolella pöytää, »lavittalla», vastapäätä morsianta. Sitten seurasivat muut sukulaiset niinkuin »Jaakopin lapset järjestyksessä esikoisuutta myöten.»[1] Sulhasen sisar oli *kenkkärinä,* ruokien kantajana.[1]

Ruoalle ruvettaessa julisti puhemies, minkä *kumman* hän oli äsken nähnyt:

»Kaksi ihmistä vasta vihittiin yheksi. Ne on nyt yheksi tulleet, ja polvillaan ne oli papin eessä.»

»Valehtelet!» sanottiin.

»Tosi on, ja tässä nyt sen nimeen pietään nämä piot. Ne nyt ei enää ole morsian ja yrkämies, vaan nuori mies ja nuori vaimo.»[3]

Sitten luki puhemies ruokaluvut, ja syönnin päälle veisattiin virsi: »Kiittäkäämm' Jeesust' edest' näitten lahjain.»[1]

Kaksi, kolme, jopa joskus neljäkin päivää pidettiin häitä,

pyhäiltana kun aloitettiin, niin siitä viikkoa myöten jatkettiin. Syötiin ja juotiin, miehet joivat viinaa, jotta muutamat olivat aivan »päntiöinä». Ja tanssittiin, pyöritettiin *rinkiä*, niin paljon kuin pirttiin sopi, asetuttiin piiriin ja laulettiin, *tanssautettiin* morsianta piirin sisässä ja annettiin hänelle rahaa.[3] Taikka pirtin täydeltä tanssittiin *hääpolskaa*, parittain pyörittiin kuin luomapuut, taikka taas vaihteeksi *valssattiin*. Soittaja pöydän luona veti säveleitä parhaansa mukaan. Hyrynsalmelais-häissä esim. vingutteli viulua seppä *Antti Kemppainen* ja Puolangalla pelaili *Matti Väisänen* sekä *Massi-Matti*, josta sanottiin:

»Massi-Matti pelaa,
Kaisa-Reeta tanssaa,
Kopotti polkee tahtia.»

Toisinaan esiintyi morsian *ruunu* päässä, kirkonkylän »herrasrouvilta» oli sen lainannut.[1-3] Muuten oli morsian kotikutoisessa mustassa puvussa, joka oli Oulussa värjäytetty. Samoin sulhanen oli morsiamen laittamissa mustissa, jotka nekin olivat Oulussa »värjätyt, tampatut ja rässätyt».

Illalla laitettiin nuori pari kamariin makuulle, ja samaan huoneeseen, toiseen sänkyyn, paneutui puhemies emäntineen. Mutta kolme yötä vihkimisen jälkeen oli nuoren parin »pyhitettävä».[2] Aamulla toi kenkkäri makuuhuoneeseen viinaryypyt, ensin puhemies-makuukselle, sitten nuorelle parille. Ja kun nuoret astuivat pirttiin, toivottivat vieraat heille onnea »tässä uuvessa eesottamisessa». Etäisemmät vieraat viettivät yön häätalossa.

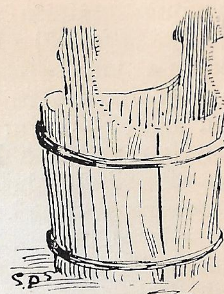
Sitten juotiin *huomenpikari*. Laitettiin puumaljaan makeaa juotavaa, lämmintä vettä ja sokeria, sekä rommia tai konjakkia sekaan, ja sitä morsian lautaselta puusarkalla tarjosi vieraille. Puhemies kuulutti:

»Nyt tulee huomenpikari, ja siihen kelpaa neulaa, naulaa, mitä vaan panee, lehmää, lammasta, vaatekalua kanssa.»[3]

Sarkan tyhjentäjä puolestaan sitten pani morsiamen lautaselle rahaa ruplan, pari, viisikin ruplaa, rikkaat isännät joivat poikansa häissä viisikolmattakin ruplaa, ja emännät ryypätä napsauttivat lampaan, jopa lehmänkin. Ken minkä mitäkin antoi, rahaa tai tavaraa ja mitä oli huomenpikaria tyhjentäen luvannut, se oli annettava myös. Rahaa karttui hyvissä häissä sata ja puolitoistasataakin ruplaa.[3]

Huomenpikarin jälkeen rupesi morsian vuorostaan jakelemaan anteitaan. Puhemiehen emäntä niitä kantoi koreilla esiin koko hääväen nähden, ja morsian itse anteli, kelle mitä-

kin, sulhasen sukulaisille ja puhemiehelle Appiukolle antoi hän paidan, alushousut ja liivin, sukat, vanttuut ja vyön, anoppimuorille röijyn, hameen, huivin, vyöliinan ja paidan, sukat ja vanttuut sekä »makauksia»: tyynyn, polsterin, lakanan ja peittotäkin. Yrkämiehen veljetkin saivat sukat ja vanttuut, joskus paidankin, samoin sisaret, joille vielä oli vyöliina ja huivi. Sedille ja tädeillekin oli varattu sukat ja vanttuut, tädeille lisäksi vyöliina. Puhemiehen saanteja oli paita ja vyö sekä sukat ja vanttuut, ja puhemiehen emännän, huivi ja vyöliina, sukat ja vanttuut. Papillekin oli morsiamen vihillä käytäessä annettava sukat ja vanttuut, ja sulhaselle oli hän valmistanut koko hääpuvun. Sitten oli määrä täynnä. Paidat olivat kotipalttinaa, hameet samoin kotikutoista villavaatetta taikka puolivillaista, tyynyt ja polsterit itse pyydettyjen metsälintujen höyhenillä täytettyjä, ja vyöt oli villalangasta sukkapuikoilla kudottuja, leveitä, parisylisiä, tuppupäisiä monikirjaisia turkkien sitimiä.[1]

Tuoppi Puolangalta.

Sitten kun ruvettiin häitä lopettamaan, keitettiin maitovelli tai -puuro ja puhemies ilmoitti:

»Nyt nää piot loppuu, mutta pitää syyvä siihen nähen, jotta elää kolmen kynnyksen yli mennä!»[3]

Silloin käytiin kiinni ja huutaen nostettiin nuori pari *ukoksi* ja *akaksi*, ja samaa kyytiä hyökättiin ja kohotettiin sulhasen isä ja äiti *vaariksi* ja *muoriksi*. Sen päälle sitten syötiin viime vero, *akanvelli* tai *akanpuuro*.[2] Lähtökahvia oli lopuksi vasta nostettu »akka» itse tarjoamassa.

Vieraat lähtivät pois, ja nuorikko jäi elämään uudessa kodissaan ja talon töitä tekemään niinkuin muukin talon työihminen. Sai hän istua kangaspuihin, sai mennä navettaan karjaa hoitamaan, sai kehrätä ja kartata, sekä istua muiden mukana talon ruokapöytään. Myötäjäisensä, makuu- ja pitovaatteensa toi morsian heti mukanaan *arkussa* ja pärekoreissa, lehmän ja lampaan sai vasta syksyllä. Entisessä kodissaan, jos se oli kovin etäällä, ei nuorikko joutanut käymään ennenkuin vasta syksyllä perintölehmää noutaessaan. *Miniänä* eli hän miehelässä ja vaimojen tapaan palmikoi päänsä jakaukselle ja kahdelle letille, eikä saanut enää avopäin lukea »kirjaa», kuten ennen tyttönä ollessaan. Piti huivin sitaista päähänsä, kun otti kirjan lukeakseen.[2] Ikävä oli monesti nuoren

vaimon oudossa kodissa, varsinkin jos vanhat, *kälyt, langot* ja *sukkalinnut*[1]) olivat pahansuopia, vielä enemmän, jos mieskään ei ymmärtänyt nuorta vaimoaan oikein kohdella.

Voipa joskus sattua niinkin hullusti, että parikunnan väli oli häissä pilattu. Oli saatettu panna vaikka kolme kuopasta otettua valkeata kiveä heidän häämakauksiensa päänpohjiin, ja niin rikottu heidän välinsä. Taikka oli samassa tarkoituksessa mustalla kissalla hännästä vetäen kynsitetty sitä tietä, jota he vihiltä palasivat. Heidän epäsopuaan ja rikottua väliään ei saatettu parantaa juuri muuten kuin siten, että otettiin kaksi kutusammakkoa ja sidottiin yhteen punaisella langalla ja pantiin muurahaispesään kaluttaviksi, ja sitten tuotiin niiden luurangot ja kätkettiin salaa riitaisen parikunnan makauksien alle. Lastensa onnea huolehtiva anoppimuori saattoi sen tehdä.[2]

Mutta kaikki eivät aviolliselle yhdyselämälleen halunneet pappilasta hakea vahvistusta, joko olivat ripillä käymättömiä »pakanoita» taikka muuten olivat vihkimisestä välinpitämättömiä. Semmoisia *koppapareja*,[5] *susipareja*[1] eli kristillisen seurakunnan keskuudessa aina jokunen, ja lisäsivät he seurakuntaa, äidin nimissä kyllä vain. Saattoipa joskus vanha leski asua nuoren miehen kanssa, taikka toisen ukon akka mennä viettämään yhdyselämää toisen akan ukon kanssa, taikka voi joku hyväkäs vallata miehen sisareltaan. Vieläpä voi joku vanha talonäijä, muorinsa vielä eläessä, korottaa toimekkaan piikatyttönsä emännäksi ja saada sen kanssa uuden lapsisarjan muorin soudateltavaksi. *Jalkavaimoksi* ja *leipäsudeksi*[2, 5] sanottiin vihkimätöntä vaimoa.

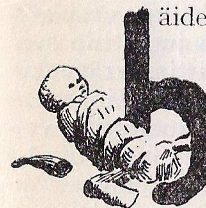
[1]) Miehen sisaret (Kuhmo).

Koivuniemen muori Säräisniemen Jaalangalta.

LAPSESTA AIKUISEKSI.

»Uni ulkoa kysyypi,
unenpoika porstuasta,
onko lasta kätkyessä,
pientä peittehen sisässä.»[8]

äiden mukana seurasi aikaa myöten nuorille uusia elämän tehtäviä, toimia ja huolia. Saatiin perheenlisäystä, ja sen seurassa tuli pienten perillisten hoitaminen ja kasvattaminen. Näihinkin seikkoihin liittyi vanhallakansalla mitä monituisimpia perintätietoja ja tapoja.

Jo raskaana, *kuormillisena*, ollessaan tuli äidin huolehtia vasta syntyvän pienokaisensa vastaisesta menestyksestä ja elää sen mukaan. Hän ei saanut istua kynnykselle, ei arkulle, kiululle eikä muulle onnelle esineelle, siitä voi lapsi tulla riisitautiseksi tai alusvikaiseksi, ei saanut kantaa rikkoja helmassaan, ettei lapsesta tulisi kesakkoinen tai rokonrikkoma. Jos äiti potkaisi sikaa taikka söi sianlihaa, sai pieni harjaksia selkäänsä, jos leipoessaan pisteli suuhunsa taikinaa, tuli perilliseen ruohdunnaisia, jos maisteli matikanpäitä, tuli lapsesta likanokka, vesileuka, Viiliäkään ei kuormillinen saanut syödä, siitä olisi sikiön ihoon kasvanut »kopannetta». Piti äidin myös

varoa vihastumasta, ettei lapsesta tulisi pahankurinen kiukuttelija. Pimeät yöt varsinkin olivat raskaalle vaimolle vaarallisia. Silloin saattoi tulla itse rumahenki ja riistää sikiön äidin rinnan alta. Niin oli kerran eräältä kuhmolaisäidiltä sikiö hävinnyt.

Pienien saantasijana oli saunaa totuttu jo ikivanhoista ajoista käyttämään. »Sieltähän ne saunan sillan alta sikiöt kuokitaan», sanottiin uteleville lapsillekin. Hetken lähestyessä pistettiin sauna savuamaan, ja sinne leppoiseen lämpöiseen sitten saatettiin synnyttäjä, talutettiin, taikka talvella joskus työnnettiin[4] re'ellä, siellä kylvetettiin ja haudottiin. Ja apulaisena oli vain joku vanha, päästötoimiin tottunut kylän-eukko. Semmoisia itseoppineita *parmuskoja* eli *poapoja*[3] on vieläkin joka kulmakunnalla, toiset niistä hyvinkin taitavia ja kokeneita, kymmenien ihmistaimien maailmaan tuloa avustaneita — eukkoja sellaisia kuin *Koivuniemen muori* Jaalangalla, *Laamalan emäntä* Puolangan Puokiovaaralla, *Kanas-Mari* Hyrynsalmen Luvankylillä, *Piirais-Mikon emäntä* Kuhmon Jonkerissa ja *Leimun Liisa* Hamarassa, *Mikkos-Liisa* Ristijärven Pyhännällä. Monet avustajamuorit turvautuivat hädän tullen vanhankansan tietoihin ja taitoihin.

Ja se olikin tarpeen useat kerrat. Jos esiinastuva maailman matkalainen rupesi tuloaan kovin viivyttelemään, oli eukoilla apuna monet keinonsa. Yhdestä jos ei taikaa, turvauduttiin toiseen, toinen jos ei auttanut, koetettiin kolmatta ja niin edelleen miltei loppumattomiin. Niinpä laskettiin vettä sormuksen lävitse, jolla oli kolme paria vihitty ja juotettiin synnyttäjälle.[4] Sitten valutettiin vettä pyssyn,[8] pirtin peräpenkin reijän,[2] lakeistorven ja saunankiukaan,[4] naapurin uuninluudan siteen[3] sekä karhun kulkkutorven lävitse[4] ja juotettiin vaimolle. Kaavittiin längistä hevosenhikeä veteen ja juotettiin.[3, 8] Pirhos-Reeta Hyrynsalmella kaatoi vettä vanhan kolmineuvoisen »tupenroavon» ynnä rukin rullien lävitse ja juotti vaimolle, sekä syötti murusia kuivatusta kalasta, jonka toinen kala oli pää edellä niellyt, ja kun ei sekään auttanut, huljautti vaimon miehellä kolme suuntäyttä vettä ja antoi sen eukolle. Mutta jos toimitus yhä pitkistyi, täytyi keksiä uusia keinoja. Vaimo pujotettiin länkien lävitse, raastettiin aidan raosta,[2] riiputettiin käsistä saunanorsissa taikka miehensä kaulassa,[2, 4] pantiin kuumia kiukaankiviä ja tuhkapusseja hänen vatsanpohjilleen,[2-4] jopa lopulta, keinojen puututtua, otettiin synnyttäjää sääristä ja nostettiin päälleen,[2, 4] ja viimeksi pelästytettiin rojauttamalla kylmää vettä niskaan,[2] taikka ampumalla saunan ikkunasta sisään.[2, 3] Loitsuja luettiin, minkä osattiin. Niin esim. Kuhmon eukko löi puukon saunanoven kamanaan ja sanoi:

»Päästä maalle matkamiestä,
pienisormista pihalle,
pihalle pirisemähän,
pihaa pitkin juoksemahan.
Tuo tuohon Luojan sormet,
pistä pienet peukalosi,
avuksi avuttoman.»

Aivan yleinen tapa oli, että synnyttäjän hiuspalmikot päästettiin hajalleen, solmut, napit ja nauhat avattiin sekä sormukset poistettiin. Siitä selviydyttiin asiasta helpommin.

Paljon oli eukoilla puuhaa vasta tulleen ihmislapsen kanssa. Ensi työksi oli alaston raukka kolmesti tuikattava saunanovesta ulos, jopa talvipakkaseenkin, »jotta tuli kylmänkestäväksi».[4] Sitten painettiin lapsen suuta kolmesti äidin kantapäätä vasten, että hänestä tulisi kuuliainen äidin sanalle. Pienoisen napa sidottiin äidin hiuksilla ja sitten myöhemmin, kun se oli katkennut, pistettiin irroittunut tynkä uunin päälle seinänrakoon, ettei lapsesta tulisi alleen laskija. Isompana otettiin se »piirräntäpuikoksi», kun lasta opetettiin lukemaan, se kun lisäsi lukutaitoa.[2] Lapsen ensimmäinen *pesuvesikin* oli erikoisesti laitettava. Sitä ei saanut kuumentaa kuohumaan asti, ja siihen oli pantava *vihkisormus*, *hopearaha*, *äimä* ja *nuppineula*, jopa hiukan *tervaakin*. Silloin lapsi pysyi terveenä, säilyi silmäyksiltä ja pistoksilta. Poikalasta pestäessä pantiin vettä ensin kolmesti hartioille, jotta hänestä tulisi väkevä ja leveähartiainen, mutta tyttölapselle läiskittiin vettä takasille, että tulisi »leveäperäinen». Sanottiinkin:

»Poikalasta hartioille,
tyttölasta perälihoille.»[5]

Pestäessä puristeltiin lapsen päätä otsasta, takaa ja sivuilta, jotta »jos pää on särkynyt synnyttäessä»,[2] niin »hyllyväisluu menöö paikoilleen päälaella».[8] Silkkihuivi tai lakki sidottiin sitten päähän, että se vakautuisi sievemmäksi.

Pesty pienokainen käärittiin ja kapaloitiin isän pesemättömään paitaan, ja siitä se suopeusi seuraamaan isää. Pärekoriin äidin viereen asetettiin käärö makaamaan, ja päänaluksien pohjalle pistettiin *kirjan lehti* sekä *puukko* — jotkut lisäksi *eläväähopeaa*, *tuuliajoa* ja *sianvilloja*[8] —, jotta lapsesta tulisi kirjanlukija, eivätkä häneen pystyisi kirot, raiskat ja riesat

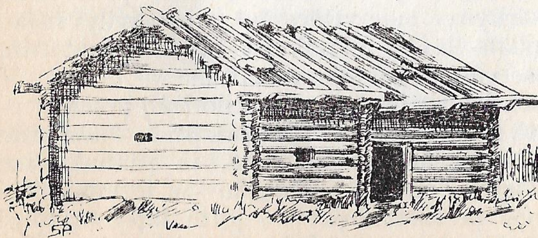
Sillä ristimättömään ihmisenalkuun olivat riesat kovin kärkkäitä tarttumaan. Jopa voi itse vanhakehno tulla ja vaihtaa, varsinkin jos lapsonen olisi yksinään taikka vain äidin kanssa kaksin heitetty saunaan. On tapahtunut, että rumahenki on ottanut kastamattoman pikku raukan ja pistänyt oman epäsikiönsä sijaan, mistä lienee sen puupöliköstä veistänyt ja antanut sille hengen. Eikä sellainen riettaan tuoma *vaihdokas* ole koskaan kasvanut oikeaksi ihmiseksi.[8, 9] Yhtä avuton ja heikko pahaa vastaan oli äitikin, häneenkin voi tarttua riesa ja joutava, jopa kuolleet henkilötkin saattoivat tulla saunankiukaan takaa häntä säikyttelemään.[3] Siksi ei saanutkaan saunaa jättää vain vaimon ja lapsen haltuun, vaan hoitajan piti aina olla valvomassa. Vieläpä pantiin äidin vuoteen alle viikate, ja sitä hän ulkona pistäytyessään käytti keppinään.[1]

Saunassa makasivat entiset eukot lapsivuoteensa, kaksin, kolmin viikoin, jopa joskus kahdeksinkin.[1] Sauna oli aivan kuin omansa lapsikammioksi, sillä »ei missänä ollut niin hyvä olla lapsivuoteessa kuin saunassa, siellä oli lämmin».[5] Lauteilla taikka lattialla oli vaimolla vuoteensa, »olkimökkänät» peittoineen. Sinne vaimolle kannettiin syötävät ja juotavat. *Pilviviinaa* — »pilveä» kun löydettiin nurmelta pantiin viinaan — ensiksi annettiin suuhun[3] sekä *savuviinaa,* ja syötäväksi tarjottiin keitettyä maitoa, johon oli voita sulatettu viiliksi, taikka voissa ja maidossa keitettyä juustoa, jotta äiti pian vahvistuisi.

Kohta tulivat naapurin emännätkin *varpaisille* ja toivat mukanaan *saunaruokia:* juustoa, lihaa, leipää, teoksia ja voita sekä lapselle vaatteita, jopa antoivat vastatulleelle rahaakin, *varpajaisrahaa*[1] eli *hammasrahaa.* »Sitä kun ei ruukata nimetöntä lasta katsoa, jottei jotakin anneta», sillä

»Alastonta autetaan,
kuollutta pyyetään hautaan.»[8]

Saastaisena pidettiin synnyttäjää kuusi, seitsemän viikkoa, ja »se oli pakana koko immeinen».[2] Hän ei saanut syödä muiden kanssa, ei käyttää samoja astioitakaan, ei

Sauna Kuhmosta.

mennä kirkkoon eikä kinkeripaikkaan jumalansanaa kuulemaan, ei kylään vieraisiin, eipä ketään kätelläkään, eikä mennä miehensä viereen »salavuoteutta»[2] harjoittamaan. Vasta sitten, kun oli *kirkoteltu,* ja lapsikin kastettu, saattoi hän olla muiden ihmisten arvoinen.

Ristille saatettiin lapsi, kun kyhöydyttiin, talvisaikaan säästettiin kaukaisilla perukoilla kastamistoimitus monesti kinkeritilaisuuteen, jolloin pappi saatiin lähemmäksi. Kummeiksi otettiin sukulaisia tai vennon vieraitakin, semmoisia, joilla oli »täysi kunnia» eikä kirkonkirjassa »rikkua». Kaksi, neljäkin kummia otettiin, *isäkummi, äitikummi, piika-* ja *poikakummit.* Ristille vaatetettaessa pantiin pienen kapaloksiin kirjanlehti, ja ennenkuin lähdettiin, pistettiin kääröinen hetkiseksi penkin alle ja itse istahdettiin penkille. Samoin taas ristiltä palattaessa. Siitä eivät pahat silmäykset sattuneet pieneen.[4, 8, 9] Jotkut pujottivat lapsen äidin jalkojen välitse.[2] Ukkovaareille ja mummuloille tehtiin ensimäisistä lapsista *kaimoja:* Mattia, Paavoa, Pekkaa, Eeroa, Jaakkoa ja Junnua sekä Annaa, Kaijaa, Maria, Vappua, Liisaa ja Kaisa-Reetaa. Nimeä ei ennen kastamista mainittu eikä pienoista nimeltä puhuteltu, sanottiin vain lapseksi.[2] Kastamistoimituksen jälkeen kävi piikakummi heittämässä kasteveden ulos; sen huoneen seinälle, jossa kastaminen toimitettiin, hän viskasi veden, korkealle jos heitti, tuli lapsesta »roihu ja rohkea», matalalle: tuli typerä, käden korkuiselle: tuli siivo ja tasaluontoinen.[3, 10] *Kumminlahjoiksi* antoivat kummit vaatetta, rahaa, minkä mitäkin, »jottei lapsi kaipaisi toisessa elämässä, ettei antanut mitään».[3] Poikakummi osti ristilapselleen aapisen, kun hän oli joutunut lukemisikään.

Kastamisen jälkeenkin oli kapalokääröä varoen ja taidolla hoidettava. Joka päivä piti pienoista käyttää pesussa, eikä pesuvettä saanut ottaa auringonlaskun jälkeen,[2] eikä lapsen päälle saanut panna ulkona kuivamassa olleita vaatteita, ennenkuin puettaja oli niitä puhaltanut ja nuolaissut. Ulkona kun kaikki raiskat ja riesat kulkivat, voivat ne tarttua vaatteisiinkin ja niistä lapseen.[3] Muutaman vuorokauden vanhana sai lapsonen jo oman pienen paidan alastomuutensa verhoksi, sitten pikkuisen röijyn ja viimein sukatkin kiperiin jalkoihinsa. Koltun sai hän sitten vasta, kun kyhöytyi istumaan. Kapalokääröissä pidettiin pientä puolisen vuotta, vuosikin.[4] *Kätkyeen,* lattialla keikuteltavaksi, pieni huutaja pian laitettiin lepäämään, jopa pahanjuoniset viikon ikäisenäkin.[9]

Omilla rinnoillaan äiti parhaansa mukaan lasta ruokki.

Se piti vain varoa, että aina antoi ensiksi oikeata rintaa, ettei lapsesta tulisi vasenkätistä. Ja savupirtissä, jossa illalla monet päreet palaa rätisivät, pisti äiti ruokkiessaan huivinnurkan lapsen sieraimiin, ettei niihin karkea savu menisi lapsen imiessä. Monet vuodet lasta imetettiin, kaksi ja kolme, neljä, viisikin vuotta saivat vesat verottaa äitiään, jopa muuan ristijärveläinen miehen alku oli emoaan »nilkonut» kahdeksannelle vuodelleen. Niin kauvan tavallisesti lasta ruokittiin rinnoilla, kun »toinen potki leuoille». Jopa »olen seittemän lasta tehnyt, ja kaksi viikkoa olen sillä ajalla ollut ummessa . . . Usein olen läpi lypsänyt siksi, kun olen saanut toisen».[8] Sillä »heruuhan se lehmäkin kun ruokkii».[1] Mutta se oli pienelle nilkojalle ankara aika, kun häntä ruvettiin vieroittamaan. Töhrittiin suuhunpantava tervalla ja karvoilla, noella ja tappuroilla, ja sitten vain ilkuttiin, jotta »otahan pois»! Eipä ihme siis, että syötävän etsijä suuttui ja nosti sellaisen menon, että emon täytyi särpimineen paeta kotoa pois joksikin aikaa, jotta asia unehtuisi.

Jo aikaisin ruvettiin lapselle antamaan vahvempaakin syötävää. Joskus jo kolmen viikon vanhana työnnettiin pieneen hampaattomaan suuhun ruskeaa kiiskivelliä,[5] maitoa keitettiin ja sitä pisteltiin lusikalla taikka imetettiin rievun lävitse *sarvesta*, pottu-, leipä- ja kalapuruakin annettiin. Ja käteen pistettiin parkujalle lihanpalanen, päätön särki tai silakka, jota sai joutessaan aikansa kuluksi imeskellä. Näin täytyi monen äiti rukan pieniään ruveta ruokkimaan jo varsin varhain, itse kun petäjäisellä ja olkileivällä elettiin, ei tullut rintaan ravintoa siksi, että olisi nälkäiselle lapselle riittänyt.

Kovin helposti saattoi vasta elämäänsä alotteleva ihmistaimi joutua muutakin elämän kovuutta kokemaan, voi saada sairautta, milloin yhtä, milloin toista laatua: *elttaa, riisiä, sampaita, korvanpistosta, vatsanväänteitä, ihon puhtiaisia, hampaiden* puhkeamista, *harjaksiakin*, jopa *itkettäjänkin* eli *kiduttajan*.[3] Eltta, joka tuli vilusta, saattoi lapsen heikoksi ja vääräsääriseksi, ja sitä koetettiin parantaa *elttapussilla*, joka ripustettiin lapsen kaulaan, sekä kylvyillä, mitkä tehtiin kaikenlaisien puiden oksia vedessä keittämällä. Käytettiin myös suokanervakylpyjä ja *tervalehti*-kapaloksia,¹)[1] vielä noudettiin yhdeksästä talosta kolme näpillistä jauhoja ja kolme voinnokaretta kustakin ja tehtiin niistä sairaalle puuro.[2] Riisi taas »ytimissä ja luijen sisässä ja suonissa kuljeksi», ja siihen käytettiin *yhdeksänsyöjän voidetta*[2] ja *riisiheiniä*[4] sekä *näsiänmarjoja*. Riisiheinistä

¹) Tervalehdiksi sanottiin tuoreita nuoria koivunlehtiä.

leivottiin pieni *riidenkakku* ohrajauhoihin, ja sitä annettiin riisitautiselle.[3] Sampaina ilmestyi veripahkoja leukaperiin taikka tuli *samppa* suuhun. Pahkoja paranneltiin puhkomalla ja suuhun pistettiin poltettujen olkien kyventä.[3] Korvanpistokseen käytettiin rintamaitoa, tupakinsavua, pikiöljyä, puuöljyä, viinaakin[4] ja suolarakeita sekä *saakelinpojan korvanvoidetta*.[8] Valkea *kohva* kohosi lapsen kieleen ja huuliin, kun oli vikaa vatsassa, ja sekin oli riisitautia. Sitä paranneltiin siten, että *näkinkynnellä* annettiin lapselle äidinmaitoa.[9] Ihonpuhtiainen oli jokaisen ihmisen kärsittävä, punaisina kipeinä näppyinä se ilmestyi pinnalle. Tulikivijauhoa kun annettiin suuhun, niin pääsi siitä sukkelammin.[3] Harjaksia tuli useinkin kymmenviikkoisen lapsen hartioihin, ja ne kovin itkettivät ja vaivasivat. Niitä ei kyllä pinnalla näkynyt, mutta ne otettiin esiin rintamaidolla hieromalla, sitten nykittiin pois, niin että oikein rapsahtelivat. Paljon kipuja tuotti pikkuiselle myös hammasten puhkeaminen, vaikka kyllä ensimmäisen hampaan ilmestyminen oli niin iloinen asia, että sen ensiksi keksijälle annettiin joku pikku lahja, huivi, vyö tai esiliina.[4] Maitohampaiden lähtiessä viskattiin irtautunut hammas uunille ja sanottiin:

»Kilkkaa, kalkkaa,
rautahammas sijaan!»

Useasti vaivasi lasta itkettäjä, ja se oli *joutava*, joka niin kiusasi. Joku oli saanut jonkun lapsenrievun varastaa ja sen avulla pahoa lapsen ja sattaa joutavan vaivattavaksi. Mutta kun lasta kylvetettiin lepänoksa-hauteella ja sitten pujotettiin kolme kertaa äidin säärien välitse, jätti itkettäjä pienokaisen.

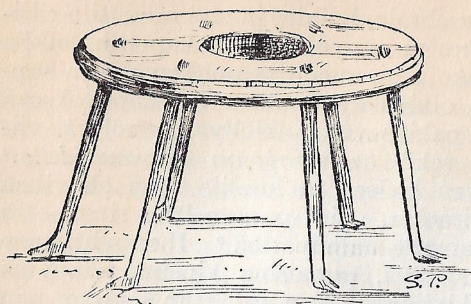
Soudattamalla koetettiin itkevää lasta viihdytellä. Heilutettiin kätkyttä ja laulettiin tuudituslauluja, joita entiseen aikaan osattiin paljoa enemmän kuin nykyään. Niinpä tuuditeltiin:

»Tuuti, tuuti, tukkapäätä,
hivuspäätä hiljalleen!»[1]

»Tuuti lasta Tuonelahan,
tuonne kirkon kamarihin,
siell' on tupa turvekatto,
hieno hiekka peltomaa».[8]

Viihdyteltiin lasta myös *kiikussa*. Orsiin ripustettiin nuorat, nuoriin lauta ja laudalle laitettiin kiikutettavalle istumasija, ja niin edestakaisin heilutettiin ja laulettiin:

»Poum, paum, papinkello,
Kivijärven kirkonkello,
lukkarin Lumikin kello.»[2]

Reikärahi Kiannalta.[1]

Isohkoa, jo älyävää pienokaista huviteltiin kaikenlaisilla loruilla. Niinpä lueteltiin sormia ja nimiteltiin: »Peukalopukki, tuomentukki, lekkermanni, kultaralli ja pikkurilli». Ja toisessa kädessä: »Peukalo, paukalo, talonpoika, pekkapappi ja pikkutilli.»[2] Sitten osattiin monia hupaisia loruja. Esim. tuttu: »Äiti hoi, missä voi?»

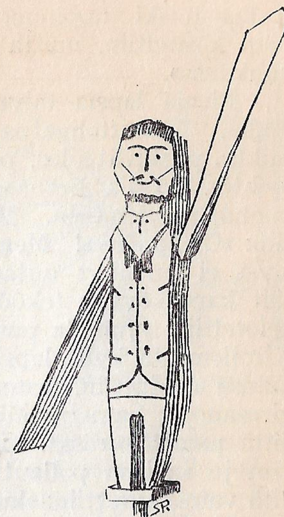
Kävelemään totutettiin lasta *reikärahilla*. Siinä sai ensimäisten askelien yrittelijä laahustella pitkin lattiata sillä aikaa, kun hoitaja oli omissa hommissaan. Mutta useasti tahtoi heikkojalkainen olento unohtua kulkuneuvoonsa liian kauaksi.

Äidin hääriessä työnteossa oli nuorempien sisaruksien hoiteleminen vanhempien lasten toimena. Mutta ellei vanhempia sisaruksia ollut, täytyi ottaa hoitajaksi vieras *likkatyttö*. Monesti myös olivat talon muorit ja vaarit joskus kokonaisen telmääjäparven kaitsijoina, äitien ja muun väen ollessa työmailla taikka vain kotipirtilläkin puuhatessa. Mutta pienien eläjien, joilla ei ollut varoja pitää lapsentyttöä, täytyi heittää lapsensa kotipirttiin yksinään, jopa koko päiväksi, kun oli mentävä etäisille niityille. Ovi vain pistettiin pönkään ja korjattiin kaikki särkyvät tavarat ja teräkalut pois ja jätettiin syötävää käsille. Kolmivuotiaankin lapsi-pahasen voivat vanhemmat näin päiväkaudeksi heittää pöngätyn pirtin isäntänä ikävissään itkemään. Illalla kotiutuessaan tapasivat vanhemmat pienen raukkansa jossakin nurkassa väsyneenä kyhjöttämässä, löysivätpä hänet joskus pitkän etsinnän jälkeen poroisesta uuninperästä.

Kun lapsi alkoi älytä, annettiin hänelle kaikenkaltaista kalua, jonka kanssa hän lattialla kontatessaan saattoi askarrella ja juonittelematta viihtyä. Työnnettiin konttaajalle, mitä milloinkin sattui pikku esinettä ja puukappaletta: kiveä, lusikkaa, kapustaa, kuppia, heitettiin joskus kirjakin repelöitäväksi. Sitten isompana vuoleskeltiin pojalle päreitä tehtäessä *hevosia, poroja, lintuja, rekiä, villipyöriä, väkkäröitä, kyykkyvenäläisiä*[1]) ja tuulessa kieppuvia *»ukkoja»*, ja »petäjänliinasta»,

¹) sahaukko.

mäihästä, punottiin *hiirenpinoja, hiirenportaita, osmansolmuja* ja *sumpsansolmuja*. Tyttölapselle äidit sekä vanhemmat siskot laittoivat vaatetilkuista *riepuvauvoja* eli *riepuäppöjä*.[4] Oulusta tervaretkeltä tuotiin hauskoja läikkyviä lasipalloja.

Tuulenhosuja »ukko» Ristijärveltä.

Kesällä laukkasi lapsiparvi ulkona, isommat pienempien paimenina. Hurstipaitasillaan vain juosta vilkuteltiin, asuttiin »taloja», joissa puikkojalkaiset, tikkusarviset kuusen- ja männynkävyt olivat lehminä ja lampaina, putkenpalaset kirnuina, joilla vatuista vatkattiin voita. Savesta leivottiin leipiä, ja kahvikupin palasia käytettiin astioina.

Talvella taas hiihtää kahnusteltiin suksikalsuilla ja laskettiin mäkeä. Monet lapset saivat viettää talvensakin kesäketineissä, pelkässä hurstipaidassa temmeltää pirtinlattialla. Mutta semmoisinakin useasti, jos kotipirtti oli mäellä, juoksaistiin ulos, otettiin paljain kintuin suksi- taikka kelkkahuilaus mäen alle, ja sitten kipitettiin takaisin pirttiin punaisia varpaita tulen ääressä uuninsuulla paistelemaan.[5]

Pahanjuonisia, tottelemattomia ja uppiniskaisia lapsia täytyi rangaista ja kurittaa. Tavallisimpia rangaistuskeinoja oli *vitsalla ravauttaminen* sekä *tukan pöläyttäminen* taikka lyödä muksauttaminen. Jo pienelle, 3—4-vuotiaalle juonittelijalle voitiin antaa »teerenleipää» eli »metännennää», taikka lähetettiin »Koivuniemen herra Saparoniemeen kirjottamaan».[1, 2, 5] Koetettiin kyllä »hyvittelemällä ja houkuttelemalla panna niin paljo kuin voitiin», ja sitten uhattiin: »Piiskoan, jos et tottele . . . vain minä roikasen, jos et tottele». Ja sitten roikaistiin tottelematonta. »Puolikymmentä kertaa kun rasautettiin, niin se jo riitti.» Muutamat emot olivat niin ankaroita, että rangaistavan piti itse tuoda vitsa, jopa »kuoria» vaatteensa, toiset taas tehostivat toimitustaan letittämällä vitsan kolmisäiseksi. Sukkelammin kävi kurituksen antaminen, kun vain sivallettiin tukasta ja »puistettiin, jotta harjakset lähti», ja päällisiksi paukautettiin takasille. Äiti useimmin joutui lapsensa kanssa vitsatoimituksille, isä taas muuten mukiloitsi,

joskus roiski tuppiremelilläkin. Toiselle kymmenelle asti lasta näin käsiteltiin, mutta »15:lle kun alkoi joutua, niin se jo piti nahkansa».

Pieniä lapsia taivuteltiin myös pelottelemalla ja narraamalla. Juonittelivatpa kovin, parkuivat, olivat pahankurisia taikka pyrkivät ulos, peloteltiin: »Kössi tuloo! Mörkö lähtöö mehtästä tulla kurnasemaan!» Pikku poikien kauhuna oli kuoharin tuleminen. Mutta kun ei pelottelu tepsinyt, narrattiin: »Olehan nyt! Mennään kylään . . . pääset kirkkoon». Jos lapsi ei mielinyt antaa päätään etsiä, sanottiin: »Annahan täit karvaköyven teköö ja vie lampiin». Kiroilijaa, *noitujaa*, peloteltiin: »Jumala puottaa kuuman kiven taivaasta päähäs». Kiroilemasta kyllä lapsia kiellettiin, vaikka monesti itse myötäänsä noiduttiin, lasten kuullenkin lasketeltiin karkeimpiakin kirosanoja. Samoin häikäilemättä puhuttiin siivottomia asioita. Siitä pienet perässä. Eivät vielä osanneet hevin puhuakaan, kun jo »noitua pollauttelivat» sekä yrittelivät rumia sanoja. Sitä vain naurettiin: »kun tuolla lailla osovaa jo». Valehtelemisestakin sanottiin samalla tavalla, vaikka siitä isompaa jo toruttiin, »se kun on ensimmäinen synti maailmassa, vale». »Kantelijoille» toisinaan annettiin kyytiä, jotta »sopia soutunsa keskenään». Tupakan kanssa tuhrailemaan saivat monessa kodissa pojat jo pienestä pitäen vapaasti totutella, toisissa taas oltiin siitä kovin ankaroita. Varastaminen oli paheista pahin ja häpeällisin ja kovimmin kuritettava.

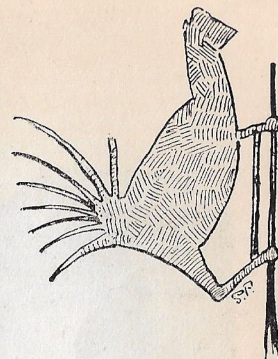
Joissakuissa kodeissa oli lapsilla omat *korkonimensä*, joilla toisiaan haukkua nalkuttivat, kun sattuivat riitautumaan. Vanhemmatkin niitä käyttivät lasta toruessaan, olivat toisinaan vanhempien keksimiäkin. Niinpä voitiin kuulla semmoisia erikoisnimiä kuin: Köpiö, Jormo, Herhiläinen, Lössi, Hoilantorvi, Nokonenä,[1] Kierosilmä, Kus'laukeri, Röppöhuuli, Mustaharja,[2] Korpimuna,[3] Puurosuu, Linkura, Soopakuppi.

Jo varsin aikaisin totutettiin lasta työntekoon. Heti kun alkoivat kyhöytyä, saivat tyttöset totuttautua lattiata lakaisemaan, perunoita kuorimaan, astioita pesemään, nauhaa, sukkaa, vantutta kutomaan, villoja karttamaan. Poikaset taas saivat puuhata puun kannossa, tallin luonnissa, kelkkojen ja muiden nikartelussa, lintujen, jänisten pyynnissä. Jo kymmenvuotisina vietiin lapsia apulaisiksi halmeelle, niitylle ja lehdentaittoon, järvelle nuottaa sekä verkonlasku-venettä soutamaan. Jotkut ahneet isät saattoivat 10-vuotiaan pikku miehen panna

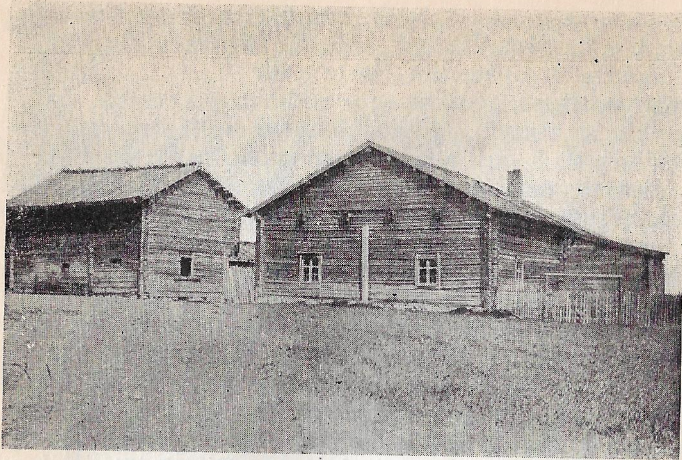
[1]) isonenä. [2]) mustapää. [3]) mustaverinen.

riihenpuintiinkin sekä talvella metsään halkojen sahuuseen.[2]

Lukemaan opetettiin lasta alle kymmenvuotisena, joskus jo viiden, kuudenkin ikäisenä. Äidin toimena enimmäkseen oli ensi alkeiden antaminen, mutta opetti myöskin isä sekä vanha mummu, ja vanhemmat lapset ohjailivat nuorempia. Pyhäpäivisin istuttiin *puustaimia* tunnustelemassa sekä *taville* harjoittelemassa. Paukutettiin, jotta »ii, sano, ii» ja »oo, sano, oo», niin että »se puustain, mikä yksin äänen 'antoi, luettiin 'sanon' kanssa». Sitten kun lapsi oppi *suoraan* lukemaan, sai hän istua työskentelevän äidin vieressä paukuttamassa, ja äiti kuunteli ja oikaisi väärin luetut. *Piirräntäpuikolla* pidettiin lukijaa rivillä. Aamupäivällä tavallisesti piti lukumiehen istua kirjan ääressä, pyhäaamuna ei annettu ruokaakaan, ennenkuin oli lukenut ainakin ruokaluvut ja isämeidän. Useat äidit olivat niin hartaita, että luettivat lapsellaan aina iltasella, ennen maata menoa, isämeidän, siunauksen ja iltarukouksen, ulkoa opettivat jo, ennenkuin lapsi osasi kirjaakaan. Monesti lapset olivat hyvin haluttomia ikävään aapisteluun, vitsaa käyttämälläkin täytyi heidän harrastustaan herättää sekä mairittelemalla, kukon munimisilla ja muilla. Toiset jäivät, kun vanhemmatkaan eivät enempää huolehtineet, varsin kehnolukuisiksi, jotkut eivät oppineet ollenkaan, ei edes aapistansa. Rippikoulu jäi semmoisilta käymättä, ja joutuivat he hiukan halveksituiksi *ruunankummeiksi*. Tyttäretkin heitä pilkkailivat. »Isämeijän piirräntäpuikkoako sinä siitä revit?» ilvehtivät he, kun kuulivat »ruunankummin» aittansa ovea koputtelevan.

Kukkoviiri Puolangalta.

Mutta lukutaitoiset kävivät viiden-, kuuden-, seitsemäntoista ikäisinä rippikoulun ja niin pääsivät aikaihmisten kirjoihin, eivätkä heitä saattaneet tyttäretkään isämeidän piirräntäpuikoilla pilkata.

Hallan talo. Hyrynsalmi.

LEIKKEJÄ JA KISOJA.

»Niinkö täss' on heikot hongat,
niinkö pehmivät petäjät,
ettei kestä köyhän käyvä,
rahattoman raskutella.»[3]

Yksitoikkoisen arkisen elämän hauskoiksi välihetkiksi nuoret toisinaan kisailivat ja löivät leikiksi.

Eivät ne niin erikoisia olleet, korven raatajan leikit, eikä raskaan työn jäykistämä kansa, joka useasti sai petäjäistä purra vaivainsa palkkioksi, kovin erikoisiin leikkeihin ollut oppinutkaan. Huviteltiin vain vanhalla totutulla tavalla, kun koreina kesäpäivinä yhteen yhdyttiin taikka pitkänä talvisena iltapuhteena satuttiin isossa seurassa samaan savupirttiin.

Kesäisillä tanterilla oli nuorella väellä vapaat leikkikentät. Oltiin milloin yhdessä, milloin toisessa puuhassa ja kisassa. Jopa lapsesta pitäen.

Tavallisimpia lapsisekojen leikkejä oli *hippasilla* olo, jossa muuan oli *hippana,* toisia, karkuilevia kiinni tavoittelemassa. Ennen leikin aloittamista määrättiin leikkiluvuilla, kuka ensinnä jää hipaksi. Luettiin esim.:

»Yksis, toksis,
toravia, käräviä,
käymään, näymään,
niippuu, naappuu,
sulavata suitsaa,
valavata vaitsaa,
kirjava käsi, koukkusormi,
mene metsään,
pukkaa tästä pää pois.»[1]

Pantiin myös arpaa kepillä sekä heinänkorrella, kuka ensiksi alkaisi leikin.[3] Samaan tapaan oltiin myös *karhusilla.* Yksi kävi karhuksi, toiset olivat lampaita. Lampaat pakoilivat päälle yllättelevää kontiota ja määkivät:

»Eipä se karhu kauvan juokse
yhtä viittä neljännestä.»[5]

Kenen karhu tavoitti kiinni, se vuorostaan häätyi karhuksi.

Kun karhusilla oloon kyllästyttiin, ruvettiin *kukkokuurosille.* Muuan meni nurkan taakse *kuurottamaan.* Siellä kuurottaja kolkutti ja saneli:

»Kukko kuuroa keittää,
kana lieskoa lämmittää.
Herejää . . . herejää!
joko heräsit? Jo!»[3]

Sillä aikaa toiset menivät piiloon, ja sitten kuurottaja etsimään. Kenen löysi, sen nimen »kävi panemassa kirjaan», kolauttamassa nurkkaansa. Mutta jos toinen ehätti ennen, ja pani kuurottajan nimen kirjaan, joutui kuurottaja virattomaksi. Samalla lailla leikittiin *kolkkasilla* navetassa ja piilouduttiin navetanparsiin. Hauskana kesäkenttien leikkinä oli myöskin *enkan* juokseminen, varsinkin silloinkuin oli tyttäriäkin parvessa. Omin päinsä pojat taas löivät *pallia* taikka napsivat *kirppua.* Pallinlyönneistä oli huvittavin *nelisuolasilla* olo. Siinä tarvittiin neljä osanottajaa: kaksi seisoi keppi kädessä vastakkain vähässä matkaa toisistaan, toinen jalka pikku koperon, *pesän,* peittona, toiset kaksi seisoivat keppimiesten selän takana, mies kummassakin päässä, ja heittivät toiselleen palloa heidän ylitseen. Jos keppimiehet osuivat palloa lyömään, piti heidän käydä *suolasilla:* kopauttamassa keppejään yhteen, toiset silloin yrittivät saada pallon pesään. Jos saivat, pääsivät pesämiehiksi, samoin myös, jos saivat pallon ilmasta kiinni.

Kirppu oli vanha leikki, jo isien aikainen. Siinä oli aina yksi vuorostaan *pesällä* lyömässä korttelin pituista palikkaa,

kirppua. Kepillä tonkaisi lyöjä palikan maasta ylös ja sitten samasta lennosta lyömällä sinkautti sen menemään. Vastassa olijat koettivat vuorostaan tavata palikkaa ilmassa kepillään. Jos tapasivat, saivat siitä kymmenen iskua, maassa jos saivat kopata, kun palikka vielä liikkui, saivat viisi. Pesässä olija sai lennätyslyönnistään aina kolme iskua, mutta jos ei tavannut palikkaa, vaan se putosi takaisin pesään, menetti hän entisetkin iskunsa, kaikki *paloivat*. Vastassa olijat koettivat viskaamalla saada palikkaa pesään, jos osuivat, pääsivät vuoroonsa pesälle lyöjäksi. Sata oli tavallisesti iskujen päämääränä, ken siihen ensinnä ennätti, se oli *etu*, ken jäi viimeiseksi, se oli *tervakalu*.

Mutta kun kylläännyttiin kirppuun, alettiin *heittää kiveä*, kuka kauvimmaksi, kuka korkeimmalle lennättäisi. Koeteltiin myös kourien voimaa vetämällä *kissanhäntää* sekä koko vartalon vahvuutta kiskomalla *väkikarttua* ja *väkikiveä* nostamalla. Sormien jäykkyyttä reistailtiin *koukkusta* kinnaten ja hyppysien tiukkuutta *näppikepillä*. Notkeutta näyteltiin *käsillään kävellen* ja *hurvelia heittäen*, sekä lopulta voimassa ja notkeudessa kilpailtiin *painimalla* vanhaa suomalaista sylipainia.

Talvisista pirttileikeistä oli tavallisin *sokkosilla* olo, sitä varsinkin kekrinä juosta jyryttiin. *Sokko* asettui huppu silmillä pankon päähän ja kysyi:

»Mikä tässä?»

»Mesimätäs!» vastattiin.

»Kelle tästä annetaan?»

»Isännälle ja emännälle ja nuorimmille lapsille.»

»Missä minun osa?»

Siihen vastattiin hävyttömästi, josta sokko suuttui ja ärjäisi:

»Kitis lampaat laihoon!» Ja kenen sokko kiinni tavoitti, sen vei penkille, kopsi päähän ja sanoi:

»Riu, rau, risti päähän, penkkiin!» Kenen sokko ensin sai kiinni, siitä tuli seuraava sokko.

Sitten oltiin *ukkokämppäsillä*, pidettiin oikein häitä, saunoitettiin ja tanssautettiin. Taikka *kätkettiin kiveä* ja saneltiin:

»Sotken savea, kätken kiveä».

Vielä kykittiin lattialla *nauriisilla*, jossa karkulainen oli ollut

»Jumalan lehmiä paimenessa»,

ja saanut palkakseen

»viisi, kuusi poikalasta»,

joiden nimet olivat:

»Tuutero, Tautero,
Kemijärven suppiranssi».

Myytiin myöskin *Hollangin liinaa*, jotta

»Ostakko Hollangin liinaa?
»Ostan!»
»Paljonko?»
»Paijakseni.»
»Hienoako vai karkeaa?

Sen mukaan, tahtoiko ostaja hienoa tai karkeata, »repäisi» myyjä liinaa ja karautti kurkullaan sievemmin taikka karkeammin. Sitten tuli myyjä toisen kerran:

»Minä tulin perimään hintaa, kuka sen maksaa?» Ja hän määräsi maksajaksi jonkun pojan tytölle ja tytön taas pojalle. Jos ei sitten ostaja sanonut ääneen maksajan nimeä, taikka jos nauroi sanoessaan, meni häneltä *pantti*. Lopuksi piti pantit lunastaa, *tuomari* aina määräsi ehdot. Niin piti esim. hakea »kolme totta ja kolme valetta», »vetää seinähirsiä».

Talvi-iltojen pitkiä puhteita vietettiin useasti vanhalla isien tavalla. Leikkien taikka puhdetöiden lomassa kerrottiin satuja, vainolaistarinoita ja kaameita kummitusjuttuja, arvoituksilla koeteltiin älyn sukkeluutta, ja vanhat äijät laulelivat vanhoja runojakin. Satuja muistavat vieläkin vanhat vaarit jutella. Niinpä ikäloppu Rämsän ukko Hyrynsalmella tarinoi paholaisen ja Matin kilpailuista, ketusta ja kissasta, Kaisa-Liisasta, varkaan opin käyneestä miehestä, sekä monia pieniä kaskuja, karhujuttuja, kummitusjuttuja ja haltiatarinoita.

Vanhojen runojenkin katkelmia, oikein kalevalaisia kappaleita, vieläkin jotkut vanhat muistavat. Niin kuulemme Kiannalla:

»Lähin piennä paimenehen,
lassa lammasten ajohon,
lehmät käivät lehtoloita,
lampahat palomäkeä.
Sieltäpä löysin mättähäisen,
kopahutin koan ovea,
sieltä neitonen pirahti,
solki suussa, vyö käessä».

Ja Kuhmossa:

»Itse vanha Väinämöinen
venettä veisti kalliolla,
ei kirves kivehen kilko,
eikä kalka kalliohon.
Viimein lipsahti lihahan,
Väinämöisen varpahaseen.

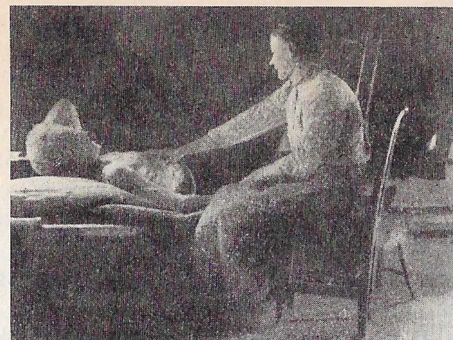
Ei ollut sitä mätästä,
eikä vuorta korkeata,
jok' ei tullut tulvilleen
Väinämöisen varpahasta,
polvesta pätösen pojan.»

Hyrynsalmella kuulemme Hämeen suuresta härästä:

»Hämehessä härkä syntyi,
sonni Suomessa sikisi,
viikon lenti viirilintu
härän sarvien väliä,
kuukauven orava juoksi
härän päästä hännänpäähän».

Ja Ristijärvellä saamme kuulla Aino-runon katkelman:

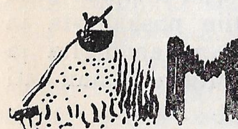
»Älä itke, pikkuseni,
mene aittahan alasti,
siell' on arkku arkun päällä,
siell' on kirstu kirstun päällä,
pane päällesi parasta.»

Hieroja Kiannalta.

TAUTIA JA TUSKAA.

»Kust' on kulma puuttununna,
taimio tapahtununna,
kivestäkö, kannostako,
vaiko vatturauniosta,
vaiko siitä seipähästä,
joss' on korppi koitettuna?»[2]

Monet kivut ja tuskat, taudit ja sairaudet saattoivat ihmisraiskaa kiusata. Milloin olivat ne pahojen ihmisten panemia »rikkeitä», milloin mitäkin »vihoja», »jälkiä» ja tartunnaisia, taikka riettaeläinten puremia ja pistoksia, milloin taas oikeita jumalantauteja. Eikä niitä parantelemassa ollut opinkäyneitä lääkäreitä, ei käytetty juuri apteekin rohtojakaan, vaan tultiin toimeen kotoisilla valmisteilla ja käytettiin apuna oman kulmakunnan »tohtoreita», alussa kotikylän tietäjiä sekä sitten, jos ei heiltä saatu apua, etempänä eläviä mahtimiehiä. Yhtä monet kuin olivat taudit ja raihnaisuudet, yhtä monenlaiset olivat tietäjien taidot.

Vaikeimpia ja pelättävimpiä olivat kulkutaudit, jotka maita kierrellessään monesti poikkesivat Kainuun kulmillekin. Semmoisia oli *isorokko*, joka saattoi sairaan *rokonrikkomaksi*, ja *rökelinaamaksi*, ellei suorastaan surmannut. Sitä koetettiin parantaa liinansiemenistä poltetulla öljyllä. Siemeniä pantiin petäjänkuorisuppiloon ja poltettiin tulta sen yläpuolella, niin että öljy kihosi alla olevaan astiaan, ja sitä an-

nettiin rokkoa potevalle.[2] Mutta *tulirokkoa* ja *tuhkimusta* vastaan ei tiedetty keinoa, annettiin vain niiden polttaa ja syyhyttää aikansa, kunnes itsestään menivät pois, ja veivät monesti, varsinkin ensin mainittu, potilaan muassaan. Samoin *lavantautiakaan* ei osattu lääkitä, täytyi katsoa vain ja kärsiä ja kuollakin. *Punatauti* raivosi toisinaan kamalasti, suurina »moruvuosina» se rasitti kokonaisia kyläkuntia, poltti sisuksia ja lasketti verta. Jotkut koettivat silloin ryypätä tärpättiä, ja »erosipahan moru siitä». Lieviä kulkutauteja oli *sikatauti*, jota sian leukaluilla paineltiin, sekä *silmipasko*, jota lääkittiin markkulivedellä ja »kansvärkillä».

Vaikeita olivat myös sisälliset taudit; mutta niillekin oli hoitonsa. *Rinnanpoltossa* nuolaistiin kosteata *hikikiveä* kolme kertaa, taikka puraistiin vasta teurastetun ja nyljetyn eläimen »hykäjävää» ihoa. Ja *rintataudissa* oli tervavesi sekä pikiöljyryyppy hyvää rohtoa, vieläpä tuomenkuorista keitetty vesikin. *Hengenahdistuksessa* hierottiin hartioita ja lääkittiin *hikivedellä*, joka ensimmäisenä tervahaudan piipusta tipahteli. *Sydänvikoja* sekä *sydänalan kipuja* lievenneltiin juomalla kanervavettä ja hartioita hieromalla ja lykkelemällä. *Pistos* oli kova tuska, joka tuntui joko sydänalassa taikka kainalon alla. Se aiheutui siitä, »kun suonilla veti vaikeista paikoista», ja sitä lääkittiin monella tavalla: survottiin jauhoksi hauen leukaluu sekä kappale lasia ja sitä veden seassa ryypättiin, vuoleskeltiin naskaleista ja äimistä murusia ja niitä nieltiin, pyyhittiin pajanahjolta ja alasimelta pölyjä vesikuppiin ja ryypittiin. Mutta pajaan piti vuolla hopeasirusia ja sanoa:

»Minä pajalle palkan maksan,
hinnan hiilihuonehelle.»[2]

Käytettiin pistokseen myös *pistosvettä* ja *pistossuoloja*.[5] *Kohtaus* oli myös sisällinen tauti, se veti toisen puolen ruumista toista lyhyemmäksi ja myötäänsä oksennutti. Sairas pantiin silloin lattialle lakeistorven alle selälleen, kädet pään taakse ojennettuina, ja mitattiin piakalla kolme kertaa ristiin vasemman koukkusormen nenästä oikean ukkovarpaan kärkeen ja taas päinvastoin, ja sitten venytettiin, niin että molemmat puolet tulivat samanpituisiksi.[2] *Kulkun* jos puhalsi kipeäksi, haudottiin sitä karhunrasvalla, tupakinlehdillä ja tervatappuroilla. Hyvä keino oli myös, kun lakeistorven alla seisoen hamppuharjalla siveltiin kulkkua alhaalta ylöskäsin ja lueteltiin joka vetäisyllä aina jonkun eläimen karvat, mitä ikinä tiedettiin karvaisia elikoita: »Lehmän karvat, lampaan karvat,

hevosen karvat, koiran, kissan, hiiren, jäniksen j. n. e. karvat.» *Umpitaudit* olivat kamalia kipuja, sillä »jos ei tarve lähtenyt, niin henki lähti». Niihin oli hyvä lääke *umpipuun* lävitse, taikka lakeistorven kautta kolmesti laskettu vesi. Vatsanväänteetkin olivat melkein tappavia tuskia. Sattui ihmiseen semmoinen *reväsin*, jotta »napa rupesi liikkumaan ja alkoi hypätä niinkuin eläjä syrjässä». Sitä piti hieroa ja koettaa asettaa jälleen kuvilleen, ja siitä se parani. Mutta piti varoa, ettei »kenen tahansa antanut napansa puolta hieroa . . . taitamaton hieroi pian pehkuksi suolet niin jotta kuoli».[2] Matoja oli jokaisella ihmisellä vatsassa, »mahtanevat olla luonnostaan» — *heisimatoja*, *lettimatoja* tai *keträvarsimatoja*. Jos ne kovin rupesivat äkäisiksi, ajettiin niitä pois kamalajauholla ja väkevällä kanvärttiviinalla. Joskus käärmekin luikerteli nukkuessa ihmisen vatsaan, ja sitten tuotti kantajalle kamalat tuskat. Se ei lähtenyt helposti pois, mutta jos hevosenvettä kulautti kuumiltaan, niin heti viskautui mato ulos.[3]

Sitten oli kaikenlaisia jäsenten vikoja ja ruumiin raihnaisuuksia. Raatajalta monesti *kirvesti* selän, yhtäkkiä rouhalsi selkäsuonet sivujen kohdalta, niin ettei saattanut ensinkään tehdä työtä, kovaa tuskaa tuntien vain varovasti liikkua. Silloin piti saada semmoinen kirves, jolla oli tapettu käärme; sitä lämmitettiin ja sillä paineltiin kirvestävää selkää saunanlauteilla lämpöisissä. Voitiin myös käyttää toistakin keinoa. Sairas asettui kolmesti muutetun huoneen kynnykselle poikkipuolin vatsalleen, ja siinä toinen kirveellä paineli paljasta selkää, kolmas seisoi vieressä ja kysyi: »Mitä sinä hakkaat?» — »Kirvestystä!» vastasi kirvesmies. Yhdeksän kertaa painettiin, kysyttiin ja vastattiin, ja silloin kirvestys erosi. Jotkut vanhat ukot pitivät aina vyötäisillään *käärmeennahkaa* tai *-kettua*, eikä silloin selkää käynyt kirvestämäänkään.[2] *Hiveltynyttä* eli *niukahtunutta* jäsentä paineltiin luudantyngellä, sidottiin siihen myös *venymälanka* eli *niukahduslanka*,[1] pesemätöntä *ihvilankaa*, johon oli kolmesti muutetun huoneen kynnyksellä istuen samalla vetäisyllä, selän takana, sidottu yhdeksän solmua. *Koi* oli kiusallinen kärsittävä, se kolotti ja kulki kuivien suonien lävitse ja nosti ihosta kuin hienon lampaan villan, kun sitä ruvettiin ahdistelemaan. Se vaati omat menettelynsä. Otettiin kolme yhdeksää rukiintähkää, poltettiin niistä siikaset pois ja sidottiin tähät hamppuvaatteella kipeälle jäsenelle ja valettiin sitä niin kuumalla vedellä kuin vain siedettiin. Ja valkeina karvasina kohosi koi tähkiin. Voideltiin koita myös karhunrasvalla, käytettiin *kointukkoja* sekä tehtiin eri-

koista *koinvoidetta*. Pantiin padanpohjalle kaksi tuoretta leppäpalikkaa ja niiden varaan, peiton alle, vasta uunista otettu puolikypsä leipä. Kun rupeama pataa pankolla kuumennettiin, valui sen pohjalle leivästä mehua, joka oli koille aivan erinomaista voidetta, jopa tehokkaampaa »kuin mikään aputeekin lääke». *Ruusua* oli ainakin yhdeksää laatua. Muuankin niistä vei ihon nahattomaksi ja pöhötti punaiseksi. Siihen tarvittiin *ruususide*, jossa oli yhdeksänlaista ainetta: saippuaa, kanvärttiä, tervaa, paperia, viinaa, tupakkaa, liitua, lampaanpapanoita; ja mustalla lampaannahalla sidottiin aineet kipeää paikkaa parantamaan. Mutta kun *pöhötauti* tuli jäseniin, paisutti se koko ruumiin paksuksi kuin puhuttu rakko, ja sitä haudottiin kuumilla lepänlehtihauteilla. *Jihtiä* lievennettiin hieromisilla ja hauteilla. Mutta jihtiä julmempi oli hampaanpakotus, jonka *hammasmato* saattoi matkaan. Sitä lääkittiin monella tavalla: tehtiin *hammassuoloja* ja sulateltiin niitä suussa, tukittiin tupakkaa koloon, haudottiin näsiänmarjoilla ja lopuksi mentiin metsään pikku näveri kainalossa, väännettiin kolme reikää haapaan ja kolmella leppäpuikolla kaiveltiin hammasta, niin että veri kihosi, ja sitten iskettiin leppäpuikot näverin reikiin ja sanottiin:

»Himmenetkö hiienkoira,
jutemasta, jäytämästä,
syömästä, kaluamasta!»[2]

Siitä heitti, vaikka olisi *väkihammasta* kolottanut.

Ihotauteja ja tarttumuksia oli monenlaisia, varsinkin lapsissa, jotka lieden porossa ja ulkona joka rapakossa rypivät ja sotkivat. Oli *rupeja*, *ryhelmiä*, *rokahduksia* ja *ruohunnaisia*. Niitä paineltiin ja voideltiin milloin milläkin: maalla, savella, liidulla, tiilijauhoilla,[8] saunankiukaan kivillä,[2] keittokodan permantomullalla,[5] rahkamättäillä, pestiin kivenkupuraan keräytyneellä sadevedellä,[8] huuhdottiin suolavedellä, haudeltiin kermalla ja suolattomalla voilla. Paineltaessa sanottiin:

»Painu maihis, mainen lempo!»[5]

Savipuoliin ja *täintarhoihin* piirrettiin *viissoppisia* kolmella neulalla, silmä-, nuppi- ja toppineulalla, ja yhdellä vetämällä oli aina viissoppinen piirrettävä. Mutta rupeja ja ryhelmiä ilkeämpi oli *syyhy*, joka ei antanut elävää rauhaa, ei yöllä eikä päivällä, ja »se se oli piettävä, kun se oikein noitaantui».[2] Saunasta se useinkin tarttui, ellei osannut olla varoillaan: painella kämmenellään vastaa ja kylvettää ensin jalkapohjiaan. Monta

keinoa oli keksitty syyhynkin karkoittamiseksi: tervattiin iho ja uunin edessä paahdettiin, lykättiin sammakonkudulla, vieläpä keväällä kun järvi oli poreissa, mentiin jääkylmään veteen rypemään. Syyhy synnytti toisinaan *ajoksiakin*, vaikka kasvoi niitä muutenkin pahasta verestä. Niitä haudeltiin vesiheinillä,[1] paineltiin *puunliioilla* ja sanottiin:

»Painu alas, elä nouse ylös!»[3]

Taikka puristeltiin kirveellä, jolla oli käärme tapettu ja manattiin:

»Kun et pääse kolmen kirkon korkuiseksi,
niin painu, jottei tunnukkaan!»[2]

Mutta jos oikein jouduttiin ajosten valtaan, niin oli paras mennä metsään niinkuin Heikkis-äijä Hyrynsalmella, kiskoa kuusesta miehen mittainen koskutlevy, siinä alastonna lykkäytyä ja hierautella ja sitten pukeutua toisiin vaatteisiin, naulata kuusenkuori leppänauloilla jälleen sijoilleen ja lähteä pois. *Kasvannaisia* myös paineltiin puunliioilla, toisinaan itse kuolleen eläimen luilla. *Naarannäppyä*, mikä silmäluomeen istuutui, paineltiin vasemman käden nimettömällä sormella, jolla oli *litomatoa* hämmennelty. *Syyliä* ja *käsniä* puristeltiin puunliioilla, lykättiin tuoreella lihalla ja kätkettiin liha maahan *alakiven* alle, hiereltiin myös juhannusaattona, ennen auringonlaskua, vanhan huoneen seinästä kaavitulla jäkälällä, vieläpä hangattiin yhdeksäsolmuisella rukiinoljella ja viskattiin olki uuniin, huutaen:

»Sypläni palaa, sypläni palaa!»[8]

Kesakoilla oli merkillinen syntynsä: nainen kun kuormillisena söi linnukoita, tuli kesakoita lapseen. Mutta kesakot sai lähtemään pois, jos heti kun keväällä ensikerran näki pääskysen, pesaisi kasvonsa ja heitti pesuveden pääskysen jälkeen. *Huuletkin* toisinaan rokahtuivat. Silloin oli parasta ottaa pieni sammakko, hivellä sillä huuliaan, vieläpä muklauttaa sitä suussaankin. *Luomet*, joita oli usean ihossa, saivat alkunsa, jos isä, äidin raskaana ollessa, viskasi häntä marjalla taikka muuten nyppäsi tai näppäsi. Kosketuskohtaan aina tuli lapseen luomi.

Monesti saatiin kaikenlaisia ulkonaisia vammoja, sattautumisia, puremisia ja pistoksia, jotka jättivät milloin vaikeammat, milloin lievemmät kivut, vihat ja jäljet. *Tuli* pääsi toisinaan tekemään turmansa, tarttui vaatteisiin ja poltti ihon,

taikka taas korvensi varilla vedellä tai punaisella raudalla puraisi. Ja *tulenjälki* oli julma, *tulenvihat* kovin tuskaiset, ellei osattu *tulenväkeä* asettaa. Tietäjät kuitenkin tunsivat tehoisat loitsut, joilla manasivat vihoja pois, puhutellen tulta monin mairenimityksin. Se oli »tuttu», se oli »kulta», se oli »nuorin neitosista», sekä »auringon poika», ja sen säkenet olivat »pyhiä kypeneitä».

»Pyyhi pois pyhät kypenet,
kultaisehen kuppisehen»,

loitsi puolankalainen.

»Tuli nuorin neitosista,
vesi vanhin veljeksistä»,

aloitti kuhmolainen lukunsa, ja Murtomäen tietäjämuori miellytteli:

»Tuli, kulta auringoinen,
auringoisen pojan poika,
auringottaren tekemä.»

Kiannan tietäjäukko puhutteli:

»Umo valkean emue,
hiilihinsä hiuvetkohon,
kätkeös kypenihinsä.
Miksi poltit poikoasi,
turmelit tekijätäsi?»

Sekä jatkoi:

»Tulee neiti, Pohjolasta,
impi kylmästä kylästä,
joll' on nuttu hyytehessä,
iho kaikki iljanteessa,
paijankaulus kalkarossa,
hyistä kelkkoa vetää,
jäistä talloa taluttaa,
keskellä kesäsyäntä,
parahilla paistehilla.
Tulkohon tulinen karhu
Tuonen mustasta tuvasta
syömähän tätä kipua,
tätä tulta nielemähän.
Pohjahan parahtukohon!»

Veteen loitsittiin luvut, ja vettä otettiin ensinnä suuhun, etteivät tuskat painuisi sydämeen, sitten sillä valeltiin palanutta ihoa, ja vihat lähtivät pois.

Ruma oli *raudankin jälki*, jos rauta oikein pahasti puraisi, ja se sitten pääsi vihoille. Siinäkin tarvittiin monet loitsut: ensin piti *veri* tyrehdyttää, sitten tietää *raudan synty* ja *perisanat,* sitten *voiteen luvut*. Kuhmolainen Lehmivaaran ukko pysäytti veren äyskäisemällä:

»Seiso, veri, niinkuin meressä vesi,
paasi pellon penkeressä,
seiso, veri, niinkuin seinä,
asu, hurme, niinkuin aita,
lihan lämpöisen sisässä!»

Puolankalainen kutsui avukseen Neitsyt Maariaa, ja kiantalainen pyyteli:

»Piäty, veri, vuotamasta,
hurme huppelehtamasta!»

Raudansynnyn paljasti Kuhmon ukko:

»Tiijän sukusi, tiijän syntysi:
maa sinnäi, maa minnäi,
musta multa kumpanenki!
Et ollut suuri, etkä pieni,
kun sinä suosta sotkettihin,
vetelästä vellottihin.
Ei se rauta paha olisi,
ilman käärmehen kähyjä,
ison mustan muojuvia.
Herhiläinen, hiienlintu,
kantoi käärmehen kähyjä,
ison mustan muojuvia,
rauvan karkaisuvesiksi.»

Voidetta tuotti Kovan Jeru mehiläisellä:

»Mehiläinen, Luojan lintu,
lennä sinne, kunne käsken,
tuo simoa siivessäsi,
kanna mettä kaulassasi
kipehille voitehiksi,
vammoille valevesiksi!»

Rautaa, joka oli loukannut, piti puraista ja sitten sylkäistä haavaan. Rautaa myös kuumennettiin ja sillä kierreltiin kipeätä kohtaa.[3]

Paha oli *pakkasenkin* panema. Sitä piti hieroa ulkoa, oven kamanasta otetulla kuuralla taikka painella kylmettyneellä hevosenkakaralla ja sanella:

»Pakkanen, Pyhyrin poika,
vilu ilman hyyhötyinen,
koskas kylmät kynsiäni,
paleletkos jalkojani,
Kylmä soita, kylmä maita,
kylmä kylmiä kiviä,
pakota vesipajuja,
älä riko ristittyä
älä koa kastettua!»[1]

Lamppuöljyllä kun vielä päälle siveli taikka potunmäihällä, niin siitä tuskat hävisivät.[1, 9]

Saunan leppoisa *löylykin* voi tehdä tuhoja, jos oli haava tai muu kipeä ihossa eikä kylpyyn mennessä osannut löylyä lumota. Piti vetäistä henkeä, sitten puhaltaa ja sanoa:

»Puun löyly, kivosen lämmin,
henki vanhan Väinämöisen,
mene saunan sammalihin,
mene kiukahan kivihin!
Älä sie, löyly, siihen mene,
se on rauvan haava!»[2, 3]

Toisinaan saattoi *puu* satuttaa niin ankarasti, että jäsen tuli kivuille, sai *puunvihat*. Silloin piti kuumentaa sitä puuta, mikä oli satuttanut, purra sitä, sekä sillä painella kipeätä ja sanoa:

»Männyn tyvi jos pahoin teköö,
latva mettä keittäköön,
männyn latva jos pahoin teköö,
tyvi mettä keittäköön.
Puu puhas, Jumalan luoma,
vesa, Jeesuksen vetämä,
tule työsi tuntemaan,
pahasi parantamaan,
ennenkuin emolles sanon,
virkan valtavanhemmilles!»[8]

Jos taas *kivi* satutti, piti kivellä painella ja paljastaa kiven synty:

»Kivi, Kimmon, Kammon poika,
maan muna, pellon kakkara,
Syöjättären syänkäpynen,
Maattaren maan makunen.»[8]

Ja kun *kenkä lyötti* jalan rakolle, piti polttaa kipene sukkaa ja kenkänahkaa sekä panna se kipeälle lyöttymälle.[2] Riihellä taikka leikkuupellolla sattui väliin *siikanenkin* pirahtamaan silmään, ja syöpyi se sisään, ellei saatu pois. Silloin piti »tuuliajolla» heti voitaa ja loihtia:

»Siikanen sinun nimesi,
maanrikka, pellonrikka,
nouse ylös!»[2]

Riettaeläimistä oli pelottavin käärme, jota tavallisesti sanottiin vain *madoksi*. Sen panema pöhöttyi toisinaan vallan kamalasti. Sitä paranneltiin vesiheinähauteilla, suolavedellä, paineltiin tammilautasella, kolmenlaisella vaskella, sidottiin

pureman yläpuolelta vesipajulla, hampunkuidulla sekä madonnahalla. Mutta tehoisin oli loitsiminen:

»Kuka sinun kulosta nosti,
herätteli heinikosta,
isäsikö, vai emosi,
vaiko veikko vanhempasi?»

saneli kiantalainen. Ja Ristijärven tietomies manasi:

»Mato musta, maanalainen,
toukka tuonenkarvallinen,
pihanrikka, pellonrikka,
karva kanervannäköinen,
karva taivahan yheksän,
tule sinä työsi tuntemahan,
pahasi parantamahan,
ennenkuin sanon emollesi,
isällesi ilmi soatan!
Sulakoon sinun vihasi,
niinkuin voi sulattaessa,
rasva räyvyteltäessä,
kesämaijon keltaiseksi,
kalarasvan kaltaiseksi!»

Sisiliskokin kyllä puraisi, eikä sen »jälen kahtojaa» ollut monta. Sisiliskon puremaa paineltiin kolmenlaisella vaskella: kattilavaskella, kuparivaskella ja messingillä, taikka haudottiin metsänlehvillä, lepän- ja pajunoksilla ja niitynruohoilla ja saneltiin:

»Sisilisko sirkunrinta,
jok' on vaskesta valettu,
teräksestä temmattu,
tuohitötterö on sinun kotisi,
lahokanto kartanosi,
tule työsi tuntemahan,
pahasi parantamahan!»[2]

Sammakko niinikään saattoi vahingoittaa, ja sen pilaamalle piti keittää vesiheinistä hauteet. *Ampiaisen* ja *herhiläisen* pistoksille oli taas omat lukunsa ja lääkkeensä. *Koiran* puraisema parannettiin sillä lailla, että paineltiin sitä leipäpalasella, joka sitten syötettiin koiralle, ja niin sai purija itse omat vihansa. *Hevosen* potkaisemaa paineltiin hevosenkavion vuoluilla. Joskus sattui syöjä saamaan kulkkuunsa *kalanruodin*. Silloin piti polttaa kalanpää karreksi ja sillä hautoa kulkkua, ja siitä syöjä hökäisi ruodin pois.

Mutta »mehtäläisen», karhun purennasta, jopa jos »metsä» sai säikäyttääkään, tarttui *metsännenä*, ja pani tuskille. Silloin piti viedä sairas metsään, keittää muurahaispesässä vettä,

Tuohilippi Puolangalta.

ja sitten sillä vedellä ja leppävastalla kylvettää, kaataa vesi muurahaiskekoon ja sanoa: »Tuossa on omasi!» Muurahaispesä kun on metsäläisen ruokaa, ja siinä on metsännenä itsessään.[2]

Samoin myös vedestä voi tarttua *vesihiisi* ja sairastuttaa ihmisen, vedessä kun on semmoinen *hiimosti*, ja se alkoi kivistää, polttaa ja turvottaa. Kosken *vesikivellä* oli semmoinen sairas päästettävä levillä painelemalla, ja sijaan piti vuolaista hopeata. Vielä pahempi hiimosti oli *kalmassa*. Se voi tarttua hautausmailta ja kalmapaikoista ja kaikesta, mikä oli ollut kuolioiden kanssa yhteydessä. Kalman voi toinenkin ihminen tartuttaa kuolleitten luilla, kalman mullilla, ruumiin verellä, hiuksilla. Ja siitä päästäjää ei ollut monta, kun se oikein otti tulille. Hetevedellä sairasta pestiin, leppävastalla kylvetettiin, ja vesi vietiin kalmasijaan ja sanottiin:

»Ota, Hiisi, hienot sukset,
Lempo, leppäset sivakat,
jolla hiihät Hiienvaaraan,
Lemmonvaaraan leuhuttelet!»[1]

Niinkuin vedestä tarttui vesihiisi, niin myöskin *maasta*, vesirapakoista, tulisijoista y. m. rupeutui *maahinen*, ilkeä ihotauti, jota oli yhdeksää laatua: *vesimaahista*, ja *tulimaahista*, *savi-*, *kivi-*, *kapi-*, *sauna-*, *hevos-*, *sika-* ja *lammasmaahista*, aina »ite kustakin loavusta».[1]) Maahiset ruohduttivat ihon, toiset nostivat märälle näpylle ja panivat märättämällä, kuten vesi- ja sikamaahinen, toiset taas olivat kuivia ruohdunnaisia, semmoista törttänää, jotta iho halkeili, kuten kapi-, tuli- ja kivimaahinen. Mutta kaikki ne »panivat ruohuttamalla», jopa niin, että väliin oli sairaan naama, joskus koko ihokin pelkkänä rupena. Monilla keinoin niitä paranneltiin, kutakin laatunsa jälkeen. Vesimaahista paineltiin hetteiden ja vesikivien »hyölällä», levillä, tulimaahista kiukaankivillä, savimaahista savella, kivimaahista kivillä, kapimaahista kuusenkoskuksella, saunamaahista saunanpehkuilla ja saunankiukaan kivillä, hevosmaahista hevosen- sekä sikamaahista sianlannalla, ja lammasmaahista lampaanpapanoilla. Olisi pitänyt arvata painella aina sillä aineella, mikä maahinen oli, muuten ei ollut apua, siksi »koeteltiin ite kuhunni loatuun, niin tottapa sattui vähän kohalleen».[2]

[1]) toisintonimiä: *maa-*, *kuiva-*, *hiili-*, *kalmamaahinen*.

Pahojen ihmisten *rikkomisista* saattoi tulla kovin kipeäksi ja surkeasti kitumaan. Silloin tietäjä vei sairaan metsään isolle muurahaiskeolle ja teki kekoon ison läven puoltapäivää ja puoltayötä kohti ja pujotti potilaansa reijästä kolme kertaa päivän puolelta yöpuolelle. Sitten teki äijä tulen ukonsärkemistä puista ja kuljetti sairaan tulen lävitse ja loihti:

»Kotiinne, konnankoirat,
heimoonne, hiienrakit,
siell' on muutkin murhamiehet,
ikuiset pahantekijät!»

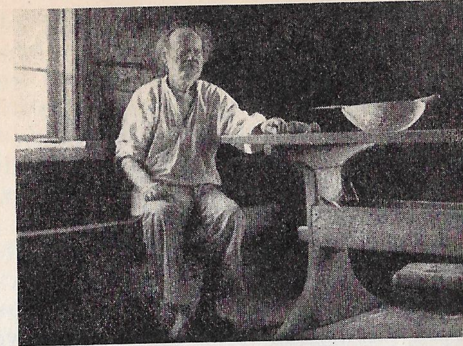
Kun tietäjä vielä pois lähdettäessä piirsi veitsellä yhdeksän ristiä jälkeensä, erosi kiduttaja ja meni lähettäjäänsä.[2]

Oli sitten vielä joitakuita onnettomia vikoja, jotka joskus karkasivat ihmisen kimppuun. Semmoinen oli *kopristustauti* eli *virma*. Se voi tarttua vaikkapa vedestä, jos esim. kalalla ollessa kovasti säikähti, ja siitä alkoi ihminen pieksäytyä, puristaa kätensä nyrkkiin, purra hammasta, niin että vaahto kuohui suusta. Virma heittäytyi ikuiseksi ja ikää myöten aina vain pahentui, ellei heti, kun tauti ensi kerran kohtasi, joku heittänyt mustaa vaatetta pieksäytyjän päälle, jolloin tauti loppui siihen.[2]

Hyvin useasti ihminen *huimeni*, tuli *vähätaitoiseksi*, niin ettei älynyt mitään, jopa toisinaan raivosikin. Ei tiedetty »suonistako se heittäytyi», mutta kovasta säikähdyksestä se ainakin tuli, ja joskus pahat ihmisetkin saattoivat rikkeillään toisen huimaksi, *raivohenkiseksi*, ja *päänvikaiseksi*. Huimaa koetettiin parantaa syöttämällä *karhunaivoja*, miehelle uroskarhun, naiselle naaraskarhun, ja sen luultiin päätä selvittävän.[2] Mutta rikkomisesta tulleesta raivohenkisyydestä ei ollut päästäjää.[9]

Paitsi tietäjiä oli terveydenhoitajina ja avunantajina sairaustapuksissa sekä huonossa voinnissa myöskin *hierojia*, *kuppareita* ja *suoneniskijöitä*. Monet vanhat eukot olivat taitavia kopeloimaan ja hieromaan jäykistyneitä jäseniä »kansvärkkilinjamentti»-voiteillaan ja monet kupparimuorit parantelivat

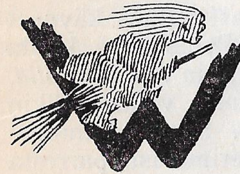
sarvillaan selän ja sivujen kipuja, »jalkojen katkasemista», hampaanpakotusta, ja suonenlyöjä-ukot napsauttivat raudallaan käsivarteen, sääreen taikka otsaan, laskivat verta ja paransivat pyörrytystä. Useat näistäkin olivat pikku tietäjiä, jotka osasivat yhtä ja toista varsinaisen taitonsa lisäksi.

Risto Kemppainen, tietäjäukko Hyrynsalmelta.

TIETÄJIÄ JA TAIKUUTTA.

»Pirtti on täynnä tietäjiä,
joka loukko loihtijoita.»[3]

Wanhaan hyvään aikaan oli tietäjiä joka kulmakunnalla, toiset kuuluja kautta koko Kainuun, toiset vain omalla perukalla tunnettuja, muutamista taas ei omassa kylässä paljoakaan tiedetty, mutta etempänä olivat he suuressa maineessa.

Tietäjä oli heidän arvokkain nimensä, mutta mainittiin heitä myös monella muullakin mainesanalla, milloin leikillään, milloin halveksien. Sellaisia nimiä oli *taikuri, loihtija, velho, poppamies* ja *puoskija, maanmestari* ja *maajumala*, jopa joskus *pirukin.*

Miltei kaikenkaltaisissa pulissa, mitä ikänä voi sattua, osasivat tietäjät antaa apuansa. He parantelivat tauteja sekä ihmisistä että eläimistä, he selvittelivät huimia ja raivotautisia, poistivat rikkeitä, karkottivat painajaisia ja päästivät väkien vallasta, he saattoivat hyvän onnen pilata ja pahan onnen parantaa, he voivat nostaa madon, »metsän» sekä muita metsän petoja ja voivat ne asettaakin, jopa karkoittaa pois koko seudulta. Varastetun tavaran he taisivat hankkia takaisin, tulipalonkin he saattoivat tukahduttaa, ja useasti he olivat apuna karjaa kevätlaitumelle laskettaessa sekä karjaa metsänpeitosta päästettäessä. Kaikenkaltaista väkeä he käskivät ja

hallitsivat mielensä mukaan, parat ja tontut olivat heidän apulaisiaan, tuulet ja sateetkin olivat heille alamaisia.

Kotikulmillaan tietäjät tavallisesti olivat taitonsa saavuttaneet, monet olivat jo tietäjiksi syntyneet — muutamat oikein hammas suussa — ja perineet mahtinsa isältään tai äidiltään, jopa useassa polvessa. Toiset taas olivat muuten tietonsa oppineet, toisilta tietäjiltä, etäisiltäkin, muutamat käyneet Lapistakin mahtia hakemassa.

Sillä Lapissa uskottiin kaikkein mahtavimmat tietomiehet elävän, Tuli-Lapissa, jossa taivaantulet talvi-illoin loimottivat, suolattomassa Lapissa, jossa ei ollut ensinkään asuinhuoneita, maakuopissa vain oleskeltiin. Siellä oli mahtia, vaikka mihin asiaan. Siellä elivät semmoiset tietäjät, jotka saattoivat sukeltautua palavaan *honkaraasuunkin* tietoja etsimään, ja taas mennä *ummuksiin*, tainnostilaan, saamaan selvää epätietoisesta asiasta. Tietäjän apulainen sitten laulamalla herätti päämiehensä »ummuksista». Pyörtävissä hurjissa *tuuliaispäissä* sekä tulisissa *lapinnuolissa* kulkea vuhkaisivat Lapin tietäjät etelämpänäkin ja ajoivat täältä metsänviljaa, karjaa ja muuta riistaa omaan tunturimaailmaansa.

Tuli-Lapista olivat ennen vanhaan useat tietäjät käyneet mahtia noutamassa. Niin oli Ristijärven Pyhännältä kuulu Eskolainen siellä matkannut ja palannut takaisin *noitakyydillä*. Kekrille halusi ukko joutua omaan pöytäänsä, vaikka olikin jo kekriaatto, ja sitä hän valitteli tietäjälle. Sanoi lapinukko silloin: »Ka, pääset, kun sen mustan sonnin perimmästä parresta luvannet». Eskolainen lupasi ja sai semmoisen lennon, että aamulla löysi itsensä kotinsa kekripöydästä. Hattu vain oli matkalla pudonnut. Mutta kun akkaväki meni aamulla navettaan, ei sonnia näkynytkään, pää vain oli jäänyt periparteen. Ja sitä päätä vieläkin kuulutaan aitanparvessa säilytettävän merkkinä, että niin on asia tapahtunut.[1]) Samoin oli myöskin muuan kuhmolaistietäjä käynyt Lapissa ja kovalla lentokyydillä tullut takaisin, niinikään eräs Paltamon ukko, jota oli tuotu oikein *noidannuolella*, niin että vain pari kertaa oli matkalla kolahtanut kirkontapuliin ja kolmannen kopsahtanut kotipihalle.

Lapinkävijä Eskolan ukko oli ollutkin suuria mahtajia. Veikaten oli hän kirkkoonkin mennyt yöllä, hevosellakin ajanut ja hevostaan alttarin edessä apattanut. Juhannusyönä oli ukko silloittanut leveätä suota, a s t u n u t vain suota pitkin,

[1]) »Näin minäkin sen siellä», tiesi kertoja-ukko.

ja sitä myöten oli silta ihan itsekseen syntynyt. Väki, jota hän oli hallinnut, oli sillan rakentanut. Suuren Hiisijärven oli ukko kuivannut ja siinäkin käyttänyt apuna lapinmahtiaan. Pienen ojan oli vain kuokkaissut kankaaseen ja sitten nostanut *vesihiiden*, ja se kun oli alkanut riehkaista, niin koko järvi oli ollut kiehuvana kattilana, ja hirmuisella voimalla se oli hyökännyt umpinaiseen Tenkalampeen ja siitä taas murtautunut edelleen. Kalat vain olivat jääneet korvallisistaan puiden oksiin riippumaan. Yhdeksän syltä oli Hiisijärvi laskeutunut, ja ukko oli saanut suuret heinämaat. Järven kuivaus muuten tiedetään tapahtuneen v. 1761, ja Eskolaan kerrotaan tulleen eläjä Hyrynsalmelta, »Pyhännän Pertuksi» sanottu. Ja talossa on aina eletty vanhankansan apeissa ja tavoissa.

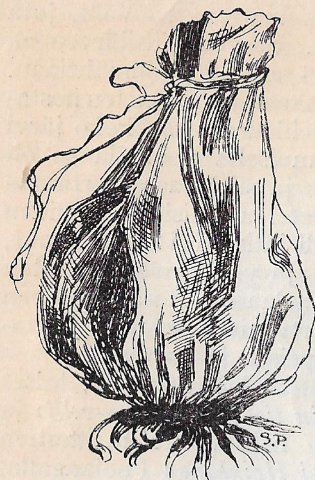
Oli sitten muitakin tietäjiä, toiset mahdikkaampia, toiset vähempitaitoisia. Semmoisia oli *Lusin tietäjä*, *Hanna-velho* ja *Hurtti-ukko* Ristijärvellä, käärmeiden hallitsijoita ja tautien parantajia. Semmoisia oli myös *Lassi Heikkinen* Puolangalla, kuohari ja kova tietomies, pienoinen, mutta paksu ja pysty ukko, joka jo puhuessaankin useasti kauhtui ja kiivastui. Tulisella raudalla ja tervalla kärventäen hän kuohitsi hevosia, ja lakkia kohautellen luki loitsujaan ja lopuksi viskaten vettä hevosen selkään siunasi tekonsa:

»Puista pukusi puhtahaksi,
villasi visertäväksi,
kukon lailla kurkistele,
kanan kaunihin tavalla!»

Mutta jos joku etempää, nurkan takaa toimitusta pilkisteli, karjaisi Lassi hänelle:

»Karsta kateen silmiin,
noki noijan sieramiin!»

Taikka jos hän epäili jonkun katsojan aikovan pilata asian, meni hän, painalsi silmäilijän olkapäistä istualleen ja tiuskaisi: »Istu sinä tuossa, jotta minä saan työn tehä!» Eikä päässyt toinen paikaltaan Lassin päästämättä. Ei pelännyt kuohari pakkastakaan. Oli kerran viinahallin veikalla pilvettömänä pakkasyönä astuskellut avojaloin kahden neljänneksen taipaleen Lyly-Hiltulasta Jalkaseen. Eivätkä paljaat jalat paleltuneet. Toistakymmentä vuotta takaperin oli ukko kuollut noin 70 vuoden ikäisenä. Vanhempia puolankalais-tietäjiä oli *Vanhantalon Jökö* Leipivaaralla. Hän myös oli yöllä kirkossa kulkenut, avaimen reikään vain puhaltanut, niin että ovet olivat

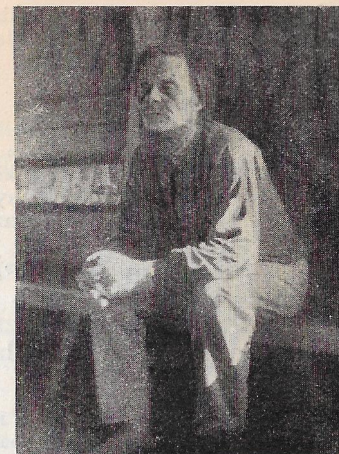

Reeta Keräsen taikapussi. Hyrynsalmi.

auenneet. Olipa äijä hevosellakin ajanut läpi kirkon. Suuri tietäjä, *Käpryhuuleksi* haukuttu, oli asunut ennen Puolangalla Jokelan luona, siinä missä nyt on *Autiomännikkö*. Oli ukko ollut niin luotehikas, jotta kerran, kun talosta puuttui härkä, loitsi sen koskesta. Meni Käpryhuuli vain vesikivelle ja siinä jyhkeitä luoteitaan lasketteli. Nousipa siitä vaahtipalli veden pinnalle, pyöri, pyöri kuin häränsilmässä, jo muutaltihe metsikanaksi, lensi kosken rannalle, muutaltihe häräksi ja kävi karjaan, ja vähän ajan päästä taas hävisi koskeen. Mutta karja tuli kantavaksi ja vasikoi.

Sotkamolaisia tietomiehiä oli ollut *Hepolahden Antti* ja *Ansamäen Pekka*, kuolleitten luiden talletteliat ja öiset kirkonkävijät. Hepolehdon tietäjissä oli kuljettu aina Oulun seutuja myöten. Kajaanin seuduilla, Murtomäellä, olivat eläneet *Mulari*, *Kallion ukko*, *Karppinen* ja *Tervos-Jussi*. Mularin kartanolla oli ollut palvontakoivukin, pyhä puu, jonka juurelle oli viety lehmän ensimmäinen juustokuppinen sekä palanen pikkuvasikan paistia. Kallion ukon kanssa oli Mulari ollut kiistoissa, karhua olivat laukoittaneet toistensa kimppuun. Karppinen ja Tervos-Jussi taas olivat olleet kirkonväen haltioita, kummallakin ollut hoidossaan *kolmenkirkonväki*, jolla olivat »kaikenlaista» teettäneet. Kalmanväkeä hallitsivatkin useat tietäjät, niinkuin *Iso-Eljas* ja *Korpelan ukko* Kiannalla, *Louhiniemen piru* Lentiirassa, *Esko Kettunen* ja *Pulkkis-Paavo* Kuhmossa. Viimemainitulla oli ollut oikein kokonainen *ruumiinkopra* kontissaan, ja niin oli kontti ollut kummallinen, että oli ruvennut itkemään, kun ukko pirttiin mennessään oli ripustanut sen räystäskokkaan. Muita mahtimiehiä oli vielä *Vaaran kuohari* ja *Kuustolan ukko* Kiannalla, edellinen *teilinaulan* omistaja, jälkimmäinen *kauniinhevosenväen* hallitsija, sekä kuhmolaiset *Selkävaaran ämmä* ja *Polvelan ukko*, jotka käärmeitä lähettelivät toistensa päälle, vielä *Keräs-Matti* Hyrynsalmen Levävaaralla sekä *Tuijolan Reeta* Säräisniemellä ja vasta kuollut *Riviojan ukko* Vuolijoella.

Mutta elää Kainuun erämaissa vieläkin joitakuita tietä-

Matti Kyllönen, kuhmolainen tietäjä.

jiä, vanhoja ukkoja ja eukkoja, vanhan tietäjäpolven viimeisiä kantoja. Semmoinen ikäloppu tietomies on *Lehmivaaran ukko*, 78 vuotta vanha *Matti Kyllönen* Kuhmossa, Saunajärven takaisilla saloilla, lähellä Venäjän rajaa. Hyrynsalmen Särkkävaarasta on äijä kotoisin, mutta on jo nelisenkymmentä vuotta elänyt Lehmivaaran ruununtilalla. Ukon isä oli ollut vuokkilaisia tietäjiä, ja häneltä on vaari oppinut enimmät taitonsa, mutta olipa saanut kerran lappalaistakin haastatella. Sokeana on äijä ollut jo useita vuosia, mutta muuten on hyvissä voimissa vielä, onpa aika kärsäkkäkin ikälopuksi vanhukseksi. Pirtin peräpenkillä vaari vain istuu taikka loikoo päivät päästään, mutta aikoinaan hän on ollut mahdikas mies, nostanut kontiot ja käärmeet, puoskinut taudit ja tehnyt kaikenlaiset muut tietäjäntoimet, ei pelännyt mitään väkeä, ei itse paholaistakaan. Olipa kerran Paha eksyttänyt ukon metsässä, niin että hän oli tullut kaksi kertaa samaan paikkaan. Silloin oli äijä karmaissut: »Tuohan, piru, vielä kolmas kerta tähän, niin katotaanhan, kuinka tässä käy!» Hyvin vielä vaari muistaa monet taikatemput ja loitsut, hyvin tietää taitonsakin. Helposti hän kehuskelee: »Kyllä sitä minä olen asioissa vielä jotain ukkoa parempi ollut tähän asti . . . vain nyt en ole enää . . . Ei sitä voi mitään, kun ei nää.» Korkealla vaaralla on ukon yksinäinen korpitalo, sinne näkyvät kaukaisetkin vaarat, ja rajan takana kohoaa korkea laaja Möntönvaara.

Hyrynsalmen Moisionvaaran ja Luvan välisellä salolla elelee Myllylän talossa kunnan elättinä 90-vuotias *Rämsän ukko*, *Risto Kemppainen*, sokea ukko hänkin, kiukaan vieressä ovipuolessa sängyssä loikoilee ja pureskelee alituisesti tupakkamälliä, joita on pitkä rivi sängynlaidalla kuivamassa. Siinä on vanha tietäjä, jota eivät maailmalliset huolet näytä juuri surettavan: laulelee vain ja laskee leikkiä ja koirankuria kuin pahainen poika. Sillä:

»Laulaa se laki lupasi,
hyvät herrat helkytellä,

kun ei lakia laula,
eikä herroja häpäise.»

Ja sitten kehaisee tietäjä:

»Kyllä meillä virsi juoksee!
Kun saisin suulleni suloista,
kesävettä kielelleni,
laulaisin hyvänni virren,
kauniin virren kaikuttaisin.»

Äijä, vanha metsänkävijä, »jänisruijan» haltia, juttelee karhutaiat, laulaa karhuvirret ja monet muut virret, lukee loitsut ja kertoo tarinat. Ja kesken kaikkea tokaisee ikäloppu: »Nyt ei auta muu tuuma, kun laulamaan nyt pitää ruveta». Ja laskee lallatuksen:

»Kun mie näkisin nätin likan,
niin karkoaisin kaulaan,
palavalla syämellä,
niinkuin tuli taulaan.»

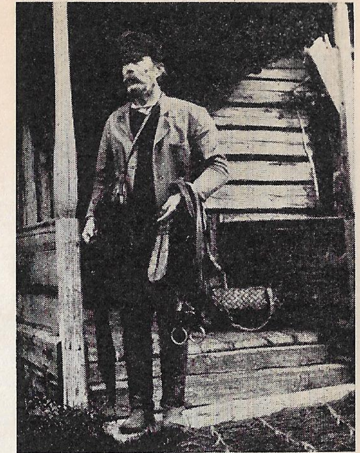
Ja sitten taas tarinoi: »Olin mie ennen sanain seppä ja vallan viisas puhuja. Olin mie ennen mies . . . vain mikä nyt lienöö, kun on voimat mennyt.»

Suuren talon omistaja on ukko aikoinaan ollut, Honkajärven Honka-Kemppaisessa syntynyt, mutta sitten kaupitellut talonsa ja ostanut toisen, taas kaupitellut ja ostanut,ja niin viimein joutunut Rämsävaaran mökkiin ja siitä lopulta kunnan elätiksi. Kova työmies on äijä nuorina päivinään ollut, mutta ryypiskelijä, ei juomari. Sillä »eihän tuota minun kohalleni ole viinaa j u u v a asti ollut, mutta aina mie r y y p p ä s i n, kun vain sain . . ja tappelinkin, kun tarve tuli . . ja kirota ravautin, kun suuttumaan satuin».

Isältään on Rämsänkin ukko mahtinsa perinyt, ja lisäksi vielä lappalaiselta hänkin hyötynyt tietoja, oli Puolangalla kerran lappia saanut puhutella. Ja siitä oli ukko tullut seutunsa parhaaksi tietomieheksi, tautien ja kalman päästäjäksi ja kaikenlaiseksi avun antajaksi, jonka luona on aikoinaan etempääkin kuljettu. Kateet ja noidat ukko manasi:

»Minä laulan lappalaisen,
sanansyöjäni sanelen,
puhki leukani puhelen,
rikki rintalastaseni.»

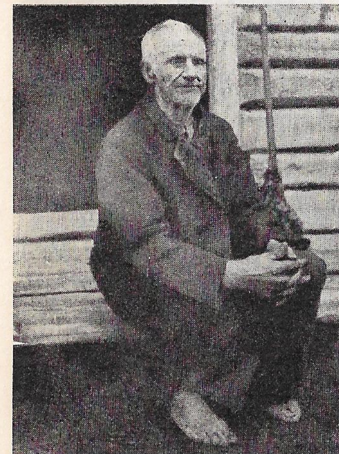
»Muita hän on auttanut, mutta ei voi itseään auttaa», puhelee ukko muutamakseen, ja kertoo, miten hän on monia kymmeniä silmäkipeitä parantanut, mutta nyt on itse joutunut pimeyteen. »Mutta vanhuuven vika tämä minulla jo onkin», lisää vaari vielä. Tarinoimisen lopuksi laukaisee äijä, itseään tarkoittaen: »Toinen puhuu pöljysissään, mitä vesi kielelle vetää.»

Kuohari Pulkkinen Kiannalta virkatamineissaan.

Hyrynsalmella, Kytömäen kylillä, elää toinenkin tietomies, *Naurisahon ukko*, pieni, mutta teerevä äijä, seitsemissä, kahdeksissakymmenissä. Suvultaan on äijäkin saanut tietonsa, isä sekä edellämainittu Keräs-Matti, ukon setä, ovat olleet mainittavia tietäjiä. Mutta niin on Keräs-ukko ovela, ettei hevillä ilmoittele salattuja tietojaan, tekeytyy vain tuhmaksi ja tietämättömäksi; saa olla kyselijä vielä ovelampi, ennenkuin lähtee sanat salasta ilmi.

Kiannan tietäjistä lienee *Kovanvaaran ukko*, jo useasti mainittu »Kovan Jeru», etevin, karhumies, tietomiesten jälkeläinen, pieni kiva ukko, karhuvirsien laulaja, loitsujen lukija, taikojen taitaja sekä tekijä. Näljängän perukoilla tapaamme *Ketolaisen* eli ennenmainitun Jussi Tauriaisen, joka myös tietää ja osaa tauteja käsitellä ja parannella. Kirkolta Pesiölle soudettaessa kohtaamme *Kylänmäen ukon*, tuonain mainitun Kuustolan ukon pojan, sokean vaarin, joka vielä muistaa joukon virsiä, loitsuja sekä taikatemppuja, vaikka ei enää niihin luotakaan. Ja Vuokille matkattaessa sattuu lähimaille »tohtori» *Pulkkinen*, kuulu kuohari, joka on virkatoimissaan kierrellyt koko Kainuun kulman, useat erät retkeillyt rajan takanakin. — Puolangan Puokiovaa-

Salomon Huotari, »Kivikiekin ukko», tietäjä ja metsänkävijä Kuhmosta.

Reeta Keränen, tietäjämuori Hyrynsalmelta.

ralla elää mökin ukko, *Simppa Oikarinen,* jonka apuun useasti turvaudutaan, ja Väyrylässä asuu vanha *Latolan vaari,* monien tietojen omistaja, vaikka kirjamiehenä ja »sanan viljelijänä» ei tahdo enää »turhiin tietoihin» uskoa. Sitten vielä Kuhmon takamailla, Venäjän rajoilla, Lammasperän *Kivikiekissä* eli joku vuosi sitten vanha metsänkävijä, tietäjäsyntyinen tietomies, 70-vuotias ukko, *Salomon Huotari,* joka on aikoinaan paljonkin tietäjöinyt sekä metsänkäynnissään että muutenkin. Mutta ei ollut ukosta enää tietäjäksi, poti ankaraa kivitautia, saunassa loikoili taikka pirtinlattialla penkkiä vasten ryntäillään kyykötti.

On joitakuita naistietäjiäkin, semmoisia kuin vanha mökin muori, *Reeta Keränen,* Kekkolanmäellä, Hyrynsalmen Kytömäen kylässä. Vieläkin, vaikka jo vanhuuden heikkona — muori on 85:n vuoden ikäinen — pirtissään makailee, säilyttelee mummo taikapussissaan kalliita kompeitaan: puunliikoja, maanliikoja, vaskenpalasia ja vanhoja avaimia, renkaita ja rahoja, tärkeää »kolmenriikinrahaakin».[1]) Uskoo niitä vanhus yhä tarvitsevansa, kun sattuu mikä kova paikka tulemaan, eikä henno muori monesti koetelluista kompeistaan toki luopua.

Mutta Kajaanin Murtomäellä, kaukana, yksinäisessä metsätalossa hallitsee *Hautamäen muori,* 78-vuotias leski, *Kaisa-Reeta Tormulainen,* »Aaron Kaisaksi» sanottu, oikein päätietäjä Siinä on muori, jonkalaista ei tapaakaan joka mökissä. Lyhyt muori, mutta tanakka ja terhakka, vaikka onkin kohta kahdeksissakymmenissään. Jo siinä äkkinäinen melkein pelästyy, kun piippusuinen akka päästää äänen kuin torvesta, karjaisee oikein, oikein karkeasti ja vielä terästää puhettaan epälukuisilla perhanoilla ja perkeleillä ja kaikilla mahdollisilla rumanhengen nimityksillä, niin että melkein tulikiveltä kärähtelee, taikka sanoo arveluttavimmatkin asiat häikälemättä halki ja omalla suomalaisella nimellään. Eikä pelota muoria isot eikä

[1]) Ruotsinaikainen raha, jossa on kolme kruununkuvaa.

Hautamäen muori, tietäjäeukko Kajaanin Murtomäeltä.

pienet paholaiset, kerran kun oikein kirota säväyttää, niin pelästyä pitää karvaisimmankin kuvatuksen. Oli muorin saunaan kerran tuotu »keikkaiset», jotta siellä alituisesti napsutti, napsutti ja möykkäsi. Muori etsimään; jo äkkäsi, jotta kiukaaseen on kätketty, jo löysikin: »Täällä perkelees ne saatanat on!» Ei muuta kuin kiuas hajalle ja kalmanytykät pihalle tulirovioon, ja »voi perr-hana, minkä pamauksen ne saatanat antoi!» Ja paholaisen täytyi paeta. Sillä »sen minä olen aina sanonut, jotta ittiäni parempaa en minä ole löytänyt!»

Isältään sekä mummoltaan, isänäidiltä, on Kaisa-Reeta oppinut useat taitonsa, mutta paljon on hän kuullut myös alussa mainituilta Murtomäen tietäjiltä, Karppiselta ja Mularilta, sekä Kiuruveden ja Sotkamon tietomiehiltä, Utriaiselta, Mustoselta ja Liepposen Lassilta. Voiteilla, kylvyillä, loitsuilla ja kaikenlaisilla välikappaleilla, maan- ja puunliioilla, »kolmenriikinrahoilla» toimittelee muori lääkityksiään. »Voijekokelas olen ollut ikäni, eikä tiijä yksin Kaikkivaltiaskaan, miten minä voiteeni keitän ja sekoitan.» Kaikenlaisia tauteja osaa muori parannella, hullujakin on hän selvitellyt. Hullun vie hän saunaan, kylvettelee ja valelee, ryypyttelee ja voitelee, ja »sitte kun sitä oikein alkaa oksettaa ja oksettaa ja p—ttaa, niin siitä se paranoo». Paljon muorin luona käydään apua hakemassa, useasti tullaan etäältäkin. Ja vaikka muori alussa pelästyttää karkealla esiintymisellään, on hän silti hyvinkin sydämellinen. Jopa hyvästi viihtyy, vaikka viikommankin muorin kanssa tarinoimassa, syöttää muori viilit ja voit, ja makauttaa savukiukaisessa eteispirtissä.

Kylässä ei Kaisa-Reeta juuri käy. »Saakeliako sieltä hakoo? Tämmöisiltä syänmailta kun lähtis kylässä käymään, olis päästä pilalla . . Perhana!»[1])

Paitsi varsinaisia kaikenlaisiin asioihin kykeneviä suurtietäjiä, on vielä siellä ja täällä yhden ja toisen pikku avun

[1]) Hautamäestä on peninkulmainen huono polku Murtomäelle.

antajia, kointukon tekijöitä, ruusunvoiteen valmistajia, venymälangan laatijoita, hammassuolain laittajia, ja sen semmoisia, kukin omaan asiaansa päteviä.

Joissakuissa vähäisissä puuhissa tultiin toimeen omin voiminkin, pikkuisien kipujen ja vammojen paranteluissa sekä kaikenlaisten pikku temppujen teossa.

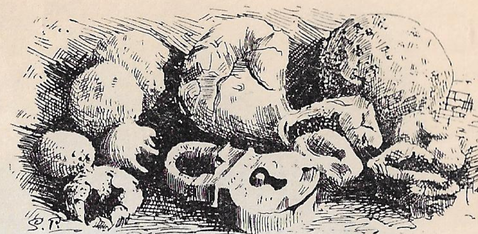
Mitä monilukuisimmissa asioissa tarvittiin isiltä perittyjä tietoja sekä oppeja. Joka työllä ja työnaloituksella oli omat aikansa, temppunsa ja taikansa. Metsästäjällä oli omat taikansa, kalastajalla niinikään, samoin maanmuokkaajalla ja karjanhoitajalla, tervanpoltossakin tarvittiin tietonsa. Ei ollut sitä seikkaa, jossa ei vanhojen oppia olisi kaivattu.

Varsinkin oman menestyksen ja hyvinvoinnin turvaaminen tuotti paljon huolta. Pelättiin kovin pilauksia, kadehtijoita ja katein silmin katsojia, niitä vastaan täytyi aina olla varuillaan. Jos pahasilmäinen kävi talossa, oli parasta heittää portille hänen jälkeensä tulista tuhkaa, taikka jos hän pistäysi navettaan emännän siellä puuhatessa taikka tuli maitohuoneeseen, oli hänet kieroon silmäten katsottava kahdeksi.[5] Jos kademielinen kävi kiittelemään emännän karjaa tai muuta talon hyvyyttä, piti antaa hänelle hyvin ruma vastaus. Ikivanhoilla taikamerkeillä turvattiin talon astiat ja muut esineet pilauksilta, tehtiin astian pohjaan, työkalun varteen, laatikon laitaan *viisikanta* taikka *tursaansydän*¹) taikka *kahdeksakulmio*. Voihin piirrettiin, kun se oli astiaan saatu, kolme *ristiä* ja hierimeen leikattiin risti sekä ylä- että alapäähän, tuohisen pohjaan piirrettiin risti ja aisojen nokkiin piti leikata risti. Aittaa illalla lukottaessa piirrettiin avaimella risti oveen.

Varkailta suojeltiin tavaroita monin keinoin. Mutta paras oli, kun otti *kolmen ruumiin mittalangan* — pestäessä oli vainaja mitattu langalla ja vetäisty siihen pituussolmu — ja pani sen tavaran viereen vartijaksi. Tulipa vain joku varastamaan, ei päässyt paikaltaan liikahtamaan, ennenkuin esineen omistaja kävi päästämässä.[2] Kalmanväki otti niin koville varastajan. Sama temppu tehtiin *ruumiin mittakepillä* esim. naurismaalle.[2] Varastetun tavaran takaisin saamiseksikin oli keinonsa: Pantiin varkaan jäljiltä saatua rikkaa sammakon suuhun ja sidottiin suu kiinni punaisella langalla, ja heti joutui varas semmoiseen vaivaan, että täytyi palauttaa ottamansa tavara.[5] Yhtä kova teho oli myös, jos pantiin varkaan jäljille rautanaula, jota oli kolme yötä pidetty ruumiin kantapäässä.[3] Tekivät jotkut vieläkin vahvemman taian: kaivoivat ristimättömän lapsen

¹) Toisintonimiä: *turskansydän* ja *tapionkanta*.

ruumiin haudasta, kiilasivat leppänauloilla vitsapannan sen päähän ja laskivat sen jälleen hautaan. Siitä tuli varas hulluksi.[1, 2] Mutta jos varkaallakin oli hiukkasen tietoa, vaikkapa siksi, että käytti varastamansa esineen tulisijalla porossa, niin eivät tehonneet häneen toisen taiat.[10]

Reeta Keräsen taikapussin sisältöä.

Monesti varkaat ja muut yökulkijaimet lumosivat taloa vartioivan koiran, niin ettei se saattanut haukkua. Ottivat taloa lähestyessään aidasta, kolmesta varaseipäästä lastun suuhunsa, ennenkuin koira oli huomannut. Silloin ei halli haukkunut. Mutta jos koiran kaulaan oli sidottu naisten hameen helmapalletta, niin ei saattanut sitä haukkujaa lumota.[5]

Oli sitten joitakuita sellaisia tietäjäin salaisia oppeja ja keinoja, joiden avulla saattoi tekeytyä *näkymättömäksi* ja *kuulumattomaksi*. Niinpä jos ken rohkeni mennä ja nylkeä ruumiin ja vetäistä sen nahan päälleen, sai hän itsensä näkymättömäksi, taikka jos valoi ruumiin rasvasta kynttilän ja pisti sen yöllä palamaan pöydälle, eivät eläjät kuulleet, vaikka olisi rosvonnut koko talon.[2] *Kaikkinäkeväksi* taas taikoivat tietäjät itsensä siten, että kantoivat metsikanan täkkää kolme vuotta kaulassaan, paljaalla povellaan. Siitä rupesivat näkemään piilossakin olevat asiat.[3] Saattoivatpa vanhat tietomiehet valmistaa »itekseen kulkovan rejenkin». Kolmena pitkänä perjantaina piti rekeä rakennella, ja joka kaplaanreikään oli pantava rippileipä, eikä reki vaatinut hevosta eikä muuta vetäjää, itse juoksi vain että vilisi. Mutta semmoisen re'en tekijä oli jo Pahan vallassa, rumanhengen voima se oli, joka rekeä juoksutti.[5]

Mutta eihän ne vanhankansan mahtimiehet Rumaakaan pelänneet, eivätkä kammonneet, menivätpä häntä joskus haastattelemaankin. Juhannusyönä menivät ja kiersivät leppäkepillä kirkon kolme kertaa, ja silloin tuli itse Paha vastaan. Mutta kiertäjä ei muuta kuin tervehti:

»Terve, perkele,
oohan nimes väärti!»

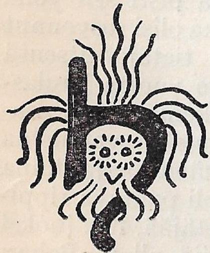
Sitten sanoi hän asiansa, mitä vain tietoja ja neuvoja halusi. Paha oli kyllä kernas niitä antamaan, jopa rupeamaan vaikka kasakaksikin pahanteossa.[2]

Suonenvaaran Kilpelän pyhiä pihlajia. Sotkamo.

HALTIOITA JA VÄKEÄ.

»Vesi vanhin veljeksistä,
tuli nuorin tyttäristä.»[2]

altioita oli kaikkialla, maassa, metsässä ja vedessä, kaikissa lämmitettävissä rakennuksissa, metsämajoissakin, samoin *väkeä* ja salaista voimaa oli miltei jokapaikassa. Niin uskoi vanhakansa, uskoi ja eli epälukuisen haltiaseuran ympäröimänä, palvoi niitä ja etsi niiltä apua.

Maassa asui *maanhaltia*, joka joskus nähtiinkin. Jossakussa talossa se näyttäytyi sarkatakkisena, nahkalakkisena ukkona, toisessa taas »isona akanhomerona», kolmannessa tiukua helistelevänä »Tiuku-akkana».[8] Toisinaan oli maanhaltia pahanlainen möykkääjä ja rauhanhäiritsijä. Niinpä Hyrynsalmen Toivolassa haltia aina yöllä piti röykettä, ja Kaartilassa se pirtin pöydän takana usein kuorsasi taikka kämmenellään läjäytteli pöytään. Maanhaltian väkeä oli *maahinen*, jota asusti maassa kaikkialla ja saattoi tarttua ihmiseen yhdeksänlaatuisena rupena ja rokahduksena. Monissa vanhoissa taloissa oli *elättipuita*, joiden juurelle vietiin maanhaltialle uhria. Niin Murtomäen Mularissa isoa kartano-

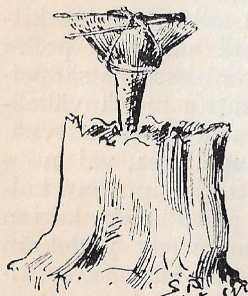
koivua »piettiin niinkuin jumalana». Samoin Sotkamossa, Suonenvaaran Kilpelässä oli pihamaalla kolme isoa koivua ja pyhiä pihlajia, sen aikaisia kuin talokin ja niin pyhänä pidettyjä, ettei niistä oksaakaan saanut katkaista. Puiden juurille vietiin lehmästä ensi juustot ja maidot sekä kekrinä viinat ja kaikenlaiset ruo'at ja Mikkelinä mikkelipässin luut. Siitä karja hyvästi »lykästi» ja talous menestyi. Nyt on koivuista vain kannot jäljellä. Sillä kun talon vanha äijä, 90-vuotias Heikki Kilpeläinen, kolmattakymmentä vuotta takaperin kuoli, jäivät »elättipuut» hoitajatta ja palvojatta ja kuolivat nekin. Vain pihlajat vielä seisovat aittojen luona. Pyhänä pidetty pihlaja oli myös Jonkerin Sepposen pihamaalla.

Metsässä asui *metsänhaltia*, joka toisinaan nähtiin esiintyvän karvaisena ukkona, Heikkis-Juuso oli sen kerran helatorstaina nähnyt pikku-ukkona metsolla ratsastamassa.[2] Metsänhaltia liikkui niitä polkuja pitkin, jotka sydänmailta toivat taloon, sentähden ei metsäpolulle saanut sytyttää tulta eikä rakentaa taloa, eikä asettua niille makaamaan. Haltia ei sallinut.[4] Metsänhaltian alaista oli *metsänväki*, mikä »erinomattain asusti muurahaispesissä».[1] Metsänväessä oli semmoinen *hiimosti*, jotta kun metsänvarpukin vain sipaisi silmää, niin että siitä hiukan häpsähti, silloin heti tarttui siitä *metsännenä* ja teki silmän kipeäksi ja vaati parantuakseen havulla hautomista.[3] Metsänväki oli vahvaa väkeä, ja sen apua käytettiin etupäässä karjanhoito- sekä metsästystaioissa. Metsänkävijät kaivoivat reiän ison muurahaiskeon lävitse etelästä pohjoiseen ja pujotteliutuivat siitä kaikkine metsästysvehkeineen kolme kertaa. Varsin kärkästä oli metsänväki saattamaan ihmiseläjäin piteet *metsänpeittoon*, jos pahat naapurit vain pyysivät siihen sen apua. Niin saattoi se kätkeä karjan, ettei löydetty, vaikka karja oli vain »aivan aijan takana»,[3] taikka taas sorkitteli metsässä kiertäen yhtä puuta, niin että valtainen polku hiertyi kankaaseen. Ei ollut tavallisissa ihmisissä metsänpeitosta päästäjää, piti kutsua tietäjä, joka saattoi metsänväkeäkin vallita. Tietäjälle *metsä puhui*, mihin karja oli kätkettynä, ja oikea tietäjä heti tiesi, onko karja metsänpeitossa, vai muuten vain hukassa.[5] Muutamat tietäjät käyttivät apunaan kalmanväkeä, joka sitten pakotti metsänväen päästämään karjan vapaaksi. Ottivat kalmalaudan ja sillä mittasivat yhdeksän pituutta vainion veräjältä karjapolkua metsään käsin, kohottivat kolme närettä juurineen ylös ja vuolivat kolme hopeasilparetta juurien alle ja loitsivat:

»Päästä, mehtä, meijän elukat!
Vuolen kullat kuunikuiset,
hopeat iänikuiset
näreelle tammiselle,
Mehtolan kuninkaalle.»[2]

Toiset käyttivät saunan- ja riihenhaltian apua, ottivat kadonneen lehmän kaulaimen ja veivät sen riihenkiukaalle sekä asettivat saunankiukaasta noudetun häkäkiven siihen painoksi.[10] Jotkut »ottivat metän vangiksi, jotta sen täytyi päästää». Vanhalla tylsällä puukolla käänsivät he lehmän jalansijan toisinpäin, kotiin käsin ja pyöräyttivät puukon metsäveräjäpuun ympäri kolme kertaa sekä vetäisivät metsäpolun vieressä kolmihaaraisen katajan solmulle. Silloin oli *metsä vankina* ja laski lehmät vapaiksi, ennen kolmen päivän kuluttua.[3] Muutamat taas panivat »pirun pihtiin». He sitoivat punaisella langalla metsäpolun yli kolme koivua latvoista yhteen, tekivät lankaan kolmisoppisen solmun ja panivat siihen kolme muurahaista,[2] taikka panivat hamppuharjan kannonpäähän pystyyn ja sitoivat punaisella langalla ristiin harjanterälle asetetun, mutkalle taivutetun leppävarvun, ja sitä hamppupunontaisella tiukkasivat, jotta »päästäkkö pois!»[8] Muutamat tietäjät tekivät selkänsä takana tuppivyöstään *osmansolmun* ja heittivät sen lehmänparteen,[1] muutamat piirsivät leppäpalikkaan *tursaansydämen* ja asettivat palikan metsäpolun ylitse latvoistaan sidottujen koivujen »vahvistukseksi». Jotkut taas vain kutsuivat lehmiä kotiin, kolme puunjuurta kun oli päällekkäin koholla yli polun, niin niiden alatse tpryityttivät:

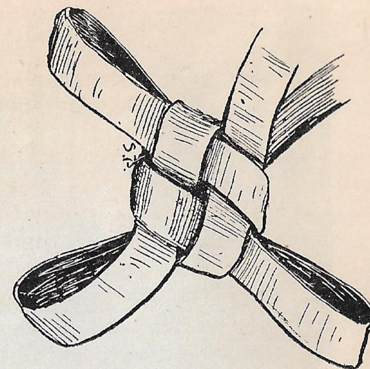
»Tpry, tpry, Kirjo,
tpry, tpry, Karjo,
tpry, tpry, haikea Haluna!»[1]

»Piru pihissä» Kajaanin Murtomäki.

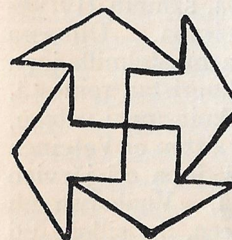
Mutta Hautamäen Kaisa-Reeta sivalsi vain hameen päältään, ruopsaisi sillä karjapolkua ja ärjäisi: »Se nyt on saatana... Mikä perhana on kun ei löyvy!» Sitten otti muori polulta kiven ja toi sen lehmän parteen. Ja löytyipäs heti lehmä!

Monesti mainitaan metsänhaltiaa *rumanhengen, metsänmörön*, jopa *pirun* nimellä. Joskus tekivät metsämiehet *pirun kanssa urkon*, että saivat lintua niin paljo kuin vain halusivat, ja peuroja ajoi piru aina Pyhältätunturilta asti pyytäjän saataville. Mutta sitten määräpäivänä tuli piru noutamaan itsensä urkkomiehen.[2] »Piru» oli itsekin ahkeara erämies, koirineen kulki synkkiä korpia ja ampui metsänviljaa. Kivikiekin ukko oli kerran kuullutkin pirunkoiran haukkuvan. Metsästä kuului kiihkeä viukutus, mutta ei näkynyt mitään, ei jälkiä ei otusta. Ja sen mukaan kuin ukko eteni metsään, kaikkosi viukutuskin ja vilja sen seurassa. Piru sitä itse ammuskeli. Mutta jos ukko olisi siunannut, ei piru olisi saanut mitään. Saarenpään äijä oli kerran ampunut oravan pirunkoiran haukusta, mutta kun oli sen kanssa mennyt metsäsaunaan, ei äijä saanutkaan yörauhaa, niin oli saunassa räikätty. — Väliin kummitteli korvenhaltia metsästäjälle, niin että ajoi selkosen täyteen karhua, sutta, peuraa, mutta kun metsämies aikoi ruveta niitä ampumaan, muuttuivat ne miehiksi ja sitten käärmeiksi, jotka rupesivat päälle yllättelemään. Silloin oli parasta ottaa jalat alleen.[2]

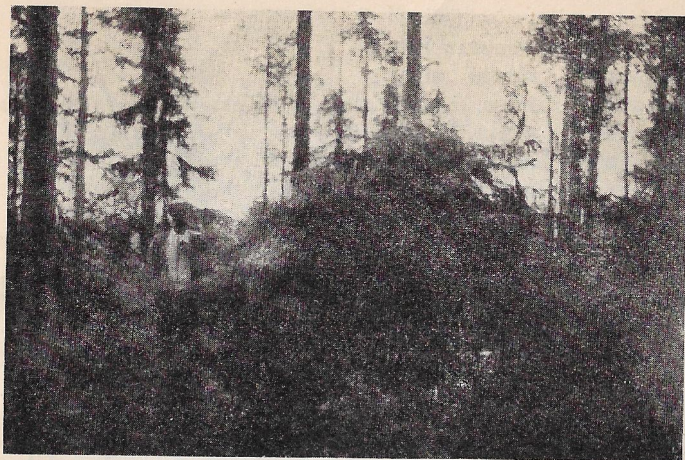
Osmansolmu Kiännalta.

Metsänhaltian palvontapaikkoja oli, paitsi muurahaispesä, myöskin *tapionpöytä* eli *tapionkämmen* ja *kesyen-* eli *kesionkanto*. Tapionpöytä oli lyhyehkö näre, jonka latva oli tasainen kuin pöytä tai kämmen, ja oksia oli rungossa »tuhansittain». Sille asetettiin metsälle annettavat lahjat. Metsänpeiton päästössä sitä joskus käytettiin, ja syyhyä sekä ajoksia siihen ajettiin ja toisinaan taiteltiin siitä oksia maitopyttyjen pesuveteen, joskus leikattiin sen latva puurohärkkimeksi. Vietiin myös ennenkuin itsekään maistettiin, juustoa ja vasikanlihaa sen juurelle »kaikille kateen silmille».[8] Kesyenkanto oli ikivanha kuiva tervaskanto, joskus maailmassa palanut reikiin ja koloihin, sydän vain jäänyt pystyyn tikottamaan. Siitä emännät ottivat tervassäleitä karjaa keväällä ulos laskiessaan, siitä tietäjät kiskoivat kylvyn lämmityspuuta, ja hautalonki hakkasi siitä pilkkeitä, kun tervahauta oli pileessä.

Tursaansydän Väisälän kahma-aitan ovesta. Hyrynsalmi.

Läheistä sukua metsänväelle oli *kallionväki*, joka oli »kaikkein vahvinta vä-

Tapionpöytä Kuhmon Elimysjärven tienoilta.

keä»,[8] ja kalliossa myös asui »se vanha piru», semmoinen rumahenki, joka oli joskus vanhoille näytteliytynyt. Selkosissa kun oli paljon vaaroja, niin niissä se asusteli, ja ihmisiä pelotteli, niin että tarttui semmoinen *nihkota*, jonka vain oikein lujaluontoinen tietäjä saattoi ajaa pois.

Kivikiekin ukko taas karkoitti *kalliolaisen* asunnostaan, niin että ampua paukautti peuraväljällä pirtin sillan alle. — Taitavat tietäjät ottivat vuoresta kallionväen avukseen, mutta se oli »niippusampaa» hallita kuin metsänväki.[2]

Vesissä asui *vedenhaltia*, *vesihiisi* eli *Veteinen*, jonka alaista oli *vedenväki*. Veteinen oli joskus nähtykin järvessä, ja oli se ollut »niinkuin lehmän rapamaha, köllöttänyt ve'essä, mahanalus kynsiä täynnä». Sitä oli ammuttukin, ja vesi vain oli räiskähtänyt korkealle, kun se oli kadonnut. Puolangalla se taas oli nähty isona koirana kohoavan vedestä, samoin Hyrynsalmella suurisilmäisenä, suurikorvaisena koirana. Uimassa olevan ihmisen saattoi se kynsiä ja puristella mustelmille, jopa hukuttaakin, voipa joskus uivaa hevostakin kopristaa reidestä, niin että se upposi.[1, 4] Siksi pitikin aina ennenkuin meni veteen, heittää siihen joku rauta taikka syytää kiviä, sitten ei Veteinen koskenut.[2] Joka järvessä oli oma Veteisensä, jopa eri järvien vesihiidet olivat toisilleen hyvin vihamielisiä. Vuoksissa oli kerran toisesta järvestä laskettu vettä toiseen, ja silloin oli järvien Veteisten kesken, kun olivat sattuneet yhteen, syntynyt vimmattu tappelu, vesi vain oli taivaalle räiskynyt. Vesi kyllä ei lähtenyt järvestä juoksemaan, ellei osattu *nostaa* Veteistä, mutta kun Veteinen nostettiin, niin vesikin kohosi, aina kevättulvan tasalle — sitä ylemmäksi ei Veteinen voi kohota — ja sitten kaivettua ojaa myöten lähti pauhaamaan, niin että hongat ja vuoret vei matkassaan.[2]

Tietäjät saattoivat nostaa vedenväenkin avukseen, koskesta alakivestä sen ottivat taikka järvestä. Metsänkävijät sen monesti nostivat, etteivät kateelliset pystyneet heidän metsästysonneansa pilaamaan. Vedenväki oli helpointa hallita, vaikka se olikin vahvinta ja vanhinta väkeä. Tiedettiinkin:

»Vesi vanhin veljeksistä.»[2]

Ken vain osasi oikein ottaa vedenväen ja oikein sen hallita, niin ei kukaan häntä saattanut pilata. Mutta jos ei osannut oikein menetellä, voi käydä niinkuin Kivikiekin ukon, joka Valkeaisjärvestä otti *unteet* ja pani kenkäänsä ja kengän päänsä alle, kun rupesi nukkumaan. Mutta pian alkoi ukkoa kohti tulla kankaan täydeltä »tyhjää näkymätöntä», niin että äijän täytyi viedä »unteensa» jälleen järveen.[2] Ovatpa joskus nostaneet vedenväen toisen kimppuunkin, niin että vesillä liikkuessa on melalle noussut »kuin musta sonni». Eikä siitä ole päässyt erilleen muuten kuin heittämällä hopearahan veteen.[1]

Veteisen sukua oli *hetteenhaltiakin*, pienempi vain, mutta paha, jos se pahaksi rupesi, eikä sitä kyllä osannut oikein palvella.[2]

Nuorinta »lohkoa» oli *tulenväki*. Sillä tiedettiin:

»Tuli nuorin tyttäristä.»[2]

Se oli väkevä väki ja paha ja teki pahan jäljen. Monella tietäjällä oli tulenväki hallussaan, ja he teettivät sillä paljon pahaa, sillä kun ei saattanut ensinkään teettää hyvää.[3] Tulenväki ei sopinut yksiin kirkonväen kanssa eipä saman katonkaan alle. Hautamäen muorilla oli tulenväki hoidossaan, ja tuli kerran mies taloon, aikoi yöksi, mutta ei saanut rauhaa. Huone alkoi ryskyä ja paukkua kuin pakkasella, ja miehen täytyi lähteä pois. »En sovi minä tässä olemaan», sanoi lähtiessään. Miehellä oli kirkonväki muassaan, ja tulenväki oli kirkonväkeä voimakkaampi, eikä suvainnut sitä lähellään.

Tulenväen sukua oli *pajanväki*, joka asui pajassa alasimen vieressä taikka tulihormin tienoilla ahjossa. Se oli niin vahvaa väkeä, että »sen eelle ei ole käynyttä». Mutta se oli hyvää väkeä, ja sen sai mukaansa, jos otti karstoja alasimen vierestä pölkyltä. Muutamat tietäjät pelehtivät pajassa karhunrakolla

ja nostivat pajanväen jonkun henkilön kimppuun. Niistä rikkeistä ei päässyt muuten kuin piti sairas viedä pajaan ja hormista kolmesti paljaisiin takasin palkeilla puhalluttaa.

Kirkkomailla, kalmistoissa, kalmaraunioissa ja kalmapuiden juurilla asusti *kalmanväki* eli *kirkonväki*. Siellä pitivät majaansa myös *manalaiset*, joita mainittiin varsin monilla nimillä. Ne olivat *massilaisia,*[9] *kalmalaisia, keijulaisia*[2, 3] ja *keikkaita,*[8] *ruumiinhaltioita, hittusia,*[9] *kyöpeleitä, rumia henkiä* ja *riesoja,*[2] *tyhjiä, joutavia* ja *näkymättömiä*. Ne olivat semmoisia *kuvatuksia*, jotka liikkuivat suurissa lukemattomissa parvissa niinkuin sääsket ilmassa, kun ne lähtivät kalmapaikoistaan vaeltamaan. Niitä oli kaikennäköisiä: jalkapuolia, käsipuolia, silmäpuolia, isonokkia, valkolakkeja, semmoisiakin, joilla oli vain yksi silmä otsassa. Semmoisiin paikkoihin, joissa kohta tapahtui kuolema, ne useinkin olivat menossa, ja kuolinhetkellä olivat pahat hittuset kehnon kuolijan pääpuolessa, hyvät jalkopuolessa, hyvän kuolijan taas päinvastoin.[9] Maita matkatessaan ne hokivat: »Pois sokean tieltä!» Ja semmoisen ihmisen, joka niitä näki, oli väistyttävä syrjään, taikka ne heittivät hänet yli aidan pellolle. Niin tekivät Jänesahon Leenalle Säräisniemellä, ei äkännytkään hän astua sivuun, kun ruumista tuotiin vastaan, ja silloin heti lennätettiin akka pellolle. Mutta jos näkijä oli peloton tietäjä, joka uskalsi polkaista jalkaa ja sanoa: »sivu syyttömistä!» niin kyllä heti aukeni kuja hittusten parveen.

Niitä oli joitakuita semmoisia ihmisiä, *näkijöitä*, jotka saattoivat nähdä kalmalaisia, kun ne olivat liikkeellä. Näkijäksi tuli, paitsi ruumiinsaippualla silmänsä pesemällä, myös, jos säikähti kalmapaikassa taikka muuten vainajaa pelästyi, taikka jos tietäjä kalmanytyköillä sipaisi silmät,[8] taikka työnsi vainajaa vetämään valjastetun hevosen mahan alatse.[9] Näkemisestä taas saattoivat tietäjät parantaa: pesivät, valoivat ja veivät pesuveden kalmapaikkaan taikka heittivät kirkolle käsin. Kalmalaisten näkijä oli myöskin kukko, ja sitä kyöpelit pelkäsivät. Ennen vanhaan oli ihmisillä ollut kukko kainalossa, kun piti pimeissä mennä kirkkomaalle. Kukko oli heti parkaissut, kun oli nähnyt kalmalaisen, ja silloin kyöpelit lähteneet pakoon.

Mutta tietäjät eivät pelänneet kyöpeleitä, he päinvastoin menivät öisin kirkkomaalle ottamaan kalmanväkeä. He nostivat kuolleita haudoistaan, jopa niin että ne ihan ilmihaamussaan esiintyivät niinkuin kuuna päivänä ennen eläessään.[2] Kalmanväen saivat tietäjät mukaansa, kun ottivat kirkkomaasta *kuolleitten multaa* — varsinkin pääkallosta karistettua — pikku *nytykköihin*, ja väki seurasi nytyköitä. Vanhat tietäjät oikein avasivat haudan, avasivat arkunkin ja kolme kertaa hopearahalla nostivat multaa kolmeen nytykkäänsä ja sanoivat:

»Noskoot seittemän äitin lapset
yhellä kerralla!»[8]

Hopeata vain vuolaisivat sijaan. Vieraasta navetasta kävivät tietäjät keritsemässä lampaista villoja nytykköihinsä, kiersivät villat riepuun, tuoheen ja nahkapussiin taikka punaisella langalla sidottuun vaatemyttyyn. Nytykät kannettiin joko liivintaskussa, taikka vyöhön asetettuna vatsan alla ohimossa. Oikein täydellisen ja lujan kalmanväen sai, kun otti multia kolmelta kirkkomaalta. Semmoinen vahva *kolmenkirkonväki* oli ollut Karppis-tietäjällä sekä Tervos-Jussilla Murtomäellä, samoin eräällä kuhmolaisella taikurilla. Silloin sai jo aikaan melkein vaikka mitä. Mutta kalmanväki oli vaikeata hallita, se kun ei tahtonut pysyä alallaan, toimetonna, vaan sillä piti aina teettää, mitä tahansa, hyvää taikka pahaa. Ja taas, jos ei sitä osannut oikein hoitaa, saattoi se ruveta itse isäntäänsä ahdistelemaan. Varsinkin jos nytykät saivat kastua, joutuivat vedenväen kosketuksiin, hirmustui kalmanväki ja lennätti kantajansa taivaalle.[2]

Monesti veivät tietäjät kalmanytykät jonkun vihaamansa naapurin huoneisiin, pirttiin, saunaan, riiheen, navettaan, kätkivät jonnekin piilopaikkaan, uunin taakse *leppälootaan,*[1] taikka portaiden alle, sillan alle, nurkkakomeroon. Silloin alkoi huoneessa tyhjä möykätä, viskellä astioita, huonekaluja sekä pitää kaikenlaista pauketta. Niin oli laitettu möykkääjä Iivantiiralla Haukilehdon navettaan sekä Lammasperällä Niemisen vanhaan pirttiin, samoin Hautamäen muorin saunaan. Mutta jos toinen löysi nytykät ja vei ne *hetteeseen*, kävi väki vaivaamaan tuojaansa, jopa tappoi hänet, jos nytykät poltettiin *alakivellä*.

Painainen oli »yhtä luokkoo manalaisten kanssa». Sen oli joku pahansuopa nostanut ja saattanut ihmistä vaivaamaan taikka hevosta, lehmää rasittamaan. Tuli se myös siitä, kun säikähti kuollutta, jotta »ruumis rupesi päälle pakkaamaan».[4] Sen saattoi tuimalla tulistumisella karkoittaa. Lehmivaaran ukko sanoi paukauttaneensa kirveellä seinään ja kirmaisseensa: »Ootko sinä parempi minua? Jos luulet olevasi parempi, niin tule käsiin!» Mutta jos tiedettiin, että painajainen on tullut maan päällä olevasta kuolleesta, käytiin vuorostaan häntä

säikäyttämässä. Mentiin riiheen, viskattiin huppu vainajan päältä pois ja kepillä säväytettiin häntä ja sanottiin: »Mitä sinulla on minun kanssani tekemistä?»[2]

Ne tiet ja polut, jotka veivät talosta kirkolle käsin, olivat keijulaisten ja kalmalaisten kulkukeinoja, samoinkuin selkosille vievät polut olivat metsänväen käymäteitä. Niillekään ei saanut asettua makaamaan, eikä sytyttää niille tulta. Määttä-Joopinkin, joka kerran nukahti kirkkopolulle, heittivät kyöpelit syrjään. Joopi ei kyllä siitä sen enempää säikähtänyt, kysäisihän vain: »Oliko mies raskas?»

Oli sitten vielä joukko haltioita, jotka asuivat ahtaammilla aloilla. Semmoisia olivat asuntojen, saunojen sekä muiden rakennusten haltiat. Jokaisessa asunnossa oli oma haltiansa, *pirtinhaltia*, mies tai nainen, aina sen henkilön mukaan ja näköön, joka oli ensimmäisen tulen virittänyt asuinsijalle. Pirtinhaltia näytteliytyi tavallisesti erinäisten tapausten edellä, tulipalon, kuoleman tai muun suuren onnettomuuden uhatessa, mutta saattoi se vaaran lähestyessä herättää talon väenkin: »Nouskaa, nouskaa ylös!»

Saunassa taas hallitsi *saunanhaltia*, joka oli varsin vihainen, jos käytiin lauantaina päivänlaskun jälkeen kylpemässä. Pääkkölän vanhalta muoriltakin, Kuhmossa, oli haltia kiskaissut nahan orteen, ja muuatta Jonkerin miestä oli se koko yön kylvettänyt ja löylyyttänyt.

Pajassa eleli kova *pajanhaltia*, ja riihessä asuili *tontti*, ja purojen pienissä hierinmyllyissäkin oli haltiansa, hyväntahtoinen äijä, joka huolehti, ettei mylly saanut tyhjään kieputtaa, tuli myllysaunan ovelle ja sanoi käyttäjälle: »Mylly tyhjään jauhaa!» taikka: »Nietua mylly kitkuttaa!» Isona hakulipartaisena ukkona oli myllynhaltia joskus nähty.[3]

Metsätulillakin ja *metsämajoilla* sekä *metsäsaunoilla* oli oma haltiansa. Missä vain kolmekin yötä pidettiin tulta, siihen haltia suopeutui elämään ja paneutui sen haamuiseksi, ken viritti ensimmäisen tulen.[1, 3, 5] Siksi aina, yksinpä metsämajallekin asettautuessa, kysyttiin haltialta levähtämislupaa, ja taas pois lähdettäessä hyvästeltiin:

»Hyvä käyköön: kättään lämmittäköön,
paha käyköön: kätensä polttakoon!»[3]

Mutta itse *ihmisilläkin* oli haltiansa. Varsinkin suurilla mahtajilla, tietomiehillä se oli hyvin voimakas ilmiö, joka jo etukäteen kulki isäntänsä tuloa ilmoittaen. Semmoinen edelläkävijä ennustaja oli Vanhantalon Jököllä Leipivaaralla. Kun

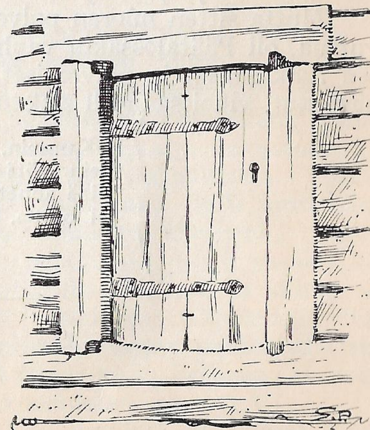
ukko oli yölläkin kotiin saapumassa, tuli hänen haltiansa jo edellä herättämään emännän sytyttämään tulta. Jökö kun kylästä kotiin lähtiessään aina kerskuen uhkaili: »Jos ei vain ole tuli kotona päreessä, niin tuleen pistän koko talon!» Mahtava haltia oli Venetheiton tietäjälläkin, Matti Pikkaraisella. Hirveän melun ja pauhun kanssa se ukon edellä aina liikkui, vastaan tulijat luulivat itse Pahan olevan tulossa, kun metsä niin vonkui ja ryski ja piti jyräkkää — ja tulikin vähän ajan kuluttua vain tietäjäukon käriläs.

Ihmishaltian sukua olivat myös *parat* ja *tontit*, semmoiset haltia-apulaiset, joita ennen vanhaan tiedetään vauraissa taloissa olleen. Para oli emännän apulainen, emännät sen itse *synnyttivät* saunassa *leppäpalikkaa* puohtimessa hyssytellen ja laulaen:

»Synny, para, synny, para,
voita, maitoa kantamaan,
ei lie korva kuulemassa,
eikä silmä näkemässä.»

Ja puohtimesta kohosi »sellainen räpsäke», jolla oli pää kuin lankakerä, ja lähti lentämään. Oli erikoinen *säntiaikansa*, jolloin para oli synnytettävä, ja paralle oli emännän uhrattava puoli omaa henkeänsä sekä puoli kellokaslehmän henkeä, niin että se oli osa emännästä, osa kellokkaasta.[3] Navetassa para sitten hääri *lehmien hoitajana*, ja kantoi naapuriemäntien maitohuoneista oman emäntänsä astioihin maitoa, kermaa ja voita. Paraa oli vuorostaan lehmänannilla ruokittava, navetan ikkunasta viskattiin sille viiliä. Mutta jos sitä kohdeltiin huonosti, herkesi se kantamasta, jos sen tappoi, kuoli sekä emäntä että kellokas.

Vanhoilla, äveriäillä äijillä oli taas tonttinsa, joka kantoi heidän aittaansa viljaa sekä latoihinsa olkia. Vilja-aitoissa oli heillä oikein vartavastinen *tontinkontti*, suuri puolentynnyrin vetoinen tuohikesseli, joka riippui seinällä sitä varten heitetyssä luontaisessa seinähirren oksanaulassa. Vanhana harmaana vaarina tontti joskus nähtiinkin, valkea pitkä sarka-

Seppälän aitanovi. Lentiira. Aitta rakennettu 1665.

takki päällä, liinapuksut jaloissa. Semmoisena oli Päätalon tontti entisinä hyvinä aikoina liikkunut pitkin Kiantaa kanniskellen kotiinsa kokonaisia olkimittoja selässään. Suoraan oli se vain halki järvien kahlaillut ja järvien syvyyksiä sanellut:

»Akoss' oli alle polven,
Pärsämössä päälle polven,
vain Tormua syvä syvyys,
siinä kastui kaationi,
liinapuksuni likosi.»

Ahkera oli tontti toimissaan ollut. Laajankin tontista Hyrynsalmella tiedettiin:

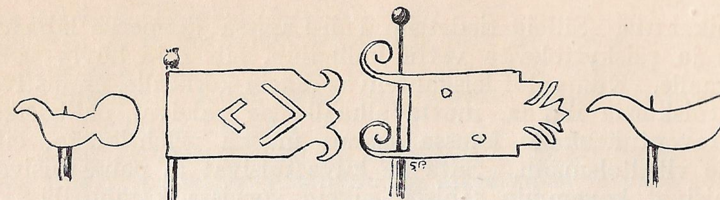
»Ei ollut laiska Laajan tontti,
teki tietä Teerelästä.»

Talon aitan ovea illalla lukittaessa ei saanut siunata eikä oveen piirtää avaimella ristiä, kuten oli tavallista. Silloin ei tontti viljakontteineen päässyt sisään. Päätalossa oli kerran tontin täytynyt tunkeutua aittaan katon kautta, päivitellen: »kun piikahurtat siunaavat oven, jottei pääse oven kautta». Päätalossa olikin ollut viljaa aitassa aina yltäkyllin, eikä se kulunut paljon syömälläkään. Koko talven kun 15-henkinen perhe oli sitä kuluttanut, oli jyvähinkaloon tullut vain semmoinen kolo kuin koiran makaus.

Aittaan, saunaan tai johonkuhun muuhunkin huoneeseen oli tontille valmistettu ruoka-ateria, kekrinä oli ruokittu talon parhaimmilla ja pidetty kaikin puolin hyvänä.

Mutta sitten nuoren polven noustua, vanhan hautaan vaivuttua, oli Päätalossakin vanha kotihaltia unohdettu, heitetty sen ruokkimiset ja palvomiset. Siitä oli valkotakki vaari pahastunut, vihoissaan oli äiskännyt:

»Kannoin, hyörin,
tein työtä yötä, päivää,
eikä anneta enää,
ei olutta, ei viinaa.»

Tuuliviirejä Kainuusta. 1, 4. Lentiira. — 2. Kianta. — 3. Sotkamo.

LUONNONTIETOA JA ELÄINOPPIA.

»Aika vanhin, avaruus suurin.»

Suurien salomaiden eläjillä on aina tarkka luonnon tuntemus. He elävät välittömässä kosketuksessa suuren luonnon kanssa ja saavat monesti kuulla luonnon syvimpiäkin ääniä ja nähdä sydänmaiden alkuperäistä elämää, vetää vereensä sen henkeä, niin että itsekin muuttuvat renkaaksi erämaan elämän suuressa ketjussa.

Kaikista luonnonilmiöistä ja toiminnoista, eläimistä ja esineistä oli Kainuunkin kansalla omat isiltä oppimansa, omien kokemuksien ja havaintojen vahvistamat tiedot, useastikin varsin mielenkiintoiset ja huvittavat vanhanväen viisaudet ja mielipiteet.

Valtavin luonnonilmiöistä, »karkeaääninen» *ukkonen* oli varsin pelättävä, pilvissä piilevä taivaan voima, jota ei kenkään saanut kostamatta pilkata. Se sai alkunsa siitä, kun taivaan pilvissä lämmin ja kylmä paukaisivat vastakkain. Pelätä sai sen paukauksia syntinen ihminen, hiljaa ja vakavina oltiin silloin pirtissä ja lapsiakin kiellettiin meluamasta. Mutta vielä enemmän kammoi ukkosta rumahenki. Sillä juuri häntä ukkonen paukauksillaan ja tulinuolillaan tavoitteli. Peloissaan syöksähteli Paha piiloisiin paikkoihin, yritti useasti kätkeytyä puihinkin, varsinkin onttoihin keloihin, ja silloin sinkautti ukkonen nuolensa niihin ja iski puun säpäleiksi. Siksi ei ollut turvallista mennä ukonilmalla isojen puiden alle suojaan, mutta jos puukolla piirsi ristin puun kylkeen, ei rumahenki päässyt siihen, eikä ukkonenkaan iskenyt.[2]

Varsin komeina pimeän talven ilmiöinä leimusivat öisellä avaruudella *taivaanvalot* eli *revontulet* valaisten korpien autioita

lumikenttiä. Silloin tiedettiin Tuli-Lapissa Jäämeren lainehtivan ja räiskyttelevän vettä kallioihin, niin että höyry nousi taivaalle. Kun valot leiskahtelivat oikein korkealle, ennustivat ne tuiskuisia ilmoja, mutta alhaalla ne paloivat pakkasiksi. Ei revontulienkaan kanssa saanut mennä pelehtimään, eikä niille viheltelemään. Siitä ne kiivastuisivat ja pahastuisivat, alkaisivat kovemmin sähistä, oikein korvissa kärähdellä.

Vesikaari eli *taivaallinen kaari* oli ukko Noakin päivistä asti tunnettu kaunis taivaan värivemmel. Se joi vettä järvistä ja hetteistä sadesäiden varaksi, nielaisi useasti sammakoitakin, olipa joskus ahmaissut miehenkin veneineen taivaan avaruuksia soutelemaan.[5]

Taivaan pilvissä vesi sitten kierteli ja lankesi taas maahan niin hyville kuin pahoillekin. Joskus putosi taivaalta *pilveäkin*, ja se oli kuin sammakonkutua, sulavaa hyytelöä. Vanhat ottivat sen talteen viinapulloon, käyttivät sitten pistoksiin, ammuksiin sekä lapsen synnytyksiin.[2] Taikka leipoivat löytäjät siitä pienen *pilvirieskan*, jolla saattoivat taltuttaa pahoille töille pyrkivän tulen vallan.[1]

Tuuliaispää oli pirunpuuskien puhalluksia, ja se oli jokaiselle tunnettua, että siinä matkasi *lapinnenä*. Se pyöri väliin myötäpäivin, väliin taas tohisti vastahankaan. Silloin kun se kiersi vastapäivään, kiersi se lämpöisiksi säiksi. Merkille pantuja taivaan tuulia olivat myös *kevät-* ja *syysmyrskyt* sekä *itätormit* ja *Tapion riihenpuinnit*. Ilmansuunnat olivat, *pää-* eli *poikkipohjoinen, itäpohjoinen, itä, vesietelä, korkea-* eli *poikkietelä, länsi, luet* eli *pääluet* ja *luetpohjoinen*.

Taivaan monimuotoisella *kuulla*, joka oli »maailman ikuinen, vain ei viien viikon vanhaksi elä»,[1] oli kumma vaikutus ihmisen elämään ja maan kasvullisuuteen. *Kuuton aika* oli pimeä aika, mutta mitä puuhasi silloin, kun näki ensi kerran *uudenkuun*, sitä hommaa riitti koko kuuksi. Tekivät nuoret myös taikoja uudenkuun nähdessään, kiersivät puukolla seisomasijansa, sitten vasemmalla sukallaan ja kengällään — vetäisivät ne jalastaan — kiersivät vasemman kantapäänsä ja ottivat, veivät multaa päänsä alle sänkyyn ja sanoivat:

»Näytä, uusikuu, mun kultani!»

Siitä kolmen yön perästä näytti.[5] *Yläkuulla* kylvivät vanhat ukot rukiinsa, jotta se paremmin säilyisi talven alla, *kuun kannalla* jos olisi kylvänyt, olisi hanki kadottanut laihon. Yläkuulla myös huoneenhirret ja veneen ainespuut hakattiin.

Kuun asennosta ennustelivat entiset miehet jumalanilmoja.

Jos uusikuu kiikkui kynsistään avaruudella ja näkyi koko haamullaan, oli se huonoiksi ilmoiksi ja nöyriksi säiksi, mutta jos se kelletti kyljellään ja piirtyi vain kapeana sirppinä, oletteli se pakkasiksi. Kuun *kehät* taas olivat, milloin pakkasiksi, milloin leudoiksi ilmoiksi.

Kuun tervaaminenkin oli tuttu juttu. Se oli *Rahko-Matti*, joka tahtoi mennä rosvontöihin, ja aikoi ensin tervalla pimittää kuun, mutta tarttuikin siihen suteineen ja tervasankoineen.[5]

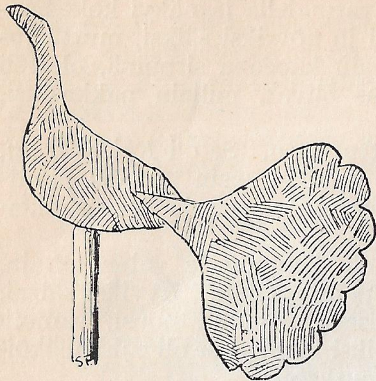
Päivä, kulta aurinkoinen, oli lämmön ja valon antaja, samoinkuin tulikin, »aurinkoisen pojan poika». Hyviksi säiksi, ihaniksi ilmoiksi se hyvännäköisenä aamulla nousi, samoin illalla meni mailleen, mutta pahoiksi ilmoiksi se oli pahannäköisenä. *Iltaruskot* se loihti sekä *aamuruskot:*

»Syysruskot lämpimiksi,
kevätruskot keliksi.»[2]

Toisinaan se laati *kehän* ympärilleen, milloin sateiksi, milloin kylmiksi ilmoiksi, milloin suveksi ja kauniiksi päiviksi, varsinkin jos se kehästä vielä kohotti ylöskäsin *suvenveneen*, »semmoisen keukulan», tiesi se suvisäätä. Toisinaan päivä vielä sai *sapen* sivuilleen, »kahen puolen kehästä». Edellä oleva sappi muistutti ennemmäistä huonoa säätä, jäljessä kulkeva vastaaikaista.

Tähdet olivat taivaanmerkkejä, joiden liikkeistä pitkinä talviöinä tarkattiin päivän tuloa sekä »yön merkkiä» sekä kotipirtillä että silloin, kun metsiä käydessä maattiin hongalla. Merkillisin tähtiryhmä oli *otava*, seitsentähtinen taivaan kiertolainen, joka päivän lähestyessä oikaisi pyrstönsä koitetta kohti. Tunnettiin myös viisitähtinen *lapinotava*[3] sekä tiheä ryhmä, *seulajainen* eli *seulainen*[1] ja *Mooseksen*[1] eli *Maariansauva*,[2] tuttu *kolmitähti*,[5] joka kiersi ympäri taivaan, tunnettiin *pohjantähtikin*, taivaannapa, sekä kaunis *ehtootähti*, joka sitten taas *kointähtenä* vilkutti. Mutta *linnunradasta*, taivaan vaaleasta vempelestä, tarkattiin talvenlaatua, ja *pyrstötähti* ilmestyi avaruudelle sota-aikoja sekä suuria hallavuosia ennustamaan.

Ilmanlaadun ja vuodentulon ilmoitti luonto itse jo edeltäkäsin monella muullakin tavalla, kun vain ymmärrettiin ottaa merkeistä vaari. Sateen edellä *tervapääskyt* »ränkivät» ja *mustat perhoset* lentelivät, mutta poutailmaa tiesi *sittiäisten* pörrääminen ja *valkoisten perhosten* lipattelu sekä *kuikan, kurjen* ja *kärjen* laulaminen. Pakkasta ennusti veden pakeneminen

Tuuliviiri Kuhmosta.

uveavantoihin. Lumen sataminen lehteen tiesi kovaa talvea, ja lumetonta talvea seurasi poutakesä sekä paksulumista talvea sateinen suvi. Jos *pihlajissa* oli paljon marjoja, tuli römpsyinen syksy. *Kuusien* runsaat käpyvarastot ennustivat maamiehelle täysiä ruislaareja, *mäntyjen* taas hyvää ohravuotta. Hyväksi vuodentuloksi oli myöskin hyvä *hillavuosi* sekä syksyiset *jäänpesiäiset,* kun hevoskanto-jäät suvesi vesikaljamalle, samoin vielä, jos talvella lumikinokset kiersivät seiniä etäältä. Mutta huonoa vuotta saatiin odottaa, jos kinokset pakkautuivat seinien vieriin, jos käki tuli kukkumaan hangille, metsikanat nousivat havupuihin, ja hiiret syksyllä kovin töhersivät ja sotkivat elokokoja. Ja vielä, jos *sumu* ennen Maariaa kohosi hangista, niin tuli yhtä paljon ennen Perttulia halla, mitä korkeammalle sumu kohosi, sitä korkeammalle nousi hallakin, vaarojen harjallekin, jos sumu nousi niin ylös. Mutta pienet *lumikirput* talven hangilla kertoivat kesällä toukoviljoihin tulevasta ruosteesta; ja sitten heittikin ruosteen pohjatuulella hienossa sumusateessa.

Maaliskuussa Maarian tienoissa tutkivat vanhat ukot tulevan kesän laatua. Päivän paistaessa tiirailivat äijät pitkin maanpintaa aurinkoon päin. Jos hanki oli selvä ja kirkas, ja aurinko paistoi lämpöisesti, tuli hyvä kesä, mutta »jos maanlaita oli vaskenvärinen ja maanavaruus vaskenvärinen ja ölläkkä kuin vaskikattila, tuli huono kesä».

Ilman ja sään sekä vuodentulon ennustajina toimivat linnutkin, jotka olivatkin eläinryhmän tutuimpia olioita.

Puolikuuta peipposesta,
västäräkistä ei vähääkään,»

laskettiin kesän tuloa. Mutta jo ennen niitä ilmestyi keväisille hangille isoina vilisevinä parvina pyrähtelevä *pulmunen,* jonka tulosta laskettiin viisi viikkoa kesään. Aikaisena kevätviestin tuojana tuli myös *kivenvika,* ilmojen ylhäinen laulaja. Kun se oikein korkealle jaksoi kohota, silloin ilmat pian lämpenivät, mutta jos se vain alhaalla äystäsi, oli korkeuksissa kylmä ja kesti vilua alhaallakin.

Kesän suussa sitten tulivat muutkin kesälinnut, *pääskyt, västäräkit, raunioruntit,*[1]) *leppätertut, tiltaltit,*[2]) *urpiaiset, sirkkuset, leivoset.*[3]) *Käkikin* saapui ahoille kukkumaan ja *kurjet* soille rallia pitämään sekä muut suo- ja vesilinnut. Käki oli kumma lintu, ylpeä laulaja, joka liikkui aina palvelija, *käenpiika,* matkassaan. Siitä itsestä ei ollut minkään hommaajaa, piiallaan teetti kaiken, ja lauluaikansa loputtua heittäysi haukaksi sekä ensi töikseen söi piikansa. Käen pesää harvoin löydettiin, joskus oli tavattu hongasta, kärjenliukusta, ja oli siinä ollut viisi munaa, yksi hyvin pikkuruinen. Pesän löytäjä ei kyllä ollut mielissään, sillä:

»Autuas käen ampuu,
vaivainen pesän löytää.»

Käki saattoi pilata ihmisen, jos huomeneksella suuruksettomalla suulla sai kuulla sen ensi kukkumisen. Piti sentähden aina heti ylös noustua haukata leipää ennenkuin meni ulos. Voi pilauksen parantaa siten, että heti meni ja haukkasi haavankuorta, ja niin paha oli pilaus, jotta puraistu haapa kuivui. Mutta muuten käeltä tiedusteltiin elämän pituutta, sanottiin sen kukuntaa kuultaessa:

»Kuku, kuku, kultarinta,
keltarinta keikuttele,
minun pitkä ikäni määrä!»[1]

Samoinkuin käki, saattoivat muutkin linnut pilata. Kuikan pilaus oli huonoksi onneksi kalamiehelle, kurjen pilaus muuten pahaksi. Sillä:

»Kurjen pilaus kuivovaa,
käen pilaus kääkistää.»[2]

Pääskyn pilaama kovin päivettyi, ellei heti pessyt kasvojaan ja viskannut vettä pilaajan jälkeen.

Oli kesällä parhaana aikana elämää ja ääntä ja iloista laulua kaikkialla. Metsissä oli vielä *rasva-* ja *pakastiaisia, käpylintuja* ja *tervapääskyjä, tikkoja* ja *palokärkiä, laulu-, kulo-* ja *murarastaita, kuukkeleita, harakoita, korppeja, närhejä* ja *variksia, pyitä, teeriä, metsoja* ja *metsikanoja* sekä kaikenlaisia havukoita ja *iskulintuja: kokkoja, huuhkajia, koppelohavukoita, teeri-* ja *hiirihavukoita, pulliais-* ja *pöllöhavukoita.* Ja soilla oli oma lintumaailmansa. Siellä riklatti *suokurvi* ja mäkätti

[1]) kivitasku. — [2]) tynnyrilintu. — [3]) peipponen.

taivaanmäkärä sekä heinikossa kärähteli *päivänpiiliäinen*,[1]) ja *rantasipi* huuteli »tsippitliitä», *viklat* viklattivat, ja *lieju-kukot* pöyhistelivät komeaa kaulustaansa. Järvissä ja lammissa taas *sorsat, telkät, koskelot, kuikat* elämöivät.

Närhi oli kummallinen lintu. Se heti keväällä, kun käki tuli, katosi, »hiiteenköhän katosikin», ja palasi vasta sitten, kun käki oli lähtenyt pois. Se pelkäsi käkeä, se kun oli ennen vanhaan saanut käeltä varastaen vaihtaa komean puvun ja oman huonon harmaan verhonsa heittänyt sijaan. Kumma lintu oli korppikin eli *koro*. Se vahinkoja lonkkui, ja sillä oli rinnassaan salattu sulka, joka jokeen höyhennettynä lipui vastavirtaan. Sen kun olisi saanut lakkiinsa, niin olisi ymmärtänyt korpin ja kaikkien lintujen kielen. Palokärkikin oli merkillinen lintu: jos siltä elävänä tempaisi kielen ja kuivasi sen, saattoi sillä kaivellen poistaa hampaanpakotuksen. Kuukkelia eli *kuuskilaista* sanottiin paikoin *metsänemännäksi*, koska tiedettiin, että se on vanhin linnuista.[2] Sitä käytettiin monesti taikauksiin samoin myös *koskikaraa*. Kurkikin oli merkillinen, koska söi käärmeitä. Siksi ei siitä syöty muuta kuin oikea puoli, vasen nimittäin oli myrkyllinen. Ja pyy pienenee yhä maailman lopun lähestyessä, vaikka »eipähän tuo minun muistini aikana ole pienennyt ei isonnut».[3]

Mutta lintujen kielen saattoi ymmärtää korpinhöyhenettäkin, kun vain kuulevalla korvalla tarkkasi. Jokainen lauloi omalla tavallaan, joko jutteli omia asioitaan, omiksi huvikseen sirkutteli, taikka haasteli kumppanilleen taikka taas tarinoi kuulijalle. Niin voi laulu- eli *lahorastas* ilvennellä tuluksia käyttävälle metsämiehelle:

»Tulitikulla, tulitikulla!
Puupiippu, puupiippu,
luuvarsi!»[9]

Ja pieni pääskynen viserteli räystään alla:

»Minä pesin sormuksen,
panin aijanseipääseen kuivamaan,
siitä vietiin, varastettiin.»[9]

Palokärki tpruitutti lehmiään:

»Tprui, tprui, tprui, ylöös!»[3]

Taikka huikkaili se sateen edellä:

»Minä oon mamman piika,
mamman piika,
sinä itte hormiperse!»[2]

---

[1]) Päivänpiiliäinen, harmaa rastaankokoinen lintu.

Kuuskilainen hoki metsässä:

»Kuukinttu, kuukinttu!»[3]

Ja varis keväällä toi terveisiä Raahesta, nyökytellen:

»Raak, raak!»

»vaikkei ollut, pöljä, Raahessa käynytkään».[3] Korppi taas lonkkui: »Koa, koa!»[3] Joskus korppi pääsi kehveltämään nuottamiesten kontista kalakukon, ja kun miehet tulivat syömään, tiedusteli varas honganlatvasta:

»Tokko onkaan kukkoa kontis?»[9]

Metsikanat kun omia aikojaan viidassa liikkuivat, haastelivat keskenään:

»Kopeik, kopeik,
väkkä-käkä, keuvakko!»[2, 9]

Mutta jos sinne osui metsämies pyssyineen, kummasteli väkättäjä:

Kah, kah,
veä peälle, veä peälle!»

Ja pyssyn pamahdettua noitaisi:

»Ka, ampuu, perkele!»[3]

Pieni *peltokana* vihelteli:

»Pyy pieni, pyy pieni,
minä ite suuri!»[3]

Vikla eli *hykly* »pani ihtejään»:

»Hykly, hykly,
hykly-vikla, hykly-vikla!»[3, 9]

Ja taivaanmäkärä, *vanhapiika*, ketkutteli:

»Ketkut, ketkut,
tökkää, tökkää!»[3]

Mutta suokuovi hirnui kuin hevonen, ja kurki huusi »lellerkakkua», johon toinen pani rallia perään, ja rantasipi valitteli:

»Kivi viivytti, kivi viivytti!»

Se kun oli laulunlaatua määrättäessä unehtunut kivelle istumaan ja niin jäänyt laulunlahjatta.[3, 9] Ja kuikka kaloja pyytäessään kaipasi: »varrasta, varrasta!»[3] taikka lentäessään lupasi sadetta:

»Kohta-saat, kohta-saat!»[9]

Saattoi kuikka joskus käydä pakinoimaan kalamiehen keralla, niinkuin Heikuran Jaakonkin kanssa, jota »Verkkosuuksi» haukuttiin. Oli Jaakko kerran kalassa Luvanjärvellä, kuikka vähässä matkaa uiskenteli.

»Ka, Jaakko, ka, Jaakko!» pani lintu pakinaksi.

»Mistä sie tiijät, että olen Jaakko?» kalamies kysyi.

»Heikuraa, Heikuraa!» vastasi lintu.

»Ka, tunnethan, pakana!»

»Verkkosuu, Verkkosuu!» rähähti kuikka ja sukelsi turvallisen matkan päähän.[3]

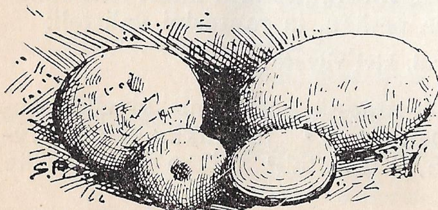
Mutta *käärme* oli kamalin ja pelätyin kaikista eläimistä ja siksipä siitä kaikkein enimmin tiedettiin. Se oli kavala myrkkymatelija, jota ei uskaltanut sanoa edes oikealla nimellään, vaan oli mainittava *madoksi*. Myrkyllisin kaikista oli joskus nähty *vaskikäärme*, joka onneksi sentään oli sokea. Olipa väliin kohdattu oikein isokin madonvenkale, toista syltä pitkä ja »paksu kuin miehen reisi». Kiannan Kerälän kylän rämeillä oli semmoinen kerran asustellut, moni oli sen nähnyt, mutta ei kukaan ollut uskaltanut tappaa, ei yrittääkään.

Käärmeen alkuperä oli tuttu: paholaisen palvelijan, Syöjättären sikiö se oli, vaikkahan olikin

»Karva kanervan näköinen,
karva taivahan yheksän.»

Mutta itse se synnytti sikiönsä siten, että kiipesi, hylky, puuhun, ja sieltä pudotteli pentunsa, ne kun olivat niin vihaisia, että olisivat muuten syöneet emonsa.

Madellen mato kulki, vaikka sillä olikin pienet punaiset jalat, jotka sai nähdä, jos ryöttää katajoilla taikka suvikuntapajulla vitsoi, taikka ryvetti muurahaiskeossa taikka tulella kärventeli. Mutta väliin, jos käärmeen suututti, lähti se vihaisena sähisten, *luokkia nakaten* heittelehtimään kiusaajansa kintereillä. Tuli ensin viikatteenniteenä pyörien, sitten kiekkona kierien, viimein vimmattuna luokkina lennähdellen. Varsinkin jos joku meni häiritsemään käärmeitten *käräjiä*, madot äkäisinä näin lähtivät häiritsijää lennättämään. Sillä käärmeet pitivät käräjiä, keväällä asuinpaikoillaan luolamailla kokoontuivat suurin joukoin yhteen, ja keskimäisenä oli iso valkeakaula *kuningas*, joka piteli suussaan *käräjäkiveä*. Okkos-vainaja Kuhmossa oli kerran sattunut käärmeiden käräjäpaikalle, ja kalliolta suuren kiven vieräyttänyt alas, muka niiden päälle. Mutta sitä ei hänen olisi pitänyt tehdä: koko lauma oli kimpautunut hänen kintereilleen, ja niin hätään oli ukko joutunut, että oli saanut sarkatakkinsa päältään niille sivaltaa. Nukaksi olivat madot koko takin nykkineet. Jotkut rohkeat ja sukkelat henkilöt olivat sentään saaneet ryöstetyksi käärmeeltä käräjäkiven, pienen pyöreän kiven, sileän kuin muna. Ja se oli hyvä saalis. Sillä saattoi paiseet parannella, ja vielä parempi oli sitä pitää taskussaan taikka suussaan käräjillä: silloin aina voitti asiansa.

Käärmeen käräjäkiviä.

Käärmeen saattoi tietäjä manata paikoilleen tiuskaisten:

»Piätä, piru, hevoses,
jotta saisin suihtet suuhun
ja päihtet päähän!»[1]

Ei päässyt käärme pakoon silloinkaan, jos kiersi sen ympäri piirin jollakin rauta-aseella, vaikkapa puukolla. Siihen kiekeröön täytyi sen kuolla, ellei sattunut sadetta, joka hävitti jäljen.

Millään *lehtipuulla* ei saanut matoa tappaa, ettei se pääsisi viimeisellä tuomiolla sanomaan, jotta »se ei kun kylvetti häntä vain». Mutta kun havupuulla tappoi, niin se oli tapettu jälkipuheitta.[2]

Kaksihaarainen kieli nähtiin käärmeellä olevan ja tiedettiin, että »kun se sillä äikkejää, niin keltaiseksi heti karahtaa». Veteen meni mato kohta saatuaan puraista, mutta jos purtu ennätti ennen, niin käärme itse kuoli, halkesi.[2]

Varsin voimakkaita taikavälineitä olivat kaikki käärmeestä saadut kappaleet sekä käärmeen kosketuksissa olleet esineet. Niitä kaikkia piti olla hyvän tietäjän kompeissa. Käärmeen *nahkaa* — elävänä nylkivät madon, jalallaan vain painoivat pään maahan ja niskasta alkaen kuoraisivat nahan tuppenaan — käytettiin selän kirvestyksiin ja pistoksiin, samoin käärmeen *kettua*. Käärmeen *rasvalla*, jota otettiin ennen käen kukkumaa, kun ei madolla vielä ollut myrkkyä, lääkittiin ammustauteja ja puhalluksia sekä käärmeen omia puremia — leivottiin *käärmeenrasvarieska*, jota purtu sai syödä.[2] *Päälluuta* käytettiin myös ammustauteihin[3] ja kolotuksiin,[1] ja naurissiemenet valutettiin sen lävitse, ettei juuriainen sitten tunkeutuisi nauriiseen.[2] Metsästäjä kantoi käärmeen pääluuta ruutisarvessaan[4] *Keppi*, jolla mato oli tapettu, pantiin nau-

rismaalle pystyyn peltoa varkailta varjelemaan. Keppi vaikutti sen, että varkaankin hammasta alkoi mato kalvaa.

Joskus tietäjät nostivat käärmeitä toistensa kimppuun, tulipakkulat suussa lähettivät. Niin olivat Kuhmon Lentualla Hetteilän ja Liimatan ukot pelanneet. Hetteilän ukko ensin laittoi Liimatan kimppuun, mutta Liimatta otti *riskun,* soljen, rinnastaan, työnsi taulantuojan sen lävitse ja pani takaisin matelemaan, ja pian alkoi Hetteilästä savu tupruta, paloi koko talo. Samoin Hyrynsalmella oli Pienenlehdon akka laittanut käärmeen Riita-ahon emäntää ahdistelemaan, ikkunasta oli se pyrkinyt pirttiin. »Pienenlehon Kaijapa se on!» emäntä oli sanonut ja tappanut tulijan ja lisännyt: »Pitääpä panna pahempi!» Ja oli akka nostanut karhun Pienenlehdon pirtin oven taakse, ja niin kauan oli karhu ämmää pirtissä vartioinut, kunnes oli sattunut tulemaan vieraita pelottamaan kontion pois.

Ei käärme ihmisen kimppuun kyllä ensinkään yllättelisi, eikä ihmistä panisi, ellei sitä olisi joku nostanut ja yllyttänyt vihaan. Ja vaikka se olikin Pahan sikiö ja kirottu eläin, oli se silti hyödyllinenkin olemassa. Sillä se söi *maanvihat,* ja maa olisi peräti myrkyllinen, ellei olisi matoa.[2]

Käärmeen kaltainen riettaeläin oli *sisoliskokin,*[2] *sikolisko*[3] eli *sikilisko,*[1] joka oli

»— vaskesta valettu,
teräksestä temmattu.»

Harvoin se kyllä puri, mutta aina se joskus kielellään äikkäisi, jotta iho ajettui. Vikkelän sisiliskon jos näki keväällä ennen hidasta sammakkoa, pysyi siitä virkeänä koko kesän, mutta jos onnettomuudekseen keksi ensin sammakon, niin nukutti ja piti velttona.

Sammakkokin oli myrkyllinen, ja sen panema varsin paha. Mutta se hyöty sammakostakin oli, että se jöi vedestä myrkyn, *vedenvihat,* jotta vesi ei ollut vaarallista ihmisten nauttia.[2]

Riettaeläimiä oli myös *talvikko* eli *talviainen,*[3] kärpänkaltainen valkea eläin, »joka lie sama kuin lumihiiri», ja joka

»Kesät heilui hettehessä,
talvet tallin sillan alla,»[1]

taikka piileskeli navetassa piteitä pureksien ja hakaten.

Ihmiseläjäin kiusana olivat myöskin *ampiaiset.* Mutta tietäjät eivät niitä pelänneet, koska osasivat ne lumota, menivät vain pesälle ja puhelivat:

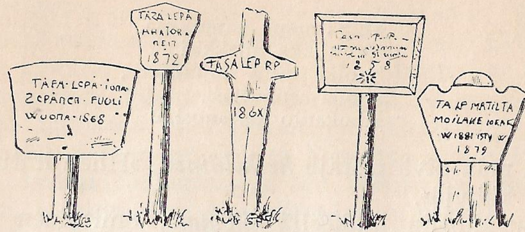
»Eipä ampi ammukkaa,
tiironokka tiijäkkää.
Suolla sinun soijinmaasi,
aholla asuinsijasi,
lahokanto kartanosi.»[1]

Samoin oli pelättävä pistäjä *herheläinen,* »Hiien lintu», joka söi »käärmeen kähyjä».

Joskus nähtiin liikkeellä *litomato,* omituinen pikkuisten matojen kiertue, joka hiljalleen mateli maata myöten. Se jos talosta oli pois päin matkaamassa, oli asia talon häviöksi, mutta jos se mateli taloon käsin, oli se hyödyksi. Litomadon tavatessaan hankkivat tietäjät itselleen *litomatosormen:* vasemmalla pikkusormellaan hämmentelivät matoa, ja sormella saattoi sitten painella paiseita terveiksi sekä parantaa hampaanpakotuksia.[2]

Puiden merkillisimpiä oli *leppä,* jota käytettiin mitä moninaisimpiin taikauksiin. Pakkasen jälkiäkin sillä paranneltiin, sillä lepikössä pakkanen pahimmin rapsasi, ja siellä sillä »oli oikein koti». Paljon käytetty puu oli myös *pihlaja,* pyhä puu, joka useasti kotipihallakin seisoi, paljon myös *kuusi,* jonka liukasta koskutta tietäjät useasti kettivät. *Katajaakin* toisinaan tarvittiin, joskus myös *vesipajua,* ja *vaivaisenvarvuilla* haudeltiin matojen ja sisiliskojen panemia.

Ja monista maan kasveista ja ruohoista valmistelivat tietäjät voiteitaan ja lääkkeitään, vesiään ja hauteitaan, sekoitellen niitä, niin että tuskin aina »Kaikkivaltiaskaan sen tiesi».

Hautaristejä Puolangalta.

KUOLEMA JA PEIJAISET.

»Lehti puuhun, ruoho maahan
minä marras maan rakohon.»

Kuolema oli kova ja kolkko vieras, joka löysi tiensä tiettömäänkin sydänmaan mökkiin. Näkymättömien kalmalaisten seuraamana se saapui taloon ja otti säälimättä omansa, ja jätti jälkeensä kamalan kalman pelon. Harvalle se oli mielivieras, vain joku kurjuudessa elävä ikäloppu vanhus saattoi sitä kaivaten odotella.

Kuoleman vierailua voivat jo edeltäkäsin kaikenlaiset merkilliset asiat ennustaa. *Tikka* voi tulla pirtin nurkkaa nakuttamaan, *teeri* taikka *metso* lentää pirtin katolle taikka *käki* pihan seipääseen kukkumaan, taikka saattoi *toukka* napsuttaa seinähirressä, taikka *koira* ulvoa kovin surkeasti, taikka sattui pyydykseen *outo kala*. Siitä arvattiin jo ruveta odottamaan ikäviä tapahtumia.

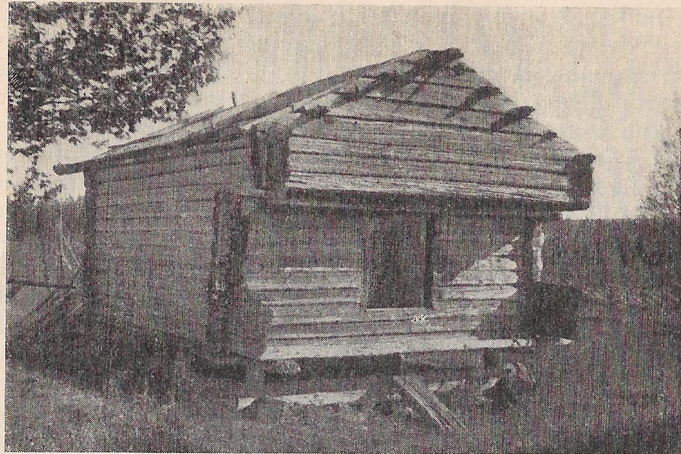
Vakava ja pelottava oli se hetki, jolloin kuolema talossa vieraili. Kun nähtiin, että kohta oli loppu käsissä, ja sattui olemaan yön aika, herätettiin koko talonväki *hengenlähtöä* katsomaan, sillä »ei saisi ruumiin kanssa yhtaikaa maata».[8] Kuoleva nostettiin tilaltaan lattialle levitetyille oljille ja vaateresuille, lehtikerppu pään alle, ja lakeistorvi avattiin, jotta lähtevä henki voisi sen kautta päästä ulos, ja *kalmanhaju* poistuisi pirtistä. Äänetönnä ja hiljaisesti piti olla juuri hengen heittyessä, eikä saanut kuolevaa kosketella. Jos silloin olisi pahalla äänellä pelästyttänyt taikka mennyt lähtijää liikuttelemaan, olisi kuoleminen *keskeytynyt*, ja sairas jäänyt kuolinkamppailuunsa vuorokausiksi.

Toisilla kuolijoilla oli loppu hyvin helppo, huokaisivat

vain henkensä ja menivät kuin uneen, »totta heille oli kuolemankirves terävämpi»,[9] mutta toisilla oli kuolema sitkaampi. Varsinkin pahoilla ja jumalattomilla oli kova kuolema ja tietäjillä pitkällinen hengenlähtö, eivät moneen päivään muuta kuin huokuivat vain, niinkuin Lusin tietäjäkin Ristijärvellä. Joskus koetettiin lähtöä auttaa siten, että nostettiin pirtin katolla kaksi malkaa ristiin,[4] taikka kohoteltiin kattolautoja,[2] »jotta henki katkiaisi», ja apua oli siitäkin, kun kuoleva muutettiin toiselle vuoteelle.[1] Vanhojen velhojen kuollessa sattui toisinaan nousemaan kova myrskyilma,[1] samoin semmoisten ihmisten, jotka olivat eläessään noituneet jumalansäätä. Myrsky sitten lennätti sielun kadotukseen. Toisinaan jäivät kuolleen silmät auki. »Se toisia jälkeensä vuottaa», sanottiin.

Lattialla avonaisen lakeistorven alla, oljilla kuollut heti pestiin. Lämmintä *hulevettä* pantiin astiaan — Uutelan ukko Puolangalla pani pesuveteen rahan — ja saippualla sekä vastalla tai vaatteella lykättiin puhtaaksi. Ne olivat kylässä »yhet pesijät», jotka tavallisesti aina noudettiin, semmoiset »raakamaiset» vanhat eukot ja ukot, *kalmakokit*[10] ja *kollarit*,[9] jotka eivät kalmaa pelänneet, muut eivät uskaltaneet koskea. Eivätkä sukulaiset edes saaneetkaan ruumista pestä, ei koskea, eikä kantaa, voi tarttua joku tauti vainajasta.[10] Nainen pesi, ja mies oli nostelemassa ruumista sen mukaan kuin pesu vaati. Ja pesijäukkojen poskessa oli tupakkaa suun täydeltä, ettei kalma menisi keuhkoihin,[3] ja viinaa pesijöille myös piti olla. Pesemättä ei vainajaa saanut jättää, piti olla puhtaana, kun muutti toiseen elämään. Hiukset kammattiin, useasti partakin ajettiin. Palkkaa ei pesijä työstään määrännyt, eikä sitä myöskään saanut kysyä, eikä rahalla maksaa.[3] Annettiin vain vainajan vaatetta sekä muuta tavaraa.[9]

Sitten kun kuollut oli pesty, puettiin hänet heti puhtaisiin vaatteisiin. Paita pantiin päälle sekä miehille alushousut, naisille hame ja röijy, sukat jalkoihin, kintaat käsiin, liina- tai silkkihuivi taikka — miehille — kesähattu päähän. Toiset pesijät tekivät tikuista ristin vainajan rinnalle paidan alle,[3] toiset leikkasivat reikiä vaatteisiin.[3] Kaulusta ei saanut panna kiinni, eikä mitään solmua tehdä vaateisiin.[1] Mutta jalat sidottiin toisiinsa, että jäykistyisivät asemilleen. Tämmöisenä nostettiin vainaja *kalmalaudalle*, *lepo-*[3] eli *jäähdytyslaudalle*,[1] lakana pantiin peitoksi sekä riepu silmille, ja vietiin *riiheen* kiukaalle taikka pölkkyjen varaan odottamaan arkun valmistumista. Voitiin ruumista säilyttää myös aitassa taikka ladossa. Muutamissa vanhankansan taloissa oli oikein erityinen *kalma-aitta*,

Väisälän kalma-aitta Hyrynsalmella.

vanha aitta, jossa talon kuolijat saivat viimeiset kotonaoloaikansa levätä. Kalma-aitta oli tavallisesti syrjässä, eikä sitä juuri muuhun käytetty, kaikenlaisen joutavan romun säiliönä vain, taikka verkkohuoneena. Semmoisen aitan tapaamme vielä Hyrynsalmella Kypärävaaralla sekä Moisionvaaran Romppalassa ja Kytömäen Väisälässä, semmoinen oli ennen myös Kuhmon Saunajärven Piirolassa ja Kähkölässä.

Tarpeellista olikin tehdä risti vainajan rinnalle, sillä joskus voi Paha tulla häntä ahdistelemaan, jopa viemään, ainakin semmoisen, jolla oli ollut jotakin tekemistä paholaisen kanssa. Muuan tietäjä oli, pahaa aavistaen, jo kuolintaudissaan puhutellut pesijäakkaa: »Jos peset minut ja vahtaat riihessä kolme yötä, saat mustan lehmän palkakses». Eukko oli pessyt ja mennyt riiheen yöksi, ottanut karttäusvehkeensä mukaansa. Oli tullutkin näkymätön, ihan eteen tullut ja kysynyt:

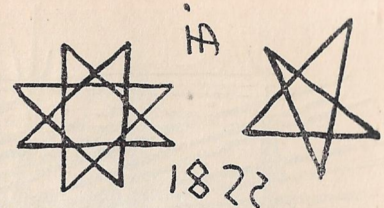
»Villojako vitkuttelet,
karvojako katkuttelet?»

»Niin teen!» oli karttaaja vastannut.
»Mustan lehmänkö saat palkakses?»
»Niin saan!»

Kolme kertaa oli Häijy näin kysynyt ja sitten jälleen poistunut, kun ei saanut akkaa pelkäämään.

Heti kun jouduttiin, ruvettiin *arkkua* laittamaan. Kutsuttiin osaaja mies, mentiin metsään ja kaadettiin suora petäjä,

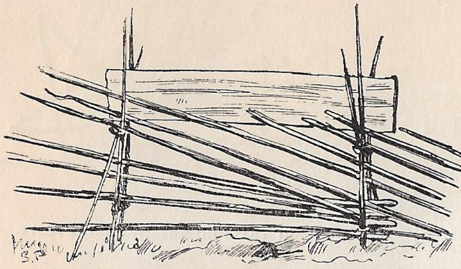
halottiin ja veistettiin laudoiksi, jotka sitten kotona höylättiin, sujutettiin ja naulattiin arkuksi. Ne olivat »yhet kirveet», joilla arkkulautoja hakattiin, niillä oli pitänyt matokin tappaa, ja jos sellaisella kirveellä erehtyi lyömään jalkaansa, ei ollut sen jäljen katsojaa.[3] Sepällä taotettiin arkunnaulat, eikä saanut nauloja paikalleen lyötäessä päättää eikä katkaista, jotta ne sitten tuomiopäivänä helpommin lähtisivät irti. Arkun pituus tehtiin *mittakepin* mukaan, ja kansi rakennettiin harjalle, jotta siitä vesi paremmin valuisi pois. Tervalla ja noella tavallisesti vain mustattiin vainajan asunto, mutta hukkuneiden ja metsään kuolleiden arkku jätettiin maalaamatta. Pienille keskosille tehtiin arkku kuusesta kovertamalla, halkaistiin vain pölkky, koverrettiin sisästä ja veistettiin ulkoa arkun muotoiseksi, koperoon pantiin pienonen ja puolikkaat naulattiin vastakkain. Jotkut vanhat ukot teettivät taikka tekivät itse arkun jo valmiiksi odottamaan. Moisionvaaran kirkonmiehellä, Hyrynsalmella, oli omatekoinen arkku 20 vuotta vartomassa, samoin Hiidenvaaran Jaakolla sekä Heikkilän vaarilla Kuhmossa ja Rantalan muorilla Kiannalla. Aitan parvella ukot säilyttivät kuolinkomeroaan, ja siihen vaari sitten heti »lämminnä pantiin kuin roppa rasiaan».[3]

Piirroksia Väisälän kalma-aitan ovesta.

Pehmikkeiksi pantiin arkkuun höylänlastuja, koivunlehtiä, olkia sekä joitakuita »vaaterötköjä». Sitten vainaja arkkuun ja *kateliina* päälle sekä peitto silmille, »kun Mooseskin peitti kasvonsa, niin peitetään kuolleenkin kasvot».[8] Pojille tehtiin varvusta papereilla koristeltu *keppi* käteen, vanhoillekin joskus asetettiin käteen varpu, »jotta saa pois häristellä tulijat».[8, 10] Kampa, jolla vainajan pää oli suittu, pantiin arkkuun sekä joku kirjanlehti, jossa oli virrenvärssy,[1] ja ennen vanhaan oli pantu viinapullokin, oli löydetty haudasta, Niemelän ukkovainaa löytänyt.[4] Eräälle köyhälle räätäliparalle oli työnnetty mukaan koko hänen omaisuutensa: rässirauta, sakset, rässitukki ja mittakeppi.[4] Puolangalla oli muuan vanha vaari kehoitellut: »Kun minä kuolen, niin lepläterä[1]) pankaa arkkuuni, jotta jos vanhankehnon kanssa riita tulee, niin sillä saan hotaista.» Riihessä pantiin vainaja arkkuun, ja

[1]) kirves.

Kahmalauta aidan selällä. Kuhmo.

siinä tilaisuudessa luettiin »kalliita ja sopivaisia sanoja», esim.: »Auta, Herra, että minä taitaisin tehdä hyvää», sekä veisattiin: »Enkelis, Herra, lähetä», ja: »Nyt loppuu surkeuteni»[3]

Paikoin oli tapana, kun talossa oli lutikoita »liiemmäksi», ottaa niitä riepuun tai pulloon ja pistää arkkuun. Siitä vainaja vei kaikki lutikat matkassaan.

Vapaaksi joutunut kalmalauta vietiin jonkun aitan alle — kalma-aitan, jos semmoinen oli talossa, sinne myös mittakeppikin työnnettiin. Useasti kalmalauta nostettiin etäälle kartanosta aidan selälle, jossa se sai ilman käsissä, tuulessa ja sateessa pieksäytyä, kunnes taas tarvittiin. Vanhoissa taloissa olikin sama kalmalauta, »vanhat maailmanaikuiset lauvat»,[1] kymmeniä vuosia.

Varattavia olivat kaikki ne esineet, jotka olivat olleet vainajan kosketuksissa lopun hetkellä sekä sen jälkeen. Niistä nimittäin saattoi tarttua *kalma*. Kaikki vainajan vuodeoljet ja rievut ja kuolintaudissa päällä olleet vaatteet poltettiin samoin ruumiinpesu-saippuat, vastat ja raasut, lusikat ja ruokakupit, jopa sänkykin, jos sairas oli sänkyyn kuollut, vieläpä arkunteossa tulleet *kalmalastutkin*. Oli aidan takana, järvenrannalla tai metsänreunassa, tavallisesti talosta kirkolle käsin, mihin vainajaa lähdettiin viemään, *kalmapaikka* eli *kalmisto*, jossa polttaminen tomitettiin. Pirtinuunissa jos olisi polttanut, olisi pirtti alkanut möykätä. Kalmistona oli vain joku siksi valittu maanpaikka taikka kiviraunio, *kalmaraunio*. Monissa vanhoissa taloissa oli kalmasijalla isienaikainen puu, *kalmakoivu, kalmakuusi, kalmapetäjä* tai *kalmapihlaja*. Olipa toisinaan kokonainen koivikkokin tai kuusikko taikka männikkö kalmistona, jopa oli joskus kylällä tai useammalla talolla yhteinen kalmapaikkansa, »esivanhempain asettama paikka». Kalmapuiden luona toimitettiin polttamiset ja puun juurelle kaadettiin pesuvedet, ja pesuastiat, vanhat läkkitörpöt, ripustettiin puun oksille. Joskus kalmalautakin vietiin kalmistoon puunjuurelle kyljelleen.

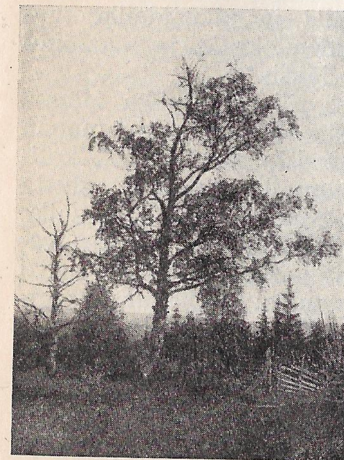
Semmoisia kalmapuita on vieläkin useassa vanhassa talossa. Niinpä Puolangan Aittovaarassa on pajan takana kaksi

vanhaa kalmakoivua, Hyrynsalmen Oravivaaralla riihen luona iso uhkea kuusi ja Jaalangan Lahdessa komea vanha koivikko maantien vieressä, koivikon ympärillä vielä vanha riihensalvaimen alaosa kuin mikäkin muinainen uhrilehdon aitaus. Kokonainen *Kalmasaari* on Puolangan Väyrylän kylässä Salmisenjärven rantaniityllä, kylän yhteinen kalmapaikka, metsäinen kumpu niittyjen keskellä. Ristijärven Jokikylässä oli ennen pieni *Kalmasaari* joessa monen käyttämä kalmojen vienti- ja polttopaikka.

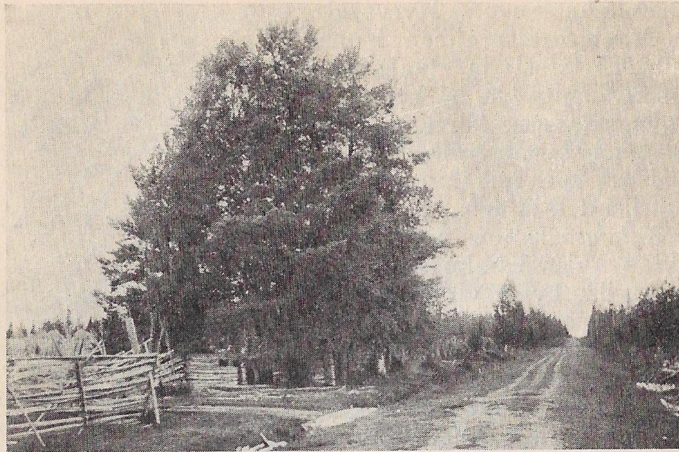
Oravivaaran kalmakuusi. Hyrynsalmi.

Pelättäviä paikkoja olivat kalmistot, kalmasaaret ja kalmapuut. Lapsia kiellettiin niiden luo poikkeamasta, eikä itsekään juuri uskallettu mennä. Voi tarttua helposti kalma, joko *kolottajana* jalkaan, käteen tai silmään, varsinkin jos olisi siellä avojaloin liikkunut taikka sattunut säikähtämään. Siellä kun asuivat kyöpelit ja keijukaiset ja semmoiset olemattomat möröt.[10] Kalmapuita vahingoittamaan, vielä vähemmin kaatamaan, ei toki tohdittu ryhtyä, ei puusta varpuakaan ottamaan. Aittovaarankin koivua olivat pojat kerran hakanneet, ja heti oli käsi tullut kipeäksi. Tietäjät vain uskalsivat mennä niiden luo kalmojen paranteluvesiä viemään taikka kalmaa nostamaan.

Kalmakoivuja Puolangan Aittovaaralla.

Pirtti, jossa sairas oli kuollut, oli puhdistettava. Ruumiinpesijä senkin pesi ja vielä katajoilla savusti, ja tulitteli kuolinsijan. Sille paikalle, jossa vainaja oli pesty, lyödä »ääkästiin» *rautanaula*, mutta jos ei rautanaulaa sattunut olemaan, lyötiin *kirveellä ristiin*,[9] taikka tehiin *viiskanta*.[3] Sitten ei pir-

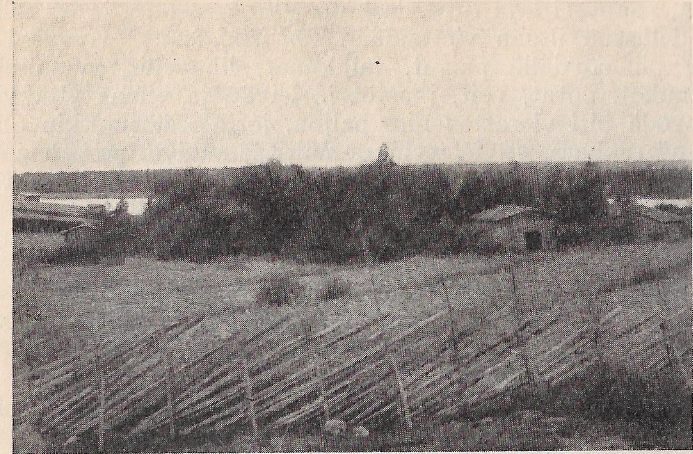
Lahden vanha kalmisto Säräisniemen Jaalangalta.

tissä »möykännyt eikä öykännyt». Vanhojen pirttien lattiassa saattoi olla parikymmentäkin naulaa. Siinä huoneessa, jossa kuolema oli tapahtunut, ei kyllä ensi yönä uskallettu nukkua, valvottiin, jos ei ollut »rääpyä» muuttaa toiseen suojaan.[3]

Vainajan vaatteet kaikki savustettiin saunassa ja sitten puntarilla nurinpäin punnittiin, jotta ei niihin koi koskisi. Kylän köyhille jaettiin huonoimmat ja osa annettiin pesijälle.[10] Puhdistettiin vaatteet myös pesemällä ja ulkoaidoilla tuulettamalla, taikka ripustettiin ne puiden oksille, ja huonoimmat saivat jäädä sinne »ilmoseksi ijäksi».[2]

Kovin pelättiin vainajaa, kun se riihessä taikka aitassa makasi, ja oli joskus syytä pelätäkin. Kuhmossakin muuan akkavainaja karkasi riihestä ja valkoisissa käveli yöllä kotipihalla, ja ämmän sukka löydettiin aamulla portailta. Mutta jos vain uskalsi kosketella kuollutta, kun se makasi laudalla, silittää kättä tai puristaa varvasta,[8] taikka ottaa kuolleen vasemmasta kainalosta hikeä ja pyyhkiä kasvoihinsa,[1] niin heitti pelottamasta. Hirveätä oli ruveta ruumista pilkkaamaan, surmikseen sen joku ajattelematon teki. Oli muuan poika mennyt ja kepillä koputtanut arkkua ja sanonut: »urkko mi urkko», vainajalla kun oli ollut sellainen puheentapa. Mutta siitä oli poika tullut kipeäksi ja kuollut.[8]

Vaikka kalmalaudat, mittakepit ja ruumiin pesuvedet olivat pelättäviä esineitä, olivat ne taas toiselta puolen vahvoja taikavälineitä, sillä niissä asusti kalmanvoima. Kalmalaudalla voitiin päästää metsänpeitosta, sillä paranneltiin ruusua ja hampaanpakotusta, samoin tehtiin mittakepillä useita taikoja. Ruumiin pesuvedellä ja saippualla, jos pesi silmänsä, tuli näkijäksi ja ennustajaksi: rupesi näkemään kyöpeleitä ja olemattomia, ja tiesi jo edeltäpäin, minkälainen vieras milloinkin tulee taloon ja mikä hänellä on asiana. Tietäjät näin hankkivat itselleen näkemis- ja ennustuskyvyn.[2, 10]

Kalmasaari Puolangan Väyrylänkylästä.

Hautaan vietiin vainaja, konsa valmiiksi saatiin. Kuuman kesän aikana täytyi maahanpanoa jouduttaa, ettei ruumis märkänisi, mutta talvella ei ollut niin kovaa kiirettä. Sunnuntaiksi joudutettiin kirkolle, jos alkuviikolla tapahtui kuolema, taikka vasta seuraavaksi pyhäksi, jos loppu tuli loppuviikolla. Mutta kaukaisilla perukoilla, joilta oli pitkä ja vaikea matka kirkolle, pantiin ruumis kesällä *valehautaan*, ja vasta talvella kelin tultua saatettiin kirkkomaahan. Metsään vain, jonnekin pehmeään rinteeseen, vainaja kätkettiin kelin aikaa odottamaan. Ennen vanhaan, kun oli kuolleet pitänyt saattaa aina Paltaniemelle saakka, kerrotaan arkku vainajineen joskus asetetun *talaille puihin* talvea odottamaan.[1])

Peijaat ja *lähtiäiset*[3] pidettiin talossa, ennenkuin vainajaa lähdettiin viemään kirkolle. Pitkiltä perukoilta piti joutua taipaleelle jo perjantaina, jos lauantai-illaksi aijottiin perille. Suku-

[1]) Puolangalta saatu tieto. Samoin kerrottiin myös Utajärven Juorkunan kylässä.

laisia, naapureita ja tuttavia kutsuttiin kesteihin, ja he tulivat jo edellisenä iltana viettämään *yön-istujaisia*.[2] Hyvässä talossa oli pöydällä paistit, talkkunat, lihavellit, ryynikukot, kalakukot, potut, voit, juustot ja leivät, ja viinaa yltäkyllin. Ja syödä piti vierasten niin paljon, jotta »sääriluutkin olivat täynnä ruokaa», ettei tarvinnut nälissään toivottaa pahaa eikä valitella, ettei annettu ruokaa peijaisissa.[3] Illalla syötäessä kysyi ruumiin vedättäjä.

»Tietävätkö vieraat, minkä nimeen nämä syönnit ja juonnit on laitettu?»

»Emmä myö tiijä!» sanottiin, kun vainajaa ei vielä oltu saatu näkyville. Mutta kun aamulla oli vainaja tuotu esille, vastattiin samaan kysymykseen:

»Jo myö tiijämmä!»

Kahdessa pöydässä suurusteltiin, parhaat vieraat istuivat *isossa pöydässä,* tavalliset ihmiset *alapöydässä*.[9]

Mutta vanhan isännän tai emännän peijaisiin oli teurastettava *lehmä* tai *härkä*, ja se oli kokonaan syötävä peijaispidoissa. Jos muorilla oli nimikkolehmä, niin se oli tapettava, taikka se, minkä kuoleva muori määräsi.[1] Niitä kun oli ennen semmoisia *kopperiukkoja* ja *-akkoja*, jotta jos ei tappanut lehmää, niin ne kumminkin veivät sen matkassaan. Lehmä rupesi kitumaan ja kuoli,[2] jopa seurasi lehmärutto ja kaasi useita sarvipäitä,[10] taikka muu »kova lykky» tuli karjalle.[5] Voivatpa vainajat tulla kotiin kummittelemaankin. Niinpä Housuvaaran akka Puolangalla tuli ukkoa nykkimään, jotta niin halvasti haudattiin, ei tapettu edes lampaankaritsaa. Kiannan Saarivaaralla vanha muori tuli kesannolle lehmiä ajelemaan, jopa pirtin kiukaankin takaa kurkistamaan. Kuhmossa taas koetettiin vaari-vainajaa pettää, niin että jätettiin pää ja jalat syömättä, pantiin vain saaviin lakanan alle piiloon. Mutta äijä tuli sanomaan: »Niinkö luuletta, jotta petättä, jotta ei näy sarvia eikä jalkoja?» Ja loukattu vainaja tappoi talvella lehmän navettaan. Joskus vainosivat vainajat niin kovasti, että täytyi pitää uudet peijaiset, ja ne vietettiin tavallisesti syksyllä Kekrin ja Martinpäivän välisellä ajalla, kun silloin Simunasta Marttiin olivat kuolleet liikkeellä.[2] Niin Kiannan Juntusrannan Päätalossa täytyi pitää uudet peijaiset, kutsuttiin vieraita, tapettiin ja syötiin lehmä. Puolangan Kurtossa, kun kuollut ei antanut rauhaa, pojat suuttuivat, löivät lehmän penkkiin ja vielä pari lammastakin, kutsuivat sukulaisia ja naapureita, ja syötiin kaikki puti puhtaiksi, päät, sorkat ja makkarat, talitkin lyötiin talkkunaan ja syötiin kaikki,

mitä vain elukoissa syötävää oli. Siitä vasta eläinten surma loppui. — Joskus myös, kun kesän kiireissä ei ehditty hankkia peijaisia, pidettiin ne vasta syksyllä kekrin aikana. Mutta pitämättä niitä ei saanut jättää, sillä vainaja vaati muistiaisia.[1]

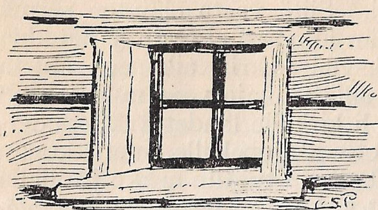
Peijaispäivän aamulla, kun oli kirkolle lähdettävä, noudettiin vainaja pihalle rappusten eteen ajopeleille, uuniakkunan kohdalle, arkunkansi avattuna. Paikoin tuotiin arkku jo illalla siihen,[9] joskus tuotiin se pirttiin.[2, 8] Ennen lähtöä syötiin *lähtövero*,[3] veisattiin vainajalle, ja hyvästeltiin häntä, kateliinan reunasta otettiin kiinni ja sanottiin hyvästit, käskettiinpä viedä terveisiä ennen kuolleille.[9] Sitten lyötiin arkunkansi kiinni. Arkuntekijä iski naulat sijoihinsa, mutta arkunharjaan, ryntäiden kohdalle löi joku omaisista viimeisen naulan¹) ja sanoi:

»Tuoss' on sulle perintös matkaan,
älä kaipaa enempää!»[3, 5]

Ruumiin vedättäjänä oli tavallisesti pesijä-ukko, hän oli hevosniekka ja hoiti ruumiin hautaan asti.[3] Pihasta oli taidolla lähdettävä. Lähtövirttä kun veisattiin, niin jo kopautti viejä kolme kertaa ruoskanvarrella arkunkanteen ja sitten vetäisi ruoskalla hevosta ja lähti liikkeelle virren vielä kaikuessa,[9] »ei kun kerran vilahti vain kun lähti».[8] Toiset tekivät saman ruoskatempun ruumiin mittakepillä, sitten hyppäsivät rekeen ja sanoivat hyvästi,[5] muutamat rapsauttivat ruoskalla ristiin arkun kanteen sekä maahan hevosen eteen ja sitten lähtivät,[9] muutamat ajoivat ruumiin mittakepin ylitse ja veivät kepin muassaan hautaan.[1] Jotkut taas olivat niin konstikkaita, jotta valjastivat hevosen edestakaisin aisoihin, sitten vasta uudestaan asettivat oikeinpäin, puhalsivat hevosen sieraimiin ja kopauttivat arkunkantta, jotta »lähtö nyt tuli!»[9] Jopa joskus tehtiin semmoiset temput, että pantiin vainajalle vaskilantti suuhun joksikuksi aikaa, ja sitten se käytettiin vieraille tarjottavassa maitokeitossa ja lopuksi asetettiin pöydänjalan alle, ja jalan vieressä istui ruumiin vedättäjä ruokaillessaan.[10]

Mutta väliin ei vainaja lähtenytkään liikkeelle, hevonen ei jaksanutkaan vetää. Se oli semmoinen paha kuolija, taikka oli joku pahansuopa pannut *painajaisen* rekeen, vaikkapa ottanut salaa ruumiin vaatteuksesta nuppineulan ja työntänyt sen umpipäätään aisannenään.[8] Joko silloin reki ei paikaltaan tikahtanut, taikka taas sai hevonen ihan valkeissa vaahdoissaan kiskoa, ja useasti vielä valjaatkin rämähtelivät auki.

¹) Vuolijoella sukulaiset vuoron perään löivät viimeistä naulaa.

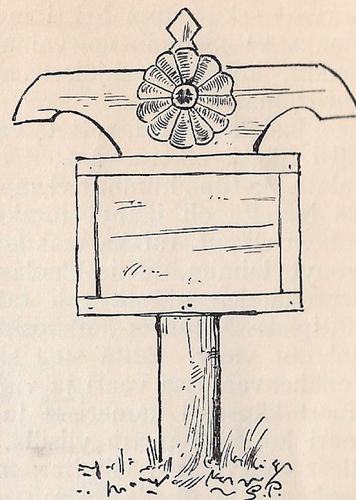

Vanhan pirtin akkuna Lentiirasta.

Jos silloin kävi katsomaan hevosen korvain välitse rekeen, niin näki millaista väkeä arkulla istui: kyöpeleitä kansi täynnään.[4] Ne piti ajaa pois, ennenkuin päästiin kunnolla kulkemaan. Otettiin ruumiin mittakeppi ja vetäistiin sillä arkkua,[5] taikka rämäytettiin lehmän kytkytperillä,[9] taikka iskettiin tuluksilla tulta hevosen turvan edessä,[8] taikka talutettiin hevonen arkkua nuuskimaan, jotta »tätä sun kyytitä pitää!»[8] Mutta paras keino oli kerrassaan rojauttaa koko arkku kumoon, ja kolme kertaa sivauttaa sitä mittakepillä taikka *leppä-piiskalla*,[2-5] niin kyllä liika paino hävisi.

Kuolleen ja koko saaton jälkeen, kun se oli pihasta päässyt ulos, heitti ruumiinpesijä-akka vettä kiulusta ja sanoi: »Tuoss' on perintös!» Talon emännän jälkeen kun näin vettä rojautettiin, ei piimä tullut venyväksi,[2] eikä liioin muutakaan ikävää tapahtunut, vaikka kuolija olisi ollut pahakin.[5] Joskus porautettiin tulista tuhkaa, jotta »se menöö kaikkine moskineen, jotta ei kaipoa, kun saa vielä tuhkatkin jälkeen»,[2-5, 9] joskus taas roikaistiin halolla, joku heitti rahankin vainajan perinnöksi.[8] Kotiin jääneet eivät saaneet pirtin akkunasta katsoa vainajan jälkeen, siitä olisivat silmät kipeytyneet. »Joka menöö, se menöö, ei piä kahtoo!» sanottiin. Eikä saanut ruumiin vedättäjäkään kääntää päätään taakseen katsoakseen, piti koko ruumiillaan pyörähtää, etteivät silmät kipeytyisi.[3] Vielä piti varoa sekin, ettei laskettu karjaa menemään metsälaitumelle, ennenkuin vainaja oli viety pihasta. Jos olisi kuollutta lähdetty viemään karjan jälkeen, olisi se pannut lehmät metsänpeittoon.[8]

Vainajaa ajettiin edellä ja *mureväki* seurasi jäljessä. »Kahen reisin» istui vedättäjä arkunkannella, joskus toinenkin mies toverinaan.[4, 9] Valkea *luokkiliina* heilui vempelessä, miehellä oikealla, naisella vasemmalla puolella. Siitä heti nähtiin, jotta oli vainaja vaeltamassa. Leveästi vain vastaan tulijoita väistämättä ajettiin, sillä »ruumis on herra tiellä, sen ei tarvihte sivuta vastaan tulijaa».[3] Helyjä ei ruumiin vetäjällä saanut olla.[2] Mutta *matkaviinat* piti olla muassa, sillä vanhat eivät kuolleitaan vesipäällä kuljettaneet. Isännällä oli pullo taskussa, ja viejälläkin oli viinahalli. Jo lähdettäessä otettiin

hyvät ryypyt, ja taipaleella tuon tuostakin pysähdyttiin pullon ääreen, vastaantulijoillekin tarjottiin, »jotta eivät tekisi mitään pahaa viejille».[8] Ja haudalla otettiin *hautuusryypyt*. *Karsikkoja* tehtiin vain Savoon ja Karjalaan rajoittuvissa seuduissa. Vuolijoella, Saaresmäeltä ajettaessa Oulujärvelle, näkee tien varrella, metsäkankaalla muutamia vainajien petäjiä puumerkkeineen ja vuosilukuineen. Ja Kuhmon Jonkerissa on joskus Lieksan ja Nurmeksen tapaan tehty vainajalle karsikko — oksia kyllä ei ole karsittu, vaan on puuhun veistetty syntymä- ja kuolemavuosi.

Vanha hautaristi Puolangan hautausmaalla.

Haudalle vietäessä soitettiin *hautauskelloja*, ja jos kellot sekä veisuu kaikuivat komeasti, oli vainaja taivaan valtakunnan perillisiä.[10] Neljä, kuusi, joskus kahdeksankin henkeä oli kuollutta kantamassa, ventovieraitakin, ketä vain satuttiin saamaan. *Paareilla* kannettiin hautaan, mutta kotipihoilla kuljetettiin vain karttujen taikka korennon varassa.[9] Kantajat ja ruumiinviejät kaivoivat haudan ja taas sen peittivätkin. Arkku asetettiin niin, että vainaja tuli katsomaan itäänpäin. Hautaa peitettäessä pystytettiin kummulle puinen *risti* taikka *taulu*, joka oli arkuntekijän laatima. Tervattu se vain oli, ja puukolla oli siihen leikattu vainajan puumerkki ja kuolinvuosi, joskus kokonimikin.

Kirkolla vielä, kun ruumis oli saatu multiin, pidettiin jossakussa tuttavassa talossa *maahanpaniaiset* eli *hautaiset*. Vietiin mukana ruoka-aineita ja viinoja, syötettiin ja juotettiin kantajia, vedättäjiä, haudankaivajia, kellonsoittajia sekä saattoväkeä, kutsuttiin pappikin ja parhaana pidettiin.

Itkettiin ja surtiin kuollutta toisinaan kovastikin, vaikka ei se ollut oikein hyväksi, ei vainajalle eikä itkijälle. Vainaja ei saanut silloin rauhaa, vaan tuli yöllä unissa itkijää pelottelemaan, jopa voi häneen tarttua painajainenkin.[8] Maan päällä ollessaan vainaja vielä saattoi kuulla kaiken, mitä ympärillä tapahtui, kuuli siihen asti, kunnes kirkonkellolla särjettiin

korvat[9] sekä pappi heitti mullat päälle. Siitä vasta muuttui maaksi.[1-4] Samoin voi vainaja laudalla maatessaan vielä tunteakin, koska painajaisen ahdistaessa käytiin häntä kepillä kurittamassa.

Joskus sattui, ettei vainaja pysynytkään haudassaan. Ellei häntä oikein varaten osattu saattaa matkaan, voi hän palata kotiin kummittelemaan ja möykkäämään, varsinkin jos häneltä oli jäänyt jotakin toimittamatta, taikka oli hän pahoin elänyt, taikka taas kotiväki oli häneen nähden jotakin lyönyt laimiin. Niin Puolangalla muuan ukkovainaja monen vuorokauden päästä tuli takaisin ja seisoa kojotti porstuan pihtipielessä, mutta kaikkosipas, kun oikein karjaistiin: »Johan sin' oot viety! Mitä sinä siihen tulet?» Kuhmossa samoin, Venähenvaarassa vaari ja vielä muorikin kotona möykkäsivät, muori käpsehti kamarissa ja uuninrintaa kapisti laipiolle, ja vaari kopsehti pirtin ylisillä. Olivatkin molemmat eläessään olleet »paavin palvelijoita»; muorilla oli ollut hallussaan kuolleenkoura ja ukolla apulaisena elopara. Kiannalla niinikään entisaikoina Päätalon muorivainaja kulki kotonaan, oikein kulkusissa ja helyissä ajoi pihaan, sitten tuli pirttiin ovia aukomaan. Lehmää muori persoili, kun ei sitä tapettu peijaisiin. Muutamat vainajat taas kävivät valittamassa ikävää ja kehnoa oloaan tuolla ilmalla.[8] Monesti piti tietäjiä kutsua avuksi möykkääjää karkottamaan. Ammuttiin möykkääjän jälkeen,[5] kirveellä paukauteltiin, ja heitettiin tulta,[8] iskettiin puukko ovipieleen,[8] ja juostiin »appo Iesuksen alasti» kolme kertaa pirtin ympäritse,[5] ja vainajan haudalle peitettiin multaan vanhoja vaateresuja, jotta »ei tartte perinnöitään kaivata».[1]

Manalassa eli *Tuonelassa*, *tuolla ilmalla*[2] sanottiin vainajien oleskelevan. Mutta kaikki eivät siellä saaneet lepoa, koska entisiä tämänilmaisia eloksiaan kävivät vielä tietelemässä ja täällä eläviä häiritsemässä.

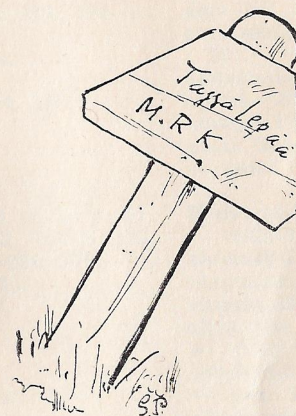
Hautausmaat eli *kirkkomaat* — joskus *tuonenmäki*[8] — ovat tavallisesti kirkon luona tai kirkon tienoilla hiekkakankaalla, joen taikka järven rannalla, joskus saarella, kuten Kiannalla, *Kirkkosaarella*. Kaukaisilla perukkalaisilla on omalla kulmallaan oma kalmismaansa, johon kuolleensa kätkevät. Niin esim. Kiannan Pesiöllä on vainajiensa leposija järvensaaressa, Näljängällä ja Vuokinkylällä järven rantakankaalla.

Vihittyä, siunattua, pyhää maata on vainajien haltuun annettu kenttä. Vahinkoa siellä ei saa kostamatta tehdä, eikä sieltä mitään omin luvin rankaisematta ottaa. Voi kalma tarttua. Tietäjät ja mahtimiehet vain uskalsivat ottaa, mitä

milloinkin olivat vailla, mutta heillä oli oma ottamistaitonsa, ja he maksoivat, minkä ottivat. Mutta hautausmaan pohjoiskolkassa oli siunaamaton maakappale. Siihen, pahojen valtaan, joutuivat haudatuiksi ne, jotka olivat itsekin jo pahojen vallassa, olivat itsensä surmanneet taikka viinalla itsensä menettäneet.

Pelättäviä paikkoja olivat kuolleitten leposijat. Siellä vainajien henget saattoivat kummitella ja tulla joskus ohi kulkijaakin ahdistelemaan. Sieltä kaikenlaisia kyöpeleitä ja keijulaisia saattoi lähteä tämänilmaisia eläjiä pelottelemaan. Siksipä olikin, jotta sai rauhassa vaeltaa, vainajien lepopaikan ohi kuljettaessa aina tervehdittävä ja sanottava:

»Rauha eläville,
lepo kuollehille!»

Hautaristi Hyrynsalmen hautausmaalta.

HAKUSANASTO.

TERVOLAN KANTAKIRJASTO

Kajaanin Kihlakunta
aarrekätkö, tarinain mukaan
„lapinhautoja"
„lapinpato"
„lapinkirkko"
kalmapuita
karsikkoita
maantie
polku
Oulujärvi
Kajaani
Paltamo
Puolanka
Ristijärvi
Hyrynsalmi
Suomussalmi
Kuhmoniemi
Sotkamo
Vuolijoki
Säräisniemi
Sonkajärvi
Pyhäntä
Wieremä
Mittakaava
0 10 20 30 40 50 km
Piirtänyt Samuli Paulaharju.

TERVOLAN KUNNANKIRJASTO

49.2 Va

PAULAHARJU, Samuli

Kainuun mailta : kansantietoutta Kajaanin

TER143651X